

รายงานการวิจัย

เรื่อง

การศึกษาวิจัยการพัฒนาทางสังคมของกลุ่มชนพื้นเมือง
เชื้อสายไทย-ลาว
ซึ่งตั้งถิ่นฐานอยู่แถบพื้นที่ชายขอบประเทศไทย
ในจังหวัดพิษณุโลก จังหวัดเพชรบูรณ์ และจังหวัดเลย

รศ.ดร.ฉันทนา จันทร์บรรจง

โดยการสนับสนุนของ
สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ
กระทรวงศึกษาธิการ

บทคัดย่อ

งานวิจัยครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์ประสงค์ คือ (๑) เพื่อศึกษาความเป็นมาของชุมชนหลักที่มีกลุ่มชนพื้นเมืองเชื้อสายไทย-ลาวที่อาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก บนเทือกเขาเพชรบูรณ์ แถบชายขอบประเทศไทย เขตจังหวัดพิษณุโลก เพชรบูรณ์ เลย (๒) เพื่อศึกษาศึกษาลักษณะเฉพาะในการพัฒนาทางสังคมของชนพื้นเมืองกลุ่มนี้ สมัยหลังจากปฏิรูปการปกครองเป็นระบบเทศาภิบาล (๓) เพื่อศึกษาลักษณะเฉพาะในการพัฒนาทางสังคม ของกลุ่มชนกลุ่มนี้ ในสมัยต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์ และ (๔) เพื่อศึกษาสภาพปัจจุบันและปัญหาสังคมแถบชายขอบประเทศไทย บนเทือกเขาเพชรบูรณ์ ที่มีกลุ่มชนพื้นเมืองเชื้อสายไทย-ลาวอาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก

วิธีดำเนินการวิจัย ใช้วิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยการสังเกต สัมภาษณ์วิทยากรที่คัดเลือกแบบเจาะจง และศึกษาเอกสาร แหล่งข้อมูลในการสำรวจข้อมูลภาคสนาม คือ ชุมชนหลัก ซึ่งมีชนพื้นเมืองเชื้อสายไทย-ลาว อาศัยอยู่อย่างต่อเนื่อง ตั้งอยู่บนเทือกเขาเพชรบูรณ์ ใกล้ชิดกับชายแดนไทย-ลาว บริเวณรอยต่อของจังหวัดพิษณุโลก จังหวัดเพชรบูรณ์ และจังหวัดเลย คัดเลือกวิทยากรเพื่อเป็น Key Performants) จังหวัดละ ๒ อำเภอ อำเภอละอย่างน้อย ๒๐ คน รวมทั้งสิ้นไม่น้อยกว่า ๑๒๐ คน เพื่อทำการสัมภาษณ์ โดยกำหนดว่า วิทยากรต้องเป็นผู้มีเชื้อสายไทย-ลาว อายุไม่ควรต่ำกว่า ๕๐ ปี อาศัยอยู่ในท้องถิ่นที่เป็นกรณีศึกษา อย่างน้อย ๒๐ ปี

ข้อค้นพบจากการวิจัย

๑. ประวัติความเป็นมาของชุมชนซึ่งมีคนพื้นเมืองเชื้อสายไทย-ลาว ตั้งถิ่นฐานอยู่ แถบชายขอบประเทศไทย ในพื้นที่จังหวัดพิษณุโลก จังหวัดเพชรบูรณ์ และจังหวัดเลย มีความเก่าแก่ไม่เท่ากัน และมีหลักฐานทางประวัติศาสตร์ไม่ชัดเจนนัก โดยเฉพาะกลุ่มที่ใช้ภาษานครไทย และภาษาชาติตระการ

๒. การพัฒนาการปกครอง ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นระบบเทศาภิบาล ทำให้ชุมชนหลักที่เป็นกรณีศึกษาได้รับผลกระทบ คือ

ด้านการปกครอง เมืองเก่าแก่ของชนพื้นเมืองกลุ่มนี้หลายเมืองถูกลดฐานะเป็นอำเภอ บ้าง ตำบลบ้าง หลังจากการเปลี่ยนแปลงการปกครอง เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๕ ก็ถูกจัดให้อยู่ในระดับอำเภอ หรือตำบล ทั้งหมด ในช่วงสงครามโลกครั้งที่ ๒ มีการนำแผนบูรณะชนบท มาใช้ในพื้นที่เหล่านี้ด้วย ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของชาวพื้นเมืองบางกลุ่มไปอีกระดับหนึ่ง การพัฒนาด้านการศึกษา มีการจัดตั้งโรงเรียนในทุกอำเภอ ในระยะแรก ตั้งโรงเรียนในวัด หลังจากเปลี่ยนแปลงการปกครอง ก็เริ่มย้ายโรงเรียนออกจากวัด โรงเรียนกลายเป็นเครื่องมือสร้างความสำนึกในหน้าที่พลเมืองดีตามระบอบประชาธิปไตย และสร้างความรู้สึกราชาธิปไตย การศึกษากลายเป็นเครื่องมือในการเปลี่ยนชนชั้นทางสังคม ชาวพื้นเมืองที่มีฐานะดีหรือมีสติปัญญาดีได้รับการสนับสนุนจากรัฐให้ศึกษาต่อ เพื่อกลับมาพัฒนาท้องถิ่น

๓. ในขณะที่มีอิทธิพลทางการเมืองจากภายนอก กลุ่มชาวพื้นเมืองเหล่านี้ก็พัฒนาระบบความสัมพันธ์ทางการเมืองภายในกลุ่ม เช่น (๑) นับญาติกับผู้มีความรู้คนทั่วไป และคนที่มีอำนาจ (๒) ใช้พิธีเลี้ยงผีบรรพบุรุษ หรือเลี้ยงปาง เสริมสร้างพลังอำนาจให้ระบบครอบครัว (๓) ใช้พิธีเลี้ยงปู่บ้าน ปู่เมือง เสริมสร้างพลังอำนาจแก่ชุมชน (๔) จัดองค์กรเลียนแบบระบบกษัตริย์ มีเจ้ากวน-นางเทียม และพิธีกรรมต่าง ๆ เกี่ยวกับพระธาตุศรีสองรัก และปู่เจ้าต่าง ๆ เพื่อสร้างพลังใจและพลังอำนาจให้แก่ชุมชนที่อยู่ติดชายแดนลาวที่สุด (๕) ใช้พิธีกรรมต่าง ๆ เช่น เลี้ยงเจ้าปู่บ่อเกลือ ปักธงบนยอดเขา ฯลฯ เพื่อสร้างพลังใจให้มั่นคง และเกิดพลังความสามัคคี

๔. ในขณะที่มีระบบโรงเรียนแผนใหม่เกิดขึ้น การพัฒนาและถ่ายทอดภูมิปัญญาของชาวพื้นเมืองเหล่านี้ ก็ยังคงดำเนินการต่อไป โดยใช้กระบวนการเรียนรู้ในวิถีชีวิตและพิธีกรรมต่าง ๆ เช่น เพลงกล่อมเด็ก นิทานชาวบ้าน เพลงประกอบการละเล่น การสู่ขวัญ พิธีกรรมเกี่ยวกับชีวิต และประเพณี ๑๒ เดือน มีพิธีกรรมเกี่ยวกับเจ้าป่าเจ้าเขา เข้ามาในประเพณีเหล่านี้ของบางกลุ่มด้วย แต่ละกลุ่มมีประเพณีแต่ละเดือนคล้ายกันบ้าง ต่างกันบ้าง แต่พื้นฐานความคิดของประเพณีเหล่านี้คล้ายคลึงกัน

๕. ในขณะที่อำนาจจากภายนอกไม่ได้ให้ความสนใจมากนักกับการพัฒนาเศรษฐกิจและคุณภาพชีวิตของชาวพื้นเมืองเหล่านี้ ในสมัยหลังจากจัดตั้งระบบเทศบาล พบว่า ชาวพื้นเมืองมีการพัฒนาด้วยตนเองหลายอย่าง คือ การทำนาแบบพอ

กิน เลี้ยงไก่ เป็ด สุกร และปศุสัตว์ แบบ "เลี้ยงปล่อย" ต่อมาได้รวมกลุ่มเป็นคนกลาง รับซื้อขายสุกรและปศุสัตว์ นำไปขายในเมืองใหญ่ มีคนพื้นเพเดียวกันสนับสนุน มีการปลูกพืช ผัก และสมุนไพรพื้นฐาน ใกล้เรือนชานของตนเอง มีการ "ฝากปลูก" ในที่ดินของญาติ ป่าเป็นแหล่ง "หากิน" มีวิธีถนอมอาหารคล้ายชาวอีสานของไทย สามารถผลิตเครื่องปั้นดินเผาได้เองมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย มีความสามารถในการทอผ้าและย้อมผ้าด้วยวัสดุจากธรรมชาติ สามารถผลิตเครื่องใช้จากวัสดุที่หาได้ง่ายในป่า สามารถรักษาโรคด้วยสมุนไพร บางครั้งนำความเชื่อเรื่องสิ่งเหนือธรรมชาติมาประกอบด้วย

๖. มีการแทรกซึมของลัทธิคอมมิวนิสต์ รัฐบาลไทยพยายามปราบปรามอย่างรุนแรงตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๐๘ พื้นที่แถบนี้มีการแทรกซึม ในระดับ "พื้นที่สี่ชมพู" รัฐบาลไทยจึงได้เร่งพัฒนาโดยสร้างถนนระหว่างอำเภอ ตำบล หมู่บ้าน ขยายระบบสาธารณูปโภคและการสื่อสาร มีการพัฒนาอุดมการณ์ทางการเมือง โดยใช้กิจกรรมกลุ่มต่าง ๆ และให้โรงเรียน และวัด เป็นหน่วยงานในการพัฒนาการศึกษา และการศาสนา ร่วมกับหน่วยงานใน ๔ กระทรวงหลัก ได้แก่ กระทรวงมหาดไทย กระทรวงศึกษาธิการ กระทรวงสาธารณสุข และกระทรวงเกษตรและสหกรณ์การเกษตร

๗. สภาพสังคมปัจจุบัน เป็นชนบทกึ่งเมือง การคมนาคมสะดวก มีไฟฟ้าและโทรศัพท์ใช้เกือบทุกหมู่บ้าน มีโรงเรียนประถมศึกษา ที่อ่านหนังสือพิมพ์ประจำหมู่บ้าน โรงเรียนมัธยม ทั่วไปทุกตำบล มีอาชีพหลากหลายขึ้น มีการค้าขายและอุตสาหกรรมเพิ่มขึ้นมากในเขตเมือง มีการยึดครองที่ดินทางการเกษตรโดยนายทุนจากภายนอกมากขึ้น มีการปะปนของชาวเขาเผ่าม้งในพื้นที่สูงบางอำเภอ ประเพณีท้องถิ่นหลายอย่างสูญหายไป มีประเพณีที่รับจากภายนอกเข้ามาแทนที่มากยิ่งขึ้น

๘. ปัญหาสังคมปัจจุบัน หลากหลายและสลับซับซ้อนยิ่งขึ้น ที่สำคัญคือ การทำลายทรัพยากรธรรมชาติ ความอ่อนแอของระบบเครือญาติ การละทิ้งวิถีชีวิตแบบกินพอที่อยู่พอดี และการศึกษาที่ไม่สัมพันธ์กับวัฒนธรรมท้องถิ่น ทำให้เกิดปัญหาอื่น ๆ ตามมา อีกมากมาย เช่น ดินฟ้าอากาศแปรปรวน โรคเอดส์ การฉ้อโกง ฯลฯ

*****

คำชี้แจงของผู้วิจัย

การวิจัยเกี่ยวกับการพัฒนาทางสังคม จำเป็นต้องทำความเข้าใจกับสังคมย่อย ให้เข้าใจความเป็นมาทั้งในด้านการทำมาหากิน การรวมกลุ่มกันก่อตั้งเป็นชุมชน การถ่ายทอดภูมิปัญญาของกลุ่มชนให้กับคนรุ่นหลัง ซึ่งเป็นเรื่องที่ได้ค่อนข้างยาก สำหรับสังคมที่มีการผสมผสานหลายวัฒนธรรม แม้ว่าจะมีรากเดิมเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ลาว เช่นกรณีของพื้นที่ชายขอบประเทศไทย บนเทือกเขาเพชรบูรณ์ แถบอำเภอ นครไทย ชาติตระการ ของจังหวัดพิษณุโลก อำเภอด่านซ้าย ภูเรือ และอื่น ๆ ในจังหวัดเลย อำเภอหล่มเก่า และหล่มสัก ในจังหวัดเพชรบูรณ์

อย่างไรก็ตาม เพื่อให้เกิดองค์ความรู้เกี่ยวกับการพัฒนาทางสังคมของกลุ่มชน กลุ่มนี้อย่างละเอียดละออมากขึ้น ผู้วิจัยจึงได้พยายามที่จะค้นคว้าโดยการสำรวจภาคสนาม ในพื้นที่ ๖ อำเภอดังกล่าวแล้ว การวิจัยได้สำเร็จลุล่วงลงด้วยความกรุณาของผู้ให้ข้อมูลในพื้นที่ และผู้ทรงคุณวุฒิที่นำทางไปยังพื้นที่ต่าง ๆ อาทิ คุณปรีชา ทัพใหญ่ คุณวิเนตร นนทโคตร และคุณประพัทธ์ อำนานาเพียง ที่อำเภอด่านซ้าย และภูเรือ คุณสุวิมล เจริญศรี ที่อำเภอหล่มสัก คุณจำลอง กองสังข์ ที่อำเภอหล่มเก่า คุณการุณ วรภู ที่อำเภอชาติตระการ และคุณกิตติมา แก้วบึงปก ที่อำเภอนครไทย โดยเฉพาะท่านสุดท้าย ได้เป็นผู้ตรวจทานเนื้อหาและให้ข้อเสนอแนะหลายอย่างในฐานะที่เป็นผู้เชี่ยวชาญพื้นที่นครไทย และชาติตระการ

ผู้วิจัย ขอกราบขอบพระคุณ เลขาธิการคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ และผู้อำนวยการส่วนวิจัย ศูนย์วัฒนธรรมแห่งประเทศไทย ที่ได้ให้โอกาสทำการศึกษา ค้นคว้าครั้งนี้ ขอขอบพระคุณท่านผู้ทรงคุณวุฒิที่ตรวจทานร่างรายงานการวิจัย และให้ข้อเสนอแนะที่เป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อการปรับปรุงแก้ไขที่สมบูรณ์มากขึ้น ขอขอบคุณ ฝ่ายส่งเสริมการวิจัย ที่ได้กรุณาอำนวยความสะดวกทุกอย่าง

สุดท้ายนี้ ผู้วิจัยขอมอบความดีทั้งหมดของเอกสารนี้ ให้เป็นเครื่องบูชาคุณแต่คุณแม่ ระเบียบ จันทร์บรรจง ผู้ให้ชีวิตและเป็นครูคนแรกของผู้วิจัย

ฉันทนา จันทร์บรรจง

มิถุนายน ๒๕๔๓

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อ.....	ก
คำนำ	ง
สารบัญ	จ
บัญชีภาพ.....	ซ
ตอนที่ ๑ ความนำ.....	๑
บทที่ ๑ บทนำ	๑
บทที่ ๒ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	๘
บทที่ ๓ วิธีดำเนินการวิจัย.....	๒๙
ตอนที่ ๒ วิเคราะห์ความเป็นมาของชุมชนหลักที่ทำการศึกษา.....	๓๓
บทที่ ๔ ความเป็นมาของชุมชนหลัก.....	๓๔
ความเป็นมาของชุมชนหลักในอำเภอนครไทย.....	๓๔
ความเป็นมาของชุมชนหลักในอำเภอชาติตระการ.....	๔๓
ความเป็นมาของชุมชนหลักในอำเภอหล่มสัก.....	๔๖
ความเป็นมาของชุมชนหลักในอำเภอหล่มเก่า.....	๔๙
ความเป็นมาของชุมชนหลักในอำเภอด่านซ้าย.....	๕๓
ตอนที่ ๓ วิเคราะห์ลักษณะเฉพาะของการพัฒนาทางสังคมในสมัย หลังการปฏิรูปการปกครองเป็นระบบเทศบาล.....	๕๙
บทที่ ๕ การพัฒนาจากภายนอกด้านการปกครองและการศึกษา.....	๖๐
การพัฒนาการปกครอง.....	๖๐
การพัฒนาการศึกษา.....	๗๓

บทที่ ๖	การพัฒนาภายในด้านระบบความสัมพันธ์ทางการเมือง.....	๗๙
	การพัฒนาาระบบเครือข่ายด้วยวิธี “นับญาติ”	๘๐
	การพัฒนาาระบบความสัมพันธ์กับวิญญูณบรรพบุรุษ.....	๘๒
	การพัฒนาาระบบความสัมพันธ์กับอารักษ์ประจำชุมชน.....	๘๔
	การพัฒนาาระบบความสัมพันธ์กับอารักษ์	
	ประจำแผ่นดินไทย-ลาว.....	๘๘
	การพัฒนาาระบบความสัมพันธ์กับ	
	ผู้ให้กำเนิดทรัพยากรธรรมชาติ.....	๙๘
บทที่ ๗	การพัฒนาภายในด้านการถ่ายทอดภูมิปัญญาดั้งเดิม.....	๑๐๘
	จริยศึกษา ธรรมชาติศึกษา และครอบครัวศึกษา	
	ในเพลงกล่อมเด็ก.....	๑๐๙
	การถ่ายทอดคตินิยม ความเชื่อ และค่านิยม	
	ผ่านนิทานชาวบ้าน.....	๑๑๓
	การถ่ายทอดความรู้และเจตคติ	
	ผ่านเพลงประกอบพิธีกรรมและการสู่ขวัญ.....	๑๑๙
	การถ่ายทอดภูมิปัญญาจากพิธีกรรมเกี่ยวกับชีวิต	
	และประเพณี ๑๒ เดือน.....	๑๒๕
บทที่ ๘	การพัฒนาภายในด้านเศรษฐกิจและคุณภาพชีวิต.....	๑๖๘
	การผลิตพืชผลทางการเกษตรแบบพอเพียง.....	๑๖๘
	การใช้ทรัพยากรจากแผ่นดินและผืนป่า	
	อย่างผู้ทรงภูมิปัญญา.....	๑๗๔
	การสร้างสรรค์เครื่องมือเครื่องใช้จากวัสดุธรรมชาติ.....	๑๗๘
	การรักษาโรคด้วยสมุนไพรผสมศรัทธา	
	ในสิ่งเหนือธรรมชาติ.....	๑๘๓

ตอนที่ ๔	วิเคราะห์ลักษณะเฉพาะของการพัฒนาทางสังคม	
	ในสมัยต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์.....	๑๘๕
บทที่ ๙	การพัฒนาในสมัยต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์.....	๑๘๖
	ความเป็นมาของการพัฒนา.....	๑๘๖
	จุดเน้นของการพัฒนา.....	๑๙๐
ตอนที่ ๕	ผลของการพัฒนาทางสังคม.....	๑๙๙
บทที่ ๑๐	สภาพและปัญหาสังคมในปัจจุบัน.....	๒๐๐
	สภาพสังคมปัจจุบัน.....	๒๐๐
	ปัญหาสังคมในปัจจุบัน.....	๒๒๗
ตอนที่ ๖	บทสรุป.....	๒๓๔
	บทที่ ๑๑ สรุป อภิปรายผล และเสนอแนะ.....	๒๓๕
บรรณานุกรม	.....	๒๔๗
ภาคผนวก ก.	รายชื่อวิทยากรผู้ให้ข้อมูล และรายชื่อผู้ทรงคุณวุฒิ	๒๕๕
ภาคผนวก ข.	แบบสำรวจข้อมูลและสัมภาษณ์วิทยากร	๒๖๔
ภาคผนวก ค.	ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นจากบันทึกของชาวบ้าน.....	๒๖๗
ภาคผนวก ง.	ภาพถ่ายวิทยากร ร่องรอยการอนุรักษ์ภูมิปัญญา และแหล่งเรียนรู้ในชุมชน	๒๗๖

บัญชีภาพ

ภาพที่ หน้า

๑	แผนที่ภาษาอำเภอนครไทย จังหวัดพิษณุโลก.....	๓๗
๒	แผนที่อำเภอนครไทย แสดงที่ตั้งอำเภอและเขตติดต่อ.....	๒๐๕
๓	แผนที่อำเภอชาติตระการ แสดงที่ตั้งอำเภอและเขตติดต่อ.....	๒๑๐
๔	แผนที่อำเภอหล่มเก่า แสดงที่ตั้งอำเภอและเขตติดต่อ.....	๒๑๔
๕	แผนที่อำเภอหล่มสัก แสดงที่ตั้งอำเภอและเขตติดต่อ.....	๒๑๘
๖	แผนที่อำเภอด่านซ้าย แสดงที่ตั้งอำเภอและเขตติดต่อ.....	๒๒๒
๗	แผนที่อำเภอภูเรือ แสดงที่ตั้งอำเภอและเขตติดต่อ.....	๒๒๖

ตอนที่ ๑ ความนำ

บทที่ ๑ บทนำ

บทที่ ๒ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

บทที่ ๓ วิธีดำเนินการวิจัย

บทที่ ๑

บทนำ

ความเป็นมาและปัญหาของการวิจัย

พื้นที่ชายขอบประเทศไทยแถบเทือกเขาเพชรบูรณ์ในปัจจุบัน เป็นรอยต่อของ ๒ จังหวัดในภาคเหนือตอนล่าง คือ จังหวัดพิษณุโลก และเพชรบูรณ์ กับอีก ๑ จังหวัดของภาคอีสานตอนบน คือ จังหวัดเลย ส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ห่างไกลความเจริญของสังคมเมืองสมัยใหม่ และชาวพื้นถิ่นส่วนใหญ่เป็น "กลุ่มชาติพันธุ์ลาว" ซึ่งประกอบด้วยกลุ่มย่อยหลายกลุ่ม ซึ่งทยอยกันอพยพย้ายถิ่นเข้ามาอยู่แถบพื้นที่นี้ ตั้งแต่ก่อนสมัยสุโขทัยส่วนหนึ่ง และตามมาอีกในสมัยอื่น ๆ ของประวัติศาสตร์ไทย จนกระทั่งถึงทุกวันนี้

กลุ่มชนพื้นเมืองเชื้อสายไทย-ลาว แถบเทือกเขาเพชรบูรณ์ เป็นกลุ่มกันชนทางการเมือง และทางเศรษฐกิจ ระหว่างประเทศไทยและประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว มาอย่างต่อเนื่อง และเนื่องจากการเคลื่อนย้ายเข้าสู่พื้นที่แถบนี้ เกิดขึ้นต่างกาล ต่างวัตถุประสงค์ ต่างทำเลที่ตั้งบ้านเรือน และมีโอกาสไม่เท่ากันที่จะได้เลือกสรรเพื่อการประยุกต์ใช้ "วัฒนธรรมภายนอก" ของฝ่ายไทย ระดับของการพัฒนาจึงอาจจะไม่เสมอภาคกันเท่าใดนัก

การเปลี่ยนแปลงทางสังคมจากอิทธิพลภายนอกแบบถูกสั่งการ โดยสมาชิกในสังคมไม่มีโอกาสเลือกรวกลั่นกรองก่อน มักจะมีผลทางลบ เช่น ความอ่อนแอของสถาบันครอบครัว แบบแผนการทำงานเปลี่ยนจากที่เคยความร่วมมือกัน เป็นการทำให้เงิน นำไปสู่ความรู้สึกโดดเดี่ยวไร้ที่พึ่ง วัฒนธรรมการบริโภคซึ่งเคยมีสุขกับการได้บริโภคสิ่งที่ผลิตเองในสังคม เปลี่ยนไปสู่การไม่เห็นคุณค่า และการหันไปพึ่งพาสิ่งบริโภคจากภายนอก นอกจากนี้ ยังอาจเกิดความแตกแยกทางความคิดจนกลายเป็นกลุ่มเล็กกลุ่มน้อยที่ทำลายพลังของสังคม ได้ด้วย

แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาชุมชน ได้เปลี่ยนไปสู่กระแสทางเลือกแทนหลัก คือ การช่วยเหลือชุมชนชาวชนบท โดยพิจารณาจากพื้นฐานทางวัฒนธรรมเดิมของ

๒. เพื่อศึกษาลักษณะเฉพาะของการพัฒนาทางสังคม ของกลุ่มชนพื้นเมือง เชื้อสายไทย-ลาว ซึ่งตั้งถิ่นฐานอยู่ในพื้นที่ชายขอบประเทศไทย ในจังหวัดพิษณุโลก เพชรบูรณ์ และจังหวัดเลย ในสมัยหลังการปฏิรูปการปกครองเป็นระบบมณฑลเทศาภิบาล

๓. เพื่อศึกษาลักษณะเฉพาะของการพัฒนาทางสังคม ของกลุ่มชนพื้นเมือง เชื้อสายไทย-ลาว ซึ่งตั้งถิ่นฐานอยู่ในพื้นที่ชายขอบประเทศไทย ในจังหวัดพิษณุโลก เพชรบูรณ์ และจังหวัดเลย ในสมัยต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์

๔. เพื่อศึกษาสภาพปัจจุบันและปัญหาของสังคมแถบพื้นที่ชายขอบประเทศไทย บนเทือกเขาเพชรบูรณ์ ที่มีกลุ่มชนพื้นเมืองเชื้อสายไทย-ลาวอาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก ในพื้นที่จังหวัดพิษณุโลก เพชรบูรณ์ เลย

ขอบเขตของการวิจัย

ขอบเขตด้านเนื้อหา

๑. การศึกษาความเป็นมาของชุมชนหลัก จะศึกษาในพื้นที่อำเภอนครไทย อำเภอชาติตระการ อำเภอหล่มเก่า อำเภอหล่มสัก และ อำเภอด่านซ้าย ซึ่งเป็นชุมชนหลักของกลุ่มชนพื้นเมืองเชื้อสายไทย-ลาว แถบชายขอบประเทศไทย ในพื้นที่จังหวัดพิษณุโลก เพชรบูรณ์ เลย ตั้งแต่สมัยโบราณจนถึงสมัยปฏิรูปการปกครองเป็นระบบมณฑลเทศาภิบาล

๒. การศึกษาลักษณะเฉพาะของการพัฒนาทางสังคม ของกลุ่มชนพื้นเมืองเชื้อสายไทย-ลาว ซึ่งตั้งถิ่นฐานอยู่ในพื้นที่ชายขอบประเทศไทย ในจังหวัดพิษณุโลก เพชรบูรณ์ และจังหวัดเลย ในสมัยหลังการปฏิรูปการปกครองเป็นระบบมณฑลเทศาภิบาล จะศึกษาใน ๕ เรื่อง คือ

๒.๑ การพัฒนาจากภายนอกด้านการปกครองและการศึกษา

๒.๒ การพัฒนาภายในด้านระบบความสัมพันธ์ทางการเมือง

๒.๓ การพัฒนาภายในด้านการถ่ายทอดภูมิปัญญาดั้งเดิม

๒.๔ การพัฒนาภายในด้านเศรษฐกิจและคุณภาพชีวิต

พวกเขาเอง ในกรณีของกลุ่มชนพื้นเมืองเชื้อสายไทย-ลาว ซึ่งมีพุทธศาสนาเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจมาแต่ดั้งเดิม จึงน่าจะเป็นไปได้ หากจะนำแนวทางการดำเนินชีวิตแบบเศรษฐกิจพอเพียง ตามปรัชญาพุทธเกษตรกรรม มาผสมผสานกับการศึกษาศสมัยใหม่ที่จำเป็นต้องนำเอาความรู้ทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีไปพร้อม ๆ กัน

การศึกษาลักษณะของการพัฒนาทางสังคม ที่มีปัญหาสืบเนื่องจากความไม่สามารถปรับตัวเข้ากับวัฒนธรรมใหม่ ของกลุ่มชาติพันธุ์ที่เคยยึดมั่นในวัฒนธรรมเก่าอย่างเหนียวแน่น จะช่วยให้เกิดองค์ความรู้ใหม่ ซึ่งนักพัฒนาชุมชน จะสามารถนำไปใช้เพื่อกำหนดแนวทางและวิธีการดำเนินงานพัฒนาชุมชน ให้มีประสิทธิภาพและประสิทธิผลสูงขึ้น และการศึกษาย้อนหลังไปในอดีต จะช่วยให้เข้าใจสาเหตุของปัญหาที่พบในปัจจุบันได้ชัดเจนกว่าเดิม ในขณะเดียวกัน การพยายามเสนอรูปแบบหรือแนวทางใหม่ที่ดีกว่า เพื่อการพัฒนาที่ถูกต้องเหมาะสมกว่าในสมัยอดีต ก็เป็นสิ่งที่ควรกระทำมากด้วย เช่นเดียวกัน

ในฐานะที่ผู้วิจัย เคยใช้ชีวิตภาคสนามอยู่กับกลุ่มชนพื้นเมืองเชื้อสายไทย-ลาว บนเทือกเขาเพชรบูรณ์บางกลุ่ม ในช่วงเวลาระหว่างปี พ.ศ. ๒๕๑๔ ถึง พ.ศ. ๒๕๒๑ ได้สังเกตเห็นว่า ชาวพื้นเมืองที่เป็นพวกชนชั้นสูงของสังคม และมักตั้งบ้านเรือนอยู่ในเมือง จะถูกชนชั้นล่างเรียกว่า "คนไทย" แล้วพวกชนชั้นล่างที่มักจะอาศัยอยู่นอกเมือง หรือไกลเมืองก็จะเรียกกลุ่มของตนว่า "คนลาว" จึงมีสมมติฐานว่า ภายในกลุ่มชาติพันธุ์ลาวด้วยกันเอง ก็ยังมีการแบ่งชนชั้นทางสังคมอยู่ และสิ่งที่ใช้จำแนกความแตกต่างระหว่างชนชั้นของกลุ่มชาติพันธุ์นี้ ในพื้นที่รอยต่อของวัฒนธรรมหลายวัฒนธรรมเช่นนี้ คืออะไร ความสงสัยดังกล่าวนี้ต้องการคำอธิบาย ที่ควรค้นคว้าวิจัยอย่างละเอียดลึกซึ้ง โดยอาศัยทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เป็นกรอบในการทำความเข้าใจ

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑. เพื่อศึกษาความเป็นมาของชุมชนหลัก ที่มีกลุ่มชนพื้นเมืองเชื้อสายไทย-ลาวอาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก บนเทือกเขาเพชรบูรณ์ แถบชายขอบประเทศไทย เขตจังหวัดพิษณุโลก เพชรบูรณ์ เลย

๓. เพื่อศึกษาลักษณะเฉพาะของการพัฒนาทางสังคม ของกลุ่มชนพื้นเมือง เชื้อสายไทย-ลาว ซึ่งตั้งถิ่นฐานอยู่ในพื้นที่ชายขอบประเทศไทย ในจังหวัดพิษณุโลก เพชรบูรณ์ และจังหวัดเลย ในสมัยต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์ จำแนกเป็น ๒ ด้าน คือ

๓.๑ ความเป็นมาของการพัฒนา

๓.๒ จุดเน้นของการพัฒนา

๔. เพื่อศึกษาสภาพปัจจุบันและปัญหาของสังคมแถบพื้นที่ชายขอบประเทศไทย บนเทือกเขาเพชรบูรณ์ ที่มีกลุ่มชนพื้นเมืองเชื้อสายไทย-ลาวอาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก ในพื้นที่จังหวัดพิษณุโลก เพชรบูรณ์ เลย จำแนกดังนี้

๔.๑ สภาพปัจจุบันของสังคม ได้แก่

๔.๑.๑ ที่ตั้ง สภาพทางภูมิศาสตร์ การคมนาคม และการปกครอง

๔.๑.๒ โครงสร้างประชากรและภาษาถิ่น

๔.๑.๓ การประกอบอาชีพ

๔.๑.๔ การศึกษาและศาสนา

๔.๑.๖ ประเพณีสำคัญของท้องถิ่น

๔.๒ ปัญหาทางสังคม ได้แก่

๔.๒.๑ ด้านทรัพยากรธรรมชาติ

๔.๒.๒ ด้านระบบความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล

๔.๒.๓ ด้านความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจ

๔.๒.๔ ด้านการถ่ายทอดและอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่น

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑. จะเกิดองค์ความรู้ที่ชัดเจนมากขึ้น เกี่ยวกับการพัฒนาทางสังคมของกลุ่มชาติพันธุ์ลาว แถบชายขอบประเทศไทย บนเทือกเขาเพชรบูรณ์

๒. ข้อค้นพบจากการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้จะเป็นข้อมูลพื้นฐานสำหรับการวางแผนงานพัฒนาที่สัมพันธ์กับวัฒนธรรมดั้งเดิม ของกลุ่มชาติพันธุ์ลาว แถบชายขอบประเทศไทยบนเทือกเขาเพชรบูรณ์ ต่อไป

นิยามศัพท์เฉพาะ

๑. การพัฒนาทางสังคม หมายถึง กระบวนการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับสถาบันต่าง ๆ ในสังคม อาทิ สถาบันครอบครัว สถาบันการถ่ายทอดวัฒนธรรม สถาบันการเมืองการปกครอง ฯลฯ ซึ่งมีผลกระทบกับโครงสร้างหน้าที่ทางสังคมของสถาบันเหล่านี้ กระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคม มี ๒ ลักษณะ คือ การเปลี่ยนแปลงจากภายใน กับการเปลี่ยนแปลงจากภายนอก

๒. กลุ่มชนพื้นเมืองเชื้อสายไทย-ลาว หมายถึง กลุ่มชาติพันธุ์ลาว ที่ตั้งชุมชน หรือถิ่นฐานบ้านเมืองอยู่ ในบริเวณที่ตั้งของประเทศไทยในปัจจุบัน

๓. พื้นที่ชายขอบประเทศไทย บนเทือกเขาเพชรบูรณ์ หมายถึง พื้นที่ทางภูมิศาสตร์บริเวณเทือกเขาเพชรบูรณ์ เป็นเขตติดต่อระหว่างประเทศไทยกับประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว และเป็นรอยต่อของจังหวัดที่เป็นกรณีศึกษา คือ จังหวัดพิษณุโลก จังหวัดเพชรบูรณ์ จังหวัดเลย

๔. ชุมชนหลัก หมายถึง ชุมชนที่มีชาวพื้นเมืองเชื้อสายไทย-ลาว อาศัยอยู่จำนวนมาก ตั้งแต่สมัยดั้งเดิม ในพื้นที่ชายขอบประเทศไทย บนเทือกเขาเพชรบูรณ์ และเป็นแกนกลางในการพัฒนาทางสังคมของกลุ่มย่อยอื่น ๆ ซึ่งในการวิจัยครั้งนี้ จะเน้นเฉพาะ เมืองนครไทย ชาติตระการ หล่มเก่า หล่มสัก และด่านซ้าย

๕. การพัฒนาทางสังคมในสมัยหลังปฏิรูปการปกครองเป็นระบบเทศบาล หมายถึง กระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคมของกลุ่มชนพื้นเมืองเชื้อสายไทย-ลาว แถบพื้นที่ชายขอบประเทศไทย บนเทือกเขาเพชรบูรณ์ ตั้งแต่สมัยปฏิรูปการปกครองเป็นระบบเทศบาล จนถึงสมัยหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ ซึ่งครอบคลุมทั้งกระบวนการเปลี่ยนแปลงภายใน และกระบวนการเปลี่ยนแปลงภายนอก

๖. การพัฒนาทางสังคมในยุคต่อต้านคอมมิวนิสต์ หมายถึง กระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคมของกลุ่มชนพื้นเมืองเชื้อสายไทย-ลาว แถบชายขอบประเทศไทย บนเทือกเขาเพชรบูรณ์ ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๐๘ จนถึง พ.ศ. ๒๕๒๙

โครงสร้างของเนื้อหา

การนำเสนอผลการวิจัย จะมีโครงสร้างเนื้อหา จำแนกเป็น ๑๑ บท ดังนี้

ตอนที่ ๑ ความนำ แบ่งออกเป็น ๓ บท

บทที่ ๑ บทนำ

บทที่ ๒ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

บทที่ ๓ วิธีดำเนินการวิจัย

ตอนที่ ๒ วิเคราะห์ความเป็นมาของชุมชนหลักที่ทำการศึกษา

บทที่ ๔ ความเป็นมาของชุมชนหลัก

ตอนที่ ๓ วิเคราะห์ลักษณะเฉพาะของการพัฒนาทางสังคม ในสมัย

หลังการปฏิรูปการปกครองเป็นระบบเทศบาล

บทที่ ๕ การพัฒนาจากภายนอกด้านการปกครองและการศึกษา

บทที่ ๖ การพัฒนาภายในด้านระบบความสัมพันธ์ทางการเมือง

บทที่ ๗ การพัฒนาภายในด้านการถ่ายทอดภูมิปัญญาดั้งเดิม

บทที่ ๘ การพัฒนาภายในด้านเศรษฐกิจและคุณภาพชีวิต

ตอนที่ ๔ วิเคราะห์ลักษณะเฉพาะของการพัฒนาทางสังคม ในสมัย

ต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์

บทที่ ๙ การพัฒนาในสมัยต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์

ตอนที่ ๕ ผลของการพัฒนาทางสังคม

บทที่ ๑๐ สภาพและปัญหาสังคมในปัจจุบัน

ตอนที่ ๖ บทสรุป

บทที่ ๑๑ สรุป อภิปรายผล และเสนอแนะ

*****

บทที่ ๒ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในบทนี้ จะนำเสนอผลการทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาทางสังคมของกลุ่มชนพื้นเมือง ตามหัวข้อต่อไปนี้

๑. แนวคิดและทฤษฎีทางสังคมวิทยาเกี่ยวกับการพัฒนาทางสังคม
  - ๑.๑ ความหมายและบทบาทหน้าที่ของสังคมวิทยา
  - ๑.๒ แนวคิดเกี่ยวกับกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคม
  - ๑.๓ เหตุและผลของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมจากอิทธิพลภายนอก (Acculturation)
  - ๑.๔ ทฤษฎีต่าง ๆ เกี่ยวกับการพัฒนาสังคม
๒. แนวคิดเกี่ยวกับวัฒนธรรมเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน
  - ๒.๑ แนวคิดผู้นำองค์กรระหว่างประเทศด้านการพัฒนา
  - ๒.๒ แนวคิดของพระธรรมปิฎก (ประยุทธ ปยุตโต)
  - ๒.๓ แนวคิดของศาสตราจารย์สิปปนนท์ เกตุทัต
๓. แนวคิดเกี่ยวกับการศึกษาเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน
๔. การพัฒนาชนบทไทย : หลักการและแนวคิด
๕. ผลจากการพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ
๖. กลุ่มชาติพันธุ์ลาว : นิยามศัพท์และลักษณะเฉพาะ

แนวคิดและทฤษฎีทางสังคมวิทยาเกี่ยวกับการพัฒนาทางสังคม

ความหมายและบทบาทหน้าที่ของสังคมวิทยา

สังคมวิทยา (Sociology) คือ การศึกษาค้นคว้าอย่างเป็นวิทยาศาสตร์ ซึ่งเกี่ยวข้องกับพฤติกรรมทางสังคมของมนุษย์ หรือ การศึกษาเกี่ยวกับกลุ่มชน

ความหมายของสังคมวิทยามีหลากหลายแนวคิด และมีความขัดแย้งกันเอง ซึ่งอาจจะจำแนกได้ ๔ กลุ่ม ดังนี้^๑

กลุ่มที่ ๑ เป็นกลุ่มที่เห็นด้วยกับ Auguste Comte นักคิดของคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ ซึ่งอาจเรียกได้ว่าเป็นบิดาของสังคมวิทยา มีความเห็นว่า สังคมวิทยา คือ “ศาสตร์แห่งสังคม” หรือ “the science of society” ซึ่งต่างจากคำว่าสังคมศาสตร์

กลุ่มที่ ๒ เป็นที่มีความคิดเห็นว่าสังคมวิทยา คือ ศาสตร์ที่ศึกษาเกี่ยวกับสถาบันต่าง ๆ ในสังคม ซึ่งรวมถึงชนชั้นในสังคม กลุ่มชาติพันธุ์และชนกลุ่มน้อย กระบวนการทางสังคม เช่น การเปลี่ยนเป็นสังคมเมือง การเปลี่ยนแปลงเป็นสังคมอุตสาหกรรม ฯลฯ ตลอดจนการศึกษาเกี่ยวกับสถาบันอื่น ๆ เช่น การสมรสและครอบครัว ศาสนา อาชญากรรม เป็นต้น

กลุ่มที่ ๓ เป็นกลุ่มที่มีความเห็นว่า สังคมวิทยา คือ ศาสตร์ที่ศึกษาเกี่ยวกับสาเหตุของการพัฒนา การปฏิรูปทางสังคม หรือค่านิยมทางจริยธรรมอื่น ๆ โดยการสำรวจข้อมูลเกี่ยวกับ ความยากจน ความผิดศีลธรรมจรรยา หรือปรากฏการณ์อื่น ๆ ที่ถูกเรียกว่า “ปัญหาสังคม” โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การสำรวจเกี่ยวกับความไม่เป็นระบบระเบียบของสังคม ที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับการดำรงชีวิตในสังคมเมือง กิจกรรมทางอุตสาหกรรม และการพัฒนาสู่ความทันสมัยทุกประเภท

กลุ่มที่ ๔ เป็นกลุ่มที่มีความเห็นว่าสังคมวิทยา คือ ศาสตร์ที่วิเคราะห์เกี่ยวกับระบบต่าง ๆ ของสังคม ที่สัมพันธ์กับปรากฏการณ์ทุกอย่างในสังคมนั้น โดยสังเกตและวิเคราะห์จากมุมมองที่แยกแยะและจำกัดขอบเขตของมุมมองให้แคบลง (observed and analyzed from a distinct and delimited perspective)

แนวคิดเกี่ยวกับกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคม

Everett M. Rogers and Rabel J. Burdge^๒ อธิบายว่า การเปลี่ยนแปลงทางสังคม เป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นใน ๒ ลักษณะ ดังนี้

^๑ The Encyclopedia Americana. "Sociology". Vol. 25. U.S.A. Grolier Incorporated. 1994, pp.153-154.

^๒ Everette M. Rogers and Rabel J. Burdge. Social Change in Rural Societies. New Jersey : Prentice-Hall, Ind. 1972, pp.10-12.

๑. การเปลี่ยนแปลงจากภายในสังคม (Immanent change) หมายถึง การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นเมื่อสมาชิกในสังคมนั้น สร้างหรือพัฒนาแนวคิดใหม่ หรือสร้างประดิษฐกรรมใหม่ขึ้นมาด้วยตนเอง โดยปราศจากอิทธิพลของภายนอก และแนวคิดหรือประดิษฐกรรมนั้น ได้แพร่กระจายไปยังสมาชิกอื่น ๆ อย่างกว้างขวางจนเกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นในสังคม

๒. การเปลี่ยนแปลงจากอิทธิพลภายนอก (Contract change) หมายถึง การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นเพราะมีการรับเอาแนวคิดหรือประดิษฐกรรมใหม่มาจากภายนอก ซึ่งถ้าการรับมาใหม่ได้ผ่านการเลือกสรรกลั่นกรองเพื่อความเหมาะสมกับสังคมเดิม จะเรียกว่า “การเปลี่ยนแปลงแบบสัมพันธ์ภายนอกชนิดเลือกสรร” หรือ Selective contract change แต่ถ้าเป็นการรับสิ่งใหม่หรือแนวคิดใหม่แบบถูกสั่งการให้ทำตาม โดยสมาชิกในสังคมไม่มีโอกาสเลือกสรรกลั่นกรองก่อน จะเรียกว่า “การเปลี่ยนแปลงแบบสัมพันธ์ภายนอกชนิดถูกสั่งการ” หรือ Directed contract change

เหตุและผลของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมโดยอิทธิพลจากภายนอก (Acculturation)

“การเปลี่ยนแปลงทางสังคมโดยอิทธิพลจากภายนอก” ในที่นี้ แปลจากคำศัพท์ทางสังคมวิทยา เรียกว่า Acculturation ซึ่งมีคำอธิบายถึงเหตุและผลของมัน โดยนักสังคมวิทยา เช่น George M. Foster ดังต่อไปนี้ ^๓

๑. สาเหตุของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมโดยอิทธิพลจากภายนอก ในยุคที่เทคโนโลยียังไม่เจริญ คือ การมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกันทางการเมืองระหว่างกลุ่มชน ตัวอย่าง เช่น การสัมพันธ์แลกเปลี่ยนวัฒนธรรมซึ่งกันและกันของอังกฤษและอินเดีย

๒. สังคมใดเปิดโอกาสให้สมาชิกมีการประสานสัมพันธ์กับวัฒนธรรมภายนอกได้อย่างกว้างขวาง จะมีความเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่รวดเร็วกว่า และซับซ้อนกว่า แต่ในยุคที่มีความเจริญทางเทคโนโลยี เช่นในปัจจุบัน การยับยั้งทางวัฒนธรรมจาก

^๓ George M. Fosters. Traditional Cultures. and the Impact of Technological Change. U.S.A. : Harper and Rows, Incorporated. 1962, pp. 25-43.

ภายนอก มีสาเหตุมาจากการแพร่กระจายของความรู้ทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ซึ่งไม่มีพรมแดนทางเชื้อชาติเผ่าพันธุ์หรือพรมแดนทางการเมือง มากีดขวาง การเปลี่ยนแปลงของสังคมปัจจุบันจึงรวดเร็วและซับซ้อนมาก

๓. ปัจจัยทางสังคม ที่ทำให้คนกลุ่มหนึ่งยอมรับ หรือปฏิเสธวัฒนธรรมของกลุ่มอื่น คือ ความรู้ความเข้าใจและการตีความวัฒนธรรมนั้นว่าสามารถเข้ากันได้กับรูปแบบของวัฒนธรรมดั้งเดิมที่กลุ่มยึดถือหรือไม่ กระบวนการแปลความวัฒนธรรมอื่นให้เข้ากับวัฒนธรรมเดิมของตนเองนี้ เรียกว่า "Syncretism" ซึ่งบางครั้งอาจจะเป็นการตีความแบบลากเข้าพวก (reinterpretation) หรือตีความผิดโดยสิ้นเชิง (misinterpretation)

๔. ปรัชญาการณของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมโดยการหยิบยืมทางวัฒนธรรมจากภายนอก คือ

๔.๑ เมืองใหญ่ต่าง ๆ คือศูนย์กลางของการเปลี่ยนแปลง เริ่มจากกลุ่มชนชั้นสูง ลงไปสู่ชนชั้นล่าง และขยายออกไปยังชนบทรอบนอก เนื่องจากนวัตกรรมทางวัฒนธรรมของสังคมเมืองมีอิทธิพลต่าง ๆ ผ่นวอกอยู่ อิทธิพลเหล่านี้เป็นแรงจูงใจที่ทำให้เกิดการแพร่กระจายของแนวคิดและรูปแบบพฤติกรรมสู่สังคมรอบนอกและชนชั้นล่าง

๔.๒ การเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ ๆ ที่เกิดขึ้นกับฐานทางเศรษฐกิจและวิถีชีวิตคนในสังคม มักจะมีการเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างครอบครัวตามมาด้วย สังคมเกษตรที่มีครอบครัวขยายเป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจและทางสังคม เมื่อเปลี่ยนเป็นสังคมแบบอุตสาหกรรม ความสัมพันธ์แบบเครือญาติจะอ่อนแอลงอย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะในเมืองใหญ่ จะมีครอบครัวเดี่ยวเกิดขึ้นแทนครอบครัวขยาย และครอบครัวขยายที่อาจยังเหลืออยู่บ้าง ก็จะมีขนาดเล็กลงและลดความสำคัญของบทบาทหน้าที่ทางสังคมลง ตัวอย่างเช่น ในประเทศญี่ปุ่น

๔.๓ การนำเข้าวัฒนธรรมการผลิตทางการเกษตรเพื่อการค้า (cash crops culture) และการใช้เงินตราแทนการแลกเปลี่ยนแบบเก่า มีแนวโน้มที่จะทำลายรูปแบบของการรวมกลุ่มกันทำงาน หรือสหกรณ์พื้นบ้านแบบดั้งเดิม นักมานุษยวิทยาได้สำรวจพบว่า ทุกวันนี้ยังมีกลุ่มทำงานแบบสหกรณ์พื้นบ้านอยู่ในหลายภูมิภาคทั่วโลก เช่น ในอัฟริกาใต้ เรียกว่า "docketwe" และไนไฮติ เรียกว่า "combite" ซึ่งยังคงช่วยกันทำไร่นาแบบ "ประเพณีลงแขก" ของไทย โดยมีกองเชียร์ตีกลองและเล่นดนตรีต่าง ๆ ปลูกใจ

ให้สนุกสนานในขณะที่ทำงาน การทำงานร่วมกันในสังคมเกษตรแบบดั้งเดิมแบบนี้ ยังคงเหลืออยู่ได้ มีสาเหตุจาก “ค่านิยมทางสังคม” หรือ Social values แต่ในสังคมอื่น ๆ ที่ประเพณีการทำงานแบบนี้สูญหายไป พบว่า มีสาเหตุมาจาก “ค่านิยมทางเศรษฐกิจ” หรือ economic values

๔.๔ หลังจากสังคมเกษตรเปลี่ยนเป็นสังคมแบบพึ่งพาเงินตรา จะเกิดผลกระทบเชิงลบตามมาหลายประการ เช่น

๔.๔.๑ ความสัมพันธ์แบบเครือญาติอ่อนแอลง เพราะเงินตราจะทำให้บุคคลแสวงหาสิ่งที่ตนต้องการได้โดยไม่ต้องอาศัยความช่วยเหลือจากญาติพี่น้อง เมื่อไม่ต้องการความช่วยเหลือก็จะนำไปสู่ความไม่เอื้อเฟื้อ หรือมีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ น้อยลง นอกจากนี้ ผู้คนที่อยู่ในสังคมแบบพึ่งพาเงินตรา จะมีเวลาส่วนใหญ่อยู่นอกบ้าน ทำให้โอกาสที่จะได้พบปะสังสรรค์กันในวงศาคณาญาติลดน้อยลง

๔.๔.๒ แบบแผนการทำงานที่อาศัยความร่วมมือซึ่งกันและกัน จะเปลี่ยนแปลงไป เพราะการผลิตพืชพันธุ์เพื่อเป็นสินค้า และการใช้เงินตราในการแลกเปลี่ยน จะต้องอาศัยเครื่องจักรกลในการทำงาน และการจ่ายค่าตอบแทนเป็นเงินจะคำนึงถึงผลประโยชน์ขององค์กรเป็นสำคัญ ในสังคมแบบนี้ องค์กรจะไม่ใช้ครอบครัวของผู้ผลิตอีกต่อไป แต่เป็นของนายทุนซึ่งเป็นคนอื่น การทำงานแบบร่วมใจกันฉันทญาติพี่น้อง ที่เคยมุ่งเพื่อความมั่นคงผาสุกของครอบครัวหรือวงศ์ตระกูล ก็เปลี่ยนไปเป็นการทำงานเพื่อแข่งขันเอาชนะผู้อื่นในองค์กรเดียวกัน ถ้านายทุนเป็นคนเอารัดเอาเปรียบ ไม่สนใจสร้างสัมพันธ์อันดีกับลูกจ้าง และไม่ส่งเสริมความสัมพันธ์อันดีระหว่างลูกจ้างกับลูกจ้างด้วยกัน ก็จะทำให้ชาวบ้าน ที่เปลี่ยนมาใช้ชีวิตในสังคมแบบพึ่งพาเงินตรา มีความรู้สึกโดดเดี่ยวและไร้ที่พึ่งมากขึ้น

๔.๔.๓ การเปลี่ยนแปลงสู่สังคมแบบพึ่งพาเงินตรา มักจะทำให้เกิดภาวะทุพโภชนาในหมู่ชาวบ้าน เพราะพวกเขาเคยดำรงชีวิตอยู่ด้วยสรรพสิ่งใกล้ตัวตามธรรมชาติ มีการเลือกสรร ลองผิดลองถูก และถ่ายทอดสืบต่อกันมา อาศัยความเชื่อถือศรัทธากันระหว่างผู้เกิดก่อนกับผู้เยาว์ เน้นการปฏิบัติจริงและประโยชน์ที่แท้จริง อาหารการกินของชาวบ้านเหล่านี้ แม้จะดูไร้คุณค่าทางโภชนาการในสายตาของชาวตะวันตก แต่แท้จริงแล้วเป็นสิ่งที่มีความคุณค่าและสร้างสมดุลทางร่างกายได้ดีโดยไม่ต้อง

พืชอาหารแบบตะวันตก ตัวอย่างเช่น ชาวอินเดียนแดง ไม่รับประทานผลไม้รสเปรี้ยว มากเหมือนชาวอเมริกัน และไม่ดื่มนม ทำให้ชาวอเมริกันวิเคราะห์ว่าคนเหล่านี้ขาด วิตามินซีและแคลเซียม แต่แท้จริงแล้ว อาหารหลักของชาวอินเดียนแดงซึ่งทำจาก ธัญพืชที่แช่น้ำผสมกับน้ำมะนาวก่อนไม่เป็นแป้ง เป็นอาหารที่ให้แคลเซียมอย่างพอ เพียง โดยไม่ต้องดื่มนม และพริกที่ชาวอินเดียนแดงบริโภคเป็นประจำ ก็ให้วิตามินซี มาก แม้จะรับประทานเนื้อสัตว์เพียงเล็กน้อย แต่การปรุงกับถั่วต่าง ๆ ก็ช่วยเพิ่มโปรตีน ที่เพียงพอกับความต้องการของร่างกาย นอกจากนี้ ยังใส่สมุนไพรและต้นไม้ใบหญ้า ต่าง ๆ ลงในอาหาร เป็นส่วนเสริมให้เกิดสมดุลทางโภชนาการอีกด้วย แต่เมื่อสังคมของ ชาวอินเดียนแดง เหล่านี้ เปลี่ยนเป็นสังคมแบบพึ่งเงินตรา และไม่มีกรให้การศึกษาที่ ถูกต้องด้านโภชนาการ คนรุ่นใหม่ก็หันไปบริโภคอาหารสำเร็จรูปของชาวอเมริกันแทน บวกกับราคาสินค้ารูปแบบใหม่ที่ค่อนข้างแพง ทำให้ปริมาณและสัดส่วนของการบริโภค อาหาร ไม่ได้มาตรฐาน จึงพบว่า ชาวบ้านเหล่านี้มีภาวะทุโภชนาการยิ่งกว่าที่เคยเป็นมา ก่อน ปรากฏการณ์ลักษณะนี้ เกิดขึ้นที่เมือง Pondo จังหวัดเคป ประเทศอัฟริกาใต้ เช่น เดียวกัน เปรียบเทียบกันระหว่างข้อมูลที่สำรวจ เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๕๘ และ พ.ศ. ๒๔๖๙ พบว่า เดิมเคยมีภาวะทุโภชนาการ ๗.๒ แต่หลังจากเปลี่ยนเป็นสังคมแบบพึ่งพาเงิน ตรา มีระดับของทุโภชนาการสูงถึง ๑๓.๙ ในระยะเวลาที่ห่างกันเพียง ๑๑ ปี เหตุการณ์ ทำนองเดียวกันนี้ เกิดที่หมู่บ้านชาวเอสกีโม ชื่อ Kaktovik ตอนเหนือของเมือง Fairbanks มลรัฐอลาสกา ซึ่งถูกเกณฑ์มาสร้างสถานีเรดาร์ DEW Line เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๙๖ และได้หันมาบริโภคอาหารแบบตะวันตกมากขึ้น หลังจากนั้นอีกระยะหนึ่ง ก็ พบว่ามีภาวะทุโภชนาการสูงมากกว่าเดิม

๔.๕ การเปลี่ยนแปลงทางสังคมโดยรับวัฒนธรรมจากภายนอกอย่างรวดเร็วและกระตั้นหัน มักจะทำให้เกิดความแตกแยกกันเป็นกลุ่มเล็กกลุ่มน้อย ซึ่งเรียก ตามศัพท์ทางสังคมวิทยาว่า Factionalism การแตกแยกกันแบบนี้ เป็นอุปสรรคต่อการ ดำเนินงานโครงการพัฒนาชนบทมาก ถ้านักพัฒนาไม่พยายามค้นหาให้พบว่า ความ แตกแยกแบ่งเป็นกี่กลุ่ม หัวหน้ากลุ่มมีอำนาจดึงดูดใจสมาชิกมากน้อยแค่ไหน สมาชิก กลุ่มมีความเข้มแข็งหรือไม่เพียงใด ถ้าสามารถตอบคำถามเหล่านี้ได้ จะช่วยให้สามารถ

เลือกวิธีการที่เหมาะสมกว่า และจะลดความรังเกียจเดียดฉันท์ที่กลุ่มเหล่านั้นมีต่อนักพัฒนาซึ่งเป็นบุคคลจากภายนอก

๔.๖ การเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เกิดจากอิทธิพลภายนอก อาจจะไปสู่การต่อต้านแบบชาตินิยมของพวกชาวบ้าน นักสังคมวิทยา คนสำคัญ ที่อธิบายเกี่ยวกับเรื่องนี้ อาทิ Elkin (1936) และ Read (1955) ซึ่งกล่าวว่า ในระยะเริ่มต้นชาวบ้านจะรู้สึกตื่นกลัวความเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ที่ถูกเสนอแนะหรือถูกนำเข้ามาจากภายนอก โดยเฉพาะกลุ่มชาวบ้านที่เป็นผู้ใหญ่ แต่ในระยะที่ 2 จะเป็นระยะที่มีการยอมรับวัฒนธรรมจากภายนอกมากขึ้น โดยเฉพาะในกลุ่มผู้เยาว์ ซึ่งจะกระตือรือร้นที่จะเรียนรู้สิ่งใหม่ และจะเริ่มปฏิเสธวัฒนธรรมดั้งเดิม ดูถูกวิถีชีวิตแบบเก่า ไม่เชื่อฟังผู้เฒ่าผู้แก่ ไม่ยอมรับว่าขนบธรรมเนียมประเพณีเก่าแก่เป็นเรื่องถูกต้อง และจะมองว่าคนที่ยังยึดมั่นในประเพณีดั้งเดิมเป็นพวกล้าสมัย แต่ในระยะที่ 3 ของการเปลี่ยนแปลง จะเป็นระยะที่คนในสังคมชนบทเหล่านี้ อยู่ในสภาวะที่เรียกว่า disillusionment คือ รู้สึกว่าพวกตนไม่สามารถร่วมกิจกรรมต่าง ๆ กับคนในสังคมแบบใหม่ เพราะพวกตนเป็นฝ่ายถูกครอบงำ ถูกบังคับให้ทำตาม ในที่สุดชาวบ้านเหล่านี้ก็อาจจะเปลี่ยนเป็นการเคลื่อนไหวต่อต้านอย่างรุนแรง

ทฤษฎีต่าง ๆ เกี่ยวกับการพัฒนาสังคม

สัญญา สัญญาวิวัฒน์^๕ จำแนกทฤษฎีที่สำคัญในการพัฒนาสังคมไว้ ๓ กลุ่ม เพื่อประโยชน์ในการอธิบายและเป็นแนวทางในการพัฒนาสังคม ดังนี้

๑. ทฤษฎีหน้าที่ นิยม (Functionalism) มีเนื้อหาสำคัญกล่าวถึงสังคมมนุษย์ไว้ ๔ ประการ คือ

๑.๑ สังคมทุกสังคมมีโครงสร้างที่ประกอบด้วยส่วนต่าง ๆ อย่างคงทนและต่อเนื่องพอควร (Persistent and stable)

๑.๒ สังคมทุกสังคมมีโครงสร้างที่ผสมผสานส่วนต่าง ๆ เข้าด้วยกันอย่างดี

^๕ สัญญา สัญญาวิวัฒน์. การพัฒนาชุมชน. กรุงเทพฯ : บริษัทสำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด. ๒๕๒๓. น. ๓๘-๔๙.

พอสสมควร (Well-integrated)

๑.๓ ส่วนต่าง ๆ ของสังคมทุกส่วน ต่างมีหน้าที่อย่างหนึ่งต่อสังคม เช่น หน้าที่การดำรงไว้ซึ่งชีวิตของสังคม (Function)

๑.๔ โครงสร้างทางสังคมที่ปฏิบัติหน้าที่เหล่านี้ทุกโครงสร้าง ขึ้นอยู่กับการเห็นพ้องต้องกันในระบบค่านิยมของมวลสมาชิกของสังคมนั้น (Consensus)

นักหน้าที่นิยม มีความเห็นว่า การเปลี่ยนแปลงทางสังคมอาจจะมีสาเหตุจากภายในของสังคมเอง (Internal change) หรืออาจจะมีสาเหตุจากภายนอก (External change) ก็ได้ แต่เนื่องจากความมั่นคงของสังคมเป็นของสำคัญ ดังนั้น การเปลี่ยนแปลงในสังคมจึงควรค่อยเป็นค่อยไป (Reformation) เพื่อรักษาเสถียรภาพของสังคมไว้

๒. ทฤษฎีการแพร่กระจาย (Diffusion Theory) เป็นทฤษฎีที่อธิบายการเปลี่ยนแปลงของสังคมว่าเกิดจากการแพร่กระจายของธาตุมูลทางวัฒนธรรม (Element of culture) ที่มักเรียกกันว่า นวัตกรรม (Innovation) จากวัฒนธรรมหนึ่งไปยังอีกวัฒนธรรมหนึ่ง หรือจากสังคมหนึ่งไปยังอีกสังคมหนึ่ง องค์ประกอบของกระบวนการแพร่กระจายคือ (๑) นวัตกรรม (๒) การสื่อสาร (๓) ชั่วเวลาหนึ่ง และ (๔) การเข้าสู่หมู่สมาชิกของระบบสังคมระบบหนึ่ง

นักทฤษฎีกลุ่มนี้ เชื่อว่า การรับนวัตกรรมจะง่ายขึ้น ถ้ามีปัจจัยเหล่านี้ คือ

- (๑) ได้ประโยชน์มากกว่าของเดิม
- (๒) สอดคล้องกับวัฒนธรรมเดิม
- (๓) ไม่มีความสลับซับซ้อนมาก
- (๔) สามารถแบ่งทดลองครั้งละน้อยได้
- (๕) สามารถมองเห็นหรือเข้าใจง่าย

๓. ทฤษฎีทางจิตวิทยา (Psychological Theory) มีเนื้อหาสำคัญ คือ อธิบายว่าการที่สังคมจะเจริญเติบโตหรือพัฒนาได้ ขึ้นอยู่กับลักษณะของปัจเจกบุคคลเป็นสำคัญ การเปลี่ยนแปลงหรือการพัฒนาสังคม ต้องมุ่งที่การพัฒนาคน โดยดำเนินการด้วยวิธีต่าง ๆ เช่น การฝึกอบรม (Socialization) ทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ หรือการส่งเสริมคนชั้นกลาง ซึ่งเป็นคนที่มีใฝ่สัมฤทธิ์สูง ให้เป็นคนกล้าเสี่ยง การสร้างคนที่มีลักษณะเช่นนี้เท่านั้น จึงจะทำให้สังคมมีความเจริญก้าวหน้าขึ้นมาได้

แนวคิดเกี่ยวกับวัฒนธรรมเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

แนวคิดของผู้นำองค์การระหว่างประเทศด้านการพัฒนา

องค์การยูเนสโก ได้ประกาศแนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาโดยใช้วัฒนธรรมเป็นพื้นฐาน โดยประกาศให้ พ.ศ. ๒๕๓๑ ถึง พ.ศ. ๒๕๓๕ เป็นทศวรรษแห่งการพัฒนาวัฒนธรรมโลก (The World Decade for Culture Development) หลังจากนั้น นานาประเทศและนักพัฒนาสังคมทั่วโลก ก็ให้ความสนใจมากขึ้นกับการพัฒนาโดยให้ความสนใจกับมิติทางวัฒนธรรม อาทิ Stanislav Adotevi ตัวแทนของยูนิเซฟในแอฟริกาตะวันตก ได้กล่าวในที่ประชุมระดับภูมิภาคว่าด้วยมิติทางวัฒนธรรมในการพัฒนา ซึ่งจัดให้มีขึ้นที่เมือง Abidjan ในแอฟริกา เมื่อวันที่ ๒-๖ พฤศจิกายน ๒๕๓๕ ว่า “หลักการในการช่วยเหลือชุมชนชาวชนบท โดยการพิจารณาจากพื้นฐานความเป็นอยู่ กล่าวคือ จากธรรมชาติ วิถีชีวิต และสิ่งที่พวกเขาเรียนรู้ ซึ่งก็หมายถึงวัฒนธรรมของเขาเอง....”^๕ ซึ่งสอดคล้องกับ Javier Perez de Cucellar ประธานคณะกรรมการธิการโลกว่าด้วยวัฒนธรรมและการพัฒนาของยูเนสโก ได้เขียนไว้ในหนังสือพิมพ์รายวันของฝรั่งเศส ชื่อ “Le Monde” ก่อนการประชุมคณะกรรมการครั้งแรก ณ ยูเนสโก ปารีส เมื่อวันที่ ๑๗-๒๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๓๖ ว่า “เราจะต้องคิดค้นการพัฒนาในแนวทางอื่น ๆ นโยบายและวิธีการใหม่ ๆ ที่จะต้องคำนึงถึงความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมกับการพัฒนา”^๖

^๕ นงศลิณี โมสิกะ. “คำนิยามของการพัฒนา”. (แปลและเรียบเรียงจาก To Have and To Be ใน Unesco Sources No. 44/January 1993). ใน วารสารคณะกรรมการแห่งชาติว่าด้วยการศึกษา ฯ สหประชาชาติ. ปีที่ ๒๖ : ๒, เมษายน - มิถุนายน ๒๕๓๗. น. ๕๗.

^๖ วันเพ็ญ ศิสุภกุล. “วิถีใหม่ของแนวทางการพัฒนา”. (แปลและเรียบเรียงจาก Developing Development. ใน Unesco Sources No. 47/May 1993). ใน วารสารคณะกรรมการแห่งชาติว่าด้วยการศึกษา ฯ สหประชาชาติ. อังแล้ว, น. ๕๐.

แนวคิดของพระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต)

พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต) ได้กล่าวถึงปัญหาของสังคมโลก อันเนื่องมาจากการพัฒนาตามแนวทางของตะวันตก ที่เน้นความเจริญทางวัตถุ มากกว่าการสร้าง ความสมดุลระหว่างสิ่งใหม่กับวัฒนธรรมเก่าที่เน้นความเจริญด้านจิตใจ ว่าเป็นสาเหตุ ที่ทำให้เกิดปัญหา ๓ เรื่อง ที่แยกกันไม่ออก คือการเพิ่มประชากรอย่างรวดเร็วในประเทศ ล้าหลัง การผลาญของดีเพื่อนำไปผลิตสินค้าส่งออก และการทิ้งของเสีย เช่น กากสารเคมี สิ่งของใช้แล้ว อากาศเสีย เป็นต้น ปัญหาเหล่านี้ นำไปสู่ปัญหาอื่น ๆ อีกมากมาย โดยเฉพาะการสูญเสียอิสรภาพของชีวิต พระธรรมปิฎก ได้เสนอแนวทางแก้ปัญหาคือ การพัฒนา จะต้องดำเนินการอย่างน้อย ๓ เรื่อง คือ^๗

๑. เปลี่ยนแปลงท่าทีต่อธรรมชาติ คือ เปลี่ยนจากทำลายธรรมชาติเป็นอนุรักษ์ และเกื้อกูลต่อธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ

๒. เปลี่ยนแปลงพฤติกรรมทางเศรษฐกิจ คือ มีความสำรวม รู้จักประมาณตน รับผิดชอบ ยับยั้งชั่งใจ และเปลี่ยนนิสัยการบริโภค (restraint, moderation, responsibility, self-control, change of life-style)

๓. รู้จักใช้และสร้างสรรค์วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ไม่ใช่เป็นเพียงผู้บริโภค วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีอย่างลืมหืม หรือไม่รู้เท่าทันส่วนที่เป็นโทษของวิทยาศาสตร์ และเทคโนโลยี

โดยสรุป พระธรรมปิฎก ได้เสนอให้ใช้แนวทางการดำเนินชีวิตแบบเศรษฐกิจพอเพียง ตามปรัชญาพุทธเกษตรของสังคมไทยแต่ดั้งเดิม ผสมผสานกับการศึกษาที่มุ่งเน้นการพัฒนาปัญญา เพื่อให้รู้เท่าทันวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี

แนวคิดของศาสตราจารย์สิปปนนท์ เกตุทัต

ในเอกสารประกอบการสัมมนาระดับชาติ เรื่อง วิฤติการณ์ทางสังคมไทย ซึ่ง

^๗ พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต). การพัฒนาที่ยั่งยืน. ๒๕๓๙.

มีการจัดสัมมนาขึ้น ณ ศูนย์วัฒนธรรมแห่งประเทศไทย สำนักงานคณะกรรมการ
วัฒนธรรมแห่งชาติ เมื่อวันที่ ๒๐-๒๒ เมษายน พ.ศ. ๒๕๓๘ ศาสตราจารย์สิปพนท์
เกตุทัต ได้กล่าวถึงทิศทางของการพัฒนาสังคมไทยไว้หลายประการ สรุปได้ดังนี้^๕

๑. แนวความคิดหลักเกี่ยวกับการพัฒนาสังคมและวัฒนธรรมไทย คือ สังคม
ไทยได้ผูกพันกับโลกมากขึ้นทุกขณะ ทั้งทางวิชาการ ความรู้ เศรษฐกิจ การเงิน การค้า
การขนส่ง การท่องเที่ยว ข่าวสารและสารสนเทศ ดังนี้ การพัฒนาเสริมสร้างสมรรถนะ
ของไทยในประชาคมโลก ต้องวางเป้าหมายไว้ ๓ มิติ ให้ผสมผสานกัน โดยมุ่งเน้น
“คน” เป็นหลัก คือ

๑.๑ พัฒนาศักยภาพของ คน ชุมชน และกำลังคนของสังคมไทย ให้มี
คุณภาพและปริมาณเป็นกลุ่มก้อน ให้เพียงพอ อันจะพึ่งตนเองได้ยั่งยืน มีคุณภาพชีวิต
ดี ครอบครัวมั่นคง มีงานทำ มีความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน ฝึกกำลังกันพัฒนา
ที่รบกวนธรรมชาติน้อย ให้ยั่งยืน

๑.๒ รักษาอัตราการเติบโต ขยาย กระจายฐานะทางเศรษฐกิจ อย่างมี
เสถียรภาพ ยั่งยืน

๑.๓ กระจายรายได้และกระจายการพัฒนา เชื่อมโยงชนบทและภูมิภาค
กับเมือง ทั้งในด้านการผลิต การบริการ และการสาธารณูปการพื้นฐาน

แนวคิดเกี่ยวกับการศึกษาเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

การศึกษา มีจุดมุ่งหมายเพื่อให้มนุษย์ฉลาดขึ้น มีความรู้มากขึ้น มีคุณธรรม
และจริยธรรม มีความรับผิดชอบ มีความสามารถในการคิดวิเคราะห์และเรียนรู้ต่อเนื่อง
ได้ตลอดชีวิต การศึกษาไม่ใช่เป็นเพียงแค่กระบวนการเรียนรู้ในโรงเรียน แต่รวมถึงการ
เรียนรู้นอกโรงเรียนทั้งอย่างเป็นระบบและตามอัธยาศัย ผู้ให้การศึกษา หรือ Educators
ไม่ใช่ครูในโรงเรียนฝ่ายเดียว แต่รวมถึงทุกคนในสังคมที่สามารถให้ความรู้ ความจริง

^๕ สิปพนท์ เกตุทัต. ความเสี่ยงและโอกาสของสังคมและวัฒนธรรมไทย. เอกสารประกอบการสัมมนา
ระดับชาติ เรื่อง “วิกฤติการณ์ทางสังคมไทย”. กรุงเทพฯ : ศูนย์วัฒนธรรมแห่งประเทศไทย, สำนักงานคณะกรรมการ
วัฒนธรรมแห่งชาติ. อุดรธานี, ๒๕๓๘, น.๑๔-๒๐.

ความดีความงาม กับผู้อื่นได้ ทั้งโดยเจตนาและไม่เจตนา ทั้งเป็นทางการและไม่เป็นทางการ

การศึกษาเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน คือ การศึกษาที่ต้องสามารถสร้างหรือเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมการเรียนรู้และพฤติกรรมดำรงชีวิตของมนุษย์ ให้เกื้อกูลต่อตนเอง ผู้อื่น สังคม และธรรมชาติได้อย่างแท้จริง และถ้าพิจารณาย้อนกลับไปสู่ระบบการเรียนรู้แบบพื้นถิ่นดั้งเดิม (Indigenous Education) ของสังคมชนบท ซึ่งอาศัยเกษตรกรรมเป็นหลัก มีระบบความสัมพันธ์แบบเครือญาติเป็นพื้นฐาน จะเห็นว่า การศึกษาในระบบเก่า มีจุดมุ่งหมายเพื่อพัฒนาที่ยั่งยืนมากกว่าการศึกษาในระบบโรงเรียนสมัยใหม่ ในยุคที่ผ่านมา กล่าวคือมุ่งเพื่อให้รู้จริง (to know) ให้ทำได้จริง (to do) และให้เป็นคนในอุดมคติของสังคม (to be or to become) การศึกษาแบบพื้นถิ่นดั้งเดิมมีเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับการดำรงชีวิตทั้งหมด ไม่แยกส่วน จึงน่าจะมีการนำรูปแบบและเนื้อหาของ การศึกษาแบบพื้นถิ่นดั้งเดิมมาบูรณาการกับการศึกษาแผนใหม่ เพื่อให้การศึกษาเป็นเครื่องมือที่พัฒนามนุษย์อย่างยั่งยืน ^๙

ศาสตราจารย์สิปปนนท์ เกตุทัต ได้ระบุไว้ในเอกสารประกอบการสัมมนา เรื่อง “วิกฤติการณ์ของสังคมไทย” ^{๑๐} สรุปได้ว่า เพื่อให้สังคมไทยสามารถเผชิญกับอนาคตอันมีสังคมต่าง ๆ เชื่อมโยงกันทั่วโลก และเพื่อที่จะสามารถประมวลนำความรู้ สู่การปฏิบัติ อีกทั้งมีการผนึกกำลังกันในการพัฒนาและตัดสินใจเกี่ยวกับชีวิตและสังคมที่ดีขึ้น จะต้องใช้ยุทธศาสตร์ทางการศึกษาที่มีเป้าประสงค์ ดังนี้

๑. ให้มีความรู้และความเข้าใจในสังคมและวัฒนธรรมไทยพอที่จะสามารถวิเคราะห์ทางเลือกต่าง ๆ ที่ต้องเผชิญ และมีการผนึกกำลังกันในการพัฒนาประเทศ
๒. ให้มีความเข้าใจในสังคมอื่น และเข้าใจความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันไปทั่วโลก พอที่จะหาทางเลือกที่จะอยู่ร่วมกันได้โดยสันติ
๓. ให้มีความรู้พื้นฐานทางวิทยาศาสตร์และศาสตร์ในสาขาใดสาขาหนึ่ง พอที่จะมีชีวิตที่มีคุณภาพดีในโลกที่มีเครื่องมือเครื่องใช้ที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิต

^๙ คุรยละเอียดเพิ่มเติม ใน จันทนา จันทบริบรจ. “การศึกษาแบบพื้นถิ่นดั้งเดิม : ความหมาย โครงสร้าง เนื้อหา และยุทธศาสตร์”. ใน วารสารมหาวิทยาลัยนเรศวร. ปีที่ ๕ : ๒, กรกฎาคม - ธันวาคม, ๒๕๔๐.

^{๑๐} ช้างแล้ว., น. ๒๙.

๔. ให้มีความเข้าใจพื้นฐานด้านสิ่งแวดล้อมและความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ สังคมและสิ่งแวดล้อม
๕. ให้มีความรู้และการฝึกปฏิบัติในด้านการประกอบสัมมาชีพ
๖. ให้มีหลักศาสนธรรมประจำใจ เป็นคติเตือนใจในการดำรงชีวิต

การพัฒนาชนบทไทย : หลักการและแนวคิด

ธนาคารโลก ได้นิยาม “การพัฒนาชนบท” ว่าหมายถึง ยุทธวิธีที่กำหนดขึ้นเพื่อปรับปรุงชีวิตทางเศรษฐกิจและสังคมของกลุ่มคน โดยเฉพาะกลุ่มคนจนในชนบท และ J.H. Heredero อธิบายว่า โดยพื้นฐานแล้วการพัฒนาชนบท หมายถึง (๑) การเพิ่มความสามารถในการผลิตของแรงงานในชนบท ซึ่งส่งผลให้เกิดการเพิ่มรายได้ และ (๒) โอกาสในการทำงานในชนบท เพื่อให้สามารถรองรับแรงงานชนบทใหม่ ๆ ที่เพิ่มขึ้นมากมาย โดยให้มีการครองชีพที่ดีขึ้นเรื่อย ๆ ^{๑๑}

หน่วยศึกษานิเทศก์ กรมการฝึกหัดครู ^{๑๒} ได้ระบุหลักการในการพัฒนาชนบทไว้ ๘ ประการ ได้แก่

๑. ควรสอดคล้องกับแผนพัฒนาแห่งชาติ
๒. ควรพัฒนาให้สอดคล้องกับความต้องการหรือความจำเป็น (Needs) ของชุมชนนั้น
๓. ควรให้ประชาชนในชุมชนมีส่วนร่วมในการวางแผน ดำเนินการ และประเมินผลการพัฒนาโดยตลอด ทุกขั้นตอน
๔. ควรมุ่งให้ประชาชนในชนบทช่วยเหลือตนเองได้
๕. ไม่ควรเน้นเฉพาะการพัฒนาทางวัตถุเท่านั้น แต่ควรพิจารณาด้านการสร้างคุณลักษณะที่จำเป็นของการพัฒนา ให้เกิดขึ้นแก่ชาวชนบทเหล่านั้นด้วย

^{๑๑} ภาคพัฒนาตำราและเอกสารวิชาการ. การฝึกหัดครูกับการพัฒนาชนบท. เอกสารการนิเทศการศึกษามัธยมศึกษาปีที่ ๒๕๑. หน่วยศึกษานิเทศก์ กรมการฝึกหัดครู. ๒๕๒๖, น.๑๕.

^{๑๒} ช้างแก้ว. น. ๑๗.

๖. หน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชนที่จะเข้าไปมีบทบาทในการพัฒนา ควรแสดงบทบาทในลักษณะผู้ให้การสนับสนุน ไม่ควรเป็นผู้พัฒนาเสียเอง

๗. ควรพัฒนาแบบผสมผสาน (Integrated development) เพื่อผลแห่งการพัฒนาจะได้มุ่งเน้นจุดมุ่งหมายเดียวกัน

๘. ควรกำหนดดัชนีทางสังคม ให้แน่ชัด เพื่อเป็นกรอบในการกำหนดความมุ่งหมายการดำเนินงาน และการประเมินผลการพัฒนา

ดัชนีทางสังคมที่ควรกำหนดเพื่อเป็นกรอบการพัฒนาชนบท ควรจะประกอบด้วย (๑) สุขภาพอนามัยของประชากรในท้องถิ่น (๒) การศึกษา (๓) ทักษะการประกอบอาชีพ (๔) การมีงานทำ (๕) การเฉลี่ยรายได้และอำนาจการซื้อ (๖) การจัดสรรทรัพยากรเพื่อประโยชน์ในการดำรงชีวิต (๗) ความยุติธรรมและความเป็นธรรมในสังคม (๘) ความร่วมมือ (๙) การเลื่อนฐานะและความเป็นอยู่ทางสังคม ^{๑๓}

ในระยะเวลา ๒๐ ปี ที่ผ่านมา กระแสการพัฒนาของประเทศไทยได้ผลักดันอย่างรุนแรงที่จะก้าวไปสู่การเป็นประเทศอุตสาหกรรมใหม่ โดยหวังที่จะเป็นประเทศมหาอำนาจทางเศรษฐกิจอุตสาหกรรมหนึ่งในภูมิภาคอาเซียน แต่บาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานข้อคิดเรื่องการพัฒนาแก่ประชาชนว่า "การที่จะเป็นเสือ นั้นมันไม่สำคัญ สำคัญอยู่ที่เราพออยู่พอกิน และมีเศรษฐกิจการเป็นอยู่แบบพอมีพอกิน แบบพอมีพอกินหมายความว่า อุ้มชูตัวเองได้ ให้มีความพอเพียงกับตัวเอง" ซึ่ง ดร.สุเมธ ตันติเวชกุล เลขาธิการมูลนิธิชัยพัฒนา ได้ขยายความในปาฐกถา เรื่อง "เศรษฐกิจพอเพียงอันเนื่องมาจากพระราชดำริ" ณ สถานที่ต่าง ๆ ให้เป็นที่เข้าใจดียิ่งขึ้นว่า "เศรษฐกิจพอเพียงนี้ คือ ระบบเศรษฐกิจที่พึ่งตนเองได้ ในความหมายของวิชาการนั้น หมายถึง ความสามารถของชุมชน เมือง ประเทศ หรือภูมิภาคหนึ่ง ๆ ในการผลิตสินค้าและบริการทุกชนิด เพื่อเลี้ยงสังคม นั้น ๆ โดยไม่ต้องพึ่งพาปัจจัยต่าง ๆ ที่คนไม่ได้เป็นเจ้าของ สิ่งนี้คือเศรษฐกิจพอเพียงในระดับประเทศ หรือชุมชนขนาดใหญ่" แต่ถ้าเป็นเศรษฐกิจพอเพียงในระดับบุคคล แล้วย่อมหมายถึง ความสามารถในการดำรงชีวิตได้อย่างไม่เดือนร้อน มีความเป็นอยู่อย่างประมาณตนตามอัตภาพ และที่สำคัญต้องไม่หลงไหลไปตามกระแสวัตถุนิยม

^{๑๓} อ้างแล้ว. น. ๑๗-๑๘.

มีอิสรภาพ เสรีภาพ ไม่พันธนาการอยู่กับสิ่งใดที่มายั่วยุ หรือกระตุ้นเร้าใจ โดยหันกลับมายึดเดินทางสายกลางในการดำรงชีวิต^{๑๔}

ผลจากการพัฒนาชนบทไทยตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ

ผลการวิจัยของ ไพรัตน์ เตชะรินทร์^{๑๕} พบว่า หลังจากประเทศไทยได้พัฒนาตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ มาหลายทศวรรษแล้ว ปรากฏผลทั้งด้านบวกและด้านลบแก่ชนบทไทย คือ

๑. ผลด้านบวก คือ ประชาชนในชนบทมีฐานะทางเศรษฐกิจดีขึ้นกว่าเดิม มูลค่าการผลิตสินค้าหัตถกรรมสูงขึ้น สภาพการขาดสารอาหารของเด็กลดลง มีการพัฒนาแหล่งน้ำเพื่อการอุปโภคบริโภคเป็นจำนวนมาก การพัฒนาทางกายภาพที่เป็น การก่อสร้างปรากฏว่ามีการบูรณะและขยายถนนประเภทต่าง ๆ จำนวนมาก มีการพัฒนากลุ่ม โดยการฝึกอบรมจากหน่วยงานของรัฐและเอกชนเป็นจำนวนมาก เช่น กลุ่มพลังมวลชนพื้นฐาน กลุ่มเกษตรกร กลุ่มสหกรณ์ กลุ่มเยาวชน กลุ่มสตรี เป็นต้น รัฐบาลทุกสมัย จัดให้มีการบริการเพิ่มขึ้นทั้งในเรื่องการจัดหาน้ำสะอาด จัดที่ดินในรูปแบบนิคม และปฏิรูปที่ดิน ส่วนทางด้านสังคมสงเคราะห์ ทำได้ในระดับหนึ่ง แต่งานด้านการท่องเที่ยวได้ขยายเติบโตขึ้นในทุกภาค ส่งผลให้คนในชนบทมีงานทำและมีรายได้เพิ่มขึ้น

๒. ผลในด้านลบ คือ เกิดความแตกต่างของรายได้ระหว่างคนในชนบทกับคนในเมืองถึง ๖ เท่า คริวเรือนในชนบทมีหนี้สินสะสมเพิ่มขึ้น คุณภาพชีวิตคนชนบทอยู่ในระดับต่ำ เมื่อเทียบกับคนในเมือง ทั้งด้านสุขภาพอนามัย การศึกษา และการคมนาคม ปัญหาการว่างงานยังมีอัตราสูง ส่งผลให้เกิดการอพยพเข้าสู่เมืองหลวง สัดส่วนของคริวเรือนยากจนในชนบทกับในเมือง ปรากฏว่า ในชนบทมีคริวเรือนยากจนมากกว่าในเมือง ๔ เท่า ทุกภาคภูมิศาสตร์ ไม่สามารถหยุดยั้งการตัดไม้ทำลายป่าและ

^{๑๔} งานประชาสัมพันธ, มหาวิทยาลัยเกษตร. ๓ สถิตเหนือเกล้าชาวนครหลวง. กรุงเทพฯ : บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน). ๒๕๔๒, น.๙๑-๙๒.

^{๑๕} ไพรัตน์ เตชะรินทร์. ชนบทไทย : การผันแปรในอนาคตภายหลังการพัฒนา. ๒๕๓๔, น. ๑๙๑-๑๙๘.

การบุกรุกที่ป่าสงวน สภาพการย้ายถิ่นทั้งภายในประเทศและจากนอกประเทศยังมีอยู่ ซึ่งมีผลต่อการทำลายทรัพยากรป่าไม้ และการทำลายต้นน้ำลำธาร

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ ได้รายงานผลการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับค่านิยมของคนไทย หลังจากการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติได้ผ่านไประยะหนึ่ง คือ เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๒๕ พบว่า ค่านิยมของคนไทยเปลี่ยนไปจากเดิม ไปทางที่ไม่พึงประสงค์ ๑๒ ประการ คือ ^{๑๖}

๑. ละเลยเพิกเฉยต่อศีลธรรม
๒. นิยมความสำเร็จของวัตถุเป็นใหญ่
๓. อุปนิสัยการทำงานอ่อนแอ
๔. ขาดความรักชาติและการเสียสละเพื่อส่วนรวมอย่างจริงจัง
๕. ขาดค่านิยมไทย
๖. นิยมประโยชน์ของตนเป็นสำคัญก่อนประโยชน์ส่วนรวม
๗. นิยมความหรูหราฟุ่มเฟือยเกินฐานะ
๘. นิยมความสนุกสนาน เริงดีดอ้อย มัวเมาเรื่องกิน
๙. นิยมเป็นนักเลงหน้าใหญ่ใจโต
๑๐. นิยมความเป็นอยู่ที่สะดวกสบายเกินฐานะ
๑๑. เชื่อไสยศาสตร์มากเกินไป
๑๒. ทอดทิ้งชีวิตชนบท เหยียดหยามว่าเป็นชีวิตที่ล้าหลัง

ปัญหาการพัฒนาที่ไม่สมดุลกันระหว่างด้านวัตถุกับจิตใจ และไม่เชื่อมโยงกันระหว่างวัฒนธรรมใหม่กับวัฒนธรรมดั้งเดิม เช่นนี้ ศาสตราจารย์ประเวศ วะสี มีความเห็นที่สอดคล้องกับ E. F. Schumacher ซึ่งเรียกร้องให้เร่งแก้ไขปัญหาดังกล่าวโดยยึดปรัชญาการพัฒนาที่ส่งเสริมการพึ่งตนเอง คือ พึ่งตนเองด้านทรัพยากรธรรมชาติและวัตถุดิบ ที่จะใช้บริโภคภายในประเทศ ในชุมชน และในครัวเรือน แทนที่จะขยายอัตราการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ โดยซื้อวัตถุดิบจากภายนอก และเป็นการพัฒนาที่ทำให้คนในชุมชนช่วยตนเองและดูแลตนเองได้ ไม่ต้องคอยพึ่งคนอื่น ตามหลักพุทธศาสนา

^{๑๖} อมรา พงศพิชญ์. วัฒนธรรม ศาสนา และชาติพันธุ์ : วิเคราะห์สังคมไทยแนวมานุษยวิทยา. ๒๕๓๔, น. ๙๓-๑๐๓.

หรือ หลักคิด "Small is Beautiful" ^{๑๗}

กลุ่มชาติพันธุ์ลาว : นิยามศัพท์ และลักษณะเฉพาะ

"กลุ่มชาติพันธุ์ลาว" หมายความถึง ชนชาวอุษาคเนย์ที่พูดภาษาไทย กลุ่มลาว-ไท ตั้งถิ่นฐานอยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และบางส่วนของภาคกลางในประเทศไทย และในประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ^{๑๘}

เพื่อทำความเข้าใจกับกลุ่มชาติพันธุ์ลาวอย่างลึกซึ้ง พอที่จะนำองค์ความรู้นี้ไปวิเคราะห์พฤติกรรมทางสังคม และลักษณะเฉพาะของกลุ่มชนพื้นเมืองเชื้อสายไทย-ลาว ที่ตั้งถิ่นฐานอยู่แถบเทือกเขาเพชรบูรณ์ ต่อไป ผู้วิจัยได้สังเคราะห์เนื้อหาที่เกี่ยวข้องจากเอกสารของ จารุวรรณ ธรรมวัตร และสามารถสรุปบุคลิกภาพพื้นฐานของชาวลาว ได้ดังนี้ ^{๑๙}

๑. กลุ่มชาติพันธุ์ลาว มีพัฒนาการทางสังคม ร่วมกับชาวไทลื้อ ไทยวน ข่า เขมร เวียดนาม ส่วย ม้ง และพม่า ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๘ เรื่อยมา จนถึงช่วงสงครามปลดปล่อยเพื่อเอกราชในอินโดจีน กลุ่มที่เรียกว่า ลาวเดิม ตั้งถิ่นฐานอยู่ในเมืองแกง เมืองไล และเมืองอื่น ๆ ในบริเวณสิบสองจุไทยและหัวพันทั้งห้าทั้งหก ส่วนกลุ่มที่เรียกว่า ลาวใหม่ ได้แก่ ลาวหลวงพระบาง เชียงขวาง เวียงจันทน์ และจำปาศักดิ์ ในเขตที่ราบลุ่มฝั่งขวาของแม่น้ำโขง ก่อนที่จะเคลื่อนย้ายมายังฝั่งขวาของแม่น้ำโขง ในประเทศไทย

๒. กลุ่มชาติพันธุ์ลาว มีแบบแผนการดำเนินชีวิตที่เป็นเอกลักษณ์ ทั้งในเรื่อง คติความเชื่อ ศาสนา อาชีพ การตั้งถิ่นฐาน การจัดระเบียบชุมชน การสร้างบ้านเรือน จารีต ประเพณี หัตถกรรม สถาปัตยกรรม เวชกรรม วรรณกรรมและภาษา แบบแผน

^{๑๗} อมรา พงศาพิชญ์. อ้างแล้ว.

^{๑๘} จารุวรรณ ธรรมวัตร. "สถานภาพการศึกษาประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์ลาว หมู่เขา : ผู้อื่น : ใจบ้าน : ใจเมือง". ใน เอกสารการประชุมทางวิชาการ ๖๐ ปี รศ.ศรีศักร วัลลิโภดม. ๑๘ กันยายน พ.ศ. ๒๕๔๑. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย โครงการเมธีวิจัยอาวุโส คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม. น. ๑๘๒.

^{๑๙} จารุวรรณ ธรรมวัตร. อ้างแล้ว. น. ๑๘๒-๒๐๘.

การดำเนินชีวิตเหล่านี้ มีการเปลี่ยนแปลงน้อยกว่ากลุ่มคนที่พูดภาษาไทยและไต กลุ่มอื่น ๆ

๓. บุคลิกภาพพื้นฐานของชาวลาว ตามความเห็นของบาทหลวงมาลีนี้ ซึ่งกล่าวไว้ในบันทึก ชื่อ “ประเทศลาวในซุมปี ค.ศ. ๑๖๔๐” สอดคล้องกับความเห็นของ เอเจียน แอมอ นิเย โดยอธิบายว่า คนลาวในสมัยนั้น (ปี พ.ศ. ๒๐๘๓) มีลักษณะทั่วไป ดังนี้

๓.๑ ประชากรแบ่งเป็นสองชนชั้น แต่มีหลายเผ่าพันธุ์ โดยทั่วไปแล้วมวลชน อิมหน้าสำราญ พอกอยู่พอกิน มีร่างกายสมบูรณ์ ชนชั้นสูงมีความสุขสนานสมบูรณ์ กว่า ชนชั้นล่างยากจนลำบากกว่า ประชาชนในเขตห่างไกลเมืองมีความลำบากมาก

๓.๒ ประชาชนชาวลาวดำรงชีวิตอยู่อย่างธรรมชาติ เลื่อมใสพุทธศาสนา และถือเอาเป็นที่พึ่งทางใจอันสูงยิ่ง ยึดมั่นในจารีตประเพณีอย่างเหนียวแน่น

๓.๓ คนลาวเป็นสันติชนโดยมูลเชื้อ มารยาทอ่อนหวาน แหลมคม มีสัมพันธอันดีต่อกัน มีอัยยาศัยไมตรีต่อบุคคลภายนอก (ผู้แขกคน) ชื่อสัตย์สุจริต ไม่ลักขโมย ชอบทำงานร่วมกันอย่างสนุกสนาน (มักคบงันม่วนชื่นรื่นเริง) โดยเฉพาะในสังคมของคนหนุ่มสาว

๓.๔ จุดอ่อนในสังคมลาว คือ การเล่นกินและรื่นเริงเกินไป ผู้ชายมีภรรยาหลายคน ผู้หญิงถูกกด ข่มให้อยู่ในฐานะต่ำต้อยน้อยหน้า ไม่มีบทบาทและไม่มีฐานะในสังคมเลย มีความเชื่อผีนางไม้ ผีปอบ ผีกะ มีการใช้เวทย์มนต์คาถา การเชื่องมงาย มีการประพฤตินิสัยที่ไม่ควร เช่น การฆ่าคนเพื่อเอาน้ำดี ซึ่งอยู่ในดับมาทำพิธีกรรมต่าง ๆ การเจาะเอาลูกในท้องมาทำลูกกรอก อันถือเป็นของแคล้วคลาด ซึ่งเป็นพฤติกรรมที่ป่าเถื่อนในสังคมสมัยนั้น

๔. บุคลิกภาพของชาวลาว เมื่อสังคมพัฒนาขึ้น มาการอยู่ร่วมกับชนเผ่าพันธุ์อื่น ๆ ได้ ปรับเปลี่ยนงามดีขึ้น โดยเฉพาะกลุ่มลาวพวนและลาวโซ่ง ดังที่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพได้กล่าวไว้ในคราวเสด็จตรวจราชการมณฑลอีสาน ในปี พ.ศ. ๒๔๔๙ ว่า “พวกผู้ไทย ถิ่นเดิมอยู่ทางเมืองพวกข้างฝ่ายเหนือ พูดภาษาไทย ใช้ถ้อยคำ ผิดกับไทยล้านช้างบ้าง เสียงแปร่งไปอย่างหนึ่ง สังเกตดูผิวพรรณผ่องกว่าจำพวกอื่น ผู้หญิงหน้าตาอยู่ข้างหมดจด”

๕. กลุ่มชาติพันธุ์ลาว มีศูนย์รวมจิตใจให้เกิดวิถีความคิด วิถีชีวิต วิถีพฤติกรรม อย่างเดียวกัน ในชุมชนแต่ละแห่ง มีค่าสูงสุดของชุมชน เปรียบได้กับ “ใจบ้าน ใจเมือง”

๖. องค์ประกอบของชุมชนเมืองแต่ละแห่ง ประกอบด้วยกนดิน (ผืนดิน) กนน้ำ (ผืนน้ำ) เรือน วัด วัง ชุมชนเมืองเติบโตจากการตั้งถิ่นฐานที่มีปัจจัยเกื้อหนุน คือ ผืนดิน ผืนน้ำที่อุดมสมบูรณ์ด้วยธัญญาหารและพืชสัตว์ ประกอบเข้ากับมนุษย์ที่มีคุณภาพ มีความเฉลียวฉลาดและคุณธรรม

๗. ผืนดินผืนน้ำ เป็นสัญลักษณ์ของวิถีเศรษฐกิจทั้งแบบทำกิน (เพาะปลูก) และแบบหากิน (เก็บเกี่ยวผลิตจากธรรมชาติ) ส่วนเรือนและวัง เป็นสัญลักษณ์ของกำลังพล คือ ประชาชนและผู้นำ และวัด คือสัญลักษณ์ของพลังที่มองไม่เห็น ได้แก่ สติปัญญา และหลักธรรมคำสอน ซึ่งพัฒนาเป็นอุดมการณ์สังคม และกฎหมายเพื่อจัดระเบียบบ้านเมือง

๘. สิ่งที่มีค่าที่สุดของชุมชนเมืองในประวัติศาสตร์ลาว คือผืนดิน กษัตริย์ และพระพุทธศาสนา ความสมบูรณ์ของผืนดิน เกิดจากการเลือกทำเลที่เหมาะสมเป็นถิ่นฐาน

๙. พลังอำนาจของกษัตริย์ผู้ปกครองอาณาจักร เช่น อาณาจักรล้านช้าง เกิดจากการประสานอำนาจของอาณาจักรเข้ากับศาสนาจักร และเกิดจากการเชื่อมโยงอำนาจภายในและภายนอกอาณาจักรเข้าด้วยกัน ด้วยการสมรสเป็นสุวรรณภพพีเดียวกัน กับอาณาจักรเขมร ล้านนา และเมืองเอกที่มีอำนาจในยุคนั้น

สรุป

การศึกษาวิจัยเกี่ยวกับสาเหตุของการพัฒนาสังคม การปฏิรูปทางสังคม ค่านิยมหรืออื่น ๆ โดยการสำรวจข้อมูลเกี่ยวกับ “ปัญหาสังคม” โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ปัญหาที่เกี่ยวข้องกับการดำรงชีวิตในสังคมที่ต้องปรับตัวอย่างรวดเร็ว รุนแรง เพราะอิทธิพลจากวัฒนธรรมภายนอก จะช่วยให้นักพัฒนาชุมชน สามารถกำหนดแนวทาง และวิธีการดำเนินงานพัฒนาชุมชนเสียใหม่ ให้มีประสิทธิภาพและประสิทธิผลสูงขึ้น โดยไม่ขัดแย้งกับวัฒนธรรมเดิมของกลุ่ม

การเปลี่ยนแปลงทางสังคมจากอิทธิพลภายนอกรูปแบบหนึ่ง คือ ถูกสั่งการให้ทำตาม โดยสมาชิกในสังคมไม่มีโอกาสเลือกสรรกลั่นกรองก่อน อาจจะทำให้เกิดผลทางลบต่อสังคมนั้น เช่น ครอบครัวยุคใหม่เป็นศูนย์รวมทางเศรษฐกิจและศูนย์กลางของกิจกรรมทางสังคมแบบดั้งเดิมอ่อนแอลง แบบแผนการทำงานเปลี่ยนจากความร่วมมือกัน เป็นการทำงานเพื่อเงินซึ่งนำไปสู่ความรู้สึกโดดเดี่ยวไร้ที่พึ่ง วัฒนธรรมการบริโภคซึ่งเคยเชื่อมั่นในสิ่งที่ผลิตได้เองในสังคม เปลี่ยนไปสู่ความไม่เชื่อมั่นในของเดิม และหันไปพึ่งพาทหารนอกเกือบสิ้นเชิง เกิดความแตกแยกทางความคิดจนกลายเป็นกลุ่มเล็กกลุ่มน้อยที่ทำลายพลังของสังคม หรือ เกิดความรู้สึกเชิงลบและเคลื่อนไหวต่อต้านผู้ที่ตามทันวัฒนธรรมใหม่ หรือเจ้าของวัฒนธรรมใหม่อย่างรุนแรง เป็นต้น

กระแสการเปลี่ยนแปลงของแนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาชุมชนพื้นถิ่น คือ การช่วยเหลือชุมชนชาวชนบท โดยพิจารณาจากพื้นฐานทางวัฒนธรรมเดิมของพวกเขา คือ จะต้องคำนึงถึงความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมกับการพัฒนา

กระแสใหม่ ของแนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาสังคมไทย คือ ให้ใช้แนวทางการดำเนินชีวิตแบบเศรษฐกิจพอเพียง ตามปรัชญาพุทธเกษตรของสังคมไทยแต่ดั้งเดิม ผสมผสานกับการศึกษาที่มุ่งเน้นการพัฒนาปัญญา เพื่อให้รู้เท่าทันวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี

ผลด้านลบ จากการพัฒนาชนบทไทยตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ในระยะกว่า ๒๐ ปี ที่ผ่านมา คือ เกิดความแตกต่างของรายได้ระหว่างคนในชนบทกับคนในเมืองถึง ๖ เท่า คริวเรือนในชนบทมีหนี้สินสะสมเพิ่มขึ้น คุณภาพชีวิตคนจนชนบทอยู่ในระดับต่ำเมื่อเทียบกับคนในเมือง ทั้งด้านสุขภาพอนามัย การศึกษา และการคมนาคม ปัญหาการว่างงานยังมีอัตราสูง ส่งผลให้เกิดการอพยพเข้าสู่เมืองหลวง สัดส่วนของคริวเรือนยากจนในชนบทกับในเมือง ปรากฏว่า ในชนบทมีคริวเรือนยากจนมากกว่าในเมือง ๔ เท่า ไม่สามารถหยุดยั้งการตัดไม้ทำลายป่าและการบุกรุกที่ป่าสงวน มีการย้ายถิ่นมากทั้งภายในประเทศและจากนอกประเทศ ซึ่งมีผลต่อการทำลายทรัพยากรป่าไม้ และการทำลายต้นน้ำลำธาร

"กลุ่มชาติพันธุ์ลาว" หรือ กลุ่มชนพื้นเมืองเชื้อสายไทย-ลาว แถบเทือกเขาเพชรบูรณ์ เป็นกลุ่มกันชนทางการเมือง และทางเศรษฐกิจ ระหว่างประเทศไทยและ

ประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว มาตั้งแต่สมัยก่อนสุโขทัย และมีการอพยพตามกันมาอีกเป็นระยะ ๆ หลายกลุ่มย่อย ต่างกาลเวลา ต่างวัตถุประสงค์ ต่างทำเลที่ตั้งของกลุ่ม และมีโอกาสไม่เท่ากันในการเลือกสรรและประยุกต์ "วัฒนธรรมภายนอก" ของฝ่ายไทย เข้ากับวัฒนธรรมเดิมของตน

การศึกษาค้นคว้าเพื่อทำความเข้าใจ เกี่ยวกับลักษณะของการพัฒนาทางสังคมในกลุ่มชนพื้นเมืองเชื้อสายไทย-ลาว บนเทือกเขาเพชรบูรณ์ ย้อนไปตั้งแต่สมัยปฏิรูปการปกครองเป็นระบบเทศบาล จนถึงปัจจุบัน จะเป็นองค์ความรู้อีกแง่มุมหนึ่งเกี่ยวกับชนพื้นเมืองที่มีรกรากเดิมเป็นชาติพันธุ์ลาว และจะเป็นประโยชน์ต่อการดำเนินงานพัฒนาคนกลุ่มนี้ ทั้งในระดับปัจเจกบุคคล และในระดับชุมชน

*****

บทที่ ๓

วิธีดำเนินการวิจัย

การกำหนดกรอบความคิด และสมมติฐานการวิจัย

ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสารและงานวิจัย ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาทางสังคมอย่างกว้างขวาง และได้อาศัยแนวคิดของทฤษฎีพัฒนาทางสังคมทั้ง ๓ ทฤษฎี มาผสมกัน และกำหนดเป็นสมมติฐานเกี่ยวกับการพัฒนาทางสังคมของกลุ่มชนพื้นเมืองซึ่งเป็นกลุ่มเป้าหมายของการวิจัย ดังนี้

๑. กลุ่มเป้าหมายที่จะทำการวิจัย แม้ว่าจะเป็กลุ่มที่มีพื้นฐานวัฒนธรรมดั้งเดิมจากชาติพันธุ์ลาวเหมือนกัน แต่มีโอกาสได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมของไทยสยาม ไม่เท่ากัน
๒. การพัฒนาทางสังคมจากภายนอก โดยอำนาจรัฐไทย ในสมัยมณฑลเทศาภิบาล มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมของกลุ่มชนพื้นเมืองเชื้อสายไทย-ลาว ซึ่งเป็นกลุ่มเป้าหมายของการวิจัยมาก โดยเฉพาะชุมชนหลักที่ถูกตั้งขึ้นเป็นอำเภอ
๓. กลุ่มชนที่อยู่ห่างไกลจากการพัฒนาของรัฐ มีการพัฒนาตนเองอย่างต่อเนื่อง และรักษาความเข้มแข็งของชุมชนอยู่ได้ โดยอาศัยภูมิปัญญาดั้งเดิมของตนเอง ผสมกับวัฒนธรรมจากสังคมอื่น ๆ ที่ใกล้เคียงกับตน
๔. กลุ่มชนพื้นเมืองที่อยู่ใกล้กับศูนย์กลางของอำนาจรัฐ มีแนวโน้มจะละทิ้งภูมิปัญญาดั้งเดิมมากกว่าอีกกลุ่มหนึ่ง
๕. การพัฒนาของรัฐ ในยุคต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์ ทำให้ชุมชนแถบชายขอบประเทศไทย บนเทือกเขาเพชรบูรณ์ ถูกเปิดสู่สังคมภายนอกอย่างรวดเร็ว จนเกิดการปรับตัวไม่ทันของชาวพื้นเมืองบางกลุ่ม
๖. ปัญหาในสังคมปัจจุบันของกลุ่มชนพื้นเมืองเชื้อสายไทย-ลาว แถบเทือกเขาเพชรบูรณ์ มีหลายด้านที่คล้ายคลึงกัน แต่ระดับความเข้มข้นของปัญหาแตกต่างกัน

ระเบียบวิธีวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ อาศัยระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยการสังเกต สัมภาษณ์ และวิเคราะห์เอกสารที่เกี่ยวข้อง โดยใช้ผู้วิจัยเป็นผู้เข้าไปอยู่ในพื้นที่ด้วยตัวเอง ทำการสัมภาษณ์เอง และวิเคราะห์เอกสารเอง

เครื่องมือวิจัยและอุปกรณ์สำหรับการเก็บข้อมูล

๑. เครื่องมือวิจัยได้แก่แบบสัมภาษณ์ชนิดกึ่งโครงสร้าง (Semi-structured Interview Questions) ซึ่งผู้วิจัยสร้างขึ้นเอง ตามประเด็นที่ต้องการศึกษา โดยตั้งประเด็นสำคัญไว้ล่วงหน้า แต่เปิดโอกาสให้ผู้ถูกสัมภาษณ์แสดงความคิดเห็น และให้ข้อมูลเพิ่มเติมได้อย่างกว้างขวาง

๒. อุปกรณ์สำหรับการเก็บข้อมูลภาคสนาม ได้แก่

๒.๑ สมุด ปากกา ดินสอ สำหรับจดบันทึกคำให้สัมภาษณ์และอื่น ๆ

๒.๒ เครื่องบันทึกเสียงเพื่อบันทึกคำให้สัมภาษณ์ และใช้ทบทวน

ในกรณีที่จดผิดหรือจดไม่ทัน

๒.๓ กล้องถ่ายภาพนิ่ง เพื่อบันทึกภาพผู้ให้สัมภาษณ์ และสิ่งแวดล้อมของชุมชนที่ต้องการสำรวจ

การกำหนดพื้นที่สำหรับการสำรวจข้อมูลภาคสนาม

ผู้วิจัยกำหนดพื้นที่สำหรับการสำรวจข้อมูลภาคสนาม ตามหลักการและแนวคิดดังนี้

๑. เป็นที่ตั้งของชุมชนหลัก ที่มีกลุ่มชนพื้นเมืองเชื้อสายไทย-ลาว อาศัยอยู่มากอย่างต่อเนื่อง เป็นเวลาหลายร้อยปี หรือเป็นชุมชนใหม่ที่ชาวพื้นเมืองกลุ่มเก่าอพยพออกไปอยู่ แล้วสามารถพัฒนาขึ้นจนเป็นอำเภอในปัจจุบัน

๒. ตั้งอยู่บนเทือกเขาเพชรบูรณ์ ใกล้ชิดกับชายแดนไทย-ลาว บริเวณรอยต่อของจังหวัดพิษณุโลก จังหวัดเพชรบูรณ์ และจังหวัดเลย

๓. การคมนาคมสะดวกสำหรับการเดินทางไปสำรวจข้อมูล เพราะมีข้อจำกัดเรื่องเวลา

๔. ถ้าจำเป็น จะมีการกำหนดพื้นที่โดยหารือกับผู้ชำนาญสภาพท้องถิ่น เช่น ผู้บริหารโรงเรียน พัฒนาการอำเภอ เกษตรตำบล กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ก่อนที่จะเข้าไปทำการสำรวจ

การเตรียมตัวก่อนสำรวจข้อมูลภาคสนาม

๑. ศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องกับแต่ละพื้นที่ ก่อนที่จะออกสำรวจภาคสนาม
๒. ประสานงานกับบุคคลในพื้นที่ ซึ่งสามารถเชื่อมโยงไปยังวิทยากรที่ต้องการจะสัมภาษณ์ ก่อนเดินทางไปทำการสำรวจแต่ละครั้ง
๓. ในบางกรณี ถ้าพบว่าเป็นโอกาสที่จะได้ข้อมูลที่สมบูรณ์มากขึ้น อาจจะไปสำรวจโดยไม่อยู่ในแผนการล่วงหน้า

การคัดเลือกวิทยากรเพื่อการสัมภาษณ์

ผู้วิจัย คัดเลือกวิทยากร (Key Performants) ในอำเภอที่เป็นกรณีศึกษา อำเภอละอย่างน้อย ๒๐ คน รวมทั้งสิ้นไม่น้อยกว่า ๑๒๐ คน เพื่อที่จะทำการสัมภาษณ์ ในโอกาสต่าง ๆ กัน การขอสัมภาษณ์อาจจะแจ้งล่วงหน้าหรือไม่ก็ได้

คุณสมบัติของวิทยากร กำหนดไว้อย่างกว้าง ๆ ดังนี้

๑. เป็นผู้ที่มีเชื้อสายไทย-ลาว
๒. อายุไม่ควรต่ำกว่า ๕๐ ปี แต่ถ้าอายุน้อยกว่านั้น ต้องเป็นผู้รู้เกี่ยวกับท้องถิ่น เป็นกรณีพิเศษ โดยมีหลักฐานที่เชื่อถือได้ เช่น เป็นพระภิกษุที่ชำนาญพื้นที่เป็นอย่างดี
๓. ตั้งบ้านเรือนหรืออาศัยอยู่ในท้องถิ่นที่เป็นกรณีศึกษา อย่างน้อย ๒๐ ปี
๔. เป็นผู้เต็มใจให้ข้อมูล เพื่อประโยชน์ทางวิชาการ

การสำรวจภาคสนามและสัมภาษณ์วิทยากร

๑. ผู้วิจัยเดินทางไปยังอำเภอที่เป็นกรณีศึกษาด้วยตนเอง อำเภอละอย่างน้อย ๕ ครั้ง ครั้งละ ๑-๒ วัน บางอำเภอที่เป็นแกนกลางของการพัฒนาทางสังคม จะเดินทางไปบ่อยครั้งกว่า เพื่อให้สามารถตีความข้อมูลต่าง ๆ ได้อย่างถูกต้องมากที่สุด
๒. ก่อนสัมภาษณ์วิทยากรแต่ละคน จะแนะนำตัวผู้วิจัย และชี้แจงวัตถุประสงค์ของการสัมภาษณ์โดยใช้ภาษาถิ่น และพูดคุยในเรื่องอื่น ๆ ให้เกิดความคุ้นเคยซึ่งกันและกันเสียก่อน
๓. หลังการสัมภาษณ์แล้ว ขออนุญาตกลับไปสัมภาษณ์อีก ถ้าจำเป็น และถ้ามีภาพถ่ายวิทยากร ก็จะส่งกลับไปให้เพื่อให้เกิดความผูกพันและยินดีให้ข้อมูลเพิ่มเติม

การวิเคราะห์ข้อมูล

1. เครื่องมือในการวิเคราะห์ข้อมูล คือ ตัวผู้วิจัย ซึ่งเป็นสมาชิกโดยกำเนิด ของกลุ่มชาติพันธุ์ลาว แถบเทือกเขาเพชรบูรณ์
2. การสรุปประเด็นต่าง ๆ จากการสัมภาษณ์ และจากเอกสาร หรือหลักฐานอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง ดำเนินการด้วยตนเองทั้งหมด เพื่อไม่ให้เกิดความผิดพลาดในการตีความ
3. หลังจากจัดทำรายงานการวิจัยแล้ว ได้ส่งร่างรายงานให้แก่สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ ซึ่งได้ส่งให้ผู้ทรงคุณวุฒิตรวจทานและเสนอแนะการปรับปรุงแก้ไข

*****

ตอนที่ ๒ วิเคราะห์ความเป็นมาของชุมชนหลัก
ที่ทำการศึกษา

บทที่ ๔ ความเป็นมาของชุมชนหลัก

บทที่ ๔ ความเป็นมาของชุมชนหลัก

การนำเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูล ในบทนี้ จะเป็นการพรรณนาเกี่ยวกับ ประวัติความเป็นมาของชุมชนแถบชายขอบประเทศไทย บนเทือกเขาเพชรบูรณ์ ซึ่งในปัจจุบันมีชนพื้นเมืองเชื้อสายไทย-ลาวอาศัยอยู่มาก และมีหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่เชื่อได้ว่า มีพัฒนาการความเป็นชุมชนใหญ่ มาก่อนสมัยเทศบาล การวิเคราะห์ จะอ้างอิงข้อมูลเอกสารทางประวัติศาสตร์ และข้อมูลทางภาษาศาสตร์ ที่มีผู้ศึกษาไว้แล้ว ประกอบกับหลักฐานเชิงประจักษ์ที่ผู้วิจัยทำการสำรวจภาคสนาม รวมทั้งการคำบอกเล่าของผู้สูงอายุ พระภิกษุและบุคคลที่เชื่อถือได้ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อให้เป็นข้อมูลพื้นฐานสำหรับการศึกษาเกี่ยวกับการพัฒนาทางสังคมของกลุ่มชนพื้นเมืองเชื้อสายไทย-ลาว ในพื้นที่แถบนี้ซึ่งจะนำเสนอต่อไปในบทที่ ๕ - ๑๐ โดยจะเน้นเฉพาะชุมชนหลักในอำเภอ ต่อไปนี้

๑. อำเภอนครไทย จังหวัดพิษณุโลก
๒. อำเภอชาติตระการ จังหวัดพิษณุโลก
๓. อำเภอหล่มเก่า จังหวัดเพชรบูรณ์
๔. อำเภอหล่มสัก จังหวัดเพชรบูรณ์
๕. อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย

ความเป็นมาของชุมชนหลักในอำเภอนครไทย

ข้อสันนิษฐานของนักประวัติศาสตร์

ในพื้นที่อำเภอนครไทย มีชุมชนหลักซึ่งเป็นที่อยู่อาศัยอย่างเป็นกลุ่มก้อน ผู้คนที่มีอารยธรรมมาช้านาน ตั้งแต่ยุคก่อนสุโขทัย ออกจาก ปราณิ แจ่มขุนเทียน^๑ ซึ่งได้

---

^๑ ปราณิ แจ่มขุนเทียน. "หลักฐานเมืองนครไทยอายุเก่ากว่ากรุงสุโขทัย". เอกสารประกอบนิทรรศการ.

สำรวจหลักฐานทางโบราณคดี ในพื้นที่อำเภอนครไทยเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๒๗ พบว่า มีซากกำแพงเมือง ลักษณะคล้ายกำแพงเมืองเก่าที่สุโขทัยและศรีสัชนาลัย มีวัดวาอารามเก่าแก่ อยู่ทั้งในเขตกำแพงเมืองและนอกเขต จำนวนมาก ภายในบริเวณกำแพงเมือง มีพื้นที่ประมาณ ๑๔๒ ไร่ มีรูปร่างเป็นเนินตรงกลางพื้นที่คล้ายหลังเต่า ปัจจุบันเป็นที่ตั้งของที่ว่าการอำเภอนครไทย และได้สรุปว่า แหล่งที่ตั้งเมืองนครไทย เคยมีผู้คนอาศัยอยู่แล้วตั้งแต่ประมาณ พ.ศ. ๑๗๑๑ หรือก่อนสถาปนากรุงสุโขทัยเป็นราชธานี ประมาณ ๑๑๐ ปี สอดคล้องกับ การสำรวจทางโบราณคดีเกี่ยวกับที่ตั้งเมืองเก่าอำเภอไทย ซึ่งเคยมีการดำเนินงานโดยกรมศิลปากรมาก่อน

ตามความเห็นของ หวน พิณรุฬพันธ์ ^๒ เชื่อว่าเมืองนครไทย เคยเป็นเมืองที่ขึ้นอยู่กับอาณาจักรสุโขทัย ตามหลักฐานจากศิลาจารึกวัดมหาธาตุ แห่งรองศาสตราจารย์ ศรีศักร วัลลิโภดม เสนอแนวคิดใหม่ว่า เมืองนครไทย น่าจะเป็นเมืองภาค ของพ่อขุนผาเมือง ^๓

สุภาพรรณ ขอมผล ^๔ ได้ศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของเมืองนครไทย จากหลักฐานเอกสารทางประวัติศาสตร์ และรายงานว่า เมืองนครไทยเคยมีสถานภาพเป็นหัวเมืองในทำเนียบศักดินาของรัฐไทยอย่างต่อเนื่อง ตั้งแต่สมัยสุโขทัยจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น มีสถานภาพเป็นหัวเมืองในทำเนียบศักดินาของรัฐไทยอย่างต่อเนื่อง แต่มีเพียงระยะเวลาสั้น ๆ ระหว่างปี พ.ศ. ๒๐๐๕ ถึง พ.ศ. ๒๐๒๐ ซึ่งมีหลักฐานแสดงว่าชาวเมืองนครไทยอพยพหนีไปอยู่ที่เมืองน่าน เพราะเกิดสงครามระหว่างเมืองพิษณุโลกกับเมืองเชียงใหม่ ในสมัยของพระบรมไตรโลกนาถกับพระเจ้าติโลกราช หลังจากนั้น ฝ่ายไทย ได้ให้พระยากลาโหมไปกวาดต้อนชาวนครไทยกลับคืนมาจากเมืองน่าน และตั้งเมืองนครไทยขึ้นใหม่อีกครั้งหนึ่ง (จากพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๑ ตอนต้น. ๒๕๐๖ : ๑๓๖-๓๑๖) และเนื่องจากสภาพภูมิประเทศที่เป็นป่าเขา มีทรัพยากรจากป่ามากมายหลายชนิด ที่สำคัญคือ แหล่งเกลือสินเธาว์ ที่บ้านบ่อโพธิ์ ประกอบกับระยะทางที่ไม่ห่างจากเมืองหลวงพระบาง แขวงล้านช้าง ทำให้เมืองนคร

^๒ หวน พิณรุฬพันธ์. ๒๕๒๕, น. ๘๓.

^๓ ศรีศักร วัลลิโภดม. ๒๕๓๙, น. ๒๓๘-๒๕๔.

^๔ สุภาพรรณ ขอมผล. ๒๕๓๙, น. ๕๖.

ไทยได้รับความสนใจจากรัฐไทยอย่างต่อเนื่อง ดังหลักฐานทางประวัติศาสตร์ ที่ระบุว่า เมื่อปี พ.ศ. ๒๑๑๐ พระชัยเชษฐาธิราช แห่งกรุงศรีสัตนาคนหุต ได้ยกทัพมาตีเมืองพิษณุโลกซึ่งมีพระธรรมราชาปกครองอยู่ โดยผ่านเข้ามาทางเมืองนครไทย และในปี พ.ศ. ๒๑๒๗ สมเด็จพระนเรศวร มหาราชในคราวประกาศอิสรภาพ ก็มีรับสั่งให้ปิดด่านนครไทย เพื่อป้องกันมิให้ผู้ถูกเกณฑ์มาทำงานที่เมืองกำแพงเพชร หนีออกไปทางนี้

ในปี พ.ศ. ๒๓๒๑ มีหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่ระบุว่า สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช โปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกฯ (พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก) และเจ้าพระยาสุรสีห์ฯ (สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท) ยกทัพไปตีเวียงจันทน์ สืบเนื่องจากการที่พระเจ้าสิริบุญสาร เจ้าผู้ครองนครเวียงจันทน์สมัยนั้น ได้นำกองทัพเข้ามาปราบปรามพระวอพระตาในเขตไทย ผลของสงครามครั้งนั้น ปรากฏว่า ไทยตีได้เมืองจำปาศักดิ์ เวียงจันทน์ และหลวงพระบาง ทั้งสามเมืองจึงตกเป็นประเทศราชของไทย และกองทัพไทยได้อัญเชิญพระแก้วมรกตและพระบางลงมายังกรุงธนบุรี พร้อมทั้งกวาดต้อนราษฎรชาวเมืองเวียงจันทน์เข้ามาอยู่ในเขตไทย ตั้งแต่เมือง ลพบุรี สระบุรี นครนายก ปราจีนบุรี นครปฐม จนถึงเมืองราชบุรี ส่วนชาวเมืองหลวงพระบาง ไชยบุรี และเวียงจันทน์อีกจำนวนหนึ่ง ได้อพยพหนีภัยสงครามเข้ามาอยู่ในเขตเมืองชายขอบประเทศไทย ได้แก่ เมืองน้ำปาด เมืองนครไทย เมืองหล่ม และเมืองเลย เพิ่มขึ้น^๕

ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น เมืองนครไทยก็ยังคงมีฐานะเป็นหัวเมืองในทำเนียบศักดิ์นา ขึ้นกับเมืองพิษณุโลกซึ่งเป็นเมืองเอกของหัวเมืองฝ่ายเหนือ^๖ และฝ่ายไทย คงจะเกรงว่าชาวเมืองนครไทยซึ่งมีวัฒนธรรมคล้ายฝ่ายลาว จะแปรพักตร์ไปอยู่กับฝ่ายลาว เพราะในสมัยกบฏเจ้าอนุวงศ์ เมืองนครไทยก็อยู่ในกลุ่มพันธมิตรของเจ้าอนุวงศ์ (บางครั้ง เรียกว่า “เจ้าอนุ”) เช่นเดียวกับเมืองด่านซ้าย และเมืองหล่มสัก

^๕ สุเทพ จันทร์สว่าง. อ่างแล้ว. น. ๒.

^๖ จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓. จ.ศ. ๑๒๐๐. เลขที่ ๖๔ เรื่อง บัญชีกองส่วยเมืองเหนือ.

ผลการศึกษาค้นคว้าของนักภาษาศาสตร์

กาญจนา เกรียงซี่ และคณะ^๗ ได้ทำการวิจัย โดยการสำรวจภาคสนาม เพื่อจัดทำแผนที่ภาษาในจังหวัดพิษณุโลก และได้รายงานว่า ภาษาพื้นเมืองของคนในอำเภอนครไทย แบ่งเป็น ๒ กลุ่ม คือ ภาษานครไทย และภาษาด่านซ้าย ภาษานครไทย เป็นภาษาถิ่นที่ใช้ในกลุ่มที่เคยอยู่มาก่อน ตั้งแต่สมัยก่อนสุโขทัย ส่วนภาษาด่านซ้าย เป็นภาษาที่ผู้อพยพมาภายหลังส่วนใหญ่ ใช้สื่อสารกันในชีวิตประจำวัน

กลุ่มที่พูดภาษานครไทย หรือภาษาถิ่นดั้งเดิม ส่วนใหญ่อยู่ในตำบลนครไทยในปัจจุบัน และมีบางหมู่บ้านของตำบลอื่น ๆ ด้วย ดังนี้

๑. ในตำบลนครไทย ได้แก่ บ้านเหนือ บ้านบ่อไฉ้จอก บ้านนครไทย บ้านหนองน้ำสร้าง บ้านพร้าว บ้านหนองลาน บ้านหัวร้อง บ้านน้ำพราย บ้านนาหัวเซ บ้านฟากน้ำ และบ้านด่าน

๒. ในตำบลนาบัว ได้แก่ บ้านนาคล้าย บ้านบุงสี่เสียด บ้านโนน บ้านนาบัว บ้านนาจาน และบ้านน้ำทวน

๓. ในตำบลหนองกะท้าว ได้แก่ บ้านหนองกะท้าว บ้านโนนตาโพน บ้านโพนเสด็จ บ้านโนนนาเก่าม บ้านโนนมะเกลือ บ้านกลาง และบ้านป่าสัก

๔. ในตำบลเนินเพิ่ม ทุกหมู่บ้าน ได้แก่ บ้านห้วยตีนตั้ง บ้านเนินเพิ่ม บ้านสวนยาง บ้านหัวนา บ้านโป่งกะเมอ บ้านหนองแห้ว บ้านหินลาด บ้านโคก บ้านหัวเมือง บ้านร่องกล้า บ้านเนินตุม และบ้านเนินขามป้อม

๕. ในตำบลนครชุม ได้แก่ บ้านนาลานข้าว บ้านนาเมือง บ้านโนนนาซอน และบ้านนาชุมคัน

กลุ่มที่พูดภาษาด่านซ้าย มีอยู่ในหลายตำบล ของอำเภอนครไทย คือ

๑. ในตำบลนครไทย ได้แก่ บ้านหนองกระดาศ บ้านป่าชาน บ้านน้ำลาด บ้านห้วยทรายทอง บ้านน้ำคลาด และบ้านนายาว

^๗ กาญจนา เกรียงซี่ และคณะ. รายงานการวิจัยแผนที่ภาษาของจังหวัดพิษณุโลก. พิษณุโลก : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ พิษณุโลก. ๒๕๒๓, น. ๘๖-๙๐.

๒. ในตำบลนาบัว ได้แก่ บ้านยางโกลน บ้านน้ำพริก บ้านบุ่งตารอด บ้านน้ำลอม บ้านกกม่วง บ้านร้องกอก บ้านกกมะโมง บ้านบุ่งหอย บ้านบุ่งปลาฝา บ้านนาไก่อ๊ะ บ้านโนนบึง บ้านกกกะบาง และบ้านโนนมะค่า

๓. ตำบลบ้านแยง ได้แก่ บ้านห้วยกอก บ้านห้วยเฮี้ย บ้านหนองหิน บ้านลาดคือ บ้านป่าคาย บ้านชำลู่ และบ้านแก่งลาด

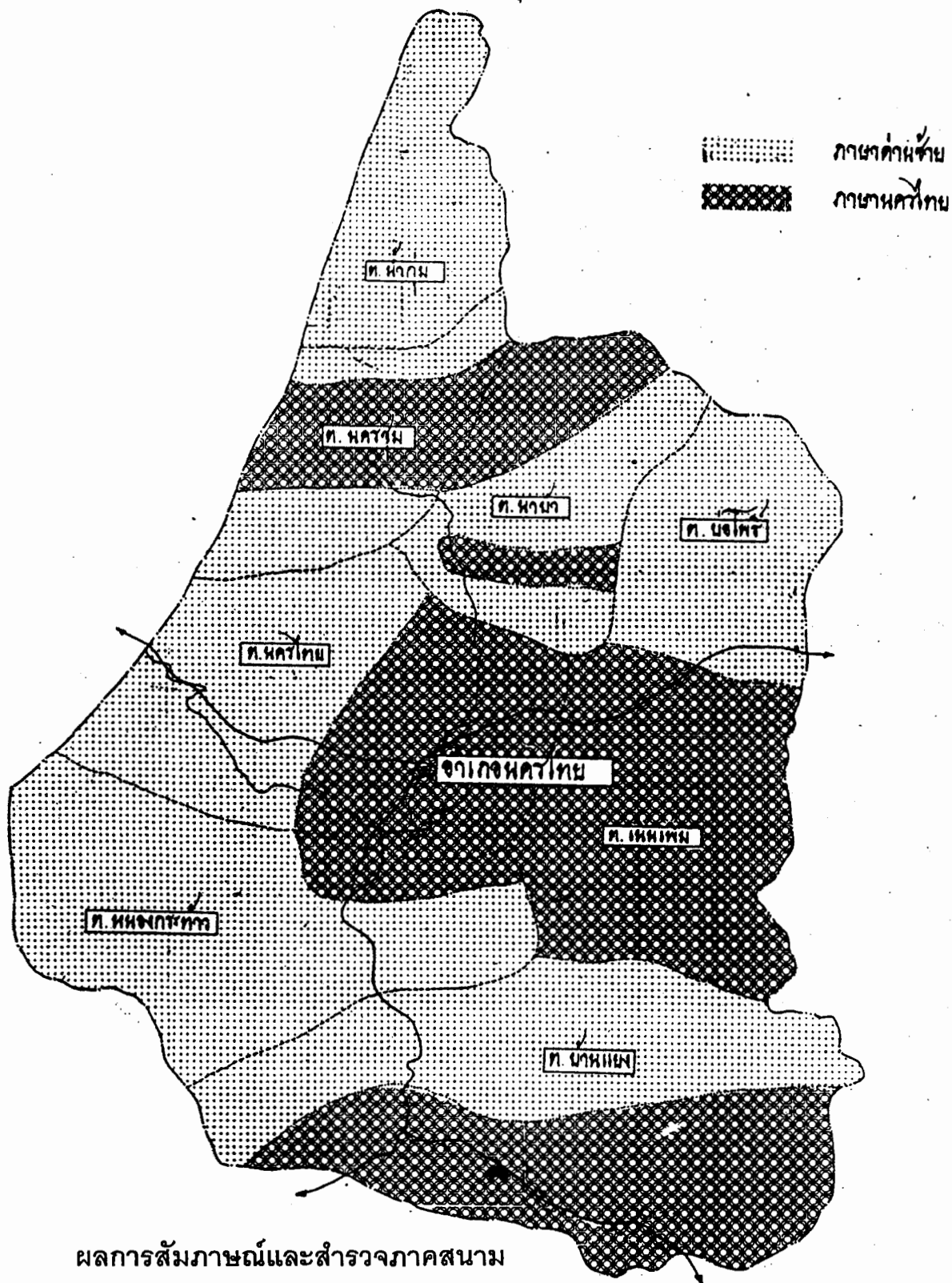
๔. ตำบลหนองกะท้าว ได้แก่ บ้านนาโพธิ์ บ้านนาจาน บ้านนาหนอง บ้านหลังเขา บ้านแก่งหว่า และบ้านแก่งไฮ

๕. ตำบลบ่อโพธิ์ ใช้ภาษาด่านซ้ายทุกหมู่บ้าน ได้แก่ บ้านบ่อโพธิ์ บ้านน้ำเลา บ้านป่ารวก บ้านแก่งทุ่ง บ้านนาตาด บ้านเนินสวรรค์ บ้านโคกคล้าย บ้านวังชมภู และบ้านป่าปอปิด

๖. ตำบลนครชุม ได้แก่ บ้านนาทุ่งใหญ่ บ้านนากะบาก บ้านนาฟองแดง และบ้านนาตาด

๗. ตำบลน้ำกุ่ม ใช้ภาษาด่านซ้ายทุกหมู่บ้าน คือ บ้านนาวงษ์อ่อง บ้านน้ำกุ่ม บ้านโป่งเปี้ย บ้านนาแฝก บ้านนาหิน บ้านโป่งตอ และบ้านบุ่งผำ

ภาพที่ ๑ แผนที่ภาษาอำเภอนครไทย จังหวัดพิษณุโลก

ผลการสัมภาษณ์และสำรวจภาคสนาม

๑. ด้านภาษา นักวิจัย สํารวจข้อมูลภาคสนาม ที่อำเภอ นครไทย ๗ หมู่บ้าน ซึ่งมีชาวพื้นเมืองพูดภาษานครไทย ได้แก่ บ้านนครไทย (เดิมชื่อ บ้านโนนจัน หรือ

บ้านในจวน) บ้านเหนือ บ้านหัวร้อง บ้านหนองน้ำสร้าง บ้านบ่อไฉ้จอก บ้านนาหัวเซ และบ้านนาบัว กับชาวพื้นเมืองอีก ๔ หมู่บ้าน ซึ่งพูดภาษาด้านซ้าย ได้แก่ บ้านกกกระบาก บ้านบ่อโพธิ์ บ้านแก่งทุ่ง และบ้านป่าปอบิด พบว่า มีสำเนียงภาษาต่างกันเป็น ๒ กลุ่มใหญ่ สอดคล้องกับการวิจัยของ กาญจนา เกรียงซี่ และคณะ ที่อ้างแล้ว

๒. ด้านประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ได้ทราบข้อมูลจากการสัมภาษณ์ชาวพื้นเมืองสูงอายุที่บ้านนครไทย บ้านเหนือ บ้านหัวร้อง บ้านนาบัว และบ้านหนองน้ำสร้าง ซึ่งเป็นกลุ่มที่ใช้ภาษานครไทย หรือกลุ่มเก่าแก่ดั้งเดิม ผู้ให้สัมภาษณ์ที่มีอายุสูงสุด คือ นางศรีลัง เสนีวงศ์ ณ อยุธยา (สกุลเดิม ด่อนหมากหยิบ) อายุ ๘๔ ปี ให้ข้อมูลว่า ตนสามารถสืบประวัติบรรพบุรุษได้ ๕ ชั่วคน และได้เคยทราบจากบรรพบุรุษรุ่นปู่ย่าตายายว่า กลุ่มที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ที่บ้านนครไทยในปัจจุบัน เป็นกลุ่มชนชั้นสูงของชุมชน เคยมีเจ้าเมือง ชื่อ เจ้าเมืองเรือง ตระกูลฝ่ายมารดาของตน สืบเชื้อสายมาจากเจ้าเมืองคนนี้ ที่ตั้งของจวนเจ้าเมือง อยู่ติดกับวัดกลาง แต่ในสมัยที่ผู้ให้สัมภาษณ์เป็นเด็ก เคยเห็นเพียงทรากรปรักหักพังของพะเนียด เท่านั้น ข้อมูลนี้ สอดคล้องกับผู้สูงอายุเกิน ๗๐ ปี คนอื่น ๆ ของกลุ่มที่ใช้ภาษานครไทย ทุกคน

๓. ด้านแหล่งโบราณคดี จากข้อมูลบอกเล่าของพระครูสถิตชยานันท์^๕ เจ้าอาวาสวัดกลาง (ปัจจุบัน ทางราชการเรียกว่า วัดกลางศรีพุทธาราม) และชาวบ้านกกกระบาก ตำบลยางโกลน อำเภอนครไทย ชื่อ นายเสน มาฉิม และนายผ่อง หุมห้อง สอดคล้องกับภาพถ่ายที่ผู้วิจัยได้เห็นเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๒๘ จากนายสงวน สุทธายศ อดีตข้าราชการสำนักงานศึกษาธิการอำเภอ นครไทย เชื่อได้ว่า บนภูเขาทางตะวันตกเฉียงเหนือของอำเภอ นครไทย มีแหล่งโบราณคดีที่ยังไม่มีการสำรวจ ชื่อ “ภูชั้นหมาก” ซึ่งมีชื่อเรียกตามลักษณะของก้อนหินใหญ่บนยอดเขา ที่มองดูคล้ายโตกสำหรับใส่ชั้นหมากสำหรับงานแต่งงานซ้อนกันอยู่เป็นชั้น ๆ สถานที่แห่งนี้ ปัจจุบันตั้งอยู่ในเขต

^๕ เกิดที่อำเภอ นครไทย อายุประมาณ 42 ปี อุปสมบทเป็นพระภิกษุมาแล้วกว่า 20 พรรษา เป็นพระสายปฏิบัติ ซึ่งเคยเดินธุดงค์ในถิ่นทุรกันดารทั้งในภาคเหนือ ภาคอีสาน และภาคใต้ มารดาเกิดที่บ้านโนนจัน บิดาเกิดที่บ้านหัวร้อง อำเภอ นครไทย

ตำบลยางโกลน ห่างจากที่ว่าการอำเภอนครไทยประมาณ ๑๘ กิโลเมตร ภูเขาดังกล่าว กั้นระหว่างเมืองนครไทยกับเมืองนครชุม และทอดยาวต่อไปจนถึงภูซัด ในอำเภอชาติตระการ อีกด้านหนึ่งทอดยาวไปถึงภูเรือ อำเภอภูเรือ จังหวัดเลย

จากคำให้สัมภาษณ์ของบุคคลที่อ้างแล้ว ทราบได้ว่า บนภูชั้นหมาก มีถนนหินโบราณ ที่ชาวบ้านเรียกว่า “ทางพระสุทนต์นรินทร” ซึ่งเป็นถนนที่เกิดจากการนำก้อนหินทรายขนาดใหญ่ รูปสี่เหลี่ยมบ้าง กลมบ้าง บางก้อนมีเส้นผ่าศูนย์กลางถึง ๒ เมตร เรียงต่อกันเป็นเส้นทางยาวประมาณ ๑ กิโลเมตร กว้างประมาณ ๑๐ เมตร ชาวบ้านเชื่อกันว่าเป็นฝีมือการก่อสร้างของมนุษย์ ยุคโบราณ สูดปลายทางด้านหนึ่งของถนน มีหินขนาดใหญ่ ๒ ก้อน ตั้ง คู่กันอยู่คล้ายบานประตู ๒ ด้าน ความสูงของหินแต่ละก้อนประมาณ ๒ เมตร ชาวบ้านจึงเรียกว่า “หินประตู” ห่างออกไปไม่มากนัก ปรากฏมีรอยลึกลงไปบนพื้นหินคล้ายกับรอยรองเท้าของมนุษย์ ยาวประมาณ ๑ ศอก ๔ นิ้ว กว้างประมาณ ๑๐ นิ้ว จำนวน ๔ รอย หนึ่งในสี่รอย มีหัวแหลม คล้ายรูปเกือกแก้วในนิทาน จึงเรียกว่า “รอยเกือกแก้ว” หรือ “รอยพระบาท” และเนื่องจากบนเขานี้ บริเวณใกล้จะถึงภูซัด มีบ่อน้ำใสสะอาด ที่ชาวบ้านเรียกว่า “บ่อน้ำรินเล่นน้ำ” หรือ “สระน้ำแจ่ม” มีธรรมชาติสวยงามมาก แต่เนื่องจากข้อจำกัดของเวลา และผู้วิจัยจึงไม่ได้ขึ้นไปสำรวจจนถึงบริเวณที่ชาวพื้นเมืองอ้างถึง

การสัมภาษณ์ นายพรหม ศรีสวัสดิ์ ชาวบ้านสูงอายุของบ้านนาลานข้าว ตำบลนครชุม ซึ่งเป็นชุมชนเก่าแก่ ทราบว่า ชาวพื้นเมืองของบ้านนาลานข้าว เป็นกลุ่มที่ใช้ ภาษานครไทย และบุคคลผู้นี้ได้นำบันทึกความทรงจำจากคำบอกเล่าของผู้เฒ่าผู้แก่ และจากประสบการณ์ตรงของตนเอง มาให้ผู้วิจัยอ่าน เป็นบันทึกที่ระบุว่าตำบลนครชุม เคยเป็นเมืองเก่า ชื่อเมืองนครชุม สันนิษฐานว่าเคยมีผู้คนอาศัยอยู่ตั้งแต่ยุคก่อนสุโขทัย ร่วมสมัยกับเมืองนครไทย เพราะเคยมีผู้ค้นพบเครื่องมือเครื่องใช้ที่ทำด้วยหิน เช่น เสียมหิน และเครื่องมือเครื่องใช้อื่น ๆ เช่น กำไลมือ กำไลขา กระเบื้อง ถ้วยชาม กระออม ไห โถง ผังอยู่ใต้ดิน กระจัดกระจายอยู่ทั่วไปไม่ว่าในป่าเขาหรือตามไร่นา ซึ่งชาวบ้านมักจะขุดพบโดยบังเอิญอยู่บ่อยครั้ง

การสำรวจข้อมูลภาคสนามและสัมภาษณ์ผู้สูงอายุที่บ้านนาบัว ตำบลนาบัว ซึ่งห่างจากที่ว่าการอำเภอนครไทยประมาณ ๑๕ กิโลเมตร และห่างจากภูชั้นหมากไม่มาก

นัก พบว่า ชาวพื้นเมืองของบ้านนาบัว และหมู่บ้านใกล้เคียงบางหมู่บ้าน พูดภาษานครไทย สอดคล้องกับผลงานวิจัยของ กาญจนา เกรียงศรี และคณะ (อ้างแล้ว) และผู้วิจัยได้พบหลักฐานสำคัญที่แสดงถึงความเป็นชุมชนเก่าแก่ของบ้านนาบัว คือ เสมานินทรายหลายแผ่น ในวัดเก่าแก่ ชื่อเดิมคือ "วัดป่าเลไลยก์หนองบัว" ^{๙๙} ชื่อปัจจุบัน "วัดนาบัว" เสมานเหล่านี้ ทำจากหินทรายเนื้อละเอียด แกะสลักภาพนูนต่ำ รูปราหูอมจันทร์ ๑ แผ่น นอกนั้น เป็นรูปลายเครือเถาบ้าง รูปดอกไม้บ้าง ฝีมือละเอียดงดงาม มีทั้งหมด ๔ คู่ ที่เหลือนอกจากนี้ ชาวบ้านผู้ให้สัมภาษณ์สันนิษฐานว่าคงถูกนำไปที่อื่นก่อนที่จะมีการบูรณะวัด เมื่อประมาณปี พ.ศ.๒๔๙๐ ซึ่งสอดคล้องกับคำให้สัมภาษณ์ของเจ้าอาวาสวัดกลาง ซึ่งระบุว่า เสมานินทรายจากวัดนาบัวคู่หนึ่ง ถูกนำไปไว้ที่วัดกลาง ^{๑๐} ลวดลายแกะสลักบนเสมานที่ถูกย้ายไปอยู่ที่วัดกลางนั้น ปรากฏ แจ่มชัดเทียบ ระบุว่า ด้านหนึ่งเป็นรูปสถูป ศิลปะแบบทวารวดี อีกด้านหนึ่ง เป็นรูปพระพุทธรูปปางขัดสมาธิเพชร ศิลปะล้านนาผสมสุโขทัย ^{๑๑}

ข้อค้นพบของผู้วิจัย

เมื่อนำข้อมูลทางประวัติศาสตร์ ประกอบกับคำบอกเล่าของชาวพื้นเมือง และผลการวิจัยทางแผนที่ภาษามาพิจารณาร่วมกัน อาจจะสันนิษฐานได้ว่า ประวัติความเป็นมาของชุมชนซึ่งมีคนพื้นเมืองเชื้อสายไทย-ลาว ตั้งถิ่นฐานอยู่ในอำเภอนครไทยนั้น มีความเก่าแก่ไม่เท่ากัน กลุ่มที่เก่ากว่า น่าจะเป็นกลุ่มที่ใช้ภาษานครไทย และการก่อตั้งชุมชน ของกลุ่มที่ใช้ภาษานครไทย น่าจะอยู่ในสมัยสุโขทัย หรือก่อนสมัยสุโขทัยเล็กน้อย และกลุ่มที่อพยพมาภายหลัง ส่วนใหญ่มาจากเมืองด่านซ้าย ซึ่งใช้ภาษาต่างกับกลุ่มเดิม แต่อยู่ในจำพวกภาษาไท-ลาว

^{๙๙} สัมภาษณ์นางทองเริ่ม ทองคำพงษ์, ชาวบ้านนาบัว อายุ ๕๒ ปี ภรรยาของนายประดม ทองคำพงษ์ อดีตผู้อำนวยการสามัญศึกษาจังหวัดพิษณุโลก เมื่อวันที่ ๗ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๔๒.

^{๑๐} ข้อมูลจากการสัมภาษณ์พระครูสถิตยชัยนันท์ เมื่อ ๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๔๑

^{๑๑} สุภาพรณ ขอมผล. "การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น : ศึกษาประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมท้องถิ่นอำเภอนครไทย จังหวัดพิษณุโลก". เอกสารสัมมนาทางประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคเหนือตอนล่าง. ๒๕๓๙.

ความเป็นมาของชุมชนหลักในอำเภอชาติตระการ

ข้อสันนิษฐานของนักประวัติศาสตร์

ขวัญเมือง จันทโรจณี ^{๑๖} ระบุว่า เมืองชาติตระการเคยเป็นเมืองขึ้นของเมืองพิษณุโลก ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น มีสถานภาพเดียวกันกับเมืองนครไทยในสมัยนั้น และปรากฏมีหลักฐานเกี่ยวกับเรื่องนี้ คือ ในการเกณฑ์ส่วยไม้ของนลัจากหัวเมืองเหนือ เมื่อปี พ.ศ. ๒๓๖๓ เมืองพิษณุโลกถูกเกณฑ์ส่วย ๔๘๖ ตัน แบ่งตามหัวเมืองขึ้นของเมืองพิษณุโลก คือ พิษณุโลก ๓๘๓ ตัน นครไทย ๖๖ ตัน ชาติตระการ ๑๒ ตัน และนครชุม ๒๕ ตัน

ปราณี แจ่มขุนเทียน ^{๑๗} ได้ทำการขุดค้นทางโบราณคดีเพื่อศึกษาเรื่องเมืองโบราณของนครไทยและชาติตระการ พบว่า มีการตั้งถิ่นฐานของผู้คนยุคโบราณบนภูเขาสูงหลายแห่ง ซึ่งปัจจุบันอยู่ในบริเวณอำเภอชาติตระการ ปรากฏหลักฐาน คือ รอยขีดเขียนบนหน้าผาต่าง ๆ ใกล้กับถ้ำ ขนาดใหญ่ซึ่งชาวบ้านเรียกว่า “ถ้ำผาแดง” อยู่บนเขากระดานเลข เป็นภูเขาสูง ใกล้กับหมู่บ้านปากทรง ตำบลชาติตระการ รอยขีดเขียนเหล่านี้ มีลักษณะคล้ายเลขโรมัน และลวดลายเรขาคณิต ขุดลึกลงไปในหิน สันนิษฐานว่าเป็นภาพแกะสลักของมนุษย์สมัยก่อนประวัติศาสตร์ ในยุคโลหะเช่นเดียวกับภาพแกะสลักที่ “ถ้ำกา” บนเขาช้างล้วง ตำบลนครไทย อำเภอ นครไทย ^{๑๘}

จากการพิสูจน์หลักฐานทางโบราณของฝ่ายวิชาการของสำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ ๕ สุโขทัย ^{๑๙} พบว่า บ้านบ่อภาค ซึ่งตั้งอยู่ในพื้นที่ตอนเหนือของบ้านชาติตระการในปัจจุบัน มีแหล่งผลิตเครื่องปั้นดินเผารูปทรงกระบอกลายเชือกทาบตลอดทั้งชิ้น ตั้งอยู่ไม่ไกลจากแหล่งเกลือสินเธาว์ และสันนิษฐานว่า ใน

^{๑๖} ขวัญเมือง จันทโรจณี. อนุสรณ์พิธีพระราชทานเพลิงศพ. ๒๕๔๒.

^{๑๗} ปราณี แจ่มขุนเทียน. อ้างแล้ว.

^{๑๘} ปราณี แจ่มขุนเทียน. อ้างแล้ว.

^{๑๙} หนังสือสำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ ๕ ที่ ศธ ๐๗๐๘.๑๒ / ๑๘๘ ลงวันที่ ๑๙ กุมภาพันธ์ ๒๕๔๑.

อดีต บริเวณนั้นเป็นชุมชนเก่า และเป็นแหล่งผลิตเกลือสินเธาว์ที่สำคัญแหล่งหนึ่ง เครื่องปั้นดินเผาเหล่านี้คงใช้บรรจุเกลือ หรือบรรจุของป่าที่เป็นของเหลว เช่น น้ำผึ้ง น้ำมันยาง รัก ครั้ง ฯลฯ อายุสมัยอยู่ระหว่างสมัยสุโขทัย ถึงสมัยอยุธยา และเครื่องปั้นดินเผาโบราณรูปทรงนี้ เพิ่งพบเป็นครั้งแรกในประเทศไทยที่บ้านป่อภาค แห่งนี้^{๑๖}

ผลการวิจัยของนักภาษาศาสตร์

กาญจนา เกรียงศรี และคณะ^{๑๗} ได้เสนอผลการวิจัยภาคสนาม เกี่ยวกับแผนที่ภาษาของอำเภอชาติตระการ ซึ่งระบุว่า ภาษาถิ่นในอำเภอชาติตระการมีความแตกต่างกันตามลักษณะของผู้ที่อพยพมาจากที่ต่าง ๆ ภาษาถิ่นของกลุ่มดั้งเดิม คือ ภาษาชาติตระการ ส่วนอีก ๒ กลุ่มภาษา คือ ภาษาด่านซ้าย และภาษาลาวชาติตระการ

กลุ่มที่ใช้ภาษาชาติตระการ คือ กลุ่มที่อาศัยอยู่ในตำบลบ้านดง และตำบลชาติตระการในปัจจุบัน บางหมู่บ้าน

๑. ในตำบลบ้านดง ได้แก่ บ้านดง บ้านนาหล่ม บ้านโนนพยอม และบ้านท่าสวนยาง

๒. ในตำบลชาติตระการ ได้แก่ บ้านชาติตระการ บ้านนาเปอะ และบ้านปากรอง

กลุ่มที่ใช้ภาษาด่านซ้าย ซึ่งในปัจจุบันเริ่มได้รับอิทธิพลจากภาษาชาติตระการบ้างแล้ว

๑. ในตำบลบ้านดง ได้แก่ บ้านห้วยน้ำปลา บ้านเนินทอง บ้านนาตาจุม บ้านน้ำทองน้อย และบ้านห้วยน้ำอุ่น

๒. ในตำบลสวนเมี่ยง พูดภาษาด่านซ้ายทุกหมู่บ้าน คือ บ้านสวนเมี่ยง บ้านหนองขาหย่าง บ้านเนิน บ้านน้อย บ้านห้วยช้างแทง บ้านห้วยหมากหล้า บ้านโคกใหญ่ บ้านแก่งบัวคำ บ้านโนนช้างแทง และบ้านเนินหนองบัว

^{๑๖} หนังสือสำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ ๕ ที่ ศธ ๐๗๐๘.๑๒ / ๑๘๘ ลงวันที่ ๑๙ กุมภาพันธ์ ๒๕๔๑.

^{๑๗} อ้างแล้ว. น. ๙๔-๙๘.

กลุ่มที่ใช้ภาษาลาวชาติตระการ ใช้อยู่ในตำบลป่าแดง ทุกหมู่บ้าน ได้แก่ บ้านป่าแดง บ้านนา บ้านน้อย บ้านท่าสะแก บ้านขนสองสสิ่ง บ้านน้ำภาคน้อย บ้านห้วยท้องฟาน บ้านห้วยเหิน บ้านห้วยท่าเบี้ย บ้านหนองน้ำปอ บ้านใหม่ไทยเจริญ และบ้านธนูทอง

ผลการสัมภาษณ์และสำรวจภาคสนาม

๑. ด้านภาษาพื้นเมือง ผู้วิจัยได้เดินทางไปสำรวจภาคสนาม และสัมภาษณ์ผู้สูงอายุ ซึ่งเป็นชาวพื้นเมืองของหมู่บ้านต่าง ๆ ในอำเภอชาติตระการ ได้แก่ บ้านชาติตระการ บ้านดง และบ้านนาหล่ม บ้านป่าแดง และบ้านสวนเมียง พบว่าชาวพื้นเมืองเหล่านี้ ใช้ภาษาพื้นเมืองตระกูลไท-ลาว ซึ่งแตกต่างกัน ๓ กลุ่ม ตรงกับผลงานวิจัยของกาญจนา เสารังษี และคณะ (อ้างแล้ว) และพบว่าภาษาชาติตระการ ต่างกับภาษานครไทยเพียงเล็กน้อย และมีคำภาษาไทยกลางปะปนอยู่ค่อนข้างมาก เช่นเดียวกัน

๒. ด้านประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ได้ข้อมูลจากการสัมภาษณ์นายพวง เสนานุช อดีตครูใหญ่โรงเรียนบ้านชาติตระการ และภรรยา ซึ่งเป็นชาวพื้นเมืองดั้งเดิมของบ้านชาติตระการ ว่าเคยมีการพบขวานหิน ซึ่งเรียกกันว่า "ขวานฟ้า" ในสถานที่ต่าง ๆ หลายแห่งของ อำเภอชาติตระการ^{๑๑} นอกจากนี้ ได้เป็นผู้พาสำรวจรอบบริเวณที่ตั้งหมู่บ้านชาติตระการในปัจจุบัน ทำให้น่าเชื่อถือว่าสถานที่ตั้งชุมชนเก่าแก่ของอำเภอชาติตระการ ตั้งอยู่ที่หมู่บ้านแห่งนี้ เพราะรอบบริเวณเมืองเก่า มีคูน้ำล้อมรอบ และมีกำแพงดินกั้นรอบนอกของคูน้ำอีกชั้นหนึ่ง มีวัดร้างหลายแห่งตั้งอยู่ในบริเวณนี้ บางแห่งมีเสมน้ำ (ภาษาถิ่น เรียก "สิมน้ำ") ซึ่งเคยใช้เป็นบริเวณที่ทำพิธีอุปสมบท วัดชาติตระการ ซึ่งเป็นวัดของหมู่บ้าน ก็ได้พัฒนามาจากวัดเก่าแก่ ซึ่งเคยมีสิมน้ำอยู่ ปัจจุบันได้ถมดินจนไม่เห็นร่องรอยเหลืออยู่ นอกจากนี้ ผู้วิจัยได้ทราบข้อมูลจากการสัมภาษณ์ภารโรงคนปัจจุบันของโรงเรียนบ้านชาติตระการ ว่าเมื่อหลายปีที่แล้ว มีการขุดลอกสระข้างโรงเรียนแห่งนี้ และได้พบเครื่องปั้นดินเผา จำนวนมาก คล้ายเครื่องปั้นดินเผาสมัยสุโขทัย ชาวบ้านสูงอายุของบ้านชาติตระการ หลายคน ได้นำเครื่องปั้น

^{๑๑} สัมภาษณ์นายพวง เสนานุช. บ้านชาติตระการ. อำเภอชาติตระการ. วันที่ ๑๒ มกราคม พ.ศ. ๒๕๔๒.

ดินเผา เช่น ไหรูปปากแตร และกระปุกขนาดเล็ก ชนิดไม่เคลือบ มาให้ผู้วิจัยดูด้วย บางคนเล่าว่า เครื่องปั้นดินเผาบางลูกที่พบกันโดยบังเอิญ มีกระดูกมนุษย์อยู่ภายใน ด้วย แต่เนื่องจากผู้วิจัยไม่ใช่นักโบราณคดี จึงนำเสนอข้อมูลไว้ในที่นี้เพื่อให้ผู้รู้เฉพาะทางได้ศึกษาเพิ่มเติมต่อไป ^{๑๙}

ข้อค้นพบจากการวิจัยครั้งนี้

เมื่อนำข้อมูลทางประวัติศาสตร์ ประกอบกับคำบอกเล่าของชาวพื้นเมือง และผลการวิจัยทางแผนที่ภาษามาพิจารณาร่วมกัน อาจจะสันนิษฐานได้ว่า ประวัติความเป็นมาของชุมชนซึ่งมีคนพื้นเมืองเชื้อสายไทย-ลาว ตั้งถิ่นฐานอยู่ในอำเภอชาติตระการ มีความเก่าแก่ไม่เท่ากัน เช่นเดียวกับพวกที่อยู่ในเขตพื้นที่อำเภอ นครไทย กลุ่มที่เก่าแก่ที่สุดของชาติตระการ น่าจะเป็นกลุ่มที่ใช้ภาษาชาติตระการ ซึ่งปัจจุบัน คือ บ้านชาติตระการ บ้านดง บ้านนาหล่ม บ้านโนนพยอม บ้านนาสวนยาง บ้านนาเปอะ และบ้านปากกรอง การก่อตั้งชุมชนของกลุ่มที่ใช้ภาษาชาติตระการ น่าจะอยู่ร่วมสมัยกับชุมชนเก่าของเมืองนครไทย ส่วนกลุ่มเก่าแก่รองลงมา น่าจะเป็นกลุ่มที่ใช้ภาษาลาวชาติตระการ กลุ่มใหม่สุดคือ กลุ่มที่ใช้ภาษาด่านซ้าย ซึ่งอาจจะอพยพมาจากเมืองด่านซ้ายในระยะหลัง

ความเป็นมาของชุมชนหลักในอำเภอหล่มเก่า

ข้อสันนิษฐานของนักประวัติศาสตร์

เอกสารของ สุเทพ จันทร์หว่าง ^{๒๐} ระบุว่า สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงบันทึกเรื่องเมืองหล่มเก่า ในนิทานโบราณคดี เรื่อง ความใช้เมืองเพชรบูรณ์ คราวเสด็จมาตรวจราชการเมืองหล่มเก่า เมื่อเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๔๗ ว่า ชาวเมืองนี้

^{๑๙} สัมภาษณ์นายพวง เสนานุช อดีตครูใหญ่โรงเรียนบ้านชาติตระการ. และ นายเพียร มั่นนาค. ภารโรงคนปัจจุบันของโรงเรียนบ้านชาติตระการ. เมื่อวันที่ ๑๒ มกราคม พ.ศ. ๒๕๔๒.

^{๒๐} สุเทพ จันทร์หว่าง. อ้างแล้ว. น. ๒.

น่าจะเป็นราชฎรที่อพยพหนีภัยสงครามจากล้านช้าง เข้ามาประกอบอาชีพ ทำ
เรือสวนไร่นาเลี้ยงสัตว์ แต่เป็นเมืองมาตั้งแต่ครั้งสมัยสุโขทัย มีปรากฏในหลักศิลา
จารึกของพ่อขุนรามคำแหงว่า เมืองลุ่ม แต่สังเกตไม่มีของโบราณอย่างใด ที่แสดงว่า
เป็นเมืองที่รัฐบาลตั้งมาก่อน^{๒๑} ส่วนข้อสันนิษฐานของศาสตราจารย์ ดร. ประเสริฐ
ณ นคร ระบุว่า อำเภอหล่มเก่าอาจจะเป็นเมือง “ลุมบาย” ในหลักศิลาจารึกหลักที่ ๑
ของกรุงสุโขทัย^{๒๒} นอกจากนี้ จากเอกสารของกระทรวงมหาดไทย ระบุว่า ชื่อเดิม
ของเมืองหล่มเก่า คือ “เมืองลุม” หรือ “เมืองหล่ม” มีเจ้าเมืองคนแรกชื่อ “ปู่เฒ่า” เชื้อ
สายเวียงจันทน์ ได้อพยพมาตั้งถิ่นฐานที่บ้านหนองขี้ควาย ปัจจุบันคือบ้านหินกั้ง
ตำบลหล่มเก่า อำเภอหล่มเก่า และต่อมามีผู้อพยพติดตามมามากขึ้น ทั้งผู้มาจาก
เวียงจันทน์และหลวงพระบาง จนกระทั่งบ้านหินกั้งเติบโตขึ้น กลายเป็นเมืองหล่ม
เมื่อปกครองต่อมาอีก ๕ เจ้าเมือง คือ เจ้าหนองขาม เจ้าชานน เจ้าดุก เจ้าอนตายุ
และเจ้าสุริยวงษาเดชชนะสงคราม (คง)^{๒๓}

สุเทพ จันทรหว่า (อ้างแล้ว) ได้อธิบายว่า “หล่ม” มีความหมายในพจนานุกรม
ว่า “ที่มีโคลนลึก ที่ลุ่มด้วยโคลน” ส่วนความหมายที่เป็นคำพื้นเมือง หมายความว่า
“ไต้” หรือ “ล่าง” ซึ่งอาจจะเป็นเพราะชาวหล่มเก่ามีเชื้อสายมาจากชาวหลวงพระบาง
ซึ่งอยู่ทางเหนือ จึงเรียกชื่อเมืองที่อยู่ทางใต้ว่า “เมืองลุ่ม” เช่นเดียวกับที่ชาวเมือง
เวียงจันทน์เรียกคนอีสานของไทยว่า “ไทใต้” และหากเดินเท้าข้ามภูมิลจากอำเภอ
ด่านซ้าย จะมองเห็นพื้นที่เมืองหล่มเก่าอยู่ในแอ่งมีภูเขาขนาบทั้งสองข้าง^{๒๔}

ข้อมูลจากสัมภาษณ์และสำรวจภาคสนาม

๑. ด้านภาษาถิ่น ผู้วิจัย ได้เดินทางไปสำรวจภาคสนาม ที่บ้านวังเงิน บ้าน
หินกั้ง บ้านวังบาล บ้านน้ำครั่ง บ้านโจะโหวะ และบ้านนาทราย ตำบลหล่มเก่า อำเภอ
หล่มเก่าปัจจุบัน ได้สัมภาษณ์ผู้สูงอายุ และครูอาจารย์ที่เป็นชาวพื้นเมืองดั้งเดิมของ

^{๒๑} อ้างใน สุเทพ จันทรหว่า. เมืองหล่มเก่า. (อัคราเนา). ๒๕๔๑. น. ๑ - ๒.

^{๒๒} สุเทพ จันทรหว่า. อ้างแล้ว. น. ๒.

^{๒๓} อ้างใน รุจพร วิวานันท์. แมงตับเต่า : การละเล่นพื้นเมืองเพชรบูรณ์. ๒๕๓๐. น. ๑๕-๑๖.

^{๒๔} สุเทพ จันทรหว่า. อ้างแล้ว. น. ๑.

ชุมชนเหล่านี้ จำนวนหนึ่ง พบว่า ภาษาถิ่นหล่มเก่า มีสำเนียงต่างจากภาษานครไทย และภาษาชาติตระการพอสมควร เช่นทางเสียงท้ายคำจะยกสูงกว่า และ ไม่ลากเสียงยาวเท่ากับภาษานครไทย ภาษาหล่มเก่าหลายคำได้รับอิทธิพลจากภาษาอีสาน เมื่อสำรวจจากเอกสารของผู้รู้ในท้องถิ่น คือ สุเทพ จันทรหวาง (อั้งแล้ว) ซึ่งเป็นชาวพื้นเมืองหล่มเก่า ได้ทราบว่า "ภาษาหล่ม" คือ ภาษาพื้นเมืองดั้งเดิมของชาวหล่มเก่า ซึ่งผสมผสานกันระหว่างภาษาของลาวหลายกลุ่ม คือ กลุ่มเวียงจันทน์ กลุ่มลาวพวน กลุ่มเขียงขวาง และกลุ่มไชยบุรี เป็นต้น สำเนียงภาษาหล่มจึงแตกต่างจากสำเนียงชาวล้านนาหรือสำเนียงของชาวอีสาน ผู้วิจัยสังเกตพบด้วยว่า ภาษาหล่มมีการปะปนกับภาษาไทยภาคกลางน้อยกว่าภาษานครไทย

๒. ด้านประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ผู้วิจัยได้เดินทางไปสำรวจวัดเก่าแก่แห่งหนึ่งที่บ้านนาทราย ซึ่งชาวบ้านในหมู่บ้านนี้ เป็นคนพื้นเมืองหล่มเก่าแต่ดั้งเดิม ผู้สูงอายุที่ให้สัมภาษณ์เกี่ยวกับวัดแห่งนี้ คือผู้ใหญ่บ้านนาทราย อายุประมาณ ๖๐ ปี ซึ่งได้นำผู้วิจัย ชมภาพวาดบนฝาผนังด้านในของโบสถ์ เป็นภาพเขียนสี จากวัสดุพื้นบ้านเกี่ยวกับเรื่องราวในชาดกต่าง ๆ ตามพุทธศาสนา ฝีมือค่อนข้างละเอียดกว่าฝีมือชาวบ้านธรรมดา ผู้ให้สัมภาษณ์อ้างว่า ทางราชการกำลังจะส่งผู้เชี่ยวชาญมาศึกษาให้ชัดเจนมากขึ้นว่ามีความเก่าแก่เพียงใด แต่ชาวบ้านเชื่อกันว่า เป็นภาพเขียนตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย

ข้อค้นพบจากการวิจัยครั้งนี้

ชุมชนหลัก ในจังหวัดเพชรบูรณ์ ซึ่งมีชาวพื้นเมืองเชื้อสายไทย-ลาวอยู่มากที่สุดแห่งหนึ่ง คือ กลุ่มที่อยู่ในบริเวณตำบลหล่มเก่า ซึ่งจากหลักฐานด้านประวัติศาสตร์ด้านภาษา และอื่น ๆ ที่ได้จากการสำรวจภาคสนาม ทำให้เชื่อได้ว่า การตั้งเป็นชุมชนขนาดใหญ่ของกลุ่มชาติพันธุ์ลาว เป็นครั้งแรกในอำเภอหล่มเก่า น่าจะอยู่ที่บ้านหินกลิ้ง และมีการย้ายเมืองไปอยู่ที่แห่งใหม่ คือ เมืองหล่มสัก ในระยะเวลาต่อมา ข้อมูลด้านภาษาถิ่น สรุปได้ว่า ต้นตระกูลของชาวหล่มเก่า คือกลุ่มชาติพันธุ์ลาว จากหลายเมืองหลัก เช่น เวียงจันทน์ หลวงพระบาง เขียงของ ไชยบุรี ฯลฯ ผสมผสานกัน และภาษาหล่มมีการปะปนของภาษาไทยภาคกลางบ้าง แต่น้อยกว่าภาษานครไทย

ความเป็นมาของชุมชนหลักในอำเภอหล่มสัก

ข้อสันนิษฐานของนักประวัติศาสตร์

รพีพร วิหรานันท์^{๒๕} ได้อ้างเอกสารทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับเมืองหล่มสัก และระบุว่า เมืองหล่มสักมีจุดกำเนิดจากการขยายตัวของเมืองหล่มเก่า ไปสู่ที่ตั้งแห่งใหม่ ในสมัยเจ้าเมืองหล่มเก่าคนสุดท้าย คือ เจ้าสุริยวงษาเดชชนะสงคราม (คง) ซึ่งครองเมืองหล่มเก่าเมื่อปี พ.ศ. ๒๓๒๔ และหลังจากครองเมืองได้ ๓ ปี เห็นว่าที่ตั้งเมืองไม่เหมาะสม จึงย้ายไปตั้งเมืองใหม่ที่บ้านโพธิ์ เมื่อปี พ.ศ. ๒๓๒๕ ปัจจุบัน คือ บ้านท่ากกโพธิ์ ตำบลหล่มสัก อำเภอหล่มสัก โดยนำคำว่า “หล่ม” ซึ่งเป็นชื่อเมืองเดิม ผสมกับคำว่า “สัก” ซึ่งเป็นชื่อแม่น้ำ

สุเทพ จันทรห้วง (อ้างแล้ว) อธิบายเหตุผลของการย้ายเมืองว่า สถานที่ตั้งเมืองหล่มสักเป็นที่ราบสูง ขนาดของพื้นที่กว้างขวาง เหมาะแก่การทำเรือกสวนไร่นา และสามารถขยายเมืองให้กว้างขวางขึ้นได้ ประกอบกับมีแม่น้ำป่าสักไหลผ่าน เหมาะที่จะใช้ในการขนส่งสินค้า และเป็นเส้นทางติดต่อค้าขายกับเมืองต่างๆ ได้สะดวก หลังจากย้ายที่ตั้งเมืองมายังที่ตั้งใหม่ ได้เรียกชื่อเมืองว่า “หล่มศักดิ์” (เปลี่ยนชื่อเป็น “หล่มสัก” ตามนโยบายภาษาไทยของจอมพล ป. พิบูลสงคราม) เมืองเดิม ก็ถูกเรียกว่า “หล่มเก่า” หรือ “เมืองเก่า” และขึ้นต่อการปกครองของเมืองหล่มสัก การสร้างเมืองใหม่ ยังคงเลียนแบบหลายสิ่งหลายอย่างของเมืองเก่า อาทิ การตั้งบ้านเรือนอยู่บนสองฝั่งแม่น้ำ จนมีลักษณะเป็นเมืองอกแตกเหมือนกัน การสร้างวัดใหม่ที่มีชื่อเหมือนหรือคล้ายคลึงกับวัดเก่า เช่น วัดทุ่งธงไชย (หล่มเก่า) กับวัดทุ่งจันทร์สมุทร (หล่มสัก) วัดป่าไชโย (หล่มเก่า) กับวัดป่า (หล่มสัก) วัดศรีมงคล (บ้านหินกลิ้ง หล่มเก่า) กับวัดศรีมงคล (หล่มเก่า) กับวัดศรีมงคล (หล่มสัก) เป็นต้น^{๒๖}

เรื่องราวของเมืองหล่ม ที่ปรากฏในประวัติศาสตร์ของฝ่ายไทย ปรากฏในคำให้การของขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลายว่า

^{๒๕} รพีพร วิหรานันท์. ๒๕๓๐. อ้างแล้ว. น. ๑๕ - ๑๖.

^{๒๖} สุเทพ จันทรห้วง. อ้างแล้ว. น. ๓.

“เรือระแหงแขวงเมืองตาก แลเรือหางเหี้ยวเมืองเพชรบูรณ์

บันทุกครั้ง กายาน เหล็กหางกุง เหล็กล่อมเลย

เหล็กน้ำพี้ ได้หวายชั้น น้ำมันยาง ยาสูบ เขาหนั่ง นองา

สรรพสินค้าตามเทศบ้านเทศเมือง มาจอดขายแถวตลาดคลองสวนพลู”^{๒๓}

แสดงว่า ในสมัยนั้น เมืองหล่ม (ล่อม) มีสินค้าสำคัญ คือ เหล็ก และทำการค้าขายกับกรุงศรีอยุธยา โดยบรรทุก “เรือหางเหี้ยว” ของเมืองเพชรบูรณ์ ไปพร้อม ๆ กับสินค้าป่าต่าง ๆ นานา ได้แก่ ครั้ง กายาน เหล็กหางกุง เหล็กน้ำพี้ ได้ หวาย ชั้น น้ำมันยาง ยาสูบ เขาสัตว์ หนังสัตว์ นอแรด และงาช้าง

สุเทพ จันทรหว่าง ^{๒๔} กล่าวว่า การอพยพของผู้คนจากประเทศลาว เข้ามาสู่เมืองหล่มเก่า และหล่มสัก ในช่วงอยุธยาตอนปลายจนถึงสมัยปฏิรูปการปกครองเป็นแบบเทศาภิบาลของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องครั้งที่สำคัญ ได้แก่ เมื่อปี พ.ศ. ๒๒๕๐ เกิดพิพาทระหว่างเมืองเวียงจันทน์กับเมืองหลวงพระบาง จนกลายเป็นสงครามใหญ่ ผู้คนจำนวนมากอพยพหนีลงมาทางใต้ เข้ามาตั้งเป็นชุมชนขึ้น ในเขตเมืองน้ำปาด (จังหวัดอุดรดิตถ์) เมืองเลย เมืองด่านซ้าย และเมืองหล่ม อีกครั้งหนึ่ง คือ ในปี พ.ศ. ๒๓๒๑ สมเด็จพระเจ้าตากสิน โปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกฯ และเจ้าพระยาสุรสีห์ฯ ยกทัพไปตีเวียงจันทน์ จำปาศักดิ์ และหลวงพระบาง ราษฎรชาวหลวงพระบางไชยบุรี และเวียงจันทน์ อพยพมาอยู่ในเขตเมืองน้ำปาด นครไทย หล่ม และเลย เพิ่มขึ้นอีก เมืองเวียงจันทน์กลายเป็นประเทศราชของไทย โดยมีเมืองหล่มเก่า และหล่มสัก เป็นเมืองขึ้นของเวียงจันทน์อีกชั้นหนึ่ง หลังจากนั้นอีกประมาณ ๔๘ ปี เมืองหล่มสัก ก็เข้าสู่สงครามกับฝ่ายไทย โดยเจ้าเมืองหล่มสักได้เข้าร่วมกับเจ้าอนุวงศ์แห่งเวียงจันทน์ นำกองทัพเข้าไปยึดเมืองเพชรบูรณ์ และกวาดต้อนครัวเรือนเมืองหล่มสัก เมืองด่านซ้าย เมืองเลย เมืองน้ำปาด แล้วตั้งค่ายรบกับกองทัพจากกรุงเทพฯ ที่เมืองหล่มเก่า แห่งหนึ่ง และที่บ้านนาหลัก เมืองเลยอีกแห่งหนึ่ง พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กรมพระราชวังบวรรมหาศักดิพลเสพ เป็นแม่ทัพใหญ่ยกกำลังขึ้นไปปราบขบถ ให้กอง

^{๒๓} สุเทพ จันทรหว่าง. อ้างแล้ว. น. ๒.

^{๒๔} อ้างแล้ว. น. ๒-๕.

ทัพของพระยาอภัยภูธร (น้อย บุณยรัตพันธุ์) สมุหนายก ยกทัพไปปราบเจ้าราชวงศ์ (เง่า) บุตรของเจ้าอนุวงศ์ ที่เมืองหล่ม การสู้รบครั้งนั้น ทำให้เจ้าเมืองหล่มสักรัดแก่กรรมในสนามรบ หลังจากนั้น กรมพระราชวังบวรมหาดิศัยพลเสพ ได้ส่งพระยาเพชรพิชัยและพระยาสมบัติธิบาล มาจัดการปกครอง โดยรวบรวมครอบครัวชาวเวียงจันทน์ที่กระจัดกระจายอยู่ตามป่าเขา เข้ามาตั้งหลักปักฐานให้เป็นระเบียบ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งเจ้าเมืองคนใหม่ ซึ่งร่วมในการปราบขบถ ชื่อ “คง” ในราชทินนาม “พระสุริยวงษามหาภักดีเดชชนะสงคราม” และได้รับพระราชทานฐานันดรศักดิ์และเครื่องยศชั้นพระยาพานทอง ที่ พระยาสุริยวงษามหาภักดี เดชชนะสงครามรามภักดีวิริยะพรหมพาหะ (ต้นสกุล “สุวรรณภา”)

ผลการสัมภาษณ์และสำรวจภาคสนาม

๑. ด้านภาษาดั้ง นักวิจัยได้เดินทางไปสำรวจภาคสนามที่อำเภอหล่มสัก ที่บ้านธารทิพย์ ชื่อเดิมคือ บ้านหมูบุตร และได้สัมภาษณ์ผู้สูงอายุ และพระภิกษุที่วัดกกโพธิ์ พบว่า กลุ่มชาวพื้นเมืองที่มีชาติพันธุ์ลาว ส่วนใหญ่จะตั้งบ้านเรือนอยู่รวมกันเฉพาะกลุ่มดั้งเดิมของตนที่อพยพมาด้วยกัน หรือที่อพยพตามมาภายหลัง เช่น กลุ่มที่ย้ายมาจากเมืองหล่มเก่า มักจะอยู่บริเวณใจกลางชุมชน ซึ่งมีลำน้ำป่าสักเป็นเส้นเลือดหล่อเลี้ยงชาวเมือง การสร้างเมืองใหม่ ได้เลียนแบบเมืองเก่าซึ่งเป็นเมืองอกแตกเช่นเดียวกัน ชื่อวัดต่าง ๆ ก็เลียนแบบชื่อวัดที่เมืองหล่มเก่า เช่น วัดศรีมงคลที่หล่มสัก กับวัดศรีมงคล ที่บ้านหินกลิ้ง หล่มเก่า เป็นต้น

จากข้อสังเกตของผู้วิจัย และการสัมภาษณ์ชาวพื้นเมือง พบว่าภาษาของชาวพื้นเมืองหล่มสัก ในปัจจุบัน บางกลุ่มภาษาใช้คำและสำเนียงภาษาไทยกลางปะปนมากกว่าภาษาหล่มเก่า บางกลุ่มมีสำเนียงค่อนข้างไปทางภาษาหลวงพระบาง และที่น่าสนใจมาก คือ บางกลุ่มมีสำเนียงค่อนข้างไปทางภาษานครไทย ได้แก่ กลุ่มที่ตั้งบ้านเรือนอยู่ในหมู่บ้านธารทิพย์ (ชื่อเดิม “บ้านหมูบุตร”) บ้านบุงคล้า (ชื่อเดิม “บ้านร่องคล้า”) บ้านท่าพล (ชื่อเดิม “บ้านชุมพล”) บ้านนางัว บ้านเสด็จ บ้านโตก บ้านปากน้ำ บ้านชมไพร บ้านโคก บ้านนายม บ้านสามแยก เป็นต้น

๒. ด้านประวัติศาสตร์ท้องถิ่น จากการสัมภาษณ์ผู้สูงอายุในหมู่บ้านธารทิพย์ และบ้านบุงคล้า จำนวนหนึ่ง เชื่อได้ว่า การอพยพเข้ามาอยู่ในพื้นที่อำเภอหล่มสัก ของ ชาวพื้นเมืองเชื้อสายไทย-ลาว นอกจากกลุ่มเดิมที่มาจากหล่มสัก ยังมีกลุ่มใหม่ที่อพยพ ตามมา จากเวียงจันทน์ หลวงพระบาง ในประเทศลาว และจากเมืองนครไทย โดยเชื่อ กันว่า ผู้คนซึ่งเป็นต้นตระกูลของชาวบ้านหมอบุด ร่องคล้า ท่าผล นางั่ว บ้านเสด็จ บ้าน โตก บ้านปากน้ำ บ้านชมไพร บ้านโคก บ้านนายม บ้านสามแยก และอีกหลายหมู่บ้าน ในอำเภอหล่มสัก เป็นผู้ที่ได้พากันอพยพมาจากเมืองนครไทย หลายร้อยปีมาแล้ว แต่ไม่ ทราบชัดว่านานกี่ร้อยปี คงเทียบเคียงได้จากภาษาและประเพณีพื้นบ้านที่คล้ายกับของ เมืองนครไทยหลายอย่าง เช่น ประเพณีแห่นาคและเพลงแห่นาค ประเพณีปักธงผ้า ชาวบนยอดเขา เป็นต้น ^{๒๙}

ข้อค้นพบจากการวิจัยครั้งนี้

หลักฐานทางประวัติศาสตร์ ระบุว่า ชาวเมืองหล่มเก่า ได้ย้ายเมืองไปตั้งที่ หล่มสัก เมื่อสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น และมีการอพยพย้ายถิ่นของผู้คนจากฝั่ง ลาวตามมาอีกหลายครั้ง ก่อนถึงสมัยเทศบาล ส่วนการศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับภาษา ถิ่นของอำเภอหล่มสัก พบว่า ชาวพื้นเมืองของหล่มสัก ใช้ภาษาถิ่นต่างกันหลายกลุ่ม บางกลุ่มใช้ภาษาหล่มเก่า บางกลุ่มพูดสำเนียงภาษาหล่มเก่าปนกับไทยภาคกลาง บางกลุ่มมีสำเนียงภาษาค่อนไปทางภาษาลวงพระบาง และบางกลุ่มใช้ภาษาที่มี สำเนียงค่อนไปทางภาษานครไทย เป็นต้น แต่การจำแนกภาษากลุ่มย่อยของหล่มสัก ยังไม่สามารถสรุปได้ชัดเจน เป็นเพียงข้อสังเกตเพื่อให้นักภาษาศาสตร์ได้ศึกษาต่อไป

^{๒๙} ข้อมูลจากการบอกเล่าของ นายสุครีพ สิงห์ทอง อายุ ๘๑ ปี. นายสุครีพ นิลมัน อายุ ๕๗ ปี. และพระครูพัชร ญาณอุดม (โหม่น อาจสา - ฉายา อิศรญาโณ) อายุ ๕๒ ปี ๓๐ พรรษา) เมื่อวันที่ ๒๗ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๔๒.

ความเป็นมาของชุมชนหลักในอำเภอด่านซ้าย

ข้อสันนิษฐานของนักประวัติศาสตร์

สาร สาระทัศนานันท์ นักประวัติศาสตร์ท้องถิ่น กล่าวว่า เมืองด่านซ้ายจะมีผู้คนเข้ามาสร้างบ้านแปงเมืองตั้งแต่สมัยใด ไม่มีหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่ระบุชัด แต่ได้ทราบจากหลักฐานเกี่ยวกับการก่อสร้างพระธาตุศรีสองรัก ว่าเมืองด่านซ้ายเริ่มมีบทบาทสำคัญทางประวัติศาสตร์ฝ่ายไทย ในสมัยแผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ แห่งกรุงศรีอยุธยา ซึ่งทำสงครามกับพระเจ้าตะเบ็งชเวตี้ กษัตริย์พม่า จนสืบเนื่องถึงสมัยพระเจ้าบุเรงนอง การศึกสงครามกับพม่ายืดเยื้อมานานหลายสิบปี และพระเจ้าบุเรงนองมีกองทัพที่เข้มแข็งมาก กรุงศรีอยุธยาและกรุงศรีสัตนาคนหุต (เวียงจันทน์) ซึ่งมีพระเจ้าชัยเชษฐาธิราช (ไชยเชษฐาธิราช) เป็นกษัตริย์อยู่ขณะนั้น จึงทำไมตรีกันเพื่อร่วมกันต่อสู้กับพม่า โดยได้สร้างพระเจดีย์องค์หนึ่งขึ้นที่เมืองด่านซ้าย เมื่อ พ.ศ. ๒๑๐๓ ตรงกับปีวอก โทศก จุลศักราช ๙๒๒ และสร้างเสร็จเมืองปี พ.ศ. ๒๑๐๖ ตรงกับปีกุน เบญจศก จุลศักราช ๙๒๕ ตั้งชื่อพระเจดีย์ว่า "พระธาตุศรีสองรัก" เพื่อเป็นสักขีพยานแห่งการทำพระราชไมตรี บริเวณที่ตั้งพระเจดีย์นี้ ตามตำนานกล่าวว่า เป็นจุดกึ่งกลางระหว่างแม่น้ำโขงกับแม่น้ำน่าน หลังจากสร้างพระเจดีย์เสร็จ ก็ได้ทำพิธีสมโภชในวันพฤหัสบดี ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๖ และถือเป็นประเพณีสืบต่อมาในการทำพิธีสมโภชและนมัสการพระธาตุศรีสองรัก ในวันเพ็ญเดือน ๖ ของทุกปี นับได้กว่า ๔๐๐ ปีแล้ว ^{๓๐}

สาร สาระทัศนานันท์ ^{๓๑} ระบุหลักฐานซึ่งแสดงชัดว่าฝ่ายกรุงศรีอยุธยาและกรุงศรีสัตนาคนหุต ได้มาร่วมกันสร้างพระธาตุศรีสองรักขึ้นที่เมืองด่านซ้าย เช่น ศิลาจารึกที่บันทึกตำนานการสร้างพระเจดีย์ ซึ่งของเดิมไม่ได้อยู่ที่เมืองด่านซ้ายแล้ว เพราะเมื่อฝรั่งเศสยึดเมืองด่านซ้ายได้ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๔๖ ถึง พ.ศ. ๒๔๔๙ ได้นำศิลาจารึกไปที่เวียงจันทน์ เจ้าเมืองด่านซ้ายสมัยต่อมา คือ พระแก้วอาสา (ท้าวทองแสง) ร่วมกับ

^{๓๐} สาร สาระทัศนานันท์. อ้างแล้ว. น. ๒ - ๓, ๕๔.

^{๓๑} อ้างแล้ว. น. ๑๔ - ๑๗, ๓ - ๘.

พระครูสุน (เจ้าอาวาสวัดนาทม) และเพี้ย (เพี้ย) ศรีวิเศษ ซึ่งเป็นคนหบดีแห่งบ้านนาทม จึงร่วมกันจัดทำศิลาจารึกจำลองขึ้นแทนของเดิม ข้อความในศิลาจารึก กล่าวถึง กระบวนการสร้างพระธาตุศรีสองรัก และวัตถุประสงค์ของทั้งสองแผ่นดิน โดยละเอียด

นอกจากหลักฐานดังกล่าวข้างต้นแล้ว ยังมีสถานที่ต่าง ๆ ใกล้บริเวณที่ตั้งของ องค์พระธาตุศรีสองรัก ซึ่งมีภูมินาม เกี่ยวกับการสร้างพระธาตุศรีสองรัก ได้แก่

(๑) นาไทย เป็นทุ่งนาถัดจากพระธาตุศรีสองรัก ไปทางตะวันตกเฉียงเหนือ เชื่อกันว่าเป็นทุ่งนาที่ชาวไทยกรุงศรีอยุธยาที่มาสสร้างพระเจดีย์ได้พำนักอยู่

(๒) นาเวียง เป็นทุ่งนาถัดจากที่ตั้งอำเภอไปทางเหนือประมาณ ๑ กิโลเมตร เชื่อกันว่าเป็นทุ่งนาที่ชาวเมืองเวียงจันทร์ที่มาสสร้างพระเจดีย์ได้พำนักอยู่ ปัจจุบันเป็น ชื่อหมู่บ้านด้วย

(๓) นาผ้าขาว หรือ นาปะขาว เป็นทุ่งนาทางทิศตะวันออก ของที่ตั้งอำเภอ ด้านซ้าย ห่างจากที่ตั้งอำเภอประมาณ ๑ กิโลเมตร เชื่อว่าเป็นที่พำนักของพระสงฆ์ อมาตย์ และชีปะขาว หรือตาปะขาว ซึ่งมาร่วมทำพิธีสร้างพระเจดีย์

เมืองด่านซ้ายในสมัยอยุธยา ธนบุรี ถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เป็นหัวเมือง ของฝ่ายไทย ที่ขึ้นอยู่กับเขตการปกครองของเมืองพิษณุโลก ต่อมา ในรัชกาลของ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หลังจากตั้งเมืองด่านซ้ายเป็นอำเภอแล้วไม่ นาน อำเภอนี้ก็ตกอยู่ภายใต้การปกครองของฝรั่งเศสอยู่ ๓ ปี ๑ เดือน ๑๐ วัน ระหว่าง วันที่ ๑๓ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๔๖ ถึง วันที่ ๒๓ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๔๙ ต่อมา ได้โอนไป อยู่ในเขตการปกครองของจังหวัดเลย เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๐ ตามประกาศของกระทรวง มหาดไทย ลงวันที่ ๔ มกราคม พ.ศ. ๒๔๕๐ ^{๓๒}

ข้อมูลจากการสัมภาษณ์และสำรวจภาคสนาม

๑. ด้านภาษาถิ่น ผู้วิจัยได้เดินทางไปสำรวจด้วยตนเอง ที่ชุมชนหลัก ในหลาย หมู่บ้าน ได้แก่ บ้านด่านซ้าย บ้านหัวนายูง บ้านเดิน บ้านนาเวียง บ้านหนามแท่ง และ ได้สัมภาษณ์ชาวพื้นเมืองจำนวนหนึ่ง พบว่า กลุ่มชาวพื้นเมืองเดิม ใช้ภาษาเฉพาะกลุ่ม

^{๓๒} อ้างแล้ว. น. ๕๗ - ๕๘.

ที่ กาญจนบุรี และคณะ (อ้างแล้ว) เรียกว่า “ภาษาด่านซ้าย” มีสำเนียงคล้ายกับ ภาษาลาวหลวงพระบาง และมีสำเนียงภาษาไทยกลางปะปนน้อยกว่า ถ้าเทียบกับ “ภาษานครไทย”

๒. ด้านประวัติศาสตร์ท้องถิ่น พบหลักฐานเพิ่มเติมของ สาร สาระทัศนายนันท์ ระบุว่า ประวัติความเป็นมาของเมืองด่านซ้าย มีหลักฐานพอค้นคว้าได้บ้างบางตอน แม้จะไม่ละเอียดสมบูรณ์ ก็สามารถสันนิษฐานได้ว่า ผู้คนที่อาศัยอยู่ในเมืองด่านซ้ายตั้งแต่ดั้งเดิม คงเป็นกลุ่มคนที่อพยพมาจากอาณาจักรล้านช้าง และเชื่อว่าน่าจะมีพ่อขุนบางกลางหาว (พ่อขุนบางกลางท่าว) และพ่อขุนผาเมือง ซึ่งมีเชื้อสายราชวงศ์สิงหนวัต เป็นหัวหน้า โดยอพยพผ่านบริเวณที่เป็นเมืองปากลาย และวกมาทางหมู่บ้านนอกอก บ้านเมืองฮ่า และเมืองบ่อแตน ตามลำดับ (หมู่บ้านเหล่านี้ ปัจจุบันอยู่ในแขวงไชยบุรี ประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว) ตามตำนานบอกเล่าของชาวบ้านในเมืองด่านซ้าย เล่าว่า พ่อขุนบางกลางหาว และพ่อขุนผาเมือง นำไพร่พลข้ามแม่น้ำเหือง แล้วเดินทางมาตามลำน้ำหมัน จนถึงบริเวณซึ่งเป็นที่ราบกว้างขวาง จึงหยุดพักไพร่พล และตั้งชุมชนขึ้นที่หมู่บ้านเก่า (ปัจจุบัน เป็นหมู่บ้านอยู่ในตำบลนาหอ อำเภอด่านซ้าย) หลังจากนั้น พ่อขุนผาเมืองได้ไปตั้งเมือง “ด่านขวา” ขึ้น ขณะนี้เป็นหมู่บ้านร้าง ตั้งอยู่ระหว่างบ้านนาเบี้ย กับบ้านห้วยแหลม ตำบลนาหอ อำเภอด่านซ้าย ซึ่งปรากฏซากวัดเก่าแก่ให้เห็นอยู่จนทุกวันนี้ ส่วนพ่อขุนบางกลางท่าวนั้น คาดว่าได้มาตั้งเมือง “ด่านซ้าย” ซึ่งปัจจุบันคือบ้านนาหอ ตำบลนาหอ หลังจากนั้นจึงย้ายไปตั้งอยู่ที่บริเวณใหม่ ซึ่งปัจจุบันคือบ้านหนองคู หรือ “บ้านด่านซ้าย” ตำบลด่านซ้าย ^{๓๓}

ตามเอกสารที่อ้างแล้ว ระบุว่า หลังจากพ่อขุนทั้งสอง ได้สร้างเมืองด่านขวา และด่านซ้าย ขึ้นแล้วระยะหนึ่ง พ่อขุนผาเมืองได้พาไพร่พลอพยพไปสร้างเมืองชั่วคราวอีกหลายแห่ง โดยอพยพลงไปทางใต้ จนในที่สุดก็สร้างเมืองใหม่ขึ้นที่เมืองราด ซึ่งเข้าใจว่าเป็นเมืองศรีเทพในเขตอำเภอศรีเทพและอำเภอวิเชียรบุรี จังหวัดเพชรบูรณ์ในปัจจุบัน ส่วนพ่อขุนบางกลางหาว ได้อพยพไปตั้งเมืองใหม่ที่เมืองบางยาง หรืออำเภอนครไทยในปัจจุบัน ส่วนเมืองด่านซ้ายหลังจากนั้น ก็คงตั้งเป็นเมืองตลอดมา โดยเจ้าเมืองบางคนอาจย้ายไปอยู่ที่บ้านนาหอบ้างเป็นครั้งคราว เช่น เจ้าเมืองที่ชื่อ “ท้าวคำ

^{๓๓} สาร สาระทัศนายนันท์. ตำนานพระธาตุศรีสองรัก และประวัติเมืองด่านซ้าย. ๒๕๓๒. น. ๔๙-๕๙.

สม” บิดาของพระแก้วอาสา (แสง หรือ ท้าวทองแสง) ได้พำนักอยู่ประจำที่บ้านนาหอ เป็นเวลาหลายปี

ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ ชาวบ้านตำบลนาดี อำเภอด่านซ้าย^{๓๔} สอดคล้องกับ ข้อมูลจากเอกสารที่อ้างแล้ว เกี่ยวกับประวัติศาสตร์บอกเล่าที่ว่าพ่อขุนบางกลางหาว และพ่อขุนผาเมืองเป็นผู้ตั้งเมืองด่านซ้าย และเมืองด่านขวา นอกจากนี้ ผู้ให้สัมภาษณ์ ได้เล่าว่าที่กลางทุ่งนา ระหว่างบ้านนาดี กับบ้านนาหอ มีต้นโพธิ์เสี่ยงทายของพ่อขุนทั้งสอง ซึ่งเสี่ยงทายไว้เมื่อจะแยกย้ายกันไปตั้งเมืองใหม่ โดยอธิษฐานว่าถ้าบ้านเมืองของทั้งสองพระองค์มีความเจริญรุ่งเรืองดี ก็ขอให้ต้นโพธิ์เจริญเติบโตให้เป็นที่ประจักษ์ ต่อมาต้นโพธิ์ต้นนี้ได้หักโค่นไปเหลือเพียงซากผุ ๆ แต่เมื่อไม่นานมานี้ได้มีแขนงอกขึ้น ใหม่จากโคนต้นเก่า ปัจจุบันมีความสูงประมาณ ๔-๕ เมตร อยู่ห่างจากถนนที่ตัดเข้าสู่ ตำบลนาดี ไม่มากนัก สามารถมองเห็นได้อย่างชัดเจน และชาวบ้านได้นำผ้าจิวรพระ โอบรอบต้นไว้ และนำ ธงผ้า (ชาวบ้านเรียกว่า “ทุ่ง” รูปร่างคล้าย “ตุ่ง” ในภาคเหนือ) บักไว้หลายผืน เพื่อแสดงความสักการะแก่โพธิ์เสี่ยงทายต้นนี้

อย่างไรก็ตาม มีผู้สันนิษฐานอีกประการหนึ่งว่า ชื่อเมือง “ด่านซ้าย” อาจจะมาจากคำว่า “ด่านข้าง” เพราะที่ตั้งของเมืองนี้อยู่ต่อแดนของอาณาจักรล้านช้าง ซึ่งเป็นที่ ช้างอยู่อาศัยท่องเที่ยวไปมา และ ณ ที่ตั้งเมืองด่านซ้าย ก็มีช้างลงกินดินโป่ง ไกล่เนินนา ข่า (ปัจจุบันมีสถานีตำรวจตระเวนชายแดนตั้งอยู่)^{๓๕} ซึ่งเหตุผลเกี่ยวกับชื่อเมืองที่กล่าว ว่ามาจาก “ด่านข้าง” นี้ ผู้วิจัยเห็นด้วยค่อนข้างมาก เพราะภาษาถิ่นของชาวบ้านแถบนี้ ออกเสียง “ข้าง” เป็น “ข้าง” ซึ่งภายหลังอาจจะเพี้ยนเป็น “ซ้าย” นอกจากนี้ ยังทราบ จากชาวบ้านหลายคนที่ได้ทำการสัมภาษณ์ในการสำรวจข้อมูลภาคสนามครั้งนี้ว่า เมืองด่านซ้ายในอดีตเคยมีช้างจำนวนมาก เพราะนิยมเลี้ยงไว้เพื่อแสดงอำนาจบารมี ใช้เป็นพาหนะสำหรับเดินทางไกล การสงคราม และการชักลากของหนักออกจากป่า เช่น ไม้ซุง แต่อีกนัยหนึ่ง คำว่า “ด่านข้าง” อาจจะเป็นเมืองหน้าด่านของฝ่ายล้านช้างก็ เป็นได้ การที่จะให้คำตอบเกี่ยวกับสมมุติฐานสุดท้ายนี้ได้ จะต้องศึกษาจากพงศาวดาร ของฝ่ายล้านช้าง ซึ่งอยู่นอกเหนือขอบเขตของการวิจัยในครั้งนี้

^{๓๔} สัมภาษณ์ นายสมพราว – นางทิพย์ ศรีบุตรดา. เมื่อวันที่ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๔๒.

^{๓๕} สาร สาระทัศน์นันทน์. อ้างแล้ว.

ทำเลที่ตั้งเมืองด่านซ้าย หรือบริเวณที่เป็นตั้งของที่ว่าการอำเภอด่านซ้ายในปัจจุบัน มีภูมิประเทศคล้ายคลึงกับเมืองเก่าของกลุ่มชาติพันธุ์ไทย-ลาวอื่น ๆ บนเทือกเขาเพชรบูรณ์ คือ เป็นที่ราบกลางหุบเขา มีลำน้ำหมันไหลผ่าน และมีภูเขาขนานอยู่สามด้าน อีกด้านหนึ่งมีที่ราบแคบ ๆ ทอดยาวไปทางทิศเหนือ ซึ่งมีเทือกเขาขนานที่ราบนี้อยู่ทั้งสองด้าน ลำน้ำหมัน เป็นแม่น้ำที่เกิดจากภูเขาชื่อ “ภูลมโล” ปัจจุบันตั้งอยู่ในตำบลกกสะทอน ทางทิศใต้ของอำเภอด่านซ้าย เป็นแม่น้ำที่ไหลไปทางทิศเหนือ ผ่านตำบลด่านซ้าย ตำบลนาหอ ตำบลนาดี และตำบลปากหมัน ไหลไปตกลำน้ำเหือง ความยาวประมาณ ๖๖ กิโลเมตร ^{๖๖}

เนื่องจากที่ราบลุ่มเชิงเขา ซึ่งเป็นที่ตั้งเมืองด่านซ้าย มีพื้นที่จำกัดมาก ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ชาวพื้นเมืองด่านซ้าย จึงตรงกับหลักฐานที่พบแล้ว แถบเมืองนครไทย และเมืองชาติตระการ ว่าการอพยพของผู้คนจากประเทศลาวเข้ามาสู่เขตแดนของฝ่ายไทย เช่น หลังจากสงครามเวียงจันทน์ของเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกฯ และหลังจากฝรั่งเศสเข้าไปปกครองประเทศลาว ชาวเมืองด่านซ้ายบางกลุ่มได้อพยพไปหาที่ทำกินในแหล่งอื่น มีทั้งย้ายขึ้นไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ไกล่เมืองเลยเข้าไป และย้ายลงมาทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ ไกล่ไปทางเมืองนครไทย พวกที่เคลื่อนย้ายที่ทำกินมาอยู่ใกล้เมืองเลย ได้ก่อตั้งหมู่บ้านใหม่อีกหลายหมู่บ้าน เช่น “บ้านหนองบัว” ซึ่งต่อมากลายเป็นชุมชนใหญ่ศูนย์กลางของอำเภอภูเรือ หมู่บ้านดังกล่าวนี้ มีชื่อเรียกตามภาษาชาวบ้านว่า “บ้านเดิม” ต่อมาได้แยกออกเป็นหลายหมู่บ้าน คือ บ้านภูเรือ บ้านบวมหมก บ้านหนองเสือคราง บ้านหนองบง บ้านสันติสุข และบ้านแก่งไฮ

จากการสัมภาษณ์ ชาวด่านซ้ายดั้งเดิม ที่อพยพไปอยู่ในถิ่นทำกินใหม่ เช่นที่ บ้านหนองบัว อำเภอภูเรือปัจจุบัน พบว่า คนพื้นเมืองกลุ่มนี้จะรักษาประเพณีเก่าแก่ของด่านซ้ายอย่างเคร่งครัด เช่น การไปสักการะพระธาตุศรีสองรักในวันสำคัญที่เจ้ากอนของเมืองด่านซ้ายกำหนด การเล่นผีตาโขนในเทศกาลบุญหลวง (หรือ “บุญพระเวส”) การติดต่อกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของบ้านเมืองโดยผ่าน “เจ้ากอน” เป็นต้น ความเชื่อและประเพณีดั้งเดิมของชาวบ้านที่อำเภอภูเรือในปัจจุบัน เช่น ที่บ้านหนองบัว และบ้านภูเรือ มีการเซ่นไหว้ประจำปีคล้ายคลึงกับของอำเภอด่านซ้าย และอำเภอนาแห้ว ต่าง

^{๖๖} สาร สารทัศนายนันท์. อ้างแล้ว. น. ๖๑.

กันเพียงแค่ว่า การใช้ผ้าพันศีรษะของเจ้ากวน ซึ่งที่เมืองด่านซ้ายนั้น เจ้ากวนพันศีรษะด้วยผ้าขาว แต่ที่บ้านภูเรือใช้ผ้าพันศีรษะเป็นสีแดง ^{๓๗}

ข้อค้นพบจากการวิจัยครั้งนี้

เมืองด่านซ้ายมีประวัติศาสตร์ที่ชัดเจน เมื่อประมาณปี พ.ศ. ๒๑๐๓ ซึ่งมีการก่อสร้างพระธาตุศรีสองรัก เพื่อเป็นสักขีพยานของสัมพันธไมตรีระหว่างพระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุต กับพระไชยเชษฐาธิราช แห่งกรุงศรีอยุธยา แต่การก่อตั้งเป็นชุมชนใหญ่ ของชาวพื้นเมืองเชื้อสายไทย-ลาว น่าจะเกิดขึ้นก่อนหน้านั้นแล้ว หลักฐานการบอกเล่าเป็นตำนานท้องถิ่น ได้พาดพิงถึงพ่อขุนในสมัยก่อนสร้างกรุงสุโขทัยด้วย แต่ไม่มีหลักฐานที่เชื่อถือได้มากกว่านั้น

หลักฐานทางภาษา แสดงว่า ชาวพื้นเมืองเดิมของด่านซ้ายมีภาษาเฉพาะตัว และมีประเพณีเฉพาะกลุ่มของตนเองบางอย่าง ที่ผูกพันกับพระธาตุศรีสองรัก อย่างแน่นแฟ้น และคนกลุ่มนี้ได้พยายามรักษาเอกลักษณ์ของพวกเขาไว้อย่างต่อเนื่อง แม้จะได้อพยพถิ่นไปอยู่ที่อื่น แล้วก็ตาม

*****

^{๓๗} สัมภาษณ์ นางวิภากรณ์ วรสิงห์. วันที่ ๒๖ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๔๒. และสัมภาษณ์ นายคำปวน สุธงษา. วันที่ ๒๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๔๒.

ตอนที่ ๓ วิเคราะห์ลักษณะเฉพาะของการพัฒนาทางสังคม
ในสมัยหลังการปฏิรูปการปกครองเป็นระบบเทศบาล

บทที่ ๕ การพัฒนาจากภายนอกด้านการปกครอง
และการศึกษา

บทที่ ๖ การพัฒนาภายในด้านระบบความสัมพันธ์
ทางการเมือง

บทที่ ๗ การพัฒนาภายในด้านการถ่ายทอด
ภูมิปัญญาดั้งเดิม

บทที่ ๘ การพัฒนาภายในด้านเศรษฐกิจและ
คุณภาพชีวิต

บทที่ ๕

การพัฒนาจากภายนอก ด้านการปกครองและการศึกษา

การวิเคราะห์ข้อมูลในบทนี้ จะเป็นการวิเคราะห์เอกสาร เกี่ยวกับการพัฒนาทาง ประเทศ หลังจากการปฏิรูปการบริหารราชการแผ่นดินในสมัยพระบาทสมเด็จพระ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมัยอื่น ๆ ในรัฐบาลภายใต้ระบอบประชาธิปไตย ต่อเนื่อง มาจนถึงสมัยสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่ ๒ ซึ่งเป็นการพัฒนาจากภายนอก ของหัวเมือง แถบชายขอบประเทศไทย บนเทือกเขาเพชรบูรณ์ และอีกส่วนหนึ่ง จะเป็นการสำรวจ ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ เพื่อศึกษาผลของการพัฒนาจากภายนอกต่อวิถีชีวิตดั้งเดิม ของชาวพื้นเมืองเชื้อสายไทย-ลาว ในพื้นที่แถบนี้

การนำเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูล จะจำแนกเป็น ๒ ด้าน ดังนี้

๑. การพัฒนาการปกครอง
๒. การพัฒนาการศึกษา

การพัฒนาการปกครอง

ผลการวิเคราะห์ข้อมูล

๑. ระบอบมณฑลเทศาภิบาลมีผลกระทบอย่างมากต่อเมืองชายขอบ ดินแดนลาว

เอกสารจากหลายแหล่ง ระบุว่า การปฏิรูปการปกครองเป็นแบบมณฑลเทศาภิบาล ในสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีสาเหตุจูงใจหลาย ประการ สาเหตุที่สำคัญคือความไม่มีเอกภาพในการปกครองแบบดั้งเดิมของประเทศ สยาม และการคุกคามของประเทศมหาอำนาจตะวันตก คือ อังกฤษ และฝรั่งเศส ที่มีต่ออาณาจักรต่าง ๆ ในคาบสมุทรวินโดจีน

หัวเมืองรอบนอกของราชอาณาจักรสยาม แถบเทือกเขาเพชรบูรณ์ บางเมือง เคยมีฐานะเป็นเมืองขึ้นของเมืองพิษณุโลก เช่น เมืองนครไทย และชาติตระการ บางเมืองก็เคยเป็นเมืองขึ้นของเวียงจันทน์ เมื่อครั้งที่เวียงจันทน์ตกเป็นประเทศราชของไทย

ในสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช (ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๓๒๑) อาทิจ เมืองหล่มสัก หล่มเก่า เลย ด้านซ้าย ฯลฯ เมืองเหล่านี้ ส่วนใหญ่ได้เข้าร่วมกับเจ้าอนุวงศ์แห่งเวียงจันทน์ ทำการขบถต่อฝ่ายไทย เมื่อปี พ.ศ. ๒๓๖๙ ซึ่งเป็นช่วงผลิตแผ่นดิน หลังจากพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเสด็จสวรรคต ผู้นำคนสำคัญที่เข้าร่วมกับเจ้าอนุวงศ์ เช่น พระสุริยวงษา เจ้าเมืองหล่มสัก ซึ่งร่วมนำกำลังเข้ายึดเมืองเพชรบูรณ์ และกวาดต้อนครัวเรือนเมืองหล่มสัก เมืองด่านซ้าย เมืองเลย เมืองน้ำป่าด แล้วตั้งค่ายรบกับกองทัพจากกรุงเทพฯ ที่เมืองหล่มเก่า แห่งหนึ่ง และที่บ้านนาหลักเมือง เมืองเลย อีกแห่งหนึ่ง เจ้าอนุวงศ์ซึ่งยกทัพจากเวียงจันทน์ผ่านเมืองนครราชสีมาไปถึงเมืองสระบุรี ได้ให้เจ้าราชวงศ์ (เง่า) ซึ่งเป็นพระโอรส ยกทัพมาสมทบกับพระสุริยวงษาที่เมืองหล่มเก่า พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กรมพระราชวังบวรมหาศักดิ์พิลเสพ เป็นแม่ทัพใหญ่ ยกกำลังขึ้นมาปราบขบถ และให้กองทัพเจ้าพระยาอภัยภูธร (น้อย บุณยรัตพันธุ์) สมุหนายก ยกมาปราบเจ้าราชวงศ์ (เง่า) โดยให้พระยาพิชัย และพระยาพิษณุโลก ยกทัพมาทางเมืองพิษณุโลก เพื่อตีกระหนาบอีกทางหนึ่ง ในที่สุดเจ้าราชวงศ์ (เง่า) ต้องพ่ายแพ้ถอยทัพหนีไป ส่วนพระสุริยวงษา เจ้าเมืองหล่มสักได้ถึงแก่กรรมในที่รบ ดังนั้น กรมพระราชวังบวรมหาศักดิ์พิลเสพ จึงได้ส่งพระยาเพชรพิชัยและพระยาสมบัตินบาลมาจัดการปกครอง และพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งเจ้าเมืองคนใหม่ที่รวมปราบขบถ ชื่อ “คง” ในราชทินนาม “พระสุริยวงษามหากษัตริย์เดชะชนะสงคราม” (ต้นสกุล “สุวรรณภา”) °

หลังจากเหตุการณ์บ้านเมืองสงบลงไม่นาน ชาวฮ่อ ซึ่งเป็นคนจีนกลุ่มหนึ่งที่คิดล้มล้างราชวงศ์แมนจูแต่ไม่สำเร็จ ถูกขับไล่ลงมาในดินแดนลาวและญวน เรียกตนเองว่า “ได้เผิง” ได้เข้ามาปล้นทรัพย์สินของราษฎรและเข้าโจมตีเมืองหลวงพระบาง ซึ่งเป็นเมืองขึ้นของไทย ฝ่ายไทยจึงต้องส่งกำลังไปปราบฮ่อถึง ๔ ครั้ง ครั้งที่สำคัญ คือ ขบถฮ่อที่เมืองเชียงขวาง (เมืองพวน) เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๙ ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งได้ทรงโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม (พระองค์เจ้าทองก้อน ต้นตระกูล “ทองใหญ่”) เป็นแม่ทัพไปปราบฮ่อ และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระสุริยวงษา (คง) เจ้าเมืองหล่มสัก ขึ้นไปจัดการ

° สุเทพ จันทรหว่าง. เมืองหล่มเก่า. ๒๕๔๑. น. ๓-๔.

ปกครองเมืองเชียงขวาง ร่วมกับเจ้าแก้วอาสา (แสง) เจ้าเมืองด่านซ้าย จนถึงปี พ.ศ. ๒๔๓๓ จึงทรงรวบรวมหัวเมืองลาวทั้งหลายขึ้นเป็นกลุ่มก้อน โดยให้เมืองหล่มสักเป็นหัวเมืองชั้นเอก ในกลุ่มหัวเมืองลาวฝ่ายเหนือ มีเมืองขึ้นตรงกับเมืองหล่มสัก ๕ เมือง ได้แก่ เมืองหล่มเก่า เมืองด่านซ้าย เมืองเลย เมืองบ่อแตน และเมืองแก่นท้าว มีข้าหลวงใหญ่กำกับราชการหัวเมืองลาวฝ่ายเหนือ คือ พระยากำแหงสงคราม (จันทร์ ต้นสกุล "อินทรกำแหง")^๒

ในปี พ.ศ. ๒๔๓๔ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งพระแก้วอาสา (ทองดี หลานของเจ้าแก้วอาสาคนเก่า) เจ้าเมืองด่านซ้าย มาเป็นเจ้าเมืองหล่มสัก แทนพระสุริยวงษา (คง) ที่ถึงแก่กรรม แต่พระแก้วอาสา (ทองดี) ถูกกล่าวหาว่าจัดการมรดกของพระสุริยวงษาไม่เป็นธรรม ทำให้พระแก้วอาสาต้องลาออก แต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้ไปเป็นเจ้าเมืองวิเชียรบุรี และในปีต่อมาคือ พ.ศ. ๒๔๓๕ ก็ทรงเริ่มการรวมหัวเมืองต่าง ๆ เป็นมณฑล อันเป็นที่มาของการปกครองในระบอบมณฑลเทศาภิบาล

เดิม วิภาคย์พจนกิจ^๓ กล่าวว่า ปัญหาเรื่องไทย-ลาว หรือลาว-ไทย เป็นปัญหาที่ได้ถกเถียงกันมานานทั้งในอดีตและปัจจุบัน เป็นเหตุให้เกิดการแยกแยะความสามัคคีระหว่างผู้คนที่มีความสัมพันธ์เดียวกัน เพราะนักประวัติศาสตร์ไทยและต่างประเทศที่รู้จักจริง กล่าวแล้วว่า "ลาวก็คือไทย" และ "ไทยก็คือลาว" แยกกันไม่ออก เนื่องจากไทยสืบเลือดเนื้อเชื้อสายมาจาก "อ้ายลาว" ส่วนอ้ายลาวหรือลาวก็เรียกตนเองว่า "ไทย" เช่น ชาวเมืองเลย เห็นชาวเมืองอุบล ร้อยเอ็ด สวรรคาม ขอนแก่น ฯลฯ ขึ้นไปทางเมืองเลย ก็จะใช้คำพูดว่า "ไทยใต้" เมื่อชาวเมืองเลย หล่มสัก เพชรบูรณ์ ฯลฯ ไปเยี่ยมเยียนเมืองร้อยเอ็ด ขอนแก่น ฯลฯ ก็จะถูกหักหรือเรียกว่า "ไทยเลย ไทยหล่ม ฯลฯ" และเมื่อชาวเวียงจันทน์เข้ามาทางอีสาน ก็จะเรียกว่า "ไทยเวียง" เป็นต้น ไม่ปรากฏมีผู้ใดเรียกว่าลาวเมืองนั้นเมืองนี้เลย แต่ในทางราชการสมัยหนึ่ง เคยมีการใช้คำว่าลาว เรียกกลุ่มชาติพันธุ์ลาว-ไทย หรือไทย-ลาว ที่อยู่ทางภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ คือ ลาวเฉียง หรือ ลาวพุงดำ ได้แก่ พวกที่อยู่ทางภาคเหนือของไทย เพราะสักขาลายขึ้นไป

^๒ สุเทพ จันทรหว่าง. อ้างแล้ว. น. ๔-๕.

^๓ เดิม วิภาคย์พจนกิจ. ประวัติศาสตร์อีสาน เล่มที่ ๒. ๒๕๑๓. น. ๔๕๔-๔๕๕.

ถึงเอว และลาวเวียง หรือ ลาวพุงขาว ได้แก่พวกที่อยู่ทางตะวันออกเฉียงเหนือตลอดทั้งฝั่งแม่น้ำโขง ซึ่งนิยมสักรายตั้งแต่เข้าขึ้นไปถึงโคนขาเท่านั้น ต่อมา ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้รวมกลุ่มหัวเมือง ชั้นนอกของราชอาณาจักรสยาม เป็น ๖ มณฑล คือ ^๔

(๑) มณฑลลาวเฉียง (เปลี่ยนมาจากหัวเมืองลาวพุงดำ) มี ๖ เมือง คือ นครเชียงใหม่ นครลำปาง นครลำพูน นครน่าน แพร่ และเกิน

(๒) มณฑลลาวพวน (เปลี่ยนมาจากหัวเมืองลาวฝ่ายเหนือ) หลังจากเหตุการณ์พิพาทกับฝรั่งเศสเมื่อปี ร.ศ. ๑๑๒ เหลือเพียง ๖ เมือง คืออุดรธานี ขอนแก่น นครพนม สกลนคร หนองคาย และเลย

(๓) มณฑลลาวกาว (เปลี่ยนมาจากหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออก และหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกเฉียงเหนือ) มี ๗ เมือง คือ อุบลราชธานี นครจำปาศักดิ์ ศรีสะเกษ สุรินทร์ ร้อยเอ็ด มหาสารคาม และกาฬสินธุ์

(๔) มณฑลลาวกลาง มี ๓ เมือง คือ นครราชสีมา ชัยภูมิ และบุรีรัมย์

(๕) มณฑลเขมร มี ๔ เมือง คือ พระตะบอง เสียมราชู ศรีโสภณ และพนมศรี

(๖) มณฑลภูเก็ต มี ๖ เมือง คือ ภูเก็ต กระบี่ ตรัง ตะกั่วป่า พังงา และระนอง

การรวมมณฑลดังกล่าวเหล่านี้ เป็นการรวมเขตหัวเมืองเข้าเป็นมณฑล และมีข้าหลวงใหญ่ไปประจำบัญชาการเท่านั้น ยังมีได้ดำเนินการเป็นลักษณะเทศาภิบาลอย่างแท้จริง แต่เมื่อเกิดเหตุการณ์ ร.ศ. ๑๑๒ ซึ่งทำให้ต้องเสียดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงให้กับฝรั่งเศส ดังนั้น เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงแก้ไขการปกครองเป็นระบอบเทศาภิบาลในปี พ.ศ. ๒๔๓๗ จึงโปรดเกล้าฯ ให้จัดตั้งมณฑลเทศาภิบาลขึ้นใหม่ ๔ มณฑล และแก้ไขการปกครองที่ตั้งไว้ก่อนแล้วบางมณฑล ให้เป็นมณฑลเทศาภิบาลด้วย มณฑลเทศาภิบาลที่ตั้งขึ้นในครั้งแรก ได้แก่ ^๕

^๔ เดิม วิพากษ์พจนกิจ. อ้างแล้ว. น. ๔๕๖-๔๕๗.

^๕ เดิม วิภาคย์พจนกิจ. อ้างแล้ว. น. ๔๕๗-๔๖๑.

(๑) มณฑลพิษณุโลก มี ๕ เมือง คือ พิษณุโลก พิจิตร และพิชัย

(๒) มณฑลปราจีน มี ๔ เมือง คือ ปราจีนบุรี ฉะเชิงเทรา นครนายก และพนมสารคาม

(๓) มณฑลราชบุรี มี ๖ เมือง คือ ราชบุรี กาญจนบุรี ปราณบุรี เพชรบุรี และสมุทรสงคราม

(๔) มณฑลนครราชสีมา เป็นมณฑลอยู่ก่อนแล้ว แต่ได้แก้ไขการปกครองเป็นระบบเทศาภิบาล

ปี พ.ศ. ๒๔๓๔ ได้โปรดเกล้าฯ ให้ตั้งมณฑลเทศาภิบาลขึ้นอีก ๓ มณฑล และแก้ไขการปกครองมณฑลที่มีอยู่ก่อนแล้วให้เป็นมณฑลเทศาภิบาลอีก ๑ มณฑล รวมมณฑลเทศาภิบาลที่ตั้งใหม่ในปีนี้เป็น ๔ มณฑล ได้แก่^๖

(๑) มณฑลนครชัยศรี มี ๓ เมือง คือ นครชัยศรี สมุทรสาคร และสุพรรณบุรี

(๒) มณฑลนครสวรรค์ มี ๘ เมือง คือ นครสวรรค์ กำแพงเพชร ชัยนาท ตาก อุทัยธานี พยุหคีรี มโนรมย์ และสวรรคบุรี

(๓) มณฑลกรุงเก่า (ภายหลังเปลี่ยนชื่อเป็นมณฑลอยุธยา) มี ๘ เมือง คือ กรุงเก่า พระพุทธบาท พรหมบุรี ลพบุรี สระบุรี สิงห์บุรี อ่างทอง และอินทบุรี

(๔) มณฑลภูเก็ต (มีอยู่ก่อนแล้ว) มี ๖ เมืองตามเดิม คือ ภูเก็ต ตะกั่วป่า กระบี่ ตรัง พังงา และระนอง

ในปี พ.ศ. ๒๔๓๕ ได้โปรดเกล้าฯ ให้จัดตั้งมณฑลเทศาภิบาลขึ้นใหม่ ๒ มณฑล และเปลี่ยนแปลงให้มณฑลที่มีอยู่ก่อนแล้วเป็นมณฑลเทศาภิบาล ๑ มณฑล รวม ๓ มณฑล ได้แก่^๗

(๑) มณฑลนครศรีธรรมราช มี ๑๐ เมือง ได้แก่ นครศรีธรรมราช พัทลุง สงขลา ปัตตานี ยะลา ยะหริ่ง ระแงะ รำหิมัน สายบุรี และหนองจิก

(๒) มณฑลชุมพร (ภายหลังเปลี่ยนชื่อเป็นมณฑลสุราษฎร์) มี ๔ เมือง คือ ชุมพร ไชยา หลังสวน กาญจนดิษฐ์

^๖ เดิม วิชาคย์พจนกิจ. อ้างแล้ว. น. ๔๖๑-๔๖๒.

^๗ เดิม วิชาคย์พจนกิจ. อ้างแล้ว. น. ๔๖๒-๔๖๓.

(๓) มณฑลบูรพา (เปลี่ยนชื่อจากมณฑลเขมร ซึ่งเป็นมณฑลอยู่ก่อนแล้ว) มี ๓ เมือง คือ พระตะบอง เสียมราฐ และศรีโสภณ

ปี พ.ศ. ๒๔๔๐ ได้โปรดเกล้าฯ ให้ตั้งมณฑลเทศาภิบาลขึ้นอีก ๑ มณฑล คือ มณฑลไทรบุรี เป็นหัวเมืองไทยปนมลายูฝ่ายตะวันตก และเป็นประเทศราช มี ๓ เมือง คือ ไทรบุรี ปลิส และสตูล^๕

ปี พ.ศ. ๒๔๔๑ โปรดเกล้าฯ ให้ตั้งมณฑลเทศาภิบาลอีก ๒ มณฑล คือ มณฑลเพชรบูรณ์ มี ๒ เมือง คือ เพชรบูรณ์ และหล่มสัก มณฑลนี้ตั้งแล้วยุบ ๒ ครั้ง^๖

หลังจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงโปรดเกล้าฯ ให้จัดตั้งมณฑลเป็นแบบเทศาภิบาลขึ้น คราวละ ๓-๔ มณฑล ตามที่ได้กล่าวแล้วข้างต้น ก็ทรงตราพระราชบัญญัติการปกครองท้องถิ่น เรียกว่า “พระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องถิ่น ร.ศ. ๑๑๖” (พ.ศ. ๒๔๔๐) มีสาระสำคัญ คือ^๗

(๑) การเทศาภิบาล คือ การปกครองโดยลักษณะที่จัดให้มีหน่วยบริหารราชการ อันประกอบด้วยตำแหน่งข้าราชการต่างพระเนตรพระกรรณของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รับแบ่งภาระของรัฐบาลกลางออกไปดำเนินการในส่วนภูมิภาค เพื่อให้เกิดความเจริญทั่วถึงกัน โดยแบ่งส่วนการปกครองออกเป็นลำดับชั้น คือ มณฑล จังหวัด อำเภอ ตำบล หมู่บ้าน และแบ่งหน้าที่ราชการเป็น แผนก พนักงาน ทำนองเดียวกับ การแบ่งหน้าที่ของกระทรวงในส่วนกลาง

(๒) มณฑล คือ การรวมเขตจังหวัดตั้งแต่สองจังหวัดขึ้นไป ตามจำนวนมากน้อยของพลเมือง มีข้าหลวงเทศาภิบาลเป็นผู้บัญชาการมณฑล เป็นตำแหน่งรองจากเสนาบดีเจ้ากระทรวง และเหนือผู้ว่าราชการจังหวัด และเหนือข้าราชการหรือพนักงานทั้งปวงในมณฑลนั้น ๆ นอกจากนี้ ยังมีข้าหลวงรอง เป็นเจ้าหน้าที่แผนกราชการต่าง ๆ เช่น ข้าหลวงสำเร็จราชการมณฑล, ปลัดมณฑล (เดิมเรียกว่า ปลัดเทศา), ยกกระบัตรรวมพล (ภายหลังเปลี่ยนเป็นอัยการมณฑล), ข้าหลวงมหาดไทย (ต่อมาเปลี่ยนเป็นมหาดไทยมณฑล), และข้าหลวงสรรพากร (ต่อมาเปลี่ยนเป็น สรรพากรมณฑล)

^๕ เดิม วิชาคย์พจนกิจ. อ้างแล้ว. น. ๔๖๓.

^๖ เดิม วิชาคย์พจนกิจ. อ้างแล้ว.

^๗ เดิม วิชาคย์พจนกิจ. อ้างแล้ว. น. ๔๖๔-๔๖๕.

(๓) จังหวัด ให้เรียกแทนคำว่า “เมือง” ซึ่งรวมเขตอำเภอตั้งแต่ ๒ อำเภอขึ้นไป มีข้าราชการผู้ใหญ่และกรรมการเมืองคนหนึ่งเป็นผู้ปกครอง ได้แก่ ผู้ว่าราชการเมือง (ต่อมาเปลี่ยนเป็นผู้ว่าราชการจังหวัด), ปลัดเมือง (ปลัดจังหวัด), ยกกระบัตร (ต่อมาเรียกว่าอัยการจังหวัด), และกรรมการที่ปรึกษา (ไม่จำกัดว่ามีกี่คน)

(๔) อำเภอ กิ่งอำเภอ ตำบล หมู่บ้าน เป็นส่วนรองถัดจากจังหวัดลงมาตามลำดับ บางอำเภอเกิดจากการยุบเลิกเมืองเก่า เช่น อำเภอด่านซ้าย อำเภอนครไทย อำเภอหล่มเก่า ฯลฯ การยุบเมืองลงเป็นอำเภอในระยะแรก ๆ ไม่สะดวกนัก เพราะบางเมืองมีเจ้าเมืองและตำแหน่งกรรมการรอง ๆ ลงมา ซึ่งมีอยู่แต่เดิมแล้ว จึงจัดเข้าระเบียบที่เดียวไม่ได้ ต่อเมื่อเจ้าเมืองคนใดมีความผิด ถูกปลด ถูกถอดถอนออกจากราชการครบเกษียณอายุ หรือถึงแก่กรรม ก็ไม่โปรดเกล้าฯ ให้แต่งตั้งเจ้าเมืองขึ้นอีก แต่ได้ยุบเมืองลงเป็นอำเภอที่ละเมืองสองเมือง บางเมืองก็ยุบเป็นตำบล เช่น เมืองชาติตระการ ถูกยุบเป็นตำบลชาติตระการ และเมืองนครชุมถูกยุบเป็นตำบลนครชุม ในอำเภอนครไทย เป็นต้น^{๖๖}

หัวเมืองที่อยู่แถบเทือกเขาเพชรบูรณ์ที่เปลี่ยนแปลงบ่อยครั้ง คือ เมืองหล่มสัก เมืองเลย เมืองเพชรบูรณ์ และเมืองวิเชียรบุรี กล่าวคือ ในการจัดตั้งมณฑลเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๓๕ เมืองหล่มสัก และเมืองเลย มีฐานะเป็นเมืองหนึ่งในมณฑลลาวพวน (ขึ้นกับเมืองอุดรธานี) ส่วนเมืองเพชรบูรณ์ กับเมืองวิเชียรบุรี ขึ้นกับมณฑลลาวกลาง (นครราชสีมา) แต่เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๔๒ โปรดเกล้าฯ ให้ตั้งมณฑลเพชรบูรณ์ โดยโอนเมืองเพชรบูรณ์ เมืองไชยบาดาล และเมืองวิเชียรบุรี ออกมาจากมณฑลลาวกลาง และโอนเมืองหล่มสัก และเมืองเลย ออกมาจากมณฑลลาวพวน รวมกันเป็นมณฑลเพชรบูรณ์ และยกฐานะเมืองหล่มสักเป็นจังหวัด ประกอบด้วย ๓ อำเภอ คือ อำเภอหล่มสัก อำเภอหล่มเก่า และอำเภอวังสะพุง (ลดฐานะเมืองหล่มเก่าเป็นอำเภอ) แต่มณฑลเพชรบูรณ์ตั้งอยู่ได้ประมาณ ๕ ปี ก็ต้องถูกประกาศยกเลิก เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๔๗ เพราะ

^{๖๖} กรณีเมืองนครไทย ไม่มีหลักฐานที่ระบุชื่อเจ้าเมืองเก่าก่อนที่จะเปลี่ยนเป็นอำเภอ แต่มีหลักฐานที่ระบุว่านายอำเภอคนแรก คือ นายเป้า บุณยรัตพันธุ์ ซึ่งเป็นชาวกรุงเทพฯ ส่วนเจ้าเมืองชาติตระการนั้น นายฟอง เสนานุช ชาวบ้านซึ่งในอดีตเป็นครูใหญ่โรงเรียนบ้านชาติตระการ ระบุว่า ชื่อ เจ้าเมืองอ่อน ซึ่งยังมีภาพแกะสลักด้วยไม้ เก็บรักษาไว้ที่วัดชาติตระการ.

เป็นเมืองเล็กและกันดาร เมื่อยกเลิกแล้วให้อोनไปขึ้นกับมณฑลพิษณุโลก แต่ปรากฏว่า มณฑลพิษณุโลกมีอุปสรรคในการปกครองเมืองเพชรบูรณ์ เพราะสิ้นเปลืองค่าใช้จ่าย และขาดแคลนงบประมาณ จึงต้องตั้งมณฑลเพชรบูรณ์ขึ้นอีกเป็นครั้งที่ ๒ เมื่อวันที่ ๔ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๕๐ ถึงกระนั้น ก็ยังมีปัญหาอุปสรรคในการบริหาร โดยเฉพาะ ปัญหาด้านงบประมาณที่ขาดแคลน จึงต้องยกเลิกมณฑลเพชรบูรณ์และให้อोनไปขึ้นกับมณฑลพิษณุโลกอีกครั้งหนึ่งเมื่อวันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๕๔ ซึ่งอยู่ในรัชสมัยของ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว^{๖๒} จึงทำให้เมืองต่าง ๆ ที่ขึ้นกับมณฑลเพชรบูรณ์ ไปขึ้นกับมณฑลพิษณุโลกด้วย

เมืองสำคัญอีกเมืองหนึ่งที่ได้รับผลกระทบจากการคุกคามของมหาอำนาจ ตะวันตก และควรกล่าวถึงอย่างยิ่ง ในฐานะที่เป็นเมืองเก่าแก่ มีพระธาตุศรีสองรักเป็น สัญลักษณ์ของสัมพันธไมตรีระหว่างอาณาจักรอยุธยาและอาณาจักรล้านช้างตั้งอยู่ กลางใจเมือง ได้แก่ เมืองด่านซ้าย ซึ่งในสมัยที่ก่อตั้งมณฑลพิษณุโลก เมืองด่านซ้ายอยู่ในเขตการปกครองของมณฑลพิษณุโลกซึ่งได้ส่งยุบเมืองภูคั้งมาขึ้นกับเมืองด่านซ้าย ต่อมาได้ถูกปรับปรุงเพื่อความเหมาะสม โดยให้อोनเขตการปกครองไปขึ้นกับมณฑลอุดร (หรือมณฑลหมากแข้ง) ซึ่งในขณะนั้น เมืองด่านซ้ายมีพระศรีนรงค์ฤทธิ์เป็นเจ้าของ ต่อจากพระไชยบุญซึ่งถึงแก่อนิจกรรม^{๖๓} เมืองด่านซ้ายถูกฝรั่งเศสรบกวนบ่อยครั้ง โดยข้าหลวงใหญ่ของฝรั่งเศสประจำอินโดจีนได้มอบให้ ม. ปากี ซึ่งประจำอยู่ในประเทศลาว มาสำรวจเขตแดนและกำหนดเอาลำน้ำหมันเป็นเครื่องแบ่งเขต และฝรั่งเศสได้อ้างว่าเมืองด่านซ้ายเป็นของตน ประกอบกับ พระแก้วอาสา (แสง) ซึ่งเป็นเจ้าเมืองต่อจากพระศรีนรงค์ฤทธิ์ ถูกหลานชายชื่อทองดี หรืออุปฮาดทองดี ฟ้องไปยังเมืองพิษณุโลกว่าเบียดบังเงินภาษีอากรไว้เพื่อประโยชน์ส่วนตัว เมื่อทางเมืองหลวงจะไปทำการไต่สวนคดี เจ้าแก้วอาสา (แสง) ได้หนีไปอยู่ในเขตบำรุงของฝรั่งเศสที่ฝั่งซ้ายแม่น้ำเหือง ที่บ้านหาดแดง ที่ปากน้ำตาม ทำให้เมืองด่านซ้ายว่างเจ้าเมืองลง ทางราชการไทย จึงตั้งให้อุปฮาดทองดี ขึ้นเป็นเจ้าเมืองแทน โดยให้หลวงสุนทรบริรักษ์มาเป็นข้าหลวง

^{๖๒} สุเทพ จันทร์หว่าง. เมืองหล่มเก่า. ๒๕๔๑. น. ๖-๗.

^{๖๓} สงเคราะห์ กาญจนะโกมล. ที่ระลึกงานทำบุญ ๑๐๐ วัน คุณแม่คำหยาด กาญจนะโกมล ๑๓

พฤษภาคม ๒๕๒๗. (อัตสังเนา). ๒๕๒๗. น. ๖-๗.

กำกับราชการอยู่ประมาณปีเศษ ต่อมา รัฐบาลในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ลงนามในสัญญาฉบับฝรั่งเศสเมื่อวันที่ ๑๓ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๔๖ มอบดินแดนฝั่งขวาแม่น้ำโขงตอนเหนือของลำน้ำตามให้ฝรั่งเศส ดังนั้น ในเดือนมกราคม พ.ศ. ๒๔๔๗ ทหารฝรั่งเศสจึงนำกำลังทหารชาวพื้นเมืองเข้ามาจากบ้านหาดแดง มาพักแรมที่บ้านนาดี เพื่อปักปันดินแดน^{๑๔} ขณะนั้นเมืองด่านซ้ายถูกยุบเป็นอำเภอแล้ว มีหลวงศุภกิจอุปกรเป็นนายอำเภอ ฝรั่งเศสได้ยึดเอาพื้นที่ทางฝั่งซ้ายน้ำเหืองขึ้นมาถึงปากน้ำห่มัน แถบตำบลนาดี ตำบลนาหอ ตำบลด่านซ้าย และตำบลกกสะทอนในปัจจุบันทั้งหมด รวมทั้งตำบลนาพึ่ง ตำบลแสงพา และตำบลนาแห้วในอำเภอนาแห้วปัจจุบัน เป็นเขตแดนของประเทศลาว ในความปกครองของฝรั่งเศส และยกพระแก้วอาสา (แสง) เจ้าเมืองด่านซ้ายคนเดิมให้เป็นเจ้าเมืองด่านซ้ายฝั่งตะวันตก ส่วนอำเภอด่านซ้ายส่วนที่เหลือ ก็ยังคงอยู่ในปกครองของไทย โดยมีหลวงศุภกิจเป็นนายอำเภออยู่เช่นเดิม แต่ได้ย้ายที่ว่าการอำเภอไปอยู่ที่บ้านขามป้อม ตำบลร่องจิกในปัจจุบัน นานประมาณ ๒ ปีเศษ จนกระทั่งฝรั่งเศสทำสัญญาคืนเมืองด่านซ้ายให้แก่ไทยพร้อมกับเมืองตราด เพื่อแลกกับพระตะบอง เสียมราฐ และศรีโสภณ ตามสัญญาลงวันที่ ๒๓ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๔๙ ดินแดนทั้งหมดของเมืองด่านซ้ายจึงกลับมาอยู่ภายใต้การปกครองของไทยอีก^{๑๕}

๒. การยกเลิกระบบเทศาภิบาล และการลดฐานะเมืองชายขอบประเทศไทย บางเมือง ลงเป็นอำเภอ

หลังจากเปลี่ยนแปลงการปกครอง เป็นระบอบประชาธิปไตยได้ไม่นาน รัฐบาลของคณะราษฎร ได้ตราพระราชบัญญัติ ระเบียบบริหารราชการแห่งราชอาณาจักรสยาม พ.ศ. ๒๔๗๖ โดยยกเลิกมณฑลต่าง ๆ และจัดระเบียบบริหารราชการส่วนภูมิภาค เป็นจังหวัดและอำเภอ ให้เรียกหัวหน้าปกครองจังหวัดว่า 'ข้าหลวงประจำจังหวัด' ซึ่งต่อมาเรียกว่า "ผู้ว่าราชการจังหวัด" การจัดระเบียบราชการใหม่ครั้งนี้ ทำให้หัวเมืองเก่าแก่แถบเทือกเขาเพชรบูรณ์ มีฐานะเป็นอำเภอบ้าง จังหวัดบ้าง เช่น

^{๑๔} เดิม วิชาคหกิจพจนกิจ. ประวัติศาสตร์อีสาน เล่มที่ ๑. น. ๓๔๕-๓๔๖.

^{๑๕} สงเคราะห์ กาญจนะโกมล. ที่ระลึกงานทำบุญ ๑๐๐ วัน คุณแม่คำหยาด กาญจนะโกมล. ๒๕๒๗.

น. ๖-๗, ๒๙-๓๐.

(๑) เมืองเพชรบูรณ์ ถูกยกฐานะเป็นจังหวัดเพชรบูรณ์ ส่วนเมืองหล่มสัก เมืองหล่มเก่า มีฐานะเป็นอำเภอ ขึ้นกับจังหวัดเพชรบูรณ์

(๒) เมืองเลย ถูกยกฐานะเป็นจังหวัดเลย ส่วนเมืองด่านซ้าย มีฐานะเป็นอำเภอในจังหวัดเลย

(๓) เมืองนครไทย ยังคงเป็นอำเภอในจังหวัดพิษณุโลก เมืองชาติตระการ เป็นตำบลหนึ่งของอำเภอนครไทย

๓. การเป็นกลุ่มเป้าหมายของแผนบูรณะชนบทในสมัยสงครามโลกครั้งที่ ๒

เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๘๓ ประเทศไทยได้เข้าร่วมในสงครามโลกครั้งที่ ๒ โดยรัฐบาลไทยยอมให้กองทัพญี่ปุ่นเดินทางผ่านไปยังประเทศพม่า และต่อมารัฐบาลไทยโดยการนำของ จอมพล ป. พิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรีในสมัยนั้น ได้จัดทำแผนการบูรณะชนบทขึ้น เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๘๕ โดยมีวัตถุประสงค์สำคัญ ๒ ประการ คือ ^{๑๖}

(๑) สร้างสรรค์จิตใจของประชาชนในชนบทให้เหมาะสมที่จะเป็น พลเมืองดี

(๒) ส่งเสริมให้ประชาชนมีการครองชีพที่ดีขึ้น

ในการสร้างสรรค์ความเป็นพลเมืองดีนั้น มีแผนการที่จะฝึกประชาชนให้รู้จักสิทธิและหน้าที่ของพลเมืองดี เรียนรู้ถึงสิทธิการเลือกตั้ง มีการตรวจตรา ตักเตือน อบรมราษฎร มีการประชุมเป็นครั้งคราวเพื่อสอนให้รู้จักปรึกษาหารือกันแบบประชา ธิปไตย เป็นการช่วยให้ทุกคนสนใจในกิจการของชุมชน

การดำเนินงานตามแผนการบูรณะชนบทนี้ กำหนดให้มีคณะกรรมการหมู่บ้าน ประกอบด้วย ผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน (เรียกว่า ผู้ช่วยฝ่ายการทำงาน) เป็นชาย ๑ คน หญิง ๑ คน และผู้ช่วยฝ่ายการฝึกอบรม เป็นชาย ๑ คน หญิง ๑ คน โดยรัฐบาลได้คัดเลือกบุคคลภายนอกชุมชนเข้ามาร่วมงานด้วย เรียกว่า “ปลัดตำบล” แต่แผนการบูรณะชนบท ได้ดำเนินการอยู่เพียง ๒ ปี ก็ต้องยุบเลิกไปเพราะมีการเปลี่ยนแปลงรัฐบาลใหม่ และรัฐบาลใหม่ไม่ส่งเสริมแผนการบูรณะชนบทเนื่องจากอยู่ระหว่างสงคราม และมีเหตุผลอื่น ๆ ด้วย คือ ปลัดตำบลและกรรมการหมู่บ้าน รวมทั้งราษฎร ไม่เข้าใจวัตถุประสงค์ หลักการ และวิธีการดำเนินงานตามแผนการนี้ดีเท่าที่ควร อีกทั้งการทำงานพัฒนาชนบทที่กำหนดให้ นั้น เร่งรัดเกินไป ก่อให้ราษฎรเดือดร้อน โดยเฉพาะ

^{๑๖} พัฒน์ สุจำนงค์, และคณะ. การพัฒนาชนบทแบบผสมผสานสำหรับประเทศไทย. ๒๕๒๓. น. ๑๔.

อย่างยิ่ง การที่ชาวบ้านจะต้องออกเงินเองโดยรัฐบาลไม่ให้เงินอุดหนุนในการทำงาน และยังมีลักษณะบังคับต่อราษฎร ดังที่ระบุไว้ในพระราชบัญญัติสวนครัวและเลี้ยงสัตว์ พ.ศ. ๒๔๘๕ เป็นต้น

๔. วิถีชีวิตที่เริ่มเปลี่ยนเป็นชาวเมือง

จากการสัมภาษณ์ผู้สูงอายุในชุมชนดั้งเดิม ของอำเภอต่าง ๆ ซึ่งมีชาวพื้นเมืองเชื้อสายไทย-ลาว อาศัยอยู่แต่ดั้งเดิม ได้ทราบว่า ในช่วงหลังเปลี่ยนแปลงการปกครองจนถึงสมัยสงครามโลกครั้งที่ ๒ วิถีชีวิตของพวกเขาเริ่มเปลี่ยนแปลงเป็นแบบชาวเมืองหลวงมากขึ้น ตัวอย่างเช่น ที่อำเภอนครไทย มีร้านตัดผมสตรีตั้งขึ้นเป็นครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๘๔ โดยนางศรีลิ่ง เสนีวงศ์ ณ อยุธยา ชาวพื้นเมืองที่มีสามีเป็นชาวกรุงเทพฯ ที่ได้เดินทางมาแสวงหาทรัพย์สมบัติตามหัวเมือง แล้วได้มาแต่งงานอยู่กินเป็นเชยของเมืองนครไทย สตรีผู้นี้ได้มีโอกาสเดินทางไปอยู่ที่กรุงเทพฯ ระยะเวลาหนึ่ง และได้ นำความรู้และทักษะวิชาชีพ รวมทั้งแนวคิดแบบคนเมืองหลวงกลับมายังท้องถิ่นด้วย^{๑๓} นอกจากนี้ ที่ว่าการอำเภอนครไทยได้ติดตั้งเครื่องรับวิทยุกระจายเสียงเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๘๐ โดยมีการกระจายเสียงตามสายเป็นประจำ เพื่อให้ชาวบ้านได้รับรู้ข่าวสารบ้านเมือง โดยเฉพาะนโยบายรัฐนิยมของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ซึ่งเน้นความทันสมัย ให้สวมหมวกและรองเท้าน้ำแข็งออกจากบ้าน และห้ามการเคี้ยวหมาก เป็นต้น^{๑๔}

เหตุการณ์สำคัญอีกประการหนึ่ง ในช่วงสงครามโลกครั้งที่ ๒ คือ รัฐบาลได้ตราพระราชกำหนดระเบียบราชการบริหารนครบาลเพชรบูรณ์ พ.ศ. ๒๔๘๗ ขึ้น โดยกำหนดให้ย้ายเมืองหลวงจากกรุงเทพฯ มาอยู่ที่เขตพื้นที่จังหวัดเพชรบูรณ์ ให้กองพันทหารราบที่ ๖๑ จากจังหวัดสกลนคร ซึ่งมีพันตรีประภาส จารุเสถียร (ยศขณะนั้น) เป็นผู้บัญชาการ ย้ายมาตั้งกองบัญชาการอยู่ที่บ้านหินฮาว ระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๘๖-๒๔๘๙ และมีการขนย้ายทรัพย์สินที่มีค่า เช่น ทองคำแท่ง ฯลฯ มาซ่อนไว้ที่ถ้ำบนเขาถ้ำฤาษี ในพื้นที่ตำบลบุงน้ำเต้า อำเภอหล่มสัก (ชาวบ้านเรียกถ้ำแห่งนั้นว่า “ถ้ำสมบัติ” จนถึงปัจจุบัน) เพื่อเตรียมการก่อสร้างเมืองหลวงแห่งใหม่แทนกรุงเทพมหานคร^{๑๕} ซึ่ง

^{๑๓} สัมภาษณ์นางศรีลิ่ง เสนีวงศ์ ณ อยุธยา. อายุ ๘๔ ปี.

^{๑๔} ข้อมูลจากสมุดหมายเหตุรายวันของโรงเรียนนครไทยวิทยาคม อำเภอนครไทย.

^{๑๕} สัมภาษณ์ชาวบ้านธารทิพย์ ตำบลบุงน้ำเต้า อำเภอหล่มสัก เมื่อวันที่ ๒๗ กรกฎาคม ๒๕๔๒.

ล่อแหลมต่อการถูกโจมตีทั้งทางน้ำและทางอากาศ ในขณะที่เมืองเพชรบูรณ์เต็มไปด้วยป่า และอยู่ท่ามกลางขุนเขา ยากที่จะโจมตีโดยกำลังทางอากาศ ทางบก และทางน้ำ

๕. การเปิดสู่โลกภายนอกหลังจากสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่ ๒

ชาวพื้นเมืองสูงอายุแถบเทือกเขาเพชรบูรณ์ โดยเฉพาะกลุ่มชาวบ้านที่หมู่บ้านธารทิพย์ อำเภอหล่มสัก เล่าว่า การย้ายเมืองหลวงไปอยู่ที่จังหวัดเพชรบูรณ์ได้ถูกยกเลิกไปเมื่อสงครามโลกครั้งที่ ๒ สงบลง แต่สิ่งที่ยังคงเหลืออยู่ในความทรงจำของชาวพื้นเมืองเหล่านี้ คือ สภาพความยากลำบากระหว่างสงคราม โดยเฉพาะความขาดแคลนเครื่องอุปโภคบริโภคที่จำเป็น ซึ่งเคยซื้อได้จากร้านค้าในจังหวัด เช่น สบู่ ยารักษาไข้มาลาเรีย ฯลฯ และสภาพการเงินเพื่อ ซึ่งทำให้เงินตรามีค่าตกต่ำลงจากเดิมมาก นอกจากนั้น ชาวบ้านแถบจังหวัดเพชรบูรณ์ ก็ได้มีโอกาสต้อนรับผู้คนที่อพยพหนีสงครามจากเมืองหลวง ทำให้เกิดความตื่นตัว ความรู้สึกรักและหวงแหนแผ่นดิน และการแต่งงานระหว่างสตรีชาวบ้านกับเจ้าหน้าที่ของทางราชการที่ย้ายมาจากเมืองหลวงหรือที่อื่น ๆ คล้ายกับที่เกิดขึ้นในอำเภอนครไทย ซึ่งได้กล่าวมาแล้วข้างต้น^{๒๐}

หลังจากสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่ ๒ ไม่นานนัก รัฐบาลได้ตัดถนนเชื่อมระหว่างจังหวัดกับอำเภอที่อยู่ห่างไกลในแถบเทือกเขาเพชรบูรณ์ เช่น การสร้างถนนเชื่อมอำเภอเมืองพิษณุโลกกับอำเภอนครไทย เมื่อประมาณปี พ.ศ. ๒๔๙๕ โดยการขยายระยะทางจากอำเภอวังทองที่ตั้งอยู่ห่างจากอำเภอนครไทยประมาณ ๘๐ กิโลเมตร ทำให้มีรถประจำทางไปมาระหว่างอำเภอนครไทยและอำเภอเมืองพิษณุโลกประมาณสัปดาห์ละ ๑-๓ เที่ยว ขึ้นอยู่กับฤดูกาล การเดินทางยังคงทุรกันดารมากในระยะเวลาอีกหลายปีต่อมา เช่น เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๙๙ ครูจากโรงเรียนนครไทยวิทยาคมได้เดินทางไปจังหวัดพิษณุโลกเพื่อซื้อปูนซีเมนต์มาสร้างส้วมของโรงเรียนในช่วงฤดูฝนต้องใช้เวลาไปกลับรวม ๑๔ วัน ทำให้ปูนซีเมนต์ใช้การไม่ได้^{๒๑} การตัดถนนสายมิตรภาพเชื่อมระหว่างจังหวัดพิษณุโลกกับอำเภอหล่มสัก เรียกว่าถนนสายพิษณุโลก-หล่มสัก ซึ่งดำเนินการโดยบริษัทเรมอนคอนสตรัคชั่น ของสหรัฐอเมริกา ซึ่งเริ่มขึ้นเมื่อประมาณปี พ.ศ. ๒๕๐๐ จึงเป็นการพัฒนาเส้นทางคมนาคมครั้งยิ่งใหญ่ สำหรับผู้คนที่

^{๒๐} สัมภาษณ์ชาวบ้านที่ตำบลบึงน้ำเต้า อำเภอหล่มสัก จังหวัดเพชรบูรณ์ เมื่อวันที่ ๒๗ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๔๒.

^{๒๑} ข้อมูลจากสมุดหมายเหตุรายวันของโรงเรียนนครไทยวิทยาคม อำเภอนครไทย.

อยู่แถบเทือกเขาเพชรบูรณ์ ถนนเส้นนี้ ชาวบ้านในอำเภอเมืองพิษณุโลกเรียกกันว่า “ถนนใหม่” ^{๒๒}

ข้อค้นพบจากการวิจัยครั้งนี้

๑. การพัฒนาการปกครอง ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นฐานของการพัฒนาแบบพลิกแผ่นดินของสังคมไทยในระยะต่อมา เริ่มจากการก่อตั้งมณฑล และพัฒนาต่อจนกระทั่งเป็นมณฑลเทศาภิบาล เริ่มตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๓๗ ทำให้หัวเมืองต่างๆ ทั้งรอบนอกกรอบใน ถูกปกครองโดยข้าหลวงเทศาภิบาลจากส่วนกลาง และมีการลดฐานะหัวเมืองที่เป็นปัญหา โดยเฉพาะหัวเมืองที่ใกล้กับเขตแดนระหว่างประเทศสยามกับประเทศลาว ให้มีฐานะเป็นอำเภอบ้าง ตำบลบ้าง บางเมืองก็ยังคงมีฐานะเป็นเมือง เช่น เมืองหล่มสัก

๒. หลังจากเปลี่ยนแปลงการปกครอง เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๗๕ ระบบเทศาภิบาลก็ถูกยกเลิกไป และมีการจัดระเบียบบริหารราชการแผ่นดินเสียใหม่ โดยในส่วนภูมิภาคแบ่งเป็นจังหวัด อำเภอ ฯลฯ หัวเมืองที่มีชาวพื้นเมืองดั้งเดิมเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ไทย-ลาว ถูกจัดให้อยู่ในระดับอำเภอ หรือตำบล แม้กระทั่งหล่มสักซึ่งได้ถูกยกฐานะเป็นเมืองหนึ่ง ก็ได้ถูกลดฐานะเป็นอำเภอภายในจังหวัดเพชรบูรณ์

๓. การอพยพเพื่อย้ายเมืองหลวงมาตั้งที่อำเภอหล่มสัก จังหวัดเพชรบูรณ์ ในช่วงสงครามโลกครั้งที่ ๒ และการนำแผนบูรณะชนบท พ.ศ. ๒๔๘๕ มาใช้ พร้อมกับนโยบายรัฐนิยม ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของชาวพื้นเมืองบางกลุ่ม แต่ส่วนใหญ่ยังคงมีสภาพเหมือนในสมัยดั้งเดิม ทั้งวิถีชีวิต ค่านิยมและความเชื่อต่าง ๆ ต่อมาก็มีการสร้างเส้นทางคมนาคมระหว่างอำเภอต่าง ๆ เหล่านั้น หลังจากสงครามโลกครั้งที่ ๒ สงบลง ทำให้ใกล้ชิดกับศูนย์กลางอำนาจรัฐจากส่วนกลางมากขึ้น

^{๒๒} ในช่วงที่มีการก่อสร้างถนนสายพิษณุโลก-หล่มสัก ศูนย์เครื่องมือก่อสร้าง และที่พักคนงานของบริษัทเรมอนด์ คอนสตรัคชั่น ในอำเภอเมืองพิษณุโลก ตั้งอยู่บนถนนพระองค์ดำ บริเวณที่เป็นโรงพยาบาลรัตนเวชในปัจจุบัน.

การพัฒนาการศึกษา

ผลการวิเคราะห์ข้อมูล

๑. การจัดตั้งโรงเรียนประชาบาลโดยการมีส่วนร่วมของวัดและประชาชน

นวัตกรรมที่มีผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมของหัวเมืองแถบเทือกเขาเพชรบูรณ์มากที่สุดประการหนึ่ง หลังจากเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นแบบเทศาภิบาล คือ การจัดตั้งโรงเรียนแบบตะวันตก ซึ่งในระยะแรก ได้จัดตั้งโรงเรียนมูลศึกษาชั้นในวัด พัฒนาการของระบบโรงเรียนในสมัยก่อตั้ง จะคล้ายคลึงกันในทุกอำเภอ เช่น ที่อำเภอนครไทย โรงเรียนมูลศึกษาแห่งแรกตั้งขึ้นในวัดกลาง เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๖๒ ก่อนประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ.๒๔๖๔ ประมาณ ๒ ปี โดยผู้จัดตั้งคือ พระครูพิณิจชินันท์ เจ้าอาวาสวัดกลาง ซึ่งมีตำแหน่งเป็นเจ้าคณะแขวงนครไทย มีนายแต้ม ศรีคุ้ม ชาวอำเภอบางกระพุ่ม จังหวัดพิษณุโลก เป็นครูใหญ่คนแรก ฐานะของครูโรงเรียนดังกล่าวเรียกว่าครูเฉลยศักดิ์ นักเรียนที่เข้าเรียนต้องเสียค่าเล่าเรียนเดือนละ ๑ เฟื้อง

หลังจากประกาศใช้พระราชบัญญัติการประถมศึกษาแล้ว การศึกษาในพื้นที่แถบเทือกเขาเพชรบูรณ์ ได้พัฒนาต่อไปอีกอย่างรวดเร็ว ในกรณีของอำเภอนครไทย มีหลักฐานที่ระบุว่า ทางราชการได้แต่งตั้ง นายห้วง พุทธิรัตน์ ไปเป็นกรรมการอำเภอ (ศึกษาธิการอำเภอ) คนแรก โรงเรียนเฉลยศักดิ์ในวัดกลางได้เลื่อนฐานะเป็นโรงเรียนประชาบาล ซึ่งใช้เงินศึกษาพลีของชาวบ้านเพื่อการบริหาร นายแต้ม ศรีคุ้ม ยังคงดำรงตำแหน่งครูใหญ่เช่นเดิม และได้บรรจุครูเพิ่มอีก ๓ คน เพื่อรับนักเรียนอายุระหว่าง ๗ ถึง ๑๓ ปี ให้เข้าเรียนในระดับประถมศึกษา

เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๖๙ โรงเรียนประชาบาลแห่งแรกของอำเภอนครไทยได้ย้ายออกจากวัดกลาง ไปตั้งในพื้นที่ที่ทางราชการจัดซื้อ ห่างจากที่ว่าการอำเภอไปทางทิศใต้ไม่กี่ไกลนัก นายอำเภอนครไทยในขณะนั้นได้ชักชวนให้ชาวบ้านช่วยกันสร้างอาคารเรียนชั่วคราวขึ้น ๑ หลัง โครงสร้างอาคารเป็นไม้เนื้อแข็ง หลังคามุงแฝก ฝาฟาก และตั้งชื่อโรงเรียนว่า "นครไทยวิทยาคม" การจัดการศึกษาภาคบังคับ ทำให้นักเรียนโรงเรียนนี้มีจำนวนเพิ่มขึ้น สถิติเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๗๓ แสดงว่า มีนักเรียนทั้งสิ้น ๒๙๓ คน ครู ๗ คน

เป็นครูชายทั้งสิ้น และเป็นพระ ๒ รูป แต่หลังจากตั้งโรงเรียนประชาบาลได้ประมาณ ๕ ปี คือ เมื่อ พ.ศ.๒๔๗๔ โรงเรียนก็ถูกลอบวางเพลิงและไม่สามารถจับคนร้ายได้ ทำให้ต้องย้ายกลับไปเรียนที่วัดกลางอีกครั้งหนึ่ง แต่เนื่องจากจำนวนนักเรียนมามากขึ้น จึงต้องอาศัยวัดหัวร่อง เป็นที่เรียนอีกแห่งหนึ่งด้วย

ในสมัยเริ่มแรกของระบบการศึกษาภาคบังคับ มีการตั้งโรงเรียนในวัดพุทธศาสนาต่าง ๆ โดยทั่วไป และมีได้ตั้งโรงเรียนขึ้นเฉพาะในเขตที่ตั้งอำเภอเท่านั้น มีการกระจายออกไปยังตำบลรอบนอกด้วย อาทิ โรงเรียนประชาบาลตำบลชาติตระการ เดิมใช้ศาลาวัดชาติตระการ ซึ่งตั้งอยู่ในหมู่ที่ ๑ ตำบลชาติตระการ ก่อตั้งครั้งแรกเมื่อวันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๑ โดยนายอำเภอนครไทยเป็นผู้ก่อตั้ง (ขณะนั้นขึ้นเป็นตำบลชาติตระการ ขึ้นอยู่กับอำเภอนครไทย) มีครูใหญ่คนแรก ชื่อ นายชื่น ม้าประสิทธิ์ จัดการศึกษาระดับประถมศึกษา หลักสูตร ๕ ปี^{๒๓} ตัวอย่างอีกโรงเรียนหนึ่ง คือ โรงเรียนประชาบาลตำบลหนองบัว หนองบัววิทยาคาร ก่อตั้งครั้งแรกเมื่อวันที่ ๑๙ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๖๕ โดยหลวงพลาญกุล นายอำเภอด่านซ้าย เป็นอาคารกึ่งถาวรในที่ติดติดกับวัดโพหนอง บ้านหนองบัว (ขณะนั้นเป็นตำบลหนองบัว อำเภอด่านซ้าย) ต่อมาได้ย้ายไปตั้งบนพื้นที่แห่งใหม่ และในปัจจุบัน คือ โรงเรียนชุมชนภูเรือ สังกัดสำนักงานการประถมศึกษาอำเภอภูเรือ จังหวัดเลย

การศึกษาของชาวบ้านในอำเภอต่าง ๆ ที่ตั้งอยู่แถบเทือกเขาเพชรบูรณ์ ได้รับความนิยมเพิ่มขึ้น แม้จะถูกต่อต้านจากชาวบ้านบางกลุ่มที่ต้องการใช้แรงงานของบุตรหลาน และรัฐบาลหลังเปลี่ยนแปลงการปกครองก็ประสบปัญหาด้านงบประมาณจนไม่สามารถให้การสนับสนุนด้านการศึกษาได้มากนัก เช่น โรงเรียนประชาบาลแห่งแรกของอำเภอนครไทย ที่ถูกคนร้ายลอบวางเพลิง ต้องไปอาศัยศาลาวัด ๒ แห่งเป็นที่เรียนชั่วคราว นานถึง ๖ ปี เศษ กว่าที่จะย้ายกลับไปเมื่อก่อสร้างอาคารเรียนใหม่ของโรงเรียนแล้วเสร็จ เมื่อวันที่ ๑๗ มีนาคม พ.ศ.๒๔๘๐^{๒๔}

^{๒๓} จากสมุดหมายเหตุรายวัน โรงเรียนบ้านชาติตระการ อำเภอชาติตระการ.

^{๒๔} ข้อมูลจากสมุดหมายเหตุรายวัน ของโรงเรียนนครไทยวิทยาคม อำเภอนครไทย จังหวัดพิษณุโลก.

๒. การแยกโรงเรียนออกจากวัด

การย้ายโรงเรียนออกจากวัด เกิดขึ้นเป็นระยะ ๆ หลังจากการเปลี่ยนแปลงการปกครอง เช่น โรงเรียนประชาบาลตำบลชาติตระการ ได้ถูกย้ายออกไปตั้งในพื้นที่ใหม่ เป็นเอกเทศจากวัดชาติตระการ เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๘๐ ไปอยู่ที่บ้านชาติตระการ หมู่ที่ ๖ ตำบลชาติตระการ และเรียกชื่อใหม่ว่า โรงเรียนบ้านชาติตระการ ส่วนโรงเรียนประชาบาลตำบลหนองบัว ซึ่งเคยอยู่ในบริเวณที่ดินของวัดโพหนอง บ้านหนองบัว ตำบลหนองบัว อำเภอด่านซ้าย ก็ถูกย้ายออกไปอยู่ในแห่งใหม่ บนที่ดินริมถนนสายเลย-หล่มสัก และเปลี่ยนชื่อใหม่^{๒๔} หลังจากมีการย้ายโรงเรียนออกจากวัดแล้ว วัดกับโรงเรียนก็เริ่มห่างเหินกันออกไปทีละน้อย แต่เนื่องจากโรงเรียนประชาบาลเหล่านี้ หยุดเรียนในวันโกนและวันพระ และหลักสูตรประถมศึกษาสมัยนั้น กำหนดให้มีกิจกรรมการประชุมอบรมในวันสุดท้ายของสัปดาห์ โรงเรียนจึงมักจะนิมนต์พระไปเทศนา หรือนำนักเรียนไปฟังธรรมที่วัด จึงยังมีความสัมพันธ์ที่ระหว่างวัดกับโรงเรียน^{๒๕}

ผลการวิจัยของ ฉันทนา จันทร์บรรจง (อ้างแล้ว) เกี่ยวกับนโยบายกิจกรรมสร้างนิสัยในโรงเรียนต่าง ๆ ในระดับการศึกษาภาคบังคับ ในช่วงหลังจากการเปลี่ยนแปลงการปกครอง จนถึงสงครามโลกครั้งที่ ๒ โดยใช้โรงเรียนนครไทยวิทยาคม ซึ่งเป็นโรงเรียนประชาบาลแห่งแรกของอำเภอนครไทย เป็นกรณีศึกษา แสดงให้เห็นว่า รัฐบาลภายใต้การปกครองแบบประชาธิปไตย ได้พยายามใช้ระบบการศึกษาเป็นเครื่องมือสร้างความเป็นชาติ และได้มีการนำกิจกรรมวันสำคัญแห่งชาติเข้ามาสู่ระบบโรงเรียนเป็นครั้งแรก เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๗๖ มีการบรรจุวิชาทหาร วิชาขับร้อง วิชาพลศึกษา และวิชาว่าด้วยของ (วิทยาศาสตร์พื้นฐาน) เข้าไปในหลักสูตรการศึกษาภาคบังคับเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๘๐ และมีการบูรณาการกิจกรรมสร้างนิสัยซึ่งเน้นนิสัยแบบชาวตะวันตก เข้าไปในรายวิชาต่าง ๆ และในกิจกรรมพิเศษ เช่น วิชาจรรยา วิชาภาษาไทย วิชาเลขคณิต วิชาสุขศึกษา วิชาวาดเขียน วิชาลูกเสือ-อนุภษาต วิชาการฝีมือ วิชาว่าด้วยของ วิชา

^{๒๔} วิกากรณ์ วรสิงห์ และคณะทำงาน. โรงเรียนชุมชนภูเรือ. เลย : สำนักงานการประถมศึกษาอำเภอภูเรือ สำนักงานการประถมศึกษาจังหวัดเลย. (จัดสำเนา). ๒๕๔๐.

^{๒๕} จากการศึกษาของฉันทนา จันทร์บรรจง. ในวิทยานิพนธ์ปริญญาเอก. A Historical Analysis of the Policies Concerning Character Building Activities in Compulsory Schools in Thailand (From 1921 to 1990). Japan : The University of Tsukuba. 1992.

ขับร้อง และวิชาพลศึกษา ฯลฯ ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๕๐ จนถึงปี พ.ศ. ๒๔๙๐ โดยให้มีการ
 ท่องอาขยานคำกลอนต่างๆ ที่ส่วนกลางได้คัดเลือกแล้วว่าเหมาะสม มีกิจกรรมเดินทาง
 ไกล กิจกรรมวันสำคัญต่าง ๆ การฝีมือ การเล่นกีฬาพื้นเมือง ซึ่งส่วนใหญ่เน้นเนื้อหาที่
 ส่งเสริมเอกลักษณ์ไทย มีการกำหนดให้สวดมนต์ไหว้พระ ร้องเพลงชาติ และร้องเพลง
 สรรเสริญพระบารมี ในการประชุมที่หน้าเสาธง ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๘๒ พร้อมทั้งเริ่มจัดให้
 มีพิธีไหว้ครูขึ้น เป็นครั้งแรกในปีเดียวกันนี้ การจัดการศึกษาจากส่วนกลาง โดยเน้นเนื้อ
 หาและวิธีการเรียนการสอนที่แตกต่างจากสิ่งที่ชาวพื้นเมืองแถบนี้คุ้นเคย ทำให้เกิด
 ปัญหาหลายประการ ตามมา เช่น การออกกลางคัน และการตกชั้น

๓. การยกระดับชนชั้นทางสังคมด้วยการศึกษาแผนใหม่

จากการสัมภาษณ์บุคคล และสังเกตเจตคติของผู้สูงอายุซึ่งเป็นชาวพื้นเมือง
 ดั้งเดิมของอำเภอชายขอบประเทศไทย แถบเทือกเขาเพชรบูรณ์ พบว่า ส่วนใหญ่มี
 ความสามารถในการปรับตัวเข้ากับเปลี่ยนแปลงในยุคสมัยต่าง ๆ ได้ค่อนข้างดี
 และสามารถเลือกสรรสิ่งใหม่มาประสมประสานกับสิ่งเก่าในวิถีชีวิตของตนและสมาชิก
 ของชุมชนได้โดยไม่เกิดความขัดแย้งมากนักระหว่างคนรุ่นเก่ากับรุ่นใหม่ หรือระหว่าง
 กลุ่มดั้งเดิมกับกลุ่มใหม่ที่อพยพเข้าไปภายหลัง

ข้อสังเกตของผู้วิจัย คือ สิ่งที่สั่นคลอนความรู้สึกของชาวพื้นเมืองเหล่านี้
 หลังการปฏิรูปเป็นระบบมณฑลเทศาภิบาล น่าจะเป็นการลดฐานะจาก “เมือง” ใน
 ทำเนียบศักดินา เป็นอำเภอ และการส่ง “นายอำเภอ” จากฝ่ายไทยมาปกครอง แทนเจ้า
 เมืองเดิม ซึ่งชาวบ้านมีความรู้สึกว่าเป็นญาติผู้ใหญ่ที่เคารพ เสมือน “ปู่บ้านปู่เมือง”

อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยพบว่า ผู้คนแถบนี้ ได้พยายามปรับตัวให้เข้ากับการ
 เปลี่ยนแปลง ด้วยกลวิธีต่าง ๆ ที่เห็นได้ชัดเจนอย่างหนึ่ง คือ การแต่งงานระหว่าง
 หญิงชาวบ้านกับข้าราชการ หรือครูที่มาจากเมืองใต้ ซึ่งถือกันว่าเป็นการนำเกียรติยศ
 ชื่อเสียงมาสู่พ่อแม่ญาติพี่น้อง ส่วนฝ่ายชายก็พยายามศึกษาวิชาหนังสือ เพื่อให้ได้เข้า
 รับราชการ หรือเป็นครูในโรงเรียนประชาบาลในท้องถิ่น เพื่อยกระดับทางสังคมของตน
 ขึ้นเป็น “นาย” หรือ “ครู” ซึ่งชาวบ้านให้ความเคารพยกย่องแทนสถาบันอำนาจดั้งเดิม
 คือ “ปู่” “หลวงพ่อ” หรือ “เจ้ากวน-นางเทียม” ความนิยมในการให้ลูกสาวแต่งงานกับ
 หม่อมข้าราชการหรือครู และส่งลูกชายให้ศึกษาต่อเพื่อเป็นครูหรือข้าราชการ มีหลักฐาน

และถ้าเป็นเด็กหญิง มักจะอยู่โรงเรียนประจำ ที่โรงเรียนเฉลิมขวัญสตรี หรือโรงเรียน การช่างสตรี เพื่อให้มีความปลอดภัยและได้รับการอบรมสั่งสอนอย่างใกล้ชิดจากครู สตรีที่ส่วนใหญ่ผ่านการฝึกกิจกรรมรียาตแบบชาวกรุงมาแล้ว ชาวหล่มสัก และหล่มเก่า นิยมให้เรียนที่โรงเรียนในจังหวัดเพชรบูรณ์ หรือจังหวัดพิษณุโลก ชาวด่านซ้าย ภูเรือ นา แห้ว ฯลฯ ที่ใกล้กับจังหวัดเลย นิยมส่งบุตรหลานไปเรียนต่อที่จังหวัดเลย แต่ยังมีผู้ใฝ่รู้ อีกหลายคน เดินทางไปศึกษาถึงเมืองเชียงใหม่ เช่น นายพรหม ศรีสวัสดิ์ ชาวบ้านนา เมือง ตำบลนครชุม อำเภอ นครไทย ปัจจุบันอายุ ๗๖ ปี กล่าวว่า ตนเคยเดินทางไปเรียน ที่เมืองเชียงใหม่ จนถึงชั้นมัธยมปีที่ ๒ แต่ต้องหยุดกลางคัน เพราะเกิดสงครามโลก ^{๒๙}

ข้อค้นพบจากการวิจัยครั้งนี้

๑. การจัดตั้งโรงเรียนแบบสมัยใหม่ หลังจากเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นแบบ เทศาภิบาล มีการดำเนินการในทุกอำเภอ ระยะเวลา ได้จัดตั้งโรงเรียนมูลศึกษาขึ้นในวัด ก่อน แม้กระทั่งในระยะเริ่มจัดการศึกษาภาคบังคับ ก็ยังคงอาศัยวัดเป็นที่ตั้งโรงเรียน หรือใช้ศาลาวัดเป็นอาคารเรียน

๒. หลังจากเปลี่ยนแปลงการปกครอง ก็เริ่มย้ายโรงเรียนออกจากวัด โรงเรียน กลายเป็นเครื่องมือสร้างความสำนึกในหน้าที่พลเมืองดีตามระบอบประชาธิปไตย และ สร้างความรู้สึกชาตินิยม โดยเฉพาะในช่วงสงครามโลกครั้งที่ ๒

๓. การศึกษากลายเป็นเครื่องมือในการเปลี่ยนชนชั้นทางสังคม ชาวพื้นเมืองที่มีฐานะดีหรือมีสติปัญญาได้รับการสนับสนุนจากรัฐบาลให้ศึกษาต่อ เพื่อกลับมารับ ราชการในท้องถิ่น

๔. วัฒนธรรมเดิมที่เน้นระบบเครือญาติ ทำให้มีการช่วยเหลือกันระหว่างญาติ ที่จะส่งเสริมกันให้ได้รับการศึกษาแผนใหม่พอที่จะเปลี่ยนสถานภาพทางสังคมให้สูงขึ้น การย้ายถิ่นชั่วคราวของชาวบ้านจากอำเภอเหล่านี้ ไปเรียนต่อในจังหวัดใกล้เคียง จึงเป็นเรื่องปกติ แต่ต้องชะงักไปบ้างระหว่างสงครามโลกครั้งที่ ๒

*****

^{๒๙} สัมภาษณ์นายพรหม ศรีสวัสดิ์. อายุ ๗๖ ปี. บ้านนาเมือง ตำบลนครชุม อำเภอ นครไทย.

บทที่ ๖

การพัฒนาภายในด้านระบบความสัมพันธ์ทางการเมือง

การปฏิรูปการปกครองของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เริ่มจากการจัดตั้งมณฑลเทศาภิบาล และส่งข้าราชการฝ่ายไทย หรือคนพื้นเมืองที่จงรักภักดีต่อฝ่ายไทย เป็นผู้ปกครองชาวพื้นเมืองโดยตรง แทนเจ้าเมืองคนเดิมที่เป็นชาวพื้นเมืองด้วยกัน ถ้าเจ้าเมืองเหล่านั้นมีแนวโน้มที่จะแข็งข้อต่อฝ่ายไทย น่าจะเป็นตัวแปรสำคัญที่ทำให้เกิดการพัฒนาระบบการเมืองภายในกลุ่มชนพื้นเมือง เชื้อสายไทย-ลาว ที่อยู่ชายขอบประเทศไทย แถบเทือกเขาเพชรบูรณ์ ในรูปแบบต่าง ๆ กัน ตามพื้นฐานทางวัฒนธรรมเดิมของแต่ละกลุ่มย่อย และตามระดับของความใกล้ชิดที่กลุ่มชาวพื้นเมืองได้รับจากอำนาจรัฐไทย

การวิเคราะห์การพัฒนาทางสังคมในยุคอดีต บทนี้ เน้นการพัฒนาทางการเมืองภายในกลุ่ม ซึ่งหมายถึงระบบความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลต่อบุคคล หรือบุคคลต่อสิ่งเหนือธรรมชาติซึ่งชาวบ้านเชื่อว่ามีอำนาจเหนือมนุษย์ เพื่อให้อำนาจจากระบบความสัมพันธ์นี้สร้างความมั่นคงปลอดภัยทางจิตวิทยาสำหรับตนและพวกพ้อง

ในยุคโบราณ ระบบความสัมพันธ์เหล่านี้ อาจจะมีรูปแบบง่าย ๆ ไม่ซับซ้อน และสามารถทำให้พวกเขาประสบความสำเร็จรอดปลอดภัยจากภัยพิบัติจากการรุกรานของกลุ่มอื่น และจากภัยธรรมชาติซึ่งยากที่มนุษย์สมัยก่อนจะควบคุมได้ แต่ในสมัยการปฏิรูปการปกครองเป็นระบบเทศาภิบาล สิ่งคุกคามสิ่งใหม่ คืออำนาจรัฐไทย ซึ่งมีวิทยาการสมัยใหม่เป็นเครื่องมือ โดยเฉพาะระบบกองทัพที่เรืองอำนาจของประเทศตะวันตก ซึ่งชาวพื้นเมืองแถบนี้ตระหนกดี เพราะได้ถูกคุกคามจากฝรั่งเศสในประเทศลาวสมัยนั้นด้วย โดยเฉพาะที่เมืองด่านซ้าย ซึ่งต้องตกเป็นของฝรั่งเศสอยู่หลายปี

การวิเคราะห์ ในบทนี้ จะมุ่งเน้นพิธีกรรมทางสังคมที่สร้างความมั่นคงปลอดภัยทางจิตวิทยาให้กับบุคคลและกลุ่ม ทั้งพิธีกรรมในระดับครอบครัว (บ้าน) และระดับชุมชน

(เมือง) โดยจะศึกษาด้วยการสัมภาษณ์ผู้สูงอายุ ที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรมเหล่านี้โดยตรง และเอกสารที่เชื่อถือได้ จากผู้ทรงภูมิปัญญาท้องถิ่น ประกอบกับการเดินทางไปสำรวจ สถานที่ด้วยตนเอง ภาพประกอบ รายชื่อผู้ให้สัมภาษณ์ และเอกสารอ้างอิง จะแสดงไว้ในภาคผนวก และบรรณานุกรม

การพัฒนาระบบเครือญาติด้วยวิธี “นับญาติ”

ผลการสำรวจข้อมูลภาคสนาม

การนับญาติ คือ การแสดงความนับถือว่าผู้อื่นเป็นญาติของตน แม้ว่าจะเป็ญาติ ตามสายโลหิตหรือไม่ก็ตาม เช่น ผู้มีพระคุณว่าพ่อ แม่ หรือผู้สูงอายุว่า ปู่ ตา ย่า ยาย ลุง ป้า น้า อา เป็นต้น การนับญาติกับผู้ไม่ใช่ญาติ เป็นวิธีการทางจิตวิทยาการเมืองอย่างหนึ่ง ถ้าพิจารณาโดยอาศัยทฤษฎีว่าด้วย “อำนาจ” หรือ ทฤษฎี “การเมืองในองค์กร” ตามหลัก จิตวิทยาการบริหาร °

ชาวพื้นเมืองเชื้อสายไทย-ลาว แถบเทือกเขาเพชรบูรณ์ ทุกกลุ่มที่ผู้วิจัยได้ทำการสำรวจข้อมูลภาคสนาม เพื่อเป็นกรณีศึกษา มีวิธีการทางการเมืองภายในกลุ่มของตนเอง ที่คล้ายคลึงกัน คือ การนับญาติกับผู้อื่น ได้แก่

๑. การนับญาติกับผู้มีความรู้ ได้แก่ ครู หมอ ยา พระสงฆ์ พบว่า ชาวพื้นเมืองดั้งเดิมของด่านซ้าย ภูเรือ หล่มเก่า และหล่มสัก เรียกครูหรือหมอพื้นบ้านที่เป็นชายสูงอายุว่า “พ่อ” หรือ “พ่อครู” หรือ “พ่อหมอ” และเรียกฝ่ายหญิงว่า “แม่” หรือ “แม่ครู” หรือ “แม่หมอ” ถ้าสูงอายุคราวปู่ย่าตายาย ก็จะนับเสมอญาติผู้ใหญ่ โดยใช้คำนำหน้าว่า “พ่อแซ่” “แม่แซ่” หรือ “เฒ่า” ในขณะที่ชาวพื้นเมืองนครไทยและชาติตระการ กลุ่มดั้งเดิมนับญาติ โดยเรียกผู้อาวุโสที่ไม่ใช่พ่อแม่ของตน ว่า “พ่อ” “แม่” เรียกครู และ หมอ ยา โดยคำนำหน้าว่า “ครู” และ “หมอ” และใช้คำนำหน้าผู้สูงอายุคราวปู่ย่าตายายของตน ทั้งเพศชายและ

° จันทนา จันทร์บรรจง. จิตวิทยาการบริหาร. พิษณุโลก : โรงพิมพ์บุญรอดเปเปอร์. ๒๕๔๒.

หญิงว่า “ไต้” สรรพนามบุรุษที่ ๓ สำหรับเรียกพระอาวูโส ของชาวพื้นเมืองนครไทยกลุ่มดั้งเดิม เรียกว่า “เจ้าข้า” พระที่อาวูโสน้อยกว่าโยม ที่บ้านแก่งทุ่ง ซึ่งเป็นกลุ่มที่อพยพจากด่านซ้ายมาอยู่ในพื้นที่อำเภอ นครไทย ใช้สรรพที่ ๑ แทนตัว เมื่อพูดกับโยมว่า “หม่อม” ไม่ใช่คำว่า “อาตมา”

๒. การนับญาติกับผู้ที่ไม่ใช่ญาติ วิเคราะห์จากลักษณะการใช้สรรพนามแทนชื่อของชาวพื้นเมืองเชื้อสายไทย-ลาว เช่น ที่เมืองด่านซ้าย ภูเรือ หล่มเก่า และหล่มสัก ในกรณีที่คุณคนนั้นมีอายุมากกว่าตนไม่มากนัก จะใช้สรรพนามนำหน้าว่า “อ้าย” (พี่ชาย) และ “เอี้ย” (พี่สาว) ถ้าอายุน้อยกว่าและเป็นชาย จะเรียกว่า “ท้าว” และเรียกฝ่ายหญิงว่า “นาง” คำสรรพนามเรียกพี่เขย คือ “พี่อ้าย” และพี่สะใภ้ คือ “พี่เอี้ย” ส่วน ชาวพื้นเมืองกลุ่มที่ใกล้ชิดกับรัฐไทย ในเมืองนครไทยและชาติตระการ เรียกผู้สูงอายุกว่าเล็กน้อย ทั้งชายและหญิงว่า “พี่” ซึ่งรวมทั้งพี่เขย ส่วนพี่สะใภ้ เรียกว่า “พี่นาง” แล้วเรียกผู้น้อย 79-81กว่าตนโดยไม่มีคำนำหน้าชื่อ กลุ่มที่ชนชั้นสูง จะไม่เรียกญาติผู้น้อยของตนด้วยคำนำหน้าว่า “ไ้” หรือ “อี” แต่อาจจะใช้กับผู้ที่มีฐานะต่ำกว่า หรือที่คิดว่ามีฐานะต่ำกว่า

คำแทนชื่อตนเอง หรือสรรพนามบุรุษที่ ๑ ของชาวพื้นเมืองเชื้อสายไทย-ลาวที่ หล่มเก่า หล่มสัก ด่านซ้าย และภูเรือ เมื่อพูดกับผู้ที่มีสถานภาพสูงกว่าตน นิยมใช้ว่า “ซ้อย” หรือ “ข้าน้อย”(ผม/กระผม หรือ ฉัน/ดิฉัน) กลุ่มที่ใช้ภาษา นครไทย หรือภาษาชาติตระการ ใช้ว่า “ข้า” หรือ “น้อย” ส่วนคำนำหน้าที่บุรุษที่สองที่ หล่มเก่า หล่มสัก ด่านซ้าย และภูเรือ ใช้ว่า “เจ้า” ในขณะที่ชาวนครไทยและชาติตระการกลุ่มดั้งเดิม ใช้ว่า “เจ้า”

๓. การนับญาติกับผู้ที่มีอำนาจจากภายนอก เช่น ชาวบ้านดั้งเดิมของหล่มเก่า หล่มสัก ด่านซ้าย และภูเรือ ใช้คำแทนชื่อข้าราชการที่ถูกส่งจากรัฐไทยมาปกครองตน และภรรยาของข้าราชการ ว่า “คุณพ่อ” “คุณแม่” คล้ายกับทางภาคอีสาน ส่วนชาวนครไทย และชาติตระการ ที่เป็นกลุ่มดั้งเดิม เรียกผู้มีอำนาจในการปกครอง ว่า “นาย” และเรียกภรรยาของท่านเหล่านี้ว่า “คุณนาย” และแทนชื่อตนเองด้วยสรรพนามที่ ๑ ว่า “สัน” (ฉัน) ในกรณีผู้พูดเป็นหญิง และใช้ “ผม” ในกรณีที่ผู้พูดเป็นชาย แต่กลุ่มที่ใช้ภาษาด่านซ้าย ในอำเภอ นครไทย มักจะใช้สรรพนามที่ ๑ กับข้าราชการว่า “ข้า” ทั้งผู้พูดที่เป็นหญิงและชาย

ข้อค้นพบจากการวิจัยครั้งนี้

ชาวพื้นเมืองเชื้อสายไทย-ลาว ทุกกลุ่ม พัฒนาภาษาสำหรับใช้ในการนับญาติกับผู้อื่น ทั้งคนใน และคนนอกกลุ่ม เป็นเอกลักษณ์ทางภาษาเฉพาะตัวของพวกเขา และมีความคล้ายคลึงกันทางภาษาและวิถีคิดซึ่งเป็นพื้นฐานของการใช้ภาษา คือ การแสดงความนับถือเพื่อผูกมิตร หรือเพื่อแสดงฐานะที่ต่ำกว่าทางสังคม เพื่อฝากตัวหรือเพื่อให้ผู้ที่มีอำนาจสูงกว่ารู้สึกเมตตา ส่วนสรรพนามที่ใช้กับผู้มีฐานะทางสังคมต่ำกว่าตน ก็เป็นการแสดงความมีอำนาจเหนือเพื่อให้เกิดการยำเกรง และไม่กระด้างกระเดื่อง การพัฒนาทางการเมืองภายในกลุ่ม โดยการพัฒนาสรรพนามที่ใช้เรียกบุคคล เป็นเรื่องที่น่าศึกษาเพิ่มเติมเชิงเปรียบเทียบ กับสังคมอื่น ๆ ด้วย

การพัฒนาระบบความสัมพันธ์กับวิญญาณบรรพบุรุษ

ผลการสำรวจข้อมูลภาคสนาม

ชาวบ้านในเมืองเก่าของอำเภอที่เป็นกรณีศึกษา โดยเฉพาะกลุ่มผู้สูงอายุที่มีความเชื่อแบบโบราณ และไม่ได้รับอิทธิพลจากการศึกษาสมัยใหม่มากนัก (เช่น จบการศึกษาแค่ชั้นประถมศึกษาปีที่ ๔) จะมีความเชื่อเรื่องวิญญาณของบรรพบุรุษที่ล่องลับไปแล้วว่ายังคอย วนเวียนช่วยเหลือคุ้มครองตนและลูกหลานในตระกูล ให้รอดพ้นจากภัยพิบัติต่าง ๆ และจะนำความสุขความเจริญมาให้ ถ้าลูกหลานที่ยังมีชีวิตอยู่ เคารพกราบไหว้ และปฏิบัติตามสัญญาที่ให้กับดวงวิญญาณของบรรพบุรุษ

การตั้งหิ้งหรือโต๊ะบูชาดวงวิญญาณของบรรพบุรุษ ไว้ในห้องนอนของผู้อาวุโสของบ้าน ยังคงปรากฏอยู่ทั่วไป ในหมู่บ้านที่ยังไม่มีความเจริญทางวัตถุมากเท่าใดนัก ของอำเภอชายขอบประเทศไทยที่เป็นกรณีศึกษา ผู้อาวุโสที่ได้รับอิทธิพลของพระพุทธศาสนาแล้ว มักจะตั้งหิ้งบูชาบรรพบุรุษคู่กับหิ้งพระ แต่ต่ำกว่า โดยใช้รูปถ่ายหรือกระดูกของบรรพบุรุษ วางไว้เป็นสัญลักษณ์แทนตัวของผู้ที่ล่องลับไปแล้ว และกราบไหว้ไปพร้อม ๆ กับพระ

พุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นกิจวัตรประจำวัน แต่ผู้อาวุโสที่ไม่มีความรู้เกี่ยวกับพระพุทธรูป ศาสนา หรือมีความเชื่อเรื่อง “ผี” มากกว่าเรื่อง “พระ” มักจะตั้ง “หิ้งหอ” หรือ “หิ้งปู่” โดยไม่มีหิ้งพระ

“หิ้งปู่” หรือ “หิ้งหอ” เป็นชั้นไม้ที่ชาวบ้านทำขึ้นอย่างง่าย ๆ เพื่อเป็นที่วางเครื่องเช่น บรรพบุรุษประจำตระกูล ซึ่งเรียกว่า “ปู่” หรือ “พ่อเฒ่า” ผู้อาวุโสของบ้านจะทำหน้าที่ดูแล หิ้งหอ หรือหิ้งปู่ โดยจัดวางไว้ใกล้กับหัวนอนของตน และทำพิธีเซ่นไหว้เป็นประจำ โดยเฉพาะเมื่อลูกหลานมาชุมนุมกัน หรือเมื่อมีผู้ใดผู้หนึ่งในวงศาคณาญาติ เจ็บป่วยหรือ ต้องการความช่วยเหลือ วัสดุจากกรรมสิทธิ์ วัสดุจากกรรมสิทธิ์ นางสายหยุด พินิจ (สกุลเดิม “โพธิ์ปลัด”) ชาวบ้านหมู่ที่ ๑ ตำบลนครไทย อำเภอ นครไทย ได้ทราบว่านางจำเป็นต้องรับหน้าที่รักษาหิ้งหอและเซ่นไหว้บรรพบุรุษประจำสกุล ต่อจากย่าชื่อ “นางฮ่อ” โดยนางฮ่อได้รับหน้าที่นี้ต่อจากบรรพบุรุษคนก่อน ๆ เมื่อนางฮ่อเสียชีวิต ลูกหลานคนอื่น ๆ ไม่มีใครสนใจจะรักษาหิ้งหอ จึงนำไปไว้ที่ศาลปู่ประจำหมู่บ้าน (เรียกว่า “ศาลปู่พระอินทร์”) ต่อมาได้เกิดเหตุร้ายขึ้นในตระกูล คือ หลานชายคนหนึ่งจะผูกคอตายโดยไม่รู้ตัวว่าทำอะไรลงไป ญาติได้ช่วยไว้ทัน และเชิญแม่หมอบ หรือชาวบ้านซึ่งสามารถติดต่อกับวิญญาณ มาเข้าทรง ก็ทราบว่าบรรพบุรุษ (เรียกว่า “ปู่”) ของสกุลนี้ต้องการให้มีผู้รักษาหิ้งหอไว้ มิฉะนั้นจะเกิดภัยพิบัติแก่วงศ์ตระกูล บรรดาญาติพี่น้องทั้งหลายจึงขอให้นางสายหยุดเป็นผู้รักษาหิ้งหอ เพราะเป็นผู้มีคุณงามความดี ฉลาด อดทน และดูแลบ้านช่องให้สะอาดเรียบร้อยอยู่เสมอ นางสายหยุดจึงต้องรับหิ้งหอของบรรพบุรุษกลับมาจากศาลปู่พระอินทร์ เพื่อดูแลรักษาและเซ่นไหว้เป็นประจำ รวมทั้งต้องนำไปร่วมพิธีเลี้ยงปางที่ศาลปู่พระอินทร์ทุกปีด้วย ลักษณะของหิ้งหอของนางสายหยุด เป็นหิ้งไม้ ๔ ขา ความสูงประมาณ ๑ เมตร ความลึกประมาณ ๕๐ เซนติเมตร ความยาวประมาณ ๘๐ เซนติเมตร มีสองชั้น (ไม่นับส่วนบน) ชั้นล่างมีเหล่าพื้นเมืองที่เป็นเครื่องเซ่น วางอยู่ ๕-๖ ขวด ชั้นบนมีตุ๊กตาเสียบบาล และเครื่องเซ่นอื่น ๆ นอกจากนี้ ยังมีสิ่งประดิษฐ์จากไม้หรือเป็นรูปเรือสองลำ แขนงไว้ข้าง ๆ หิ้ง ทราบจากนางสายหยุดว่า เป็นสิ่งที่ติดมากับหิ้งหอแต่เดิม คาดว่าเป็นเครื่องเซ่นจากลูกหลานคนก่อน ๆ และจากการสอบถามชาวบ้านคนอื่น ๆ ได้ทราบว่า ปัจจุบันนี้ ชาวพื้นเมืองนครไทย

อีกหลายคน มีหิ้งหอยหรือหิ้งปูในบ้านเรือนของตน เช่น นางไหล สุขمامอบู บ้านนาหัวเข อำเภอนครไทย ผู้ที่มีหิ้งหอยต้องทำพิธี “เลี้ยงผี” หรือ “เลี้ยงปาง” เป็นประจำ^๒

การค้นพบจากการวิจัยครั้งนี้

ชาวพื้นเมืองเชื้อสายไทย-ลาว กลุ่มดั้งเดิม ซึ่งได้รับการศึกษาจากระบบการศึกษาของไทยค่อนข้างน้อย ยังคงยึดมั่นในพิธีกรรม “เลี้ยงปาง” หรือ “เลี้ยงผีบรรพบุรุษ” ซึ่งเป็นกลยุทธ์ทางจิตวิทยาการเมือง ซึ่งมีผลต่อการกำกับพฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์ของสมาชิกในครอบครัว สร้างความเหนียวแน่น จงรักภักดีต่อบรรพบุรุษ และสร้างความมั่นคงให้กับระบบครอบครัวขยายของพวกเขาตน ประเพณีนี้ ยังคงอยู่ในกลุ่มชนพื้นเมืองเชื้อสายไทย-ลาว ทุกกลุ่ม ที่ได้ไปสำรวจ แต่เหลือผู้เชื่อมั่นในประเพณีน้อยลง โดยเฉพาะในชุมชนที่ได้พัฒนา มาเป็นเมืองสมัยใหม่ และคนสูงอายุได้รับการศึกษาแผนใหม่แบบตะวันตกมากขึ้น

การพัฒนาระบบความสัมพันธ์กับอารักษ์ประจำชุมชน

ผลการสำรวจข้อมูลภาคสนาม

ในหมู่บ้านเก่าแก่ของเมืองชายขอบประเทศไทย ที่ผู้วิจัยได้เดินทางไปสำรวจ ทุกหมู่บ้าน มีศาลที่ปลูกขึ้นสำหรับอารักษ์ประจำชุมชนของตน ส่วนใหญ่สร้างคล้ายบ้านสี่เสา ขนาดความกว้างยาวของอาคาร ประมาณ ๒ x ๒ เมตร สูงจากพื้นดินประมาณ ๑.๕ เมตร มีฝากั้น ๓ ด้าน เปิดโล่งทางด้านหน้า ศาลนี้ตั้งอยู่ท้ายหมู่บ้าน หรือทางเข้าหมู่บ้านบริเวณที่มีต้นไม้ใหญ่ปกคลุม ลักษณะคล้ายกับ “ศาลปู่ตา” ที่พบเห็นในภาคอีสาน แต่เรียกต่างกันไป เช่น ที่เมืองนครไทย และเมืองชาติตระการ เรียกว่า “ศาลปู่” ที่เมืองด่านซ้ายและภูเรือ เรียกว่า “หอเจ้า” ส่วนที่เมืองหล่มเก่า เรียกว่า “หอดอน” และเมืองหล่มสัก เรียกว่า “ศาลแม่ย่า” หรือ “ศาลเจ้าย่า” หรือ “ศาลแม่ย่าใหญ่” ภายในศาลมีเครื่องเซ่นนานาชนิด ที่ชาวบ้านนำมาเซ่นไหว้ แสดงความขอบคุณที่อารักษ์ประจำหมู่บ้านช่วยให้ตนและครอบครัวมีความสุข และประสบความสำเร็จตามที่ตนบนบานไว้ ผู้ดูแลและเซ่นไหว้ศาลจะถูกเลือก

^๒ สัมภาษณ์ นางสายหยุด และนายแก้ว พิณิจ. วันที่ ๑ พฤศจิกายน ๒๕๔๑.

โดยอารักษ์ประจำหมู่บ้าน ผ่านทางคนทรง ส่วนใหญ่จะสืบทอดกันตามตระกูล และได้รับการแต่งตั้งเมื่อคนเก่าชราภาพ บุคคลผู้ที่ทำหน้าที่ดูแลศาลและเป็นร่างทรงของอารักษ์ประจำหมู่บ้าน อาจจะเป็นชายหรือหญิงก็ได้ ถ้าเป็นชาย อาจจะถูกเรียกโดยตำแหน่งว่า “เจ้ากวน” (ด้านซ้าย และภูเรือ) หรือ “สมุน” (ชาติตระการ) ถ้าเป็นหญิงก็จะเป็น “นางจ๋า” หรือ “นางทรง” (นครไทย และ หล่มสัก) คนทรงประจำหมู่บ้านจะเข้าทรงเพื่อกำหนดนัดหมายให้ ชาวบ้านที่ยังเชื่อถือในความศักดิ์สิทธิ์ของปู่ มารวมกันประกอบพิธีเช่นไหว้ ตามที่เคยทำมาตั้งแต่ครั้งบรรพบุรุษ ส่วนใหญ่จะอยู่ระหว่างเดือน ๔ ถึงเดือน ๖ ของทุกปี เช่น ที่บ้านชาติตระการ กำหนดเลี้ยงปู่ในวันขึ้น ๗ ค่ำ เดือน ๖ ส่วนที่บ้านหมูบุตร (บ้านธารทิพย์) ตำบลบึงน้ำเต้า อำเภอหล่มสัก กำหนดเลี้ยงแม่ย่าใหญ่ ในวันขึ้น ๖ ค่ำ เดือน ๖ ของทุกปี^๓

พิธีกรรมเกี่ยวกับอารักษ์ประจำหมู่บ้าน แม้จะแตกต่างกันในรายละเอียด แต่ความเชื่อของชาวบ้านที่มีเชื้อสายไทย-ลาว ของอำเภอชายขอบประเทศไทยที่เป็นรอยต่อระหว่างประเทศทั้งสอง และรอยต่อระหว่างภาคเหนือ ภาคอีสาน ภาคกลาง ก็มีความคล้าย คลึงกันมาก และเนื่องจากข้อจำกัดเรื่องเวลาในการทำวิจัย จึงจะขออธิบายเป็นตัวอย่างเฉพาะกรณีของ “ศาลปู่” ที่เมืองนครไทย ดังต่อไปนี้

นางเผิง แก้ววงหิว^๔ ซึ่งเป็นผู้ทำพิธีเลี้ยงปู่ ที่ศาลปู่พระอินทร์ ตั้งอยู่ หมู่ที่ ๑ ตำบลนครไทย อำเภอ นครไทย ได้ให้ข้อมูลต่าง ๆ ที่สอดคล้องกับ สุภาพรณ ขอมผล (อ้างแล้ว : ๒๕๓๙ : ๖๐ - ๖๑) ว่าชาวบ้านดั้งเดิมของหมู่บ้านนี้ มีความเชื่อว่า ปู่เป็นวิญญาณบรรพบุรุษของชาวบ้านทุกคน เป็นคนดีมีความเก่งกล้าสามารถเป็นพิเศษ เป็นผู้นำ เป็นนักรบ เป็นเจ้าเมือง หรือผู้ก่อตั้งบ้านเมือง มีฐานะเป็นอารักษ์ซึ่งจะทำหน้าที่คอยคุ้มครองคนในหมู่บ้านให้อยู่เย็นเป็นสุข ปราศจากภัยพิบัติทั้งปวง รวมไปถึงสัตว์เลื้อยทุกอย่าง เช่น ช้าง ม้า วัว ควาย ก็ถือว่าอยู่ในความคุ้มครองของปู่ด้วย ปู่มีอำนาจศักดิ์สิทธิ์ที่จะบันดาลสิ่งต่าง ๆ ให้แก่ลูกหลานที่บนบานขอความช่วยเหลือจากปู่ การบนบานต่อปู่จะต้องกระทำ

^๓ ข้อมูลจาก นางเสียน ป่อโอง บ้านชาติตระการ อำเภอชาติตระการ เมื่อวันที่ ๑๒ มกราคม พ.ศ. ๒๕๔๒. และจากชาวบ้าน ที่บ้านธารทิพย์ (บ้านหมูบุตร) ตำบลบึงน้ำเต้า อำเภอหล่มสัก เมื่อวันที่ ๒๗ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๔๒.

^๔ ชาวบ้านหมู่ที่ ๑ บ้านเหนือ ตำบลนครไทย อำเภอ นครไทย.

โดยผ่านผู้เฒ่าผู้แก่ในหมู่บ้านบางคนซึ่งได้รับเลือกจากปู่ผ่านร่างทรง ให้เป็นผู้ทำหน้าที่บนบาน และแก้บน (คำว่า “บนบาน” ภาษานครไทย เรียกว่า “จุ่ม” ตรงกับคำไทยว่า “บน” หรือ “สาธยายมนต์”) ผู้วิจัยมีข้อสังเกตว่า “ปู่” น่าจะเป็นวิญญาณของบรรพบุรุษเพศชาย ไม่ใช่เพศหญิง เพราะชาวบ้านจะห้ามไม่ให้ลูกหลานที่ยังไม่แต่งงานไปร่วมพิธีเลี้ยงปู่ เพราะกลัวว่าปู่จะเอาตัวไปเป็น “บัว” หรือเป็น “นาง” ซึ่งแปลว่าไปเป็นนางสนมกำนัล หรือภรรยาทาสทางวิญญาณ

ปู่หรืออารักษ์ของกลุ่มบ้านต่าง ๆ ในเมืองนครไทย มีชื่อเรียกต่างกันออกไป และมีประวัติความเป็นมาแตกต่างกัน เช่น *

(๑) ปู่ نارายณ์กลางเมือง เป็นอารักษ์ที่มีอำนาจเป็นใหญ่ที่สุดในบรรดาปู่ทั้งหลาย มีศาลตั้งอยู่ระหว่างบ้านโนนจัน กับบ้านหัวร้อง

(๒) ปู่ พระอินทร์ เป็นปู่ประจำบ้านเหนือ มีประวัติว่าลอยน้ำมาโดยนั่งมาบนแผ่นหินพร้อมกับช่างทองสำริด ชาวบ้านได้อัญเชิญขึ้นบนศาล ซึ่งสร้างไว้ริมตลิ่งของแม่น้ำแควน้อย ใกล้หน้าวัดเหนือ บริเวณที่พบรูปจำลองของปู่พระอินทร์ ซึ่งเป็นไม้แกะสลัก ฝีมือของชาวบ้าน

(๓) ปู่ ปากน้ำ หรือ ปู่ตาปากน้ำ เป็นปู่ประจำบ้านหนองตาสน ซึ่งอยู่ใกล้กับปากทางเข้าสู่ตัวเมืองนครไทย มีประวัติว่าเป็นทหารที่เก่งกาจทางการรบ ถึงระดับทหารเอกของพระร่วง แต่จมน้ำตายเพราะเมาสุรา

(๔) อื่น ๆ ได้แก่ ปู่เฒ่าไท้ (บ้านหนองน้ำสร้าง) ปู่สร้อยฟ้า (บ้านนาบัว) ปู่หล้า (บ้านหนองกระท้าว) ปู่ทองคำ (บ้านพร้าว) ปู่หลวงนครชุมรูปงาม (บ้านนครชุม) ปู่ขุนเณร (บ้านหลังเขา) ปู่ น้ำซ้อยน้ำพาย (บ้านน้ำพาย) ปู่หิด (บ้านซังมะเฟือง) ปู่เฒ่าเพี้ย (บ้านนาชุมหม้อ) และปู่ตาผ้าขาว (บ้านโคกอีหروب) เป็นต้น

ประเพณีเลี้ยงปู่เลี้ยงป่าง ของชาวนครไทยสมัยดั้งเดิม และยังปฏิบัติกันอยู่ในกลุ่มชาวบ้านสูงอายุ เป็นพิธีกรรมที่มีบทบาทในการบำรุงขวัญกำลังใจของผู้คนในกลุ่มบ้าน โดยมี “ปู่” เป็นสถาบันกลางของชุมชน เป็นที่ยึดมั่นทางจิตใจ ช่วยขจัดความกังวลใจเรื่อง

* สัมภาษณ์ นางเม็ง แก้ววงหิว (บ้านเหนือ) และพระครูสถิตชยานันท์ (เจ้าอาวาสวัดกลาง) อำเภอ นครไทย.

ความทุกข์ร้อนต่าง ๆ ที่อาจจะเกิดขึ้นจากภัยธรรมชาติ สัตว์ร้าย โรคภัยไข้เจ็บ และจากการ รุกรานของผู้คนภายนอก ชาวบ้านนครไทย ที่อยู่แถบในเมือง นิยมแต่งงานในหมู่เครือญาติ และผูกพันกันอย่างแน่นแฟ้นแม้กระทั่งทุกวันนี้ เช่น เครือญาติของผู้วิจัยเอง หลายคนเป็น ทั้งญาติฝ่ายบิดาและฝ่ายมารดา จนไม่สามารถเรียกสรรพนามได้ถูกต้อง ชาวบ้านดั้งเดิม ของบ้านโนนจันไม่นิยมแต่งงานกับคนที่มีพื้นเพทางฝ่าย “ลาว” นางสาวหยุด พิณจ ได้ให้ข้อมูลที่น่าสนใจอีกประการหนึ่ง คือ นครไทยสมัยก่อนเชื่อว่าชาวจีนจะไม่สามารถอาศัยอยู่ใน เมืองนครไทยได้ ต้องมีอันเป็นไปและล้มตายลงในไม่ช้า เนื่องจากปู่พระอินทร์เกลียดชัง แต่เมื่อประมาณ ๑๐๐ ปี ที่ผ่านมา มีชายชาวจีนคนหนึ่ง ซึ่งเป็นต้นตระกูล “พงษ์ประพันธ์” ขอให้ชาวบ้านนำเขาไปเช่นไหว้และมอบตัวเป็นลูกหลานของปู่พระอินทร์ จึงสามารถ แต่งงานอยู่กับหญิงพื้นเมืองนครไทย และมีความสุขจนกระทั่งถึงลูกหลานทุกวันนี้^๖

ศาลปู่ประจำหมู่บ้าน ที่อำเภอชาติตระการ ที่สำคัญ ได้แก่ ศาลปู่ทิดน้อย และ ศาลปู่ปากพาน การเลี้ยงปู่ทิดน้อย จะใช้เครื่องเซ่น เช่น หัวหมู ขนมอบลอย ไก่ต้ม เหล้า และไข่ปาม (ไข่เจียวโดยไม่ใช้น้ำมัน แต่ราดลงบนใบตองที่วางบนกระทะ กลับใบตองไปมา จนไข่ข้างในสุก หอมกลิ่นใบตอง นำรับประทานมาก) หลังจากเซ่นด้วยอาหารหวานคาว แล้ว จะมีพิธีรำถวาย โดยมีวิญญาณมาเข้าร่าง “นางรำ” ให้รำรำตามที่ปู่ต้องการชม ชาว บ้านเชื่อกันว่าผู้เป็นนางรำ จะไม่รู้ตัวในขณะที่รำถวาย และหลังจากการเซ่นไหว้ต่าง ๆ ผ่าน ไปแล้ว จะมีพิธีเข้าทรงร่างของ “นางทรง” เพื่อให้ทำนายทายทักเรื่องต่าง ๆ ที่เป็นเรื่อง- อนาคต หรือบอกถึงสาเหตุของภัยพิบัติต่าง ๆ และวิธีแก้ไข เช่น เมื่อไม่นานมานี้ มีผู้มาถาม นางทรงในพิธีเลี้ยงปู่ ว่าตนจะขายบ้านดีหรือไม่ ปู่ตอบผ่านร่างทรงว่าไม่ควรขาย ถ้าขาย แล้วจะตาย ปรากฏว่าผู้ถามไม่เชื่อฟัง หลังจากขายบ้านแล้วไม่นานก็เสียชีวิตตามคำบอก ของปู่ ดังนั้น คนเก่าแก่ในหมู่บ้านจึงเชื่อมั่นในสิ่งที่ปู่ทักท้วง^๗ พิธีเลี้ยงปู่ของนครไทยและ ชาติตระการ คล้ายคลึงกับพิธีเลี้ยง “ดอนหอ” ที่อำเภอหล่มเก่า และพิธีเลี้ยง “แม่ย่า” บ้าน

^๖ สัมภาษณ์ นางสาวหยุด พิณจ หมู่ที่ ๑ ตำบลนครไทย อำเภอ นครไทย.

^๗ สัมภาษณ์ นางเสียน บ่อโอง และนายเพียร มั่นนาค บ้านชาติตระการ อำเภอชาติตระการ.

ธารทิพย์ อำเภอหล่มสัก ส่วนที่บ้านนาหล่ม ตำบลบ้านดง อำเภอชาติตระการ มีทั้งศาลปู่ และศาลย่า คู่กันอยู่

ข้อค้นพบจากการวิจัยครั้งนี้

ชาวพื้นเมืองเชื้อสายไทย-ลาว กลุ่มดั้งเดิม ที่มีการศึกษาระบบโรงเรียนของไทยค่อนข้างน้อย ยังคงยึดมั่นในพิธีกรรม เช่นไหว้วิญญาณอารักษ์ประจำชุมชนของตน ซึ่งเรียกต่างกันไป เช่น “เลี้ยงปู่” “เลี้ยงย่า” ฯลฯ แต่ชาวพื้นเมืองกลุ่มดั้งเดิมที่มีการศึกษามากขึ้น มักจะไม่เคร่งครัดกับพิธีกรรม แต่ไม่แสดงอาการปฏิเสธโดยตรง การเช่นไหว้อารักษ์ประจำชุมชน ส่วนใหญ่ ในอดีตเมื่อประมาณ ๖๐ ปีเศษ ที่ผ่านมา ยังคงมีพิธีกรรมที่เคร่งครัดและศักดิ์สิทธิ์ ส่วนใหญ่ต้องห้ามสำหรับหญิงสาว ในปัจจุบัน กลุ่มชาวพื้นเมืองที่มีการศึกษาในระบบโรงเรียนต่ำ เช่น ผู้สูงอายุและคนวัยกลางคนที่ผู้วิจัยสัมภาษณ์ที่บ้านชาติตระการบางคน ก็ยังคงเชื่อถือและยึดมั่นในพิธีกรรมเกี่ยวกับอารักษ์ประจำชุมชน หรือ “ปู่บ้าน ปู่เมือง” อยู่อย่างเหนียวแน่น กลยุทธ์ทางการเมืองนี้ มีผลต่อการกำกับพฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์ของสมาชิกในชุมชน สร้างสามัคคีกลมเกลียว และสร้างความมั่นคงทางจิตใจให้กับสมาชิกในชุมชน ซึ่งเปรียบเสมือนครอบครัวขยายขนาดใหญ่ของพวกตน อย่างไรก็ตาม เห็นได้ชัดว่า ความเชื่อมั่นในอารักษ์ประจำชุมชนกำลังอ่อนแอลงในกลุ่มที่ได้รับการศึกษาในระบบโรงเรียนมากขึ้น โดยเฉพาะในชุมชนที่ใกล้ชิดกับฝ่ายอำนาจรัฐไทยมากกว่า เช่น กลุ่มชาวพื้นเมืองดั้งเดิมของนครไทย ที่บ้านนครไทย

การพัฒนาระบบความสัมพันธ์กับอารักษ์ประจำแผ่นดินไทย-ลาว

ผลการสำรวจข้อมูลภาคสนาม

ชาวพื้นเมืองเชื้อสายไทย-ลาว ที่เป็นกลุ่มที่อพยพมาจากประเทศลาว ทั้งจากหลวงพระบาง เวียงจันทน์ และเมืองใกล้เคียง เมื่อมาตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ซึ่งปัจจุบันเป็นเมืองเก่าของอำเภอด่านซ้าย อำเภอภูเรือ อำเภอหล่มเก่า และหลายหมู่บ้านรอบนอกของอำเภอ

นครไทย อำเภอชาติตระการ และอำเภอหล่มสัก มีความเชื่อเกี่ยวกับพระธาตุศรีสองรัก ซึ่งเป็นพระธาตุองค์สำคัญของเมืองด่านซ้าย เป็นสัญลักษณ์ของมิตรภาพและความจริงใจต่อกันของชาวไทยและชาวลาว ซึ่งสร้างไว้ตั้งแต่สมัยพระมหาจักรพรรดิแห่งกรุงศรีอยุธยา และพระไชยเชษฐาธิราช แห่งกรุงศรีสัตนาคนหุต เมื่อปี พ.ศ.๒๑๐๓ และเชื่อกันว่า ทั้งฝ่ายไทยและฝ่ายลาว ได้ส่งอำมาตย์ราชครุมาร่วมกันสร้าง ทำให้ชาวพื้นเมืองด่านซ้ายดั้งเดิม และผู้ที่อพยพจากด่านซ้ายไปอยู่ที่อื่น ยังคงเชื่อถือในความศักดิ์สิทธิ์ของพระธาตุศรีสองรัก จนทุกวันนี้^๕

การพัฒนาระบบความสัมพันธ์กับอารักษ์ประจำแผ่นดินไทย-ลาว เป็นภูมิปัญญาของชาวพื้นเมืองด่านซ้ายดั้งเดิม ซึ่งใช้สร้างระบบอำนาจที่ยิ่งใหญ่ครอบคลุมราชอาณาจักรสองแผ่นดิน เพื่อกำกับพฤติกรรมทางการเมืองของคนในเมืองด่านซ้าย และเมืองอื่น ๆ ที่อยู่ใกล้เคียง ทั้งฝ่ายไทยและฝ่ายลาว นอกจากนี้ ยังได้ผูกโยงปรัชญาการเมืองแบบธรรมราชา เข้ากับระบบการเมืองพื้นบ้านของตนได้อย่างน่าอัศจรรย์อีกด้วย ดังรายละเอียดต่อไปนี้

๑. การพัฒนาระบบความเชื่อในคุณค่าของมิตรภาพไทย-ลาว

ชาวพื้นเมืองเดิมของด่านซ้าย เชื่อว่า เจตนารมณ์ของการก่อสร้างพระธาตุศรีสองรัก ได้จารึกไว้บนแผ่นศิลาอย่างชัดเจน ว่า *"...ก็จึงตั้งเมตตาไมตรีจิต คิดให้เป็นประโยชน์แก่แผ่นดินทั้ง ๒ คือ คองผารบในธรรมหนักหนา...."* และการตั้งสัตย์ปฏิญาณต่อกันของพระมหากษัตริย์ทั้งสองแผ่นดินว่า *"...ขอจงเป็นเอกสีมาปริมณฑล เป็น อันเดียวกัน เกลี้ยงกลมงามมณฑลเท่าพงศ์พันธุ์ ลูกเต้าหลานเหลน อย่าได้ชิงช่วงล่วงด่านแดนแสนหน้ำ อย่าได้กระทำโลกเลี้ยวแก่กัน จนเท่าเสี่ยงพระอาทิตย์พระจันทร์เจ้า ตกลงมาอยู่เหนือแผ่นดินอันนี้เทอญ ..."*

การสำรวจข้อมูลภาคสนามของนักวิจัยครั้งนี้ พบว่า เจตนารมณ์ของการก่อสร้างพระธาตุศรีสองรัก ยังคงได้รับการสืบทอดมาจนทุกวันนี้ โดยชาวพื้นเมืองของอำเภอด่านซ้าย และบริวาร โดยเฉพาะที่อำเภอหล่มเก่า และอำเภออื่น ๆ ตามชายขอบประเทศไทย ที่มีชาวไทยเชื้อสายลาวอาศัยอยู่ รวมทั้ง ชาวบ้านบางหมู่บ้านในอำเภอนครไทย

^๕ สาร สารทัศน์นันทน์. ตำนานพระธาตุศรีสองรัก และประวัติเมืองด่านซ้าย. ๒๕๓๒. น. ๑-๘, ๑๔-๑๗.

อำเภอชาติตระการ และอำเภอหล่มเก่าด้วย ส่วนชาวพื้นเมืองกลุ่มดั้งเดิมของนครไทยและชาติตระการ และกลุ่มที่อพยพจากนครไทย ไปอยู่ในเขตอำเภอหล่มสัก บางหมู่บ้าน ไม่มีความสัมพันธ์ลึกซึ้งนัก กับพระธาตุศรีสองรัก และไม่มีการเซ่นไหว้หรือประจําเมืองโดยผ่านระบบเจ้ากวน-นางเทียม ดังปฏิบัติกันอยู่ที่เมืองด่านซ้าย^๙

พิธีกรรมและจารีตต่าง ๆ เกี่ยวกับพระธาตุศรีสองรัก คือ

๑.๑ ไม่นำ “ดินธาตุ” หรือเศษอิฐ เศษปูน จากบริเวณองค์พระธาตุ ไปโดยพลการ โดยไม่ทำพิธีขอ ผ่านทางผู้ดูแล ที่เรียกโดยตำแหน่งว่า “แสน” เสียก่อน เพราะถือว่าเป็นดินศักดิ์สิทธิ์ของทั้งสองแผ่นดิน ผู้นำดินธาตุไปค้ำครองภยันตรายต่าง ๆ เมื่อเสร็จธุระแล้ว ต้องนำไปคืนไว้ตามเดิม จะทำหายไม่ได้เด็ดขาด นอกจากเหตุสุดวิสัย ถ้าทำหายมักจะทำให้ผู้นั้นมีอันเป็นไป เช่น เป็นบ้า หรือเจ็บป่วยหนัก แต่เมื่อทำหายแล้วรีบมาทำพิธีขอขมาต่อองค์พระธาตุ ก็จะไม่เป็นอันตราย^{๑๐}

(๑) ไม่แต่งกายด้วยเสื้อผ้าสีแดงเข้าไปในบริเวณพระธาตุศรีสองรัก และไม่ใช้ดอกไม้สีแดง เพราะถือว่าสีแดงเป็นสีเลือด สีแห่งการรบราฆ่าฟันกัน^{๑๑}

(๒) มีพิธีสมโภชพระธาตุศรีสองรัก เป็นประจําทุกปี ในวันเพ็ญเดือน ๖ โดยมีพิธีกรรมที่ไม่เปลี่ยนแปลงไปจากเมื่อ ๔๐๐ ปีเศษ ที่ผ่านมา

ปัจจัยที่ทำให้ชาวเมืองด่านซ้ายสามารถรักษาความเชื่อและจารีตประเพณีดั้งเดิมเกี่ยวกับพระธาตุศรีสองรักไว้ได้ มีหลายประการ คือ

๒. การพัฒนาระบบบริหารพระธาตุศรีสองรัก และพิธีกรรมที่เกี่ยวข้อง มีการจัดองค์การ และแบ่งอำนาจหน้าที่อย่างเป็นระบบ ลักษณะคล้ายคลึงกับระบบบริหารในยุคใหม่ ดังนี้^{๑๒}

^๙ สาร สารทัศนานันท์. อ้างแล้ว. น. ๔-๖.

^{๑๐} สาร สารทัศนานันท์. อ้างแล้ว. น. ๑๗-๑๘.

^{๑๑} มีป้ายบอกไว้ที่หน้าบันไดทางขึ้นสู่พระธาตุ และระบุในเอกสารของ สาร สารทัศนานันท์. อ้างแล้ว. น. ๒๐-๒๑.

^{๑๒} อ้างแล้ว. น. ๑๙-๔๖.

๒.๑ การแบ่งอำนาจหน้าที่ตามลำดับชั้นของการบังคับบัญชา

(๑) เจ้ากวน (ชาวบ้านบางคนเรียกว่า "เจ้าพ่อกวน") เป็นตำแหน่งสูงสุดของผู้ชาย เป็นร่างทรงของพระเสื้อเมือง และทำหน้าที่เป็นหัวหน้าใหญ่ของผู้เข้าทรงและข้าเฝ้า วิญญาณของเจ้าที่เข้าทรงเจ้ากวน มีหลายองค์ตามลำดับ คือ เจ้าเมืองวัง เจ้าแสนเมือง เจ้าองค์หลวง (หรือเจ้าองค์ลาว) และเจ้าองค์ไทย

(๒) นางเทียม เป็นหญิงที่มีหน้าที่เข้าทรง เป็นร่างทรงของเจ้านางต่าง ๆ ที่เป็นฝ่ายหญิง ได้แก่ ร่างทรงของ นางจวง นางจันทร์ นางน้อย

(๓) แสน มีหน้าที่เป็น "ข้าเฝ้า" ขณะพระเสื้อเมืองต่าง ๆ มาเข้าทรง และมีหน้าที่ปฏิบัติพิธีการต่าง ๆ ขณะที่มืงานเช่นไหว้พระเสื้อเมืองประจำปี และทำการบนบาน และแก้บนให้แก่ผู้ที่ต้องการให้เป็นสื่อกลางให้ ตลอดจนทำหน้าที่ดูแลหอเจ้าประจำเมืองด้านซ้าย และพระธาตุศรีสองรัก (หอเจ้า และพระธาตุฯ เป็นสถานที่ที่ต่างกัน) แสน มีทั้งสิ้น ๑๙ คน แบ่งเป็น ๒ ฝ่าย แต่ละฝ่ายมีลำดับความสำคัญและเรียกชื่อตำแหน่ง ดังนี้

ก. ข้าเฝ้าเจ้าเมืองวัง หรือ ฝ่ายเจ้ากวน (ข้าเฝ้าฝ่ายขวา) มี ๑๐ คน ได้แก่ แสนด้าน (หัวหน้า) แสนหอม แสนฮอง แสนหนูรินทร์ แสนศรีสองยักษ์ แสนตางใจ แสนกลาง แสนศรีรักษา แสนศรีสมบัติ และ แสนกำกับ

ข. ข้าเฝ้าเจ้าเมืองกลาง หรือ ฝ่ายนางเทียม (ข้าเฝ้าฝ่ายซ้าย) มี ๙ คน ได้แก่ แสนเขื่อน (หัวหน้า) แสนคำบุญยอ แสนจันทร์ แสนแก้วอุ่นเมือง แสนบัวโฮม แสนกลางโฮง แสนสุชะ เมืองแสน และเมืองจันทร์

(๔) นางแต่ง คือ ข้าเฝ้าและผู้ปรนนิบัติฝ่ายหญิง มีจำนวน ๔ คน เมื่อมีพิธีเช่นไหว้ประจำปี จะต้องไปช่วยงานพิธีและข้าเฝ้า เช่นเดียวกับแสน

๒.๒ การกำหนดสถานที่ศักดิ์สิทธิ์เพื่อประกอบพิธีกรรม และจำแนกระดับความสำคัญของสิ่งศักดิ์สิทธิ์แต่ละแห่ง คือ อยู่ที่ป่า ๒ แห่ง และที่บ้าน ๒ แห่ง แต่ละแห่งมีการตกแต่งด้วยเครื่องบูชาแตกต่างกัน ตามระดับความสำคัญ คือ ^{๑๑}

^{๑๑} สาร สารทัศนานันท์. อ่างแล้ว.

ก. หอหลวง เป็นสถานที่ที่มีศาล ๑๐ หลัง ตั้งอยู่ในป่าใกล้ ๆ กับ พระธาตุ ศรีสองรัก ห่างจากพระธาตุไปทางตะวันตก ประมาณ ๕๐ เมตร พระเสื้อเมือง หรือ "เจ้า" ที่สถิตอยู่ที่หอหลวง คือ "เจ้าองค์หลวง" (เจ้าองค์ลาว) และ "เจ้าองค์ไทย"

ข. หอน้อย อยู่ในป่า ถัดจากหมู่บ้านเดิน ตำบลด่านซ้าย ไปทาง ตะวันตก ริมหน้าผาสูง พระเสื้อเมืองที่สถิตที่หอน้อย คือ "เจ้าแสนเมือง"

ค. หิง(หอ)บ้านเจ้ากวน อยู่ที่บ้านเจ้ากวน อยู่บนบ้านทางหัวนอน บนหิงมีรูปช้าง ม้า ทำด้วยไม้ และเครื่องบูชา เช่น พานดอกไม้ ฯลฯ ได้หิงมี "ตาเหลว" ๑ อัน^{๑๔} และมียอดคุณ กับยอดต้นหญ้าเฒ่า ชัดติดกับตาเหลวนั้น อย่างละ ๑ ยอด ช้าง ๆ หิง มีอาวุธโบราณ ได้แก่ หอก ดาบ ง้าว โคมร เป็นต้น รวมทั้ง ฆ้อง ระฆัง กังสดาล และ เครื่องทรงของกษัตริย์สมัยโบราณ โดยเชื่อถือกันต่อ ๆ มาว่า พระเสื้อเมือง หรือ เจ้า ที่สถิต อยู่บนหิงบ้านเจ้ากวน คือ "เจ้าเมืองวัง"

ง. หิง(หอ)บ้านนางเทียม อยู่ที่บ้านนางเทียม อยู่บนบ้าน ทางหัวนอน บนหิงมีเครื่องบูชา ได้แก่ พานดอกไม้ และขวดเหล้า ได้หิงมีตาเหลว ๑ อัน ซึ่งมียอดคุณกับยอดต้นหญ้าเฒ่า ชัดติดไว้ที่ตาเหลวเช่นเดียวกับที่บ้านเจ้ากวน ช้าง ๆ หิง มีอาวุธโบราณ คือ หอก ดาบ ง้าว โคมร และมีเครื่องดนตรี คือ ฆ้อง ระฆัง กังสดาล เหมือนกัน โดยเชื่อว่าเจ้า หรือพระเสื้อเมืองที่สถิตอยู่ที่หิงบ้านนางเทียม คือ "เจ้าเมืองกลาง"

๒.๓ แต่งตั้งบุคคลที่ทำหน้าที่คล้ายข้าราชการ คือ ผู้เข้าทรงและข้าเฝ้า โดยบัญชาของ "เจ้า" ด้วยวิธีการเชิญวิญญาณของเจ้าหรือพระเสื้อเมืองมาเข้าทรง ให้เลือกบุคคลที่เหมาะสมโดยวิธีผูกข้อมือในขณะที่เข้าทรง ผู้ที่ได้รับเลือกให้เป็นเจ้ากวน นางเทียม แสน และนางแตง จะต้องเป็นคนดี มีศีลธรรม ถ้าประพฤติไม่เหมาะสม จะถูกถอดถอน ตำแหน่งของผู้เข้าทรงและข้าเฝ้าอาจจะว่างลงเมื่อมีผู้ใดผู้หนึ่งเสียชีวิต หรือชราภาพ เมื่อตำแหน่งว่างลงก็ต้องเลือกบุคคลอื่นขึ้นแทนตำแหน่งที่ว่าง ตามวิธีการเข้าทรงและผูกข้อมือดังกล่าวแล้ว^{๑๕}

^{๑๔} ตาเหลว คือ ไม้ไผ่ที่จักเป็นเส้นยาว ๆ บาง ๆ แล้วมัดเป็นสัญลักษณ์ที่แสดงการห้ามปฏิบัติหรือสิ่งชั่วร้ายต่าง ๆ

^{๑๕} สาร สาระทัศนานันท์. อ้างแล้ว.

๒.๔ กำหนดวิธีแต่งกายของเจ้ากวน-นางเทียม พิเศษกว่าทุกคน กล่าวคือ จะให้เจ้ากวนและนางเทียมแต่งกายต่างจากชาวบ้านธรรมดา เพื่อให้มีความเด่นชัดในด้านบุคลิกภาพผู้นำ คือ^{๑๖}

ก. เจ้ากวน ไว้ผมยาวและมีผ้าขาวคาดศีรษะอยู่เสมอ นุ่งผ้าโจงกระเบนสีขาว และสวมเสื้อสีขาว

ข. นางเทียม ไว้ผมยาวและมุ่นมวยผมกลางกระหม่อมเสมอ นุ่งผ้าถุงสีขาว และสวมเสื้อสีขาว

๒.๕ กำหนดพิธีเซ่นไหว้ที่พิสดาร เรียงลำดับก่อนหลัง และบางพิธีผูกโยงกับวันสำคัญทางพุทธศาสนาด้วย ดังนี้^{๑๗}

ก. พิธีเซ่นไหว้หรือเลี้ยงประจำปีที่บ้านเจ้าเมืองวัง หรือ การเลี้ยงประจำปีที่บ้านเจ้ากวน ทำพิธีราวข้างขึ้น เดือน ๔ มีพิธี ๒ วัน วันแรก เรียกว่า “วันตั้งไหเหล้า” มีการนำไหเหล้ามาตั้งไว้ ๔ ไห พร้อมเครื่องเซ่นต่าง ๆ ได้แก่ เครื่องมือทำมาหากิน ไบไม้ที่มีชื่อเป็นมงคล และพืชหลักของเมือง เช่น มีด พร้า เสียม จอบ ขวาน ทั้งตีเหล็ก แห ไบหมัน ไบคุณ เมล็ดฝ้าย เป็นต้น ในวันแรกนี้ นางเทียมจะไปร่วมงานด้วย นอกจากนี้ แสนทุกคนจะต้องไปเฝ้าเจ้ากวนและนางเทียม ที่ศีรษะของแสนมีพวงมาลัยดอกไม้ชนิดต่าง ๆ คาดอยู่ทุกคน วันที่สอง เรียกว่า “วันเลี้ยงไหเหล้า” มีพิธีเลี้ยงอาหารเช้า หลังจากนั้นเมื่อเวลาประมาณ ๑๐ นาฬิกา เจ้ากวนจะเข้าทรง พร้อมกับแสนศรีสองฮักและแสนด่าน เพื่อทำนายเหตุการณ์ต่าง ๆ ในปีนั้น เมื่อเข้าทรงเสร็จแล้วจะมีพิธีคล้องช้าง คล้องม้า โดยใช้เชือกคล้องช้างไม้ ม้าไม้ที่เป็นเครื่องเซ่น ในขณะที่เดินอ้อม (เลี้ยง) ไหเหล้า เสร็จแล้วจึงทำพิธี “ทำไร่” โดยเจ้ากวนเป็นผู้ทำพิธีตัดไม้ ดายหญ้า หว่านเมล็ดฝ้าย และรดน้ำ มีแสนศรีสองฮัก ร่วมทำพิธีกับเจ้ากวนด้วย ส่วนแสนด่านเป็นผู้แบกดาบเดินตามหลัง ที่ปลายดาบมีเทียนมัดติดอยู่ด้วย ขณะที่เดินตาม แสนด่านจะยกมืออีกข้างที่ไม่ได้จับดาบทำเป็นทำไหว้

^{๑๖} สาร สาระทัศนานันท์. อ้างแล้ว.

^{๑๗} สาร สาระทัศนานันท์. อ้างแล้ว.

ด้วย เมื่อเจ้ากวนรดน้ำเมล็ดฝ้ายที่หว่านแล้ว จะสาदनํ้าใส่สนที่ไปร่วมพิธี หลังจากนั้น คนที่ไปร่วมพิธีจะสาदनํ้าใส่กันจนเปียกไปตาม ๆ กัน

ต่อจากการสาदनํ้า เจ้ากวนจะนำด้ายมาผูกข้อมือให้บรรดาแสนทั้งหลายและผู้ที่มาเฝ้าอยู่ทุกคน (วันที่สองนี้ นางเทียมไม่ต้องมาร่วมงาน) ถือว่าเป็นการเสร็จพิธีสำหรับคนทั่วไป แต่เมื่อผู้ไปร่วมงานส่วนมากกลับไปแล้ว บรรดาแสนและผู้เฝ้าที่ใกล้ชิดจะทำพิธีสู่ขวัญเจ้ากวนด้วย

ข. พิธีเซ่นไหว้หรือเลี้ยงประจำปีที่บ้านเจ้าเมืองกลาง หรือ การเลี้ยงประจำปีที่บ้านนางเทียม ตรงกับช่วงตรุษสงกรานต์ มีพิธี ๒ วัน คือ วันแรก ตรงกับ "วันเนา" หรือวันที่ ๑๔ เมษายน บรรดาข้าเฝ้า คือ แสน และนางแต่ง ตลอดจนชาวบ้านจะมาร่วมกันทำบายศรี และจัดดอกไม้ธูปเทียนเตรียมไว้ วันที่สอง ตรงกับวันที่ ๑๕ เมษายน เป็นวันพิธี จะเริ่มหลังจากการเลี้ยงอาหารเช้า เวลาประมาณ ๙ นาฬิกา เศษ เมื่อแสนทั้งหลายและนางแต่งพร้อมแล้ว นางเทียมจะนำบายศรีและดอกไม้ธูปเทียน ขึ้นถวายหิ้งเจ้าเมืองกลาง (ในบ้านของนางเทียม) เจ้าทำพิธีเข้าทรง บอกให้รู้ถึงดินฟ้าอากาศ การทำมาหากิน โรคภัยไข้เจ็บ และเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่จะเกิดขึ้นในปีนั้น ขณะที่เข้าทรง จะมีการตีฆ้องระฆัง กังสดาล ในพิธีนี้เจ้ากวน ก็ไปร่วมพิธีด้วย แต่ไม่ได้เข้าทรง

ค. พิธีเซ่นไหว้หรือเลี้ยงประจำปีที่หอหลวง กระทำทุกปี ราวเดือน ๗ ข้างขึ้น ก่อนที่จะถึงวันทำพิธี แสนทุกคนจะพากันหาเงินซื้อกระบือ ๑ ตัว มาเตรียมไว้ การหาเงิน ใช้วิธีบอกบุญไปยังประชาชนทั่วไป พิธีการจะเริ่มประมาณ ๙ นาฬิกา เศษ ดังนี้

ขั้นที่ ๑ ฝ่ายเจ้าเมืองวัง (ฝ่ายเจ้ากวน) จะมีการเข้าทรงเจ้าเมืองวัง แล้วหลังจากนั้น เจ้ากวนจะออกเดินนำหน้าขบวนออกจากบ้าน ตามด้วยแสนทั้ง ๑๐ คน และสมุนซึ่งแบกอวุธ เช่น หอก ดาบ ดั้ง โคมร ฯลฯ ตามมาข้างหลัง ถัดไปก็มี ฆ้องระฆัง กังสดาล (ภาษาพื้นเมือง เรียกว่า "ผังฮาดตาดชัย") ตีไปตามทาง ดังสนั่นหวั่นไหว และมีประชาชนเดินตามหลัง เป็นขบวนสุดท้าย เมื่อไปถึงหอหลวง เจ้ากวนจะขึ้นพักบนแท่น แล้วรดเข้าทรง และให้เก็บอาวุธและเครื่องดนตรีที่นำเข้าขบวนมานั้น ไว้ในที่อันสมควร

ชั้นที่ ๒ ฝ่ายเจ้าเมืองกลาง (ฝ่ายนางเทียม) จะเริ่มพิธีสายกว่าอีกฝ่ายหนึ่ง คະเนาว่าขบวนของเจ้ากวนถึงหอหลวงแล้ว นางเทียมจะเข้าทรงเจ้าเมืองกลาง แล้วออกเดินนำหน้าออกจากบ้านนางเทียมไปยังหอหลวง ติดตามด้วยนางแต่งทั้ง ๔ คน ถือ หอก ดาบ ดั่ง โทมร ตัดมาจากนางเทียม ต่อจากนั้น จะตามด้วยแสนฝ่ายซ้าย หรือ ฝ่ายเจ้าเมืองกลาง ทั้ง ๙ คน แล้วจึงตามด้วยขบวน ช้อง ระฆัง กังสดาล และขบวนของประชาชน เมื่อถึงหอหลวง นางเทียมจะขึ้นไปนั่งที่ที่จัดไว้ แล้วเลิกเข้าทรงชั่วคราว

ชั้นที่ ๓ พิธีเซ่นไหว้ โดย แสนผู้เป็นหัวหน้า (แสนด่าน) นำเครื่องเซ่นไปที่ศาลเจ้า ๓ ครั้ง ครั้งแรก ถวายขันดอกไม้ และเทียน (ชั้น ๕) ครั้งที่สอง ถวายเหล้าที่บรรจุในขวด และข้าวเหนียวหนึ่งที่บรรจุในกระติบ ครั้งที่สาม ถวายดอกไม้และเทียน พร้อมกับคบอกกล่าวที่จะมาบวงสรวงประจำปี แล้วจะมีผู้นำกระบือไปผูกและจัดการมาฆ่าแหละเนื้อ เมื่อเสร็จแล้ว แสนจะนำเนื้อสดพร้อมเครื่องในและอาหารที่ปรุงจากเนื้อกระบือ ไปถวายตามศาลเจ้าต่าง ๆ ที่อยู่ในบริเวณหอหลวง ทั้ง ๑๐ หลัง กระบือที่ใช่เซ่นหอหลวง เรียกว่า "ด้วงเพื่อง"

ระหว่างที่มีการฆ่ากระบือ ฆ่าแหละ และถวายอาหาร เจ้ากวนและนางเทียม จะเข้าทรงตลอดเวลา โดยเจ้ากวนเข้าทรงก่อน วิญญาณเจ้าที่เข้าทรงเจ้ากวน ได้แก่ เจ้าเมืองวัง เจ้าแสนเมือง เจ้าองค์หลวง (เจ้าองค์ลาว) และเจ้าองค์ไทย ตามลำดับ นางเทียมจะเข้าทรงวิญญาณของเจ้าเมืองกลาง นางจวง นางจันทร์ นางน้อย และเจ้าองค์ไทย ตามลำดับ (บางปีนางน้อยก็ไม่มาเข้าทรง) เจ้าทั้งหลายที่มาเข้าทรงจะทำนายทายทักเรื่องต่าง ๆ ของบ้านเมือง และแนะนำให้ทำบุญ เข้าวัด จำศีล ถ้าปีใดจะข้าวยากหมากแพง หรือเกิดโรคภัยไข้เจ็บ ระหว่างเจ้าองค์หลวง (เจ้าองค์ลาว) เข้าทรง เจ้ากวนจะกินอาหารด้วยตะเกียบที่ทำด้วยงาช้าง แต่เมื่อเจ้าองค์ไทยเข้าทรง จะกินอาหารด้วยช้อน

ขณะที่มีการเข้าทรง หรือยังไม่เสร็จพิธี ผู้ไปร่วมงานจะกลับบ้านก่อน ไม่ได้เป็นอันขาด ต้องอยู่เฝ้าจนกว่าจะเลิกการเข้าทรง ส่วนเนื้อกระบือที่เหลือจากการเซ่นไหว้แล้ว จะแล่แจกจ่ายให้ผู้ไปในพิธีคนละเล็กคนละน้อย โดยทั่วกัน ในวันเลี้ยงหอหลวง และหอน้อย (ที่จะกล่าวต่อไป) ประชาชนที่เชื่อถือจะไม่เที่ยวสัญจรไปมาตามถนน ตามป่า

หรือตามแม่น้ำลำธาร เพราะกลัวจะถูกสัตว์ร้ายหรือผีที่มาในงานพิธีทำอันตราย และมักจะมีการติด "ตาเหลว" หัวตามทางที่จะเข้ามาในบริเวณที่ตั้งของตัวเมืองด้านซ้าย ให้ทราบโดยทั่วกันด้วย

ง. พิธีเซ่นไหว้หรือเลี้ยงประจำปีที่หอน้อย ดำเนินการถัดจากวันเลี้ยงหอลวง ๑ วัน โดยเริ่มตั้งแต่เวลาประมาณ ๙ นาฬิกา เจ้ากวน แสน นางแตง (ยกเว้นนางเทียม) และประชาชนที่มีใจศรัทธา จะไปเข้าเฝ้าพร้อมกันที่หอเจ้า (หอน้อย) ที่บ้านเดิน แล้วทำอาหารถวายตามศาลเจ้าทุกศาล โดยอาหารคาว อาจจะใช้ หมู ๑ ตัว ขนาดใหญ่หรือเล็กก็ได้ (เรียกว่า "ด้วงแกลบ" หรือ "หมูใหญ่") หรือไก่ ๔ ตัว (เรียกว่า "ไก่คู่ลัว") ในขณะที่ทำอาหารถวาย วิญญาณของเจ้าแสนเมืองจะเข้าทรงเจ้ากวน และมีการซักถามตามธรรมเนียมดังกล่าวแล้ว

จ. พิธีถวายช้างถวายม้าแก่เจ้าเมืองวัง กระทำราวเดือน ๘ ช้างขึ้น โดยแสนอุ่นแก้ว เป็นผู้ไปหาไม้ทองหลางมาให้เมืองจันทร์ทำช้างไม้ และม้าไม้ อย่างละ ๑ ตัว เมื่อทำเสร็จแล้ว เมืองจันทร์จะมอบให้แสนอุ่นแก้วนำไปมอบให้นางเทียม ซึ่งจะนำช้างไม้ และม้าไม้ขึ้นถวายที่หิ้งเจ้าเมืองวัง (บ้านเจ้ากวน) พร้อมกับบรรดาแสนทั้งหลาย ในขณะที่ถวายช้างไม้และม้าไม้ จะอัญเชิญเจ้าเมืองวังเข้าทรงเจ้ากวน เพื่อทำพิธีรับช้างม้า และเมื่อมีช้างม้ามากขึ้น จะมีผู้มาขอไปประดิษฐานบนหิ้งทางหัวนอนของตนเป็นเครื่องพิทักษ์รักษา คู่กันภยันตรายต่าง ๆ ด้วย

ฉ. พิธีบนบานและแก้บน จะกระทำที่หอเจ้าประจำเมืองทั้ง ๔ แห่ง โดยใช้สัตว์ต่าง ๆ แบ่งชั้นของความสำคัญตามลำดับ ดังนี้

อันดับ ๑ การบนบานด้วยกระบือ (ด้วงเพ็อง) จะทำเมื่อผู้นั้นอยู่ในภยันตรายอย่างหนัก หรือทำผิดพลาดต่อหอเจ้าอย่างมหันต์ หรือต้องการให้ช่วยธุรกิจสำคัญ วิธีการบนบาน คือ นำเทียนไปหาแสนด้าน (หัวหน้าแสน) ๖ เล่ม เพื่อบนบานหอลวง นำเทียน ๕ เล่ม ไปหาแสนแก้วอุ่นเมือง เพื่อบนบานพระธาตุศรีสองรัก นำเทียน ๓ เล่ม ไปหาเจ้ากวน เพื่อบนบานเจ้าเมืองวัง นำเทียน ๓ เล่ม ไปหาแสนศรีสองฮัก เพื่อบนบานเจ้าแสนเมือง (หอน้อย) และนำเทียน ๓ เล่ม ไปหานางเทียม เพื่อบนบานเจ้าเมือง

กลาง การแก้บนด้วงเฟื่อง เมื่อทุกอย่างสำเร็จตามที่ปรารถนาแล้ว ต้องทำทุกจุดที่ได้ไปบนบานไว้ คือ ที่หอหลวงถวายกระบือ (ด้วงเฟื่อง) ที่หอน้อยถวายหมู (ด้วงแกลบ) ที่หิ้งบ้านเจ้าเมืองวัง และหิ้งบ้านนางเทียม ถวายตุ่น (เรียกว่า "หมู่ว่าน") และที่พระธาตุศรีสองรัก ถวายต้นผึ้งใหญ่ (ทำด้วยไม้ไผ่และกาบกล้วย) ๑ ต้น ทองคำเปลว ๒๐ แผ่น ชั้น ๕ ชั้น ๘ อย่างละชั้น (ชั้น ๕ ใส่เทียนและดอกไม้อย่างละ ๕ คู่, ชั้น ๘ ใส่เทียนและดอกไม้ อย่างละ ๘ คู่) โดยนำไปให้กับผู้ที่ทำหน้าที่บนบานแต่ละจุด เป็นผู้นำไปแก้บนให้

อันดับ ๒ การบนบานด้วยหมูใหญ่ ในกรณีที่มีเหตุการณ์สำคัญรองลงมา ไม่ต้องบนบานหลายแห่งเหมือนกรณีที่บนบานด้วยกระบือ กล่าวคือ อาจจะนำเทียน ๓ เล่ม ไปหาเจ้ากวน (บนบานเจ้าเมืองวัง) หรือแสนศรีสองฮัก (บนบานเจ้าแสนเมือง) หรือนางเทียม (บนบานเจ้าเมืองกลาง) เมื่อประสบตามความสำเร็จตามที่บนบานไว้ ก็แก้บนด้วยหมูโดยนำไปถวายยังที่ที่บนบานไว้ โดยผ่านบุคคลคนเดียวกับที่ทำพิธีบนบานให้

อันดับ ๓ การบนบานสามสิบ หรือพันกลาง เป็นการบนบานที่มีการเจ็บป่วยทั่ว ๆ ไป หรือมีความจำเป็นที่ต้องขอความคุ้มครองทั่ว ๆ ไป เป็นการบนบานที่มีคนนิยมทำมากที่สุด คือ นำเทียนไปตามจำนวนที่ระบุไว้สำหรับการบนบานด้วยกระบือ ไปตามจุดต่าง ๆ เช่นเดียวกัน แต่ต้องบอกผู้รับทำหน้าที่บนบานว่า "ใส่สามสิบ" หรือ "ใส่พันกลาง" เพื่อไม่ให้เข้าใจผิด การแก้บนชนิดนี้ คือ ถวายตุ่น (หมู่ว่าน) ๑ ตัว แก่เจ้าเมืองวัง โดยมอบให้เจ้ากวน ถวายไก่ (ไก่คู่ลัว) ๑ ตัว แก่เจ้าแสนเมือง โดยมอบให้แสนศรีสองฮักดำเนินการ ถวายไข่ไก่ (ไข่คั่ว) ๒ ฟอง หรือไข่เบ็ด ๑ ฟอง แก่เจ้าเมืองกลาง โดยมอบให้นางเทียม ถวายของหวาน แก่หอหลวง โดยมอบให้แสนด่าน และถวายต้นผึ้งน้อย ๑ ต้น ทองคำเปลว ๑๐ แผ่น ชั้น ๕ ชั้น ๘ อย่างละชั้น แก่พระธาตุศรีสองรัก โดยมอบให้แสนแก้วอุ้มเมือง

การบนบานทุกประเภท ตามปกติจะทำในวันบวงสรวงประจำปี ส่วนการแก้บนจะทำในวันอื่น ๆ นอกจากวันบวงสรวงประจำปีก็ได้ ในปัจจุบันพบว่าจะนำมาเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา คือ เว้นพิธีแก้บนระหว่างเช้าพรรษา วันพุธ และวันพระ

ข้อค้นพบจากการวิจัยครั้งนี้

กลุ่มชนพื้นเมืองที่ด่านซ้าย ได้พัฒนาพิธีบวงสรวงพระธาตุศรีสองรัก และระบบผู้ดูแลพระธาตุศรีสองรัก ซึ่งน่าจะมียุ่ตั้งแต่สมัยแรกก่อตั้ง เมื่อ ๔๐๐ ปีเศษ ที่ผ่านมาก ให้เป็นระบบที่สร้างพลังอำนาจทางการเมืองทั้งภายในกลุ่มของตนเอง และระหว่างกลุ่มของตนเองกับกลุ่มอื่น ๆ ซึ่งสาเหตุน่าจะเป็เพราะที่ตั้งของเมืองด่านซ้าย อยู่ทีจุดกึ่งกลางของอำนาจรัฐไทย และอำนาจรัฐลาว และเคยตกเป็นเมืองขึ้นทั้งของฝ่ายเมืองพิษณุโลกของไทย และฝ่ายลาวซึ่งอยู่คนละฟากฝั่งโขง นอกจากนี้ ยังเคยถูกบังคับให้ตกอยู่ใต้อำนาจของฝรั่งเศสในลาวอีกหลายปีด้วย ดังนั้น ระบบความสัมพันธ์ทางการเมืองภายในกลุ่มที่ได้พัฒนาขึ้น และน่าจะเข้มข้นมากขึ้นในสมัยหลังจกมีการปกครองแบบเทศาภิบาลของไทย คือ ประเพณีเซ่นไหว้ประจำปี ซึ่งสลับซับซ้อนมาก ของกลุ่มเจ้ากวนนางเทียม ซึ่งเป็นองค์กรชุมชน ที่น่าสนใจมาก และมักจะสืบทอดอำนาจกันตามระบบเครือญาติ แม้จะอ้างว่าเป็นการเลือกสรรของสิ่งศักดิ์ หรือ “เจ้า” ที่พวกตนเคารพนับถือก็ตาม ระบบความสัมพันธ์ทางการเมืองภายในกลุ่มชาวพื้นเมืองด่านซ้าย เป็นระบบที่น่าจะทำการศึกษาเพิ่มเติมในเชิงลึกต่อไป

การพัฒนาระบบความสัมพันธ์กับผู้ให้กำเนิดทรัพยากรธรรมชาติ

ผลการสำรวจข้อมูลภาคสนาม

ชาวพื้นเมืองเชื้อสายไทย-ลาว แถบเทือกเขาเพชรบูรณ์ ได้พัฒนาระบบความสัมพันธ์กับสิ่งที่พวกตนเชื่อว่าเป็นผู้ให้กำเนิดทรัพยากรธรรมชาติ และนำความสุขสมบูรณ์มาสู่ตนและพวกพ้อง โดยผูกโยงกับระบบ “นับญาติ” และพิธีกรรมเพื่อสร้างการยอมรับอำนาจของ “เจ้า” แห่งธรรมชาติที่มนุษย์อย่างพวกเขาไม่สามารถควบคุมได้ ระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งที่กำกับควบคุมธรรมชาติ หรือสิ่งเหนือธรรมชาติ เป็นระบบการเมืองภายในกลุ่มชนเหล่านี้ อีกรูปแบบหนึ่ง ซึ่งนอกจากจะทำให้สมาชิกในกลุ่ม เกิดความมั่งคั่งทางจิตใจว่าจะได้รับความคุ้มครองจาก “เจ้า” หรือ “ปู่เจ้า” ยังเป็นระบบที่สร้างกรอบของพฤติกรรมทางสังคมที่เหมาะสมกับความต้องการของผู้นำกลุ่ม อีกด้วย

พิธีกรรมต่าง ๆ ที่น่าสนใจ ได้แก่

๑. พิธีกรรมเกี่ยวกับเจ้าปู่เกลือ

บ่อเกลือที่สำคัญในแถบหัวเมืองบนเทือกเขาเพชรบูรณ์ ที่มีประวัติความเป็นมานับพันปี ตั้งแต่ก่อนสมัยสุโขทัย และยังคงดำรงอยู่จนถึงปัจจุบัน คือ บ่อเกลือที่บ้านบ่อโพธิ์ ตำบลบ่อโพธิ์ อำเภอนครไทย

กุสุมาลย์ จันทรแก้ว และคณะ^{๑๔} ได้ทราบจากการบอกเล่าของชาวบ้าน ที่เล่าสืบต่อกันมาว่า “บ่อโพธิ์” เป็นบ่อเกลือธรรมชาติ ที่ปรากฏมาตั้งแต่สมัยก่อนพุทธกาล การทำเกลือ เป็นอาชีพหลักของชาวบ้านบ่อโพธิ์มาตั้งแต่อดีต ดังปรากฏว่า เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๖๗ หมู่บ้านนี้ มีประมาณ ๔๐ หลังคาเรือน สามารถผลิตเกลือได้ประมาณ ๒,๐๐๐ หาบ ชาวบ้าน นำเกลือไปแลกเปลี่ยนกับสินค้าอื่น ๆ ที่เมืองต่าง ๆ อาทิ หล่มสัก เลย นครไทย ฯลฯ ในปัจจุบัน สามารถผลิตเกลือได้ประมาณปีละ ๓๐,๐๐๐ หาบ การต้มเกลือจะเริ่มประมาณเดือนมกราคม หรือเดือนยี่ ของทุกปี กรรมวิธีและขั้นตอนการทำเกลือของชาวบ้านบ่อโพธิ์ ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ไม่ได้มีการเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม มีแต่การเพิ่มสารไฮโดรดินก่อนบรรจุถุงเพื่อจำหน่าย ซึ่งได้เริ่มดำเนินการตามนโยบายของรัฐบาลเมื่อไม่นานมานี้

ชาวบ้านบ่อโพธิ์ เชื่อกันว่า บ่อเกลือแห่งนี้ เป็นบ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์ ที่มีเจ้าป่าเจ้าเขา (เรียกว่า “เจ้าปู่”) เป็นผู้คอยปกปักรักษาไว้ ดังนั้น เพื่อแสดงความเคารพต่อเจ้าปู่ ผู้ใดที่จะเข้าไปยังบริเวณบ่อเกลือ คือ บริเวณชลประมาณ ๕ เมตร ห่างจากบ่อเกลือ จะต้องถอดรองเท้าและไม่สวมหมวก ห้ามแต่งเสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่มสีแดง (ถือว่าเป็นมงคล) ห้ามใช้นิ้วแตะน้ำเกลือในบ่อ ห้ามขวานน้ำลายหรือสิ่งน้ำมูลลงในบ่อเกลือหรือบนพื้นบริเวณบ่อเกลือ มิฉะนั้น

^{๑๔} กุสุมาลย์ จันทรแก้ว, และคณะ. ภูมิปัญญาชาวบ้านในการบริหารบ่อเกลือและแนวทางการจัดการศึกษาพื้นบ้านของชาวบ้านบ่อโพธิ์ ตำบลบ่อโพธิ์ อำเภอ นครไทย จังหวัดพิษณุโลก. ๒๕๔๐. น. ๒๑.

อาจจะเกิดเหตุร้ายขึ้น ดังมีเรื่องเล่าว่า หญิงสาวคนหนึ่งมาตักน้ำที่บ่อเกลือ แล้วใช้น้ำแตะนั้นมาชิม และบ้วนทิ้งในบ่อ หลังจากนั้น ขณะที่เดินทางกลับยังไม่ทันถึงบ้าน หญิงสาวผู้นั้นก็มีอันเป็นไป ต้องเสียชีวิตลงระหว่างทาง ^{๙๙}

ชาวบ้านบ่อโพธิ์ถือเป็นประเพณีที่จะต้องร่วมกันประกอบพิธีกรรมประจำปีเพื่อแสดงความเคารพต่อเจ้าปู่บ่อเกลือ ปีละหลายครั้ง แต่แต่ละครั้ง จะต้องให้คนทรง ซึ่งเรียกว่า “เจ้ากวน” เป็นผู้นำในการประกอบพิธีกรรม ในปัจจุบัน เจ้ากวน คือ นายบุญเที่ยง จันตัน อายุ ๕๔ ปี จะเป็นผู้มีอำนาจสิทธิ์ขาดในการดำเนินการด้านพิธีกรรมที่เกี่ยวกับเจ้าปู่บ่อเกลือโดยที่ชาวบ้านคนอื่น ๆ จะไม่ขัดแย้งใด ๆ ทั้งสิ้น พิธีกรรมเกี่ยวกับเจ้าปู่บ่อเกลือบ้านบ่อโพธิ์ มีรายละเอียดดังนี้ ^{๑๐๐}

๑.๑ พิธีบวงสรวงเจ้าปู่บ่อเกลือ เป็นพิธีแรกของปี เพื่อขอให้เจ้าปู่เปิดบ่อเกลือ ซึ่งจะกระทำกันหลังจากฤดูเก็บเกี่ยว ชาวบ้านว่างงานจากการทำไร่ทำนา และเป็นช่วงที่ลำนํ้าเพียะ ลดลงมากจนกระทั่งชาวบ้านสามารถเข้าไปตักน้ำจากบ่อเกลือที่อยู่กลางลำนํ้าได้ ชาวบ้านจะทำพิธีบอกกล่าวเจ้าปู่บ่อเกลือ ก่อนที่จะทำการ “กวาดบ่อ” (ภาษาถิ่นออกเสียงว่า “กวาดบ่อ”) ขั้นตอนของพิธีบวงสรวง ได้แก่

ขั้นที่ ๑ เจ้ากวนประกาศไปตามชาวบ้านทุกหลังคาเรือนในบ้านบ่อโพธิ์ ให้ทราบว่ ปีนั้นจะบวงสรวงในวันใด และจะมีค่าใช้จ่ายเท่าใด (เช่น ปี พ.ศ. ๒๕๔๐ ทำพิธีในวันที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ และใช้เงินเพื่อเตรียมเครื่องบวงสรวง ครอบคร้วละ ๑๐ บาท)

ขั้นที่ ๒ หลังจากได้รับแจ้งจากเจ้ากวน ชาวบ้านจะนำค่าใช้จ่ายมามอบให้เจ้ากวน ด้วยความสมัครใจ เพราะถือว่าเป็นบุญชาของเจ้าปู่ ถ้าไม่ให้ตามนั้น จะเกิดภัยพิบัติแก่คนในครอบคร้ว

^{๙๙} คำบอกเล่าของ นางบุญทิติน บุญรุนโพธิ์ อายุ ๗๒ ปี ชาวบ้านหมู่ที่ ๑ ตำบลบ่อโพธิ์ อำเภอหนองไทย, อ่างในกุสุมาลย์ จันทร์แก้ว, และคณะ. อ่างแล้ว. น. ๒๕-๒๖.

^{๑๐๐} กุสุมาลย์ จันทร์แก้ว, และคณะ. อ่างแล้ว. น. ๒๖ - ๓๙.

เครื่องบวงสรวงที่เจ้ากวนเตريمการ (เมื่อวันที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๔๐) คือ หัวหมู ๒ หัว เหล้าขาว ๒ ขวด แป้งฝุ่น ๒ กระป๋อง น้ำมันใส่ผม ๒ ขวด และเงิน ๒๐๐ บาท

ขั้นที่ ๓ ในเช้าวันประกอบพิธีบวงสรวง สมาชิกคนใดคนหนึ่งของแต่ละครอบครัว จะนำดอกไม้ขาว ๒ ดอก และเทียนสีเหลืองเล่มเล็ก ๒ เล่ม ซึ่งเป็น “เครื่องไหว้” มาวางรวมกันที่บ้านเจ้ากวน โดยจะมี “รองเจ้ากวน” ซึ่งเรียกเป็นภาษาพื้นบ้านว่า “กวนจ้ำ” หรือ “หมอขาวจ้ำ” (ภาษาถิ่นบ่อโพธิ์ ออกเสียงเป็น “กวนจ้ำ” และ “หมอขาวจ้ำ” และเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๔๐ บุคคลที่เป็นกวนจ้ำ คือ นายสุข กันหา อายุ ๖๘ ปี) พร้อมทั้งบริวารอีก ๒-๓ คน เป็นผู้คอยรับเครื่องไหว้ ไปรวมไว้ในถาดใบใหญ่ ๒ ชุด ที่วางรวมอยู่กับเครื่องเซ่นที่เจ้ากวนได้เตรียมรอไว้ก่อนแล้ว ชาวบ้านทั้งหลาย หลังจากนำดอกไม้และเทียนมาอบแล้ว อาจจะอยู่ร่วมพิธีหรือไม่ก็ได้ สถานที่ที่เจ้ากวน เจ้าขาวจ้ำ และบริวาร จะนำเครื่องเซ่นและเครื่องไหว้ ไปทำพิธี มี ๓ จุด พิธีกรรมในแต่ละจุดจะกระทำเหมือน ๆ กัน ดังนี้

จุดที่ ๑ : คือ “ศาลบ่อเกลือ” ซึ่งเป็นศาลเพียงตาท้ายหมู่บ้าน ตั้งอยู่ข้างบ้านเจ้ากวนคนปัจจุบัน (นายบุญเที่ยง จันตัน) ใช้เครื่องเซ่นชุดที่ ๑ ผู้กล่าวคำขอต่อเจ้าปู่ คือ “กวนจ้ำ” (คนปัจจุบัน คือ นายสุข กันหา) กล่าวเป็นภาษาพื้นเมืองว่า “วันนี้พวกพี่น้องลูกหลาน ได้พากันมาเซ่นไหว้เจ้าปู่ ขอให้เจ้าปู่เปิดบ่อให้โดยสะดวก อย่าได้มีอันเป็นไป ขอให้มิน้ำเกีย (เกลือ) หลาย ๆ อย่าได้หมดได้สิ้น ให้ลูกหลานอยู่ดีกินดี อย่าให้เจ็บอย่าให้ไข้ ลูกหลานกะอี (ก็จะ) ไหว้ทุก ๆ ปี แน้ว (นั่นแหละ)....”

คนอื่น ๆ ที่ไปร่วมพิธี จะนั่งยอง ๆ อย่างสงบเงียบ ไม่ส่งเสียงใด ๆ ปล່อยให้กวนจ้ำ พุดอยู่เพียงผู้เดียว เมื่อพุดจบ บริวารทั้งหลายก็จะช่วยกันยกเครื่องเซ่นกลับขึ้นไปไว้ที่บ้านเจ้ากวน แล้วเปลี่ยนเอาเครื่องเซ่นชุดที่ ๒ ลงมาจากบ้านเจ้ากวน เพื่อไปยังจุดที่ ๒

จุดที่ ๒ : คือ ศาลเพียงตา ๓ ศาล อยู่บนเชิงเขา ห่างจากหมู่บ้านบ่อโพธิ์ ขึ้นไปบนภูเขาประมาณ ๑๐๐ เมตร พิธีการบวงสรวงที่จุดนี้ กระทำเช่นเดียวกับจุดที่ ๑ โดยกวนจ้ำ เป็นผู้บอกกล่าวเหมือนเดิม หลังจากบอกกล่าวแล้ว ก็จะนำเครื่องเซ่นชุดเดียวกันนั้น เคลื่อนขบวนไปยังจุดที่ ๓ ต่อไป

จุดที่ ๓ : คือ ศาลเพียงตาที่ใกล้กับบ่อเกลือที่สุด ห่างจากบ่อเกลือ ประมาณ ๒๕ เมตร มีศาล ๑ ศาล พิธีการบวงสรวง กระทำเช่นเดียวกันกับจุดที่ ๑ และ ๒ ยกเว้น เมื่อกวณัจ้าพูดจบแล้ว เจ้ากวณจะเดินเข้าไปหยิบกระป๋องแป้งฝุ่น หยิบแป้งในนั้นขึ้นมาโรยใส่ลงบนดอกไม้และเทียน (เครื่องไหว้) ที่นำมาด้วย ต่อจากนั้น เจ้ากวณก็ใช้แป้งที่เกลือผัดหน้าตนเอง แล้วส่งกระป๋องแป้งต่อให้กวณัจ้า กวณัจ้าหยิบแป้งผัดหน้าตนเองแล้วส่งต่อให้บริวารและคนอื่น ๆ ซึ่งก็จะใช้แป้งผัดหน้าตนเองทุก ๆ คน หลังจากผัดแป้งแล้ว เจ้ากวณก็จะหยิบน้ำมันใส่ผมที่นำมาเป็นเครื่องเช่น ใส่ผมตนเอง แล้วยื่นให้กวณัจ้า บริวารและคนอื่น ๆ ให้ใส่ผมด้วยเช่นเดียวกัน สิ่งของทั้งสองอย่างนี้ ชาวบ้านเชื่อว่า ถ้าใครได้ใช้แล้วจะเป็นสิริมงคลแก่ตนเอง

ขั้นที่ ๔ (การกวาดบ่อเกลือ) หลังจากเสร็จพิธีบวงสรวง ณ จุดที่ ๓ แล้ว เจ้ากวณจะสั่งการให้ชาวบ้านที่เป็นชายฉกรรจ์ช่วยกันขุดทรายและดินที่อัดแน่นอยู่ในบ่อเกลือขึ้นมา และให้ชาวบ้านที่เหลือทั้งชายและหญิงขนดินมากันน้ำจากลำน้ำเพียง ไม่ให้ไหลเข้าไปในบ่อเกลือ เมื่อขุดดินออกจากบ่อเกลือ ลึกลงไปประมาณ ๑ ช่วงคน จะมีน้ำเกลือออกมา พวกที่อยู่ข้างบน จะส่งถังลงไปตักน้ำเกลือที่ผสมดินออกมาเรื่อย ๆ โดยเททิ้งลงลำธาร เมื่อขุดไปจนถึงพื้นที่ที่เป็นหินลาดอยู่ใต้สุดของบ่อเกลือ ความลึกประมาณ “สุดลำไม้ไผ่สิบสองตา” หรือ “สิบสองตาพะอง” ก็จะยุติการกวาดบ่อ น้ำเกลือสะอาด รสเค็มจัด จะซึมออกมาเรื่อย ๆ จนกระทั่งเต็มวงบ่อ ชาวบ้านก็จะเริ่มตักน้ำจากบ่อเกลือไปต้มทำเกลือต่อไป การตักน้ำจากบ่อเกลือ จะไม่แย่งชิงกัน แต่จะเข้าคิวตามลำดับก่อนหลัง ใครมาก่อนก็ตักก่อน ในขณะที่ตักน้ำเกลือก็ห้ามถกเถียงกัน เพราะเชื่อกันว่า ถ้าถกเถียงกันแล้ว น้ำเกลือจะไม่ออก หรือถ้าออกก็จะเป็นสีขุ่นแดง แสดงว่าเจ้าปู่ไม่พอใจ และจะต้องทำพิธีขอขมาต่อเจ้าปู่

๑.๒ พิธีขอขมาเจ้าปู่บ่อเกลือ กระทำเมื่อลูกหลานไม่ปฏิบัติตามกติกามติของหมู่บ้าน เช่น ถกเถียงกันระหว่างตักน้ำจากบ่อเกลือ หรือไปทะเลาะเบาะแว้ง ไม่รักใคร่สามัคคีกัน แม้จะเป็นการกระทำของลูกหลานบ้านบ่อโพธิ์ที่ไปอยู่ที่อื่นแล้วก็ตาม ชาวบ้านบ่อโพธิ์ก็กล่าวว่ พิธีขอขมานี้ ไม่ค่อยเกิดขึ้นบ่อยนัก เพราะลูกหลานมักจะปฏิบัติตามกติกามติ

อย่างเคร่งครัด พิธีขอขมาเจ้าปู่บ่อเกลือ ให้ปฏิบัติโดยลูกหลานที่กระทำผิดกติกา นำดอกไม้ ธูป เทียน ไปหาเจ้ากวน ซึ่งจะมีเครื่องเช่น คือ ไก่กู่ลา ๑ ตัว ไช้ไก่ ๑ ฟอง เหล้า ๑ ขวด ดอกไม้ขาว ๖ คู่ เทียน ๕ คู่ ข้าวต้มมัด ๔ คู่ (๘ กlib) และผ้า ๒ ผืน ให้เจ้ากวนทำพิธีบอกกล่าวขอขมาจากเจ้าปู่บ่อเกลือ เมื่อทำพิธีแล้ว ผู้ที่ทะเลาะเบาะแว้งกันก็จะคืนดีกัน น้ำเกลือในบ่อ ก็จะไหลออกมาเป็นปกติ

๑.๓ บุญเดือนเจ็ด หรือบุญประสาทมึ้งของบ้านบ่อโพธิ์

เป็นประเพณีประจำปีที่ชาวบ้านบ่อโพธิ์จะจัดขึ้นเพื่อถวายต่อเจ้าปู่ (เจ้าหลวง) หันท้าว (ท่านท้าว) แม่น้อย และนางเอย ซึ่งเป็นเจ้าป่า เจ้าเขาที่ปกปักรักษาบ่อเกลือ เป็นการขอบคุณที่ได้ให้น้ำเกลือแก่พวกตน การจัดงานจะกระทำกันในวันขึ้น ๑๔ ค่ำ เดือน ๗ ซึ่งเป็นช่วงที่หมดฤดูทำเกลือ อย่างเข้าฤดูฝน และลำน้ำเพียะมีน้ำมาก ไหลเข้าบ่อเกลือจนกระทั่งไม่สามารถนำน้ำมาต้มเกลือได้แล้ว

พิธีการทำบุญเดือนเจ็ดจะเริ่มต้นที่บ้านเจ้ากวน โดยชาวบ้านทุกหลังคาเรือน นำขี้ผึ้งมารวมกัน เพื่อสร้างเป็น "ตันผึ้ง" หรือ "ปราสาทผึ้ง" จำนวน ๑ ตัน ผู้สูงอายุทั้งหญิงและชายจำนวนหนึ่งซึ่งเป็นคนทรงและนางรำ จะแต่งกายด้วยชุดขาว หรือแดง มาพร้อมกันเพื่อแห่ตันผึ้ง จากบ้านเจ้ากวนไปยังวัดบ่อโพธิ์ (ทำที่วัดแห่งอื่นไม่ได้ ต้องเป็นวัดนี้เท่านั้น) เมื่อถึงวัด จะแห่รอบศาลา ๓ รอบ (วนขวา) พร้อมกันนั้น พวกนางรำ และคนทรงจะพ้อนรำตามขบวนตันผึ้งไปจนครบ ๓ รอบ แล้วนำตันผึ้งไปตั้งไว้บนศาลาวัด ซึ่งนิมนต์พระ ๖ รูปมาสวด มีการทำบุญเช้า โดยชาวบ้านนำข้าวปลาอาหารมาร่วมตักบาตรทำบุญตามพิธีทางพุทธศาสนา และกลางคืนจะมีงานรื่นเริงตามอัธยาศัย

จะสังเกตเห็นว่า การทำบุญเดือนเจ็ด ได้ผสมผสานของพิธีกรรมทางพุทธศาสนาเข้ากับพิธีกรรมแบบดั้งเดิมของชาวพื้นเมือง ซึ่งอาจจะนำบุญประสาทมึ้งจากของเดิมที่นำมาจากฝั่งลาว มาผสมกับแนวคิดเรื่องการทำบุญเดือนเจ็ดของพุทธศาสนาของฝ่ายไทยก็เป็นได้ เพราะเป็นประเพณีที่มีความเป็นเอกลักษณ์ของตนเอง และไม่ใช่วิบวงสรรวงเจ้าปู่บ่อเกลือ ซึ่งเกี่ยวข้องกับเจ้าป่าเจ้าเขาโดยเฉพาะ

๑.๔ พิธีเลี้ยงหอ หรือเลี้ยงเจ้าปู่ เป็นประเพณีที่จัดขึ้นในวันขึ้น ๘ ค่ำ เดือน ๘ ของทุกปี ช่วงที่ชาวบ้านทำไร่นาเสร็จแล้ว อยู่ระหว่างรอผลผลิตจากไร่นา และว่างจากการงานต่าง ๆ จึงพร้อมใจกันเลี้ยงขอบคุณเจ้าปู่บ่อเกลืออีกครั้งหนึ่ง

พิธีการจะเริ่มที่บ้านเจ้ากวน โดยผู้สูงอายุที่มีความสามารถในการทำบายศรี จะช่วยกันทำบายศรีจนแล้วเสร็จในคืนก่อนพิธี เมื่อถึงวันประกอบพิธี เจ้ากวนจะพาชาวบ้านเหล่านั้น พร้อมบายศรี ในยังคงเพียงตามบึงเขา (เรียกว่า ศาลเจ้าปู่) เพื่อถวายบายศรีแก่เจ้าปู่ ในบายศรี จะมีเครื่องเซ่น ได้แก่ ข้าวตอก ดอกไม้ ข้าวดำ ข้าวแดง เมื่อทำพิธีเสร็จแล้ว ก็แยกย้ายกันกลับบ้านเรือนของตน ประเพณีนี้ ใช้เวลาไม่นาน และส่วนมากจะมีแต่เฉพาะผู้สูงอายุเท่านั้น

๒. พิธีปักธง (หรือ พิธีปักธงผ้าขาว)

ชาวพื้นเมืองเชื้อสายไทย-ลาวหลายหมู่บ้าน แถบเทือกเขาเพชรบูรณ์ มีประเพณีหลายอย่างที่สืบทอดกันมาช้านาน เพื่อแสดงถึงความเคารพและการระลึกถึงพระคุณของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ได้ประทานความอุดมสมบูรณ์มาให้ ประเพณีที่พบหลายแห่ง และยังคงรักษาอยู่บ้างในบ้างกลุ่มคนเหล่านี้ คือ "ประเพณีปักธง" ซึ่งยังคงปฏิบัติอยู่ในหมู่บ้านเก่าแก่ ศูนย์กลางของอำเภอนครไทย คือ บ้านโนนจัน บ้านเหนือ และบ้านหัวร่อง ตำบลนครไทย อำเภอนครไทย

จากการสัมภาษณ์ชาวบ้านที่เกิดที่บ้านโนนจัน ติดกับวัดกลาง ได้ทราบว่าชาวบ้านที่อยู่ในละแวกวัดกลาง เป็นผู้เริ่มต้นการปักธง ๓ ผืน ซึ่งเป็นผืนผ้าสีขาว ทอจากฝ้าย รูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า แขนงที่ปลายลำไม้ไผ่ตามทางยาว ชายผืนธงแต่ละผืนมีรูปใบโพธิ์ทำจากแผ่นไม้ ผูกติดไว้ห่าง ๆ กัน ประมาณ ๑๐ ใบ ธงทั้งสามผืน จะช่วยกันทอและประดิษฐ์ใบโพธิ์ ที่วัดกลาง เพื่อนำไปปักบนยอดเขาที่ซานเมือง ๓ ลูก ชื่อเขาช้างล้วง เขายันไฮ (ยัน หรือ หยัน เป็นภาษาถิ่นแปลว่าจุดตั้งขึ้นไป, ไฮ เป็นภาษาถิ่นแปลว่า ต้นไทร) และเขาดันเพล ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของเทือกเขาคราด ต่อมาวัดหัวร่องและวัดเหนือ ได้มาสมทบภายหลัง โดยมีความเชื่อว่า ถ้าปีใดไม่ปักธง ยักษ์จะเข้าหมู่บ้าน ทำความพินาศล่มจมให้แก่ชาวเมืองนครไทย ข้อมูลดังกล่าวนี้ ตรงกับคำบอกเล่าของ นายศิริ จันทรบรรจง อายุ ๖๕

ปี ซึ่งได้รับการบอกเล่าจากหน้าของบิดา ชื่อ นายสาย อ่อนอ้าย (ถ้ายังมีชีวิตอยู่ จะมีอายุประมาณ ๑๒๐ ปี) ทราบว่าการปักธง กระทำเพื่อแสดงคารวะต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เชื่อว่า สิ่งสถิตอยู่บนภูเขาทั้งสามลูก เพื่อให้คุ้มครองผู้คนให้มีความสุข พืชพันธุ์ธัญญาหาร อุดมสมบูรณ์ เนื่องจากแถบเชิงเขาทั้งสามลูกเป็นที่ราบหุบเขา มีการทำนาซึ่งต้องอาศัย น้ำที่ไหลบ่ามาจากภูเขา เช่น นาหัวเข นานอกบ้าน นาโบสถ์ นาชุมหม้อ เป็นต้น และ ยังมีนิทานปรัมปรา เล่าต่อ ๆ กันมาว่า ทุกคืนวันเพ็ญ จะมีเสียงฆ้องกลอง มโหรี ดังมาจากเขาคราด

พิธีปักธง ของชาวบ้านที่ตำบลนครไทย ในปัจจุบัน มีพระสงฆ์เป็นศูนย์กลาง โดยร่วมเดินเท้าไปกับกลุ่มชาวบ้าน ในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๒ เริ่มตั้งแต่ประมาณ ๗ นาฬิกา แล้วไปฉันเพลที่บนเขาลูกหนึ่ง เรียกว่า “เขาฉันเพล” ก่อนที่จะนำธงไปปักบนก้อนหินใหญ่ที่อยู่บนยอดเขาทีละลูก ชาวบ้านได้เล่าว่า ในสมัยก่อนพวกตนไม่จำเป็นต้องนำถ้วยจานขึ้นไปบนเขา เพราะมีถ้วยชามที่เป็นเครื่องปั้นดินเผา อยู่ในถ้ำที่เขาฉันเพล แต่ในปัจจุบันไม่มีสิ่งเหล่านี้เหลืออยู่แล้ว

พิธีปักธง มิได้มีแต่ที่เมืองนครไทยเพียงแห่งเดียวเท่านั้น ผู้วิจัยได้พบว่า ในอดีตเคยมีการปักธงบนยอดเขาใกล้บ้าน เพื่อแสดงความเคารพต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ซึ่งได้มอบทรัพยากรธรรมชาติให้แก่มวลมนุษย์ เช่น การปักธงที่ผาชี้ควาย ซึ่งอยู่ระหว่างเมืองนครไทย กับเมืองชาติตระการ มีคำบอกเล่าเป็นนิทานพื้นบ้าน ของชาวบ้านพร้าว ตำบลบ้านพร้าว อำเภออนครไทย เรื่อง “ผาชี้ควาย” ดังนี้

“ในวันเพ็ญเดือนสิบสองของทุกปี ที่ตำบลบ้านพร้าวจะมีการปักธงบนเขาผาชี้ควาย ซึ่งมีตำนานเล่าว่า พระร่วงได้นำเอาก้อนหินไปวาง เพื่อจะเหยียบขึ้นชี้ควายซึ่งตัวใหญ่มาก มีเขาสูงเทียมฟ้า และหินที่นำไปวางนั้นคือภูเขา ซึ่งเรียกว่า ผาชี้ควาย และในทุกปีชาวบ้าน จะนำธงขึ้นไปปักทุกปี เพื่อเป็นการสักการะพระร่วง และเชื่อกันว่าถ้าปีใดไม่ได้ปักธง ชาวบ้านจะมีการเจ็บป่วยล้มตายกันทั้งหมู่บ้าน ส่วนพิธีกรรมปักธงนั้น ชาวบ้านจะขึ้นไป ร่วมกันเฉลิมฉลอง โดยนำ ฆ้อง กลอง นิมนต์พระขึ้นไปสวด มีการยิงปืน ยิงปล้อง(บั้ง)ไฟ ส่วนบนภูเขานั้น ก็สามารถจุคนได้ถึง ๕๐ คน ส่วนยอดเขาที่ต้องปักธง

นั้น จะขึ้นได้แค่ ๒ คน และเล่าต่อ ๆ กันว่า เมื่อก่อนบนเขามีถ้ำ ซึ่งมีสมบัติ คือ ช้อนทองคำ ไหทอง ไหเงิน ซึ่งชาวบ้านก็พยายามค้นหา แต่ก็ไม่มีใครพบเจอ จนปัจจุบัน”^{๒๐}

จากคำบอกเล่าของชาวบ้านธารทิพย์ (ชื่อเดิม “บ้านหมูปูด”) ตำบลบึงน้ำเต้า อำเภอหล่มสัก ได้ทราบว่าชาวบ้านแห่งนี้ในอดีต เคยมีพิธีปักธงบนยอดเขา ๒ แห่ง คือที่ยอดเขา “ถ้ำฤๅษี” และยอดเขา “โนนจอมปอม” โดยใช้ธงผ้าฝ้ายที่ชาวบ้านช่วยกันทอขึ้นเป็นผืนยาว แล้วผูกเข้ากับลำไม้ไผ่ ในทางตั้ง คล้ายกับที่วัดกลาง เมืองนครไทย พิธีปักธงกระทำกันในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๒ เช่นเดียวกันกับชาวบ้านโนนจัน ที่ปักธงบนเขาช้างล้วง และชาวบ้านพร้าว ปักธงที่ผาชีควาย เมืองนครไทย ^{๒๑}

นอกจากนี้ ที่ตำบลนครชุม มีพิธีปักธงบนเขาปกโล้น ในวันสงกรานต์ของทุกปี โดยเล่ากันว่า บนเขามีบ่อน้ำที่มีฝาทองคำลอยอยู่บนผิวน้ำ ซึ่งขุนหาญห่าวเคยไปพบ ต่อมาได้มีผู้คนไปพบอีกว่ามีอยู่จริง จึงเอาผ้าขาวม้าขึ้นไปผูกบนกิ่งไม้ปักไว้ ที่ตรงบ่อน้ำนั้น เพื่อเป็นเครื่องหมายให้สังเกตเห็นว่าเป็นบ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์ที่ขุนหาญห่าวเคยไปพบ จึงเกิดเป็นประเพณีการปักธงสืบมาจนปัจจุบัน ^{๒๒}

ข้อค้นพบจากการวิจัยครั้งนี้

ชาวไทยเชื้อสายลาว ที่ตั้งถิ่นฐานอยู่แถบชายขอบประเทศไทย บนเทือกเขาเพชรบูรณ์ เช่น แถบพื้นที่อำเภอนครไทย ชาติตระการ หล่มเก่า หล่มสัก ด่านซ้าย และภูเรือ ได้พัฒนาระบบทางการเมืองภายในกลุ่มของตนเองขึ้นมา เช่น การนับญาติ การเลี้ยงปู่หรือผีบรรพบุรุษ การเลี้ยงปู่บ้านหรืออารักษ์ประจำชุมชน การจัดรูปแบบองค์กรและพิธีกรรมพิเศษเพื่อแสดงการยอมรับอำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำแผ่นดินไทย-ลาว และสร้างระบบความสัมพันธ์กับ “เจ้าแห่งธรรมชาติ” ที่มีอำนาจพอที่จะให้ทรัพยากรและความผาสุกแก่พวกตน กิจกรรมทางการเมืองเชิงพิธีการ ยังสามารถพบเห็นได้ในสังคมของกลุ่มชน

^{๒๐} ศูนย์วัฒนธรรมอำเภอนครไทย. อ่างแล้ว. น. ๑๓๘.

^{๒๑} สัมภาษณ์ นายสุกรีพ สิงห์ทอง อายุ ๘๑ ปี เมื่อวันที่ ๒๗ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๕๒.

^{๒๒} บันทึกของนายพรหม ศรีสวัสดิ์ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๗ (ดูภาคผนวก).

พื้นเมืองเชื้อสายไทย-ลาวหลายกลุ่ม แต่บางกลุ่มจะมีความเหนียวแน่นผูกพันน้อยลง โดยเฉพาะกลุ่มที่ได้รับการศึกษาแผนใหม่จากรัฐไทยมากขึ้น กลุ่มที่ยังเหนียวแน่นมาก คือกลุ่มที่อยู่ห่างความเจริญจากรัฐไทย และผู้คนในกลุ่มยังมีการศึกษาค่อนข้างน้อย

อย่างไรก็ตาม การที่พิธีกรรมเฉพาะกลุ่มเหล่านี้ ยังคงเหลืออยู่จนถึงปัจจุบัน และมีคนบางคนพยายามรักษาไว้ ก็แสดงถึงความสำเร็จในบทบาทหน้าที่ทางสังคมของพิธีกรรมเมื่อครั้งอดีต แต่จะมีบทบาทต่อไปหรือไม่ มากน้อยเพียงใด ในปัจจุบันและอนาคต จะเป็นสิ่งที่ควรทำการศึกษาในเชิงลึกต่อไป

*****

การพัฒนาภายในด้านการถ่ายทอดภูมิปัญญาดั้งเดิม

ระบบโรงเรียน ซึ่งเป็นระบบใหม่ของการพัฒนาภูมิปัญญาที่รับเข้าจากประเทศ ตะวันตก โดยผ่านการกลั่นกรองในจากฝ่ายอำนาจรัฐไทย ได้ถูกนำเข้าไปสู่กลุ่มชาว พื้นเมืองเชื้อสายไทย-ลาว แถบเทือกเขาเพชรบูรณ์ เป็นระยะ ๆ จุดแรกของชุมชนที่ได้มี โอกาสสัมผัสกับการศึกษาระบบใหม่ คือจุดศูนย์กลางของอำนาจรัฐไทยในอำเภอต่าง ๆ คือ ตำบลในเมือง ซึ่งมีโรงเรียนประชาบาลเข้าไปทำหน้าที่ด้านการพัฒนาภูมิปัญญา แบบใหม่ ๑ โรงเรียน แต่เนื่องจากความไม่พร้อม ในระยะเริ่มต้นได้อาศัยวัดและพระ สงฆ์เป็นหลัก ต่อมาจึงแยกตัวออกจากวัด

การพัฒนาระบบการศึกษาแผนใหม่ เป็นไปอย่างล่าช้า ชาวพื้นเมืองซึ่งอยู่ไกล จากที่ตั้งโรงเรียน ส่วนใหญ่จึงยังพึ่งพาระบบเดิม ในการสืบทอดภูมิปัญญา เนื้อหาและ วิธีการของภูมิปัญญาดั้งเดิม ที่ผู้เยาว์ในสมัยอดีต ตั้งแต่ยุคปฏิรูปการศึกษาในสมัยพระ บาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จนถึงเมื่อประมาณ ๔๐ ปี ที่ผ่านมานี้ จึงเป็นสิ่งที่ควรแก่การศึกษาค้นคว้า เพื่อให้เข้าใจลักษณะเฉพาะของการพัฒนาทางสังคม ของ กลุ่มชนพื้นเมืองเชื้อสายไทย-ลาว แถบเทือกเขาเพชรบูรณ์ อย่างละเอียด

ข้อมูลที่ใช้สำหรับการวิเคราะห์เกี่ยวกับการพัฒนาทางสังคม ด้านการถ่ายทอด ภูมิปัญญาท้องถิ่น ส่วนหนึ่งได้จากเอกสารที่มีนักวิชาการในท้องถิ่นสำรวจไว้แล้ว และ อีกส่วนหนึ่งได้จากการสัมภาษณ์ผู้สูงอายุ นอกจากนั้น ยังตรวจสอบความถูกต้องเชิง เนื้อหา จากแหล่งข้อมูลหลาย ๆ แหล่ง เพื่อให้ได้ข้อสรุปที่น่าเชื่อถือที่สุด การตีความ ภาษาถิ่น ใช้ความรู้ทางภาษาของผู้วิจัย ซึ่งเป็นชาวพื้นเมืองกลุ่มภาษานครไทย และมี ความรู้ด้านภาษาศาสตร์ ในฐานะวิชาหลักวิชาหนึ่งในขณะที่ผู้วิจัยศึกษาอยู่ในระดับ ปริญญาตรี วิชาเอกภาษาอังกฤษ

การวิเคราะห์ลักษณะการพัฒนาทางสังคม ด้านการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น จำแนกตามหัวข้อสำคัญ ดังนี้

๑. จริยศึกษา ธรรมชาติศึกษา และครอบครัวศึกษาในเพลงกล่อมเด็ก
๒. การถ่ายทอดคตินิยม ความเชื่อ และค่านิยม ผ่านนิทานชาวบ้าน

๓. การถ่ายทอดความรู้และเจตคติผ่านเพลงประกอบพิธีกรรมและการสู่ขวัญ

๔. การถ่ายทอดความรู้และเจตคติผ่านพิธีกรรมเกี่ยวกับชีวิต และประเพณี

๑๒ เดือน

จริยศึกษา ธรรมชาติศึกษา และครอบครัวศึกษาในเพลงกล่อมเด็ก

ผลการสำรวจข้อมูลภาคสนาม

ชาวพื้นเมืองเชื้อสายไทย-ลาว แถบชายขอบประเทศไทย บนเทือกเขาเพชรบูรณ์ ในสมัยอดีต ใช้เพลงง่าย ๆ ที่ผู้กล่อมคิดสร้างสรรค์ขึ้นเอง เป็นเครื่องมือกล่อมเกลานิรันดร์เด็ก ให้อ่อนโยนละเมียดละไม รู้จักบาปบุญคุณโทษ เคารพรักผู้ให้กำเนิด รู้จักวิถีชีวิตที่ดั่งงาม ผูกพันและเกื้อกูลกับธรรมชาติสิ่งแวดล้อม ส่วนมากเพลงกล่อมเด็กของชาวบ้าน จะสอดแทรกคำพรรณนาถึงพฤติกรรมต่าง ๆ ที่ดั่งงาม และพฤติกรรมที่ไม่ควรปฏิบัติ โดยเปรียบเทียบถึงสัตว์ต่าง ๆ เช่น แมลงทับ ผีเสื้อ ลิง ค่าง เต่า ปลา บางครั้งจะกล่าวถึงสัตว์ดุร้ายเพื่อให้รู้จักกลัวที่จะกระทำความผิด ดังตัวอย่างในที่นี้

๑. เพลงกล่อมลูกน้อย^{*}

นอนสะเกิดเอ๋ย....อีแม่ละหม่อม ใครเอ๋ยจะกล่อม ให้เจ้านอนวัน

เอ๋ย.....

นอนสะเกิดเอ๋ย...แม่ทองดี แม่จะพัดจะวีเอ๋ย ให้เจ้านอนวันเอ๋ย.....

นอนสะเกิดเอ๋ย...แม่นกเขาขันแต่เช้าเอ๋ย ไปจนเย็น .....

นอนสะเกิดเอ๋ย...แม่นกเขาขันเอ๋ย ขันก่อนเย็น ๆ สักหน่อย เจ้าจะกลับ

ริงเอ๋ย....

นอนสะเกิดเอ๋ย...แม่นกขมิ้นเหลืองอ่อน ให้เจ้าหลับเจ้านอนเอ๋ย.....

ให้เจ้าหลับเจ้านอนเอ๋ย...แม่จะโกยเอ๋ย....

นอนสะเกิดเอ๋ย...แม่เนี้ยอ่อน แม่จะพาขึ้นเรือไพฑูรย์เอ๋ย นะโรยรา

เอ๋ย....

* ข้อมูลจาก นางนวน สุทธิการ อายุ ๘๑ ปี. ออกจาก ศูนย์วัฒนธรรมอำเภอนครไทย. การรวบรวมและศึกษานิทานชาวบ้านและเพลงพื้นบ้านอำเภอนครไทย จังหวัดพิษณุโลก. ๒๕๓๘. น.๑๗๕.

นอนสะเทิดเอ๋ย...แม่เนี้ยเย็น แม่จะพาเจ้าเล่นทรายวังเอ๋ย.....

นอนสะเทิดเอ๋ย...แม่เนี้ยละเอียด เจ้าเกลียดแล้วจะกินเอ๋ย น้ำนมใคร
เอ๋ย....

นอนสะเทิดเอ๋ย...แม่ยอดเส่นหา แม่จะผูกคู้ผ้าเอ๋ย ให้เจ้านอนวัน
เอ๋ย....

นอนสะเทิดเอ๋ย...แม่ยอดรัก อย่าให้แม่อุ้มเจ้านักเอ๋ย เจ้าจะเคยตัว
เอ๋ย....

นอนสะเทิดเอ๋ย...แม่เลี้ยงเจ้าไว้เป็นเพื่อนเอ๋ย แม่ทองอุ้นเรือนเอ๋ย นะไร
ดีเอ๋ย...

นอนสะเทิดเอ๋ย .....

การวิเคราะห์บทบาทในการถ่ายทอดภูมิปัญญา

จากการวิเคราะห์ พบว่า “เพลงกล่อมลูกน้อย” ของชาวพื้นเมืองนครไทย มีบทบาททางอ้อม ด้านจริยศึกษา ธรรมชาติศึกษา ครอบครัวยศึกษา ซึ่งสอดคล้องกับ หลักสูตรจิตวิทยาการศึกษาทุกประการ คือ

๑. สะท้อนถึงความรักของแม่ที่มีต่อลูกสาว โดยใช้ถ้อยคำหลายคำที่ ไพเราะ กินใจ เป็นคำแทนชื่อลูกน้อยที่ถูกกล่อม ได้แก่

(๑) “แม่ละหม่อม” โดยทั่วไปใช้ว่า “หม่อม” หรือ “อีหม่อม” เป็น ภาษาถิ่นนครไทย ใช้เรียกลูกหลานที่เป็นหญิง แสดงความรักใคร่อย่างยิ่ง

(๒) “แม่ทองดี” แสดงถึงความมีค่าเปรียบทองคำเนื้อดี

(๓) “แม่นกเขาขัน..” เปรียบเทียบว่ามีน้ำเสียงไพเราะเหมือนนกเขาขัน

(๔) “แม่นกขม้นเหลือง(เหลือง)อ่อน” เปรียบเทียบว่าตัวเล็ก ๆ น่ารัก และน่าเอ็นดู เหมือนนกขม้นเหลืองอ่อน

(๕) “แม่เนี้ย(เนื้อ)อุ้น” “แม่เนี้ยเย็น” “แม่เนี้ยละเอียด” แสดงความ ชื่นชมในความงามของผิวพรรณ

(๖) “แม่ยอดเส่นหา” “แม่ยอดรัก” แสดงความรักอย่างสูงสุด

(๗) “แม่ทองอุ้นเรือน” เปรียบเทียบว่าเป็นสิ่งมีค่าเสมือนทองคำ สำหรับบ้านเรือนหรือพ่อแม่

๒. อ่อนวอนไม่ให้ลูกสาวรังเกียจมารดาของตนเอง เช่น “เจ้าเกลียดแล้วจะกิน.....น้ำนมใคร”

๓. สอนไม่ให้ลูกอ่อน กวนใจแม่ให้ต้องอุ้มบ่อย ๆ จนกลายเป็นเด็กที่ตามใจตนเอง คือ “อย่าให้แม่อุ้มเจ้านัก...เจ้าจะเคยตัว....”

๒. เพลงพ่อไกวเปล^๒

โอดะเห่...เอ ละชา
 หลับชะหล้า พ่อจะไกว
 หลับชะเด้อ หลับชะเด้อ
 นอนชะเด้อ นอนหลับชะเด้อ
 พ่อไปไร่ เอาแตงมาหา
 แม่ไปนา เอาปลามาป้อน
 เจ้าอย่าอ่อน อย่าแหวพ่อเด้อ
 หลับชะเด้อ หลับตาชะเด้อ
 นอนชะเด้อ นอนหลับชะเด้อ .....

การวิเคราะห์บทบาทในการถ่ายทอดภูมิปัญญา

จากการวิเคราะห์ พบว่า “เพลงพ่อไกวเปล” ของชาวพื้นเมืองนครไทย มีบทบาททางจริยศึกษา ธรรมชาติศึกษา และครอบครัวศึกษา ดังนี้

๑. พ่อซึ่งเป็นผู้ร้องเพลงกล่อมลูก แสดงความรับผิดชอบของตนเองต่อลูกน้อย อย่างเต็มที่ โดยช่วยมารดาเลี้ยงดูลูก ในขณะที่อีกฝ่ายหนึ่งไม่ว่างงาน

๒. สอนให้ลูกเข้าใจว่า การจากไปชั่วคราวของพ่อแม่ นั้น เป็นการทำเพื่อลูก ไม่ใช่เพื่อตนเอง (พ่อไปไร่ เอาแตงมาหา...แม่ไปนา เอาปลามาป้อน)

๓. ลูกไม่ควรอ่อนให้พ่อ(แม่) ต้องลำบาก เพราะพ่อแม่เสียสละเพื่อลูกทุกอย่าง ขอให้ลูกหลักพักผอนเสียโดยเร็ว

^๒ ข้อมูลจาก นายดี พัวพัน อายุ ๗๗ ปี. ศูนย์วัฒนธรรมอำเภอนครไทย. อ้างแล้ว. น. ๑๖๘.

๓. เพลงพระจันทร์^๓

เดือนโค้งเอ๋ย ขโยงพระจันทร์
 สาวน้อยนอนวัน จักจั่นนอนคืน
 สะอื้นอ้องให้ ปวดเจ็บปวดไข้
 หาหมอมามารักษา หมอมามาคจะทำยาตอง
 ขนานหนึ่งซี่ ขนานหนึ่งเหล้า
 ปีกนกยาง ขนคางนกเอี้ยง
 ดีควายเผือก ดีฮิ้น ดียุง
 ประสมกัน ดีจักจั่น เขาวาน้ำมันเรไร
 หน้ำตายไผ่ เขาวาน้ำกอบแกบ
 แขนบสังข์ อีโลงปานพิก
 ข้าวรอก หมากเพชร เอาตื่นเปิดใส่ด้วย
 รากกล้วยตานี ผักเสี้ยนผี บินกระพือไปกระพือมา

การวิเคราะห์บทบาทในการถ่ายทอดภูมิปัญญา

จากการวิเคราะห์เนื้อเพลง “เดือน(เดือน)โค้ง” ซึ่งแปลว่า พระจันทร์วันเพ็ญ พบว่า ไม่มีเนื้อหาอะไรเกี่ยวกับพระจันทร์ แต่มีบทบาทในการถ่ายทอดภูมิปัญญาดังนี้

๑. ใช้ถ้อยคำร้องเปรียบเทียบ ให้เด็กน้อยอยู่ในเปลรู้ว่าเด็ก มีความสวยงาม บริสุทธิผุดผ่อง และ นำความสว่างไสวมาสู่พ่อแม่ เปรียบเสมือนพระจันทร์วันเพ็ญ

๒. ตักเตือนว่าเด็กเล็ก ๆ (สาวน้อย) ควรจะนอนหลับกลางวัน เพราะ จักจั่นก็นอน(กลาง)คืน เช่นเดียวกัน ถ้าไม่นอนหลับ อาจเจ็บป่วย ต้องให้หมอมารักษา

๓. ยาตองที่หมอปรงให้ แต่ละชนิดก็ไม่นำรับประทาน อย่างหนึ่งเป็น

^๓ ข้อมูลจาก นางนก อุ่นจันทร์. อายุ ๖๕ ปี. ศูนย์วัฒนธรรมอำเภอนครไทย. อ่างแล้ว. น. ๑๗๗.

อุจจาระ ส่วนอีกอย่างหนึ่งก็ใช้เหล้าดองกับสิ่งของสารพัดที่น่ารังเกียจ เช่น ปีกนกยาง
ขนคางนกเอี้ยง ดีควายเผือก ตีรัน ตีขุง ตีจักจั่น น้ำมันเรไร ฯลฯ ถ้าเด็กไม่ยากกินยา
เหล่านี้ ต้องนอนพักผ่อนตามเวลา

๔. สอนทางอ้อมให้รู้จักสิ่งต่าง ๆ ตามธรรมชาติ ที่ใช้เป็นเครื่องปรุงยา
สมุนไพรในสมัยนั้น

การถ่ายทอดคตินิยม ความเชื่อ และค่านิยม ผ่านนิทานชาวบ้าน

ผลการสำรวจข้อมูลภาคสนาม

การสำรวจข้อมูลภาคสนาม พบว่านิทานของชาวพื้นเมืองเชื้อสายไทย-ลาว แถบ
เทือกเขาเพชรบูรณ์ เริ่มมีผู้จัดบันทึกไว้อย่างเป็นระบบบ้างแล้ว เช่น ศูนย์วัฒนธรรม
อำเภอนครไทย ได้ทำการสำรวจและบันทึกนิทานชาวบ้าน ๔ ตำบล ในอำเภอนครไทย
เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๓๘ สามารถรวบรวมไว้ได้ ๙๘ เรื่อง จำแนกเป็น ๕ ประเภท ดังนี้^๔

(๑) นิทานประเภทคติธรรม รวบรวมไว้ได้ ๒๒ เรื่อง จากตำบลนครไทย ๔
เรื่อง, ตำบลบ้านพร้าว ๘ เรื่อง, ตำบลนาบัว ๕๖ เรื่อง และตำบลหนองกะท้าว ๔ เรื่อง

(๒) นิทานประเภทอธิบาย รวบรวมไว้ได้ ๑๒ เรื่อง จากตำบลนครไทย ๔ เรื่อง,
ตำบลบ้านพร้าว ๓ เรื่อง, ตำบลนาบัว ๑ เรื่อง และตำบลหนองกะท้าว ๔ เรื่อง

(๓) นิทานประเภทมุขตลก รวบรวมไว้ได้ ๒๔ เรื่อง จากตำบลนครไทย ๑๓
เรื่อง, ตำบลบ้านพร้าว ๑ เรื่อง, ตำบลนาบัว ๖ เรื่อง และตำบลหนองกะท้าว ๔ เรื่อง

(๔) นิทานประเภทความเชื่อ รวบรวมไว้ได้ ๑๖ เรื่อง จากตำบลนครไทย ๑
เรื่อง, ตำบลบ้านพร้าว ๒ เรื่อง, ตำบลนาบัว ๑๐ เรื่อง และตำบลหนองกะท้าว ๓ เรื่อง

(๓) นิทานประเภทภูมินาม รวบรวมไว้ได้ ๒๔ เรื่อง จากตำบลนครไทย ๓
เรื่อง, ตำบลบ้านพร้าว ๓ เรื่อง, และตำบลหนองกะท้าว ๑๘ เรื่อง

นอกจากนี้ สาร สารทัศนานันท์ นักประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของเมืองด่านซ้าย

^๔ ศูนย์วัฒนธรรมอำเภอนครไทย. ช้างแล้ว. น. ๕๑.

ได้รวบรวมนิทานสนุกพื้นบ้านอีสาน และจัดพิมพ์เผยแพร่ รวม ๑๐๘ เรื่อง ซึ่งล้วนแต่เป็นเรื่องตลกขบขัน เกี่ยวข้องกับการมีเพศสัมพันธ์ของชาวบ้าน ซึ่งได้แฝงคำสอนทางอ้อม ด้านเพศศึกษาไว้ด้วย

การวิจัยครั้งนี้ จะวิเคราะห์เพื่อให้เห็นถึงคุณค่าของนิทานพื้นบ้านที่ชาวบ้านดั้งเดิมของหัวเมืองลาว เคยเล่าขานกันมา โดยจะยกตัวอย่างเรื่องที่มีข้อมูลชัดเจน และไม่หายาบบลน เพียง ๓ เรื่อง เท่านั้น

๑. เรื่อง "กำพำรำ" ^๕

เป็นนิทานเรื่องหนึ่งที่อยู่ในประเภทคติธรรม เล่าโดยชาวบ้าน หมู่ที่ ๑ ตำบลบ้านพำรำ อำเภอนครไทย ชื่อ นายแปว ชมมี อายุ ๖๔ ปี

เนื้อความนิทาน "มีเด็กชายกำพำรำอยู่คนหนึ่ง อาศัยอยู่กับลุง ลุงมีลูกหลายคน กลัวว่าหลานจะรังแกลูกของตน จึงนำกำพำรำไปฝากไว้กับตายายที่ปลายนา หลังจากเวลาผ่านไปประมาณสองสัปดาห์ ลุงก็คิดถึงหลาน จึงไปเยี่ยม และร้องถามไปว่า มีอะไรกินไหม หลานตอบว่าไม่ต้องห่วง ถ้าหิวก็หิวถึงไปที่สระน้ำ ก็ได้กิน ลุงรู้ว่าหลานเป็นคนขยัน จึงชวนไปหาไก่ป่า พอเดินไปก็ได้ไก่ป่ามาตัวหนึ่ง แบ่งกับหลานคนละครึ่งตัว กำพำรำเอาไก่ใส่ไม้เสียบปิ้งสุกแล้วเหน็บฝาไว้ ไม่ยอมกิน เพราะความเสียดาย พอตื่นเช้าวันรุ่งขึ้นก็พบว่าไก่ปิ้งได้หายไปเสียแล้ว วันต่อมา กำพำรำได้พบกับลุงอีก ลุงถามว่าได้กินไก่ไหม ลุงไม่ได้กินเนื้อไก่เลย กินแต่น้ำแกง เพราะให้ลูกกินเนื้อหมด กำพำรำตอบลุงว่ากระดูกยังไม่มีโอกาสแตะเลย ลุงจึงชวนไปหาไก่ป่าอีก และไม่ได้ห่อข้าวไปอีกเช่นเดิม ได้ไก่มาอีกตัวหนึ่งก็แบ่งกันคนละครึ่ง หลานชายก็ปิ้งแล้วเสียบฝาไว้เช่นครั้งที่แล้ว รุ่งขึ้นไก่ปิ้งก็หายไปอีก ลุงรู้สึกสงสาร จึงให้กำพำรำไปเลือกไก่บ้านที่ลุงเลี้ยงไว้ ๕-๖ ตัว มาทำอาหารกิน กำพำรำไม่รู้อาจะเลือกตัวไหนดี จึงขอข่าวสารจากลุงมาโปรยให้ไก่กิน แล้วเลือกตัวที่มากินข้าวสาร เมื่อจะอุ้มไก่อกลับบ้าน ลุงสั่งกำพำรำว่าอย่างเพิ่งกิน ให้ชั่งไว้ก่อนสักวันสองวัน ให้คูนป่าเสียก่อน กำพำรำปฏิบัติตามคำสั่งลุงทุกอย่าง แต่ตอนเช้าขึ้นมาก็พบว่าไก่ที่เอาไปเลี้ยงไม่ยอมขันเหมือนไก่ ตัวอื่น ๆ จึงอ่อนวอนขอให้ไก่ขันให้ฟัง พอไก่ขยับปีกขัน เสียงไก่อได้ยินไปจนถึงเมืองบาดาล ทำให้ลูกสาว

^๕ ศูนย์วัฒนธรรมอำเภอ นครไทย. อ่างแล้ว. น. ๕๔ - ๕๕.

ทั้ง ๑๒ คน ของเจ้าเมืองบาดาลร้อนรน อยากขึ้นมาเมืองมนุษย์ เจ้าเมืองบาดาลไม่ยอม ลูกสาวคนเล็กจึงแอบหนีขึ้นมาและแปลงร่างเป็นไก่ที่สวยงามเสียงดี ไก่ตัวนี้เข้าไปในบ้านของกำพรา และกำพราได้จับไปเลี้ยงไว้ ต่อมา ชาวว่ากำพรามีไก่ที่สวยงามก็ได้ยินไปถึงพระราชของเมืองนั้น พระราชาอยากได้ไก่ จึงให้ทหารไปขอซื้อจากกำพรา แต่ไก่ซึ่งเป็นธิดาเจ้าเมืองบาดาลได้หนีกลับไปยังเมืองบาดาล พระราชาเกณฑ์ทหารไปขุดจนถึงเมืองบาดาล แต่ไม่มีใครกล้าตามลงไป กำพราจึงอาสาลงไป โดยขอเชือกยาวร้อยโยชน์ ๑ เส้น ข้าว ๑ กระติบ น้ำบรรจุในน้ำเต้า ๑ ลูก ขอเวลา ๑ วัน และให้พระราชาสร้างบ้านให้ตายายอยู่ พร้อมทั้งให้มีอาหารอย่างอุดมสมบูรณ์ หลังจากนั้น กำพรา ก็ลงไปยังเมืองบาดาล ได้พบกับลูกสาว ๑๒ คน ของเจ้าเมืองบาดาล กำพราหิวน้ำมาก ขอ น้ำดื่ม แต่ไม่มีใครสนใจ นอกจากลูกสาวคนเล็ก ซึ่งตักน้ำให้กำพราดื่ม น้ำหยดลงบนพื้น กลายเป็นทองคำ เมื่อซักถามกัน จึงรู้ว่าลูกสาวคนเล็กของเจ้าเมืองบาดาลคือไก่จำแลง จึงชวนขึ้นไปยังเมืองมนุษย์ โดยไม่ให้ทำอะไรติดตัวไป แต่เมื่อจะขึ้นไปจริง ๆ นางขอนำเสื้อผ้าติดไปด้วย ๑ ชุด กำพรายอมให้ทำได้ แต่พอถึงเมืองมนุษย์ นางก็บอก ว่าลืมนำหวีมาสามผม กำพราจึงอาสาลงไปนำมาให้ แต่สั่งว่า อย่าถูกต้องเปลเป็นอันขาด เพราะถ้าเชือกเปลกระตุก คนข้างบนจะดึงเชือกขึ้นไปทันทีนางรับคำ แต่เมื่อกำพรา กลับมา เพียงแค่ไคล่ศีรษะจากทางหัวถนน นางก็ดีใจจนลืมหวี รีบก้าวขึ้นบนเปลก่อน คนข้างบนดึงเปลขึ้นทันที กำพราวิ่งตามมาไม่ทัน ธิดาเจ้าเมืองบาดาลจึงขึ้นมาเมืองมนุษย์เพียงคนเดียว เมื่อพระราชาทอดพระเนตรเห็นก็หลงรัก และพาเข้าวัง แต่ไม่อาจแตะต้องตัวนางได้ เพราะตัวร้อนเป็นไฟ กำพราได้พยายามร่ำเรียนวิชากับอาจารย์ท่านหนึ่ง เกี่ยวกับการเหาะเหินเดินอากาศ เมื่อเหาะได้แล้ว อาจารย์ได้มอบหนังสือให้เล่มหนึ่ง ซึ่งมีวิชาชุบชีวิตคนตายให้ฟื้นได้ กำพราเหาะขึ้นไปยังเมืองมนุษย์ รู้ว่าธิดาเจ้าเมืองบาดาลถูกนำไปไว้ในวัง และตายายถูกฆ่าตายทั้งคู่ จึงชุบชีวิตให้ตายายตายาย ขอให้ชุบให้หนุ่มสาวก็เดิม กำพรา ก็ทำตามที่ตายายต้องการ หลังจากนั้น ก็พากันเดินทางเข้าเมือง เมื่อถึงวังก็บุกเข้าไปช่วยธิดาเจ้าเมืองบาดาล พระราชาได้ส่งทหารไปจับตัวกำพรา แต่ไม่สำเร็จ กำพราสามารถช่วยธิดาเจ้าเมืองบาดาลได้ และพานางไปอยู่ด้วยที่บ้าน พร้อมกับตายายอย่างมีความสุข"

โดยใช้สิ่งของเป็นเครื่องเสียงท่าย หรือใช้กิริยาอาการของนางตั้งเป็นสิ่งบอกกล่าว บางครั้ง นางตั้งก็จะร้องรำให้ดู หรือถ้านางตั้งผิดข้าวแรง ๆ ก็แปลความว่า ปีนั้นฟ้าฝนจะบริบูรณ์ดี เมื่อเล่นกันจนเป็นที่พอใจแล้ว ก็จะเชิญให้นางตั้งกลับไป นางทรงจะวางกระดั่งลงกับพื้นดิน แสดงว่านางตั้งออกจากร่างแล้ว

เพลงประกอบการเล่นประกอบพิธีขอฝน ที่บ้านสายทอง ตำบลนครไทย อำเภอนครไทย เช่น “เพลงแม่ศรี” มีหลายสำนวน บางสำนวนน่าสนใจมาก มีเนื้อร้องที่กล่าวพาดพิงถึงบุคคลในวรรณกรรม “ขุนช้างขุนแผน” ดังนี้

“แม่ศรีเอ๋ย แม่ศรีตกรอก
นมขึ้นเต็มอก ใครจะเลี้ยงเจ้าได้
เก้าปีสิบปี จะมีผิวใหม่
เจ็บเนื้อแค้นใจ แม่ยายสร้อยทอง
เชิญปู่เชิญกลอง เชิญแม่ทองศรีเอ๋ย (ซ้ำ)

แม่ศรีเอ๋ย แม่ศรีสร้อยสะ
ยกมือไหว้พระ เขาก็มีคนชม
หางควเจ้าก็ลา หางตาแม่ก็กลม
ซัก(ซัก)ผ้าปิดนม แม่ศรีเอ๋ย (ซ้ำ)

แม่ศรีเอ๋ย แม่ศรีนมเพลา
นมขึ้นสองเต้า ก็เป็นสายบัว
แม่บัวเอ๋ย แม่บัวออกกระด้าง
มาเกี่ยวหญ้าช้าง ให้เข้าขายนาง
มาเกี่ยวหญ้าช้าง ให้เจ้าคอยช้างเอ๋ย

แม่ศรีเอ๋ย แม่ศรีระหง
เชิญเจ้ามาลง อีนางสร้อยทอง
เชิญปู่เชิญกลอง เชิญแม่ทองศรีเอ๋ย (ซ้ำ)”^๕

^๕ ศูนย์วัฒนธรรมอำเภอนครไทย. อ่างแล้ว. น. ๑๙๙.

เพลงเชณูสังข์ศักดิ์สิทธิ์ ของชาวบ้านอำเภอนครไทย มีหลายคำร้อง แต่ไม่ต่างกันมากนัก จะเปลี่ยนแปลงไปก็เฉพาะเมื่อกล่าวถึงประเภทสิ่งของที่นำมาใช้ในการประกอบพิธีกรรม

ส่วนที่บ้านธารทิพย์ หรือบ้านหมูบุตร ตำบลบึงน้ำเต้า อำเภอลำลูกเกด มีเนื้อร้องแปลกออกไป และใช้กับการเชณูสังข์ศักดิ์สิทธิ์ลงมาถึงร่างนางทรง ในการเล่นขอฝนทุกประเภท ไม่ว่าจะ เป็น นางดั่ง นางควายตุ้ นางก้านหญ้า นางไซ ฯลฯ เนื้อร้องของเพลงประกอบพิธีละเล่นเพื่อขอฝนที่บ้านธารทิพย์ ชื่อ "เพลงพวงมาลัย" มีดังนี้

“พวงมาลัยเอ๋ย ลอยไป ลอยไป
 ไปติดอยู่ปลายมะขามเอ๋ย...
 พวงมาลัยเอ๋ย ลอยไป ลอยไป
 ไปเสียที่ปลายมะขามเอ๋ย
 ไม่กลัว เขาหรือ จะใส่ฝ่ามือไปตาม
 พวงเอ๋ย มาลา พวงเจ้ามาลัยเอ๋ย....” (ดนตรีรับ)
 “การะหงเอ๋ย...ปึกเจ้าอ่อน ร่อนลง...ร่อนลง
 จะเข้าในดงอีเล็ดเอ๋ย...
 ปึกเจ้าอ่อน ร่อนลง...ร่อนลง
 จะเข้าในดงอีเล็ดเอ๋ย...
 ไม่กลัว เขาหรือ จะใส่ฝ่ามือขึ้นเข็ด
 หงส์เอ๋ย เจ้าข้า หน้าเจ้าเป็นนวลเอ๋ย...
 ใ้ว่าไปโศก ไปกวน
 นวลก็บอกมาเอ๋ย...”

การวิเคราะห์บทบาทด้านการถ่ายทอดภูมิปัญญา

๑. เนื้อร้องของเพลงขอฝน ที่ปรากฏอยู่ในหมู่บ้านหลายแห่งของเมืองนครไทย และเมืองลุ่มสัก ถึงแม้จะแตกต่างกันไป แต่ก็ เป็นคำบอกกล่าวให้ฝ่ายสตรี สงวน

“สัมภาษณ์ นายสุกรีพ สิงห์ทอง อายุ ๘๑ ปี อดีตผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ ๒ และหมู่ที่ ๘ ตำบลบึงน้ำเต้า อำเภอลำลูกเกด เมื่อวันที่ ๒๗ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๔๒.

เนื้อสงวนตัวให้ถูกต้องตามทำนองครองธรรม เช่น เพลงแม่ศรี ของชาวบ้านนครไทย ที่ระบุว่า “แม่ศรีเอ๋ย แม่ศรีตกรก นมขื่นเต็มอก ใครจะเลี้ยงเจ้าได้ เก้าปีสิบปี จะมีผิวใหม่...” และ “แม่ศรีเอ๋ย แม่ศรีสร้อยสะ ยกมือไหว้พระ เขาก็มีคนชม..”

๒. เพลง “พวงมาลัย” แสดงความห่วงใยในตัวผู้หญิงที่ทำตัวล่องลอยไปมา เหมือนกับพวงมาลัยว่า “ไม่กลัวเขาหรือ จะใส่ฝ่ามือไปตาม...” และ “ไม่กลัวเขาหรือ จะใส่ฝ่ามือขึ้นเช็ด..”

๓. แสดงให้เห็นลักษณะของวัฒนธรรมท้องถิ่น ว่ากลุ่มชาวพื้นเมืองเชื้อสายไทย-ลาว บนเทือกเขาเพชรบูรณ์ มีจารีตประเพณีคล้ายกับชาวบ้านในภาคอีสาน และภาคเหนือของประเทศไทย เกี่ยวกับการปฏิบัติตนของผู้คนในสังคม โดยเฉพาะฝ่ายหญิง ซึ่งเป็นเพศของมารดา จะถูกกำหนดให้ปฏิบัติตนเป็นแม่ศรีเรือน ไม่คบขู้สุ่ชาย การที่ฟ้าฝนตกไม่ตรงตามฤดูกาลนั้น ส่วนหนึ่งเนื่องจากผู้คนในสังคมกระทำผิดจารีต

๔. แสดงว่า ถ้าสตรีคนใดผิดจารีตประเพณี ต้องแก้ไขให้ถูกต้อง เพื่อให้อยู่ในสังคมร่วมกันต่อไปได้ โดยอัญเชิญสิ่งศักดิ์สิทธิ์ซึ่งส่วนใหญ่เป็นเพศหญิง มารับเครื่องเช่นไหว้ และในขณะประกอบพิธีกรรมจะมีคำร้องที่สอดแทรกการสอนหญิงในเพลงประกอบพิธีด้วย ซึ่งถ้าวิเคราะห์ตามหลักจิตวิทยาสังคม จะเห็นว่า สังคมของชาวพื้นเมืองเชื้อสายไทย-ลาว พยายามหาทางออกที่สวยงามให้แก่ผู้หลงผิด ไม่ปิดโอกาสที่จะกลับตัวเป็นคนดีของสังคม

๒. เพลงแห่นาค

เป็นเพลงที่ชาวบ้านหลายหมู่บ้าน ซึ่งได้รับอิทธิพลทางวัฒนธรรมจากเมืองนครไทย เช่น ชาวบ้านหัวร่อง อำเภอนครไทย ชาวบ้านชาติตระการ อำเภอนครไทย และชาวบ้านธารทิพย์ (บ้านหมูบุด) อำเภอหล่มสัก ใช้ขับร้องระหว่างการแห่นาคไปตามเส้นทางระหว่างบ้านของนาคกับวัดที่ทำพิธีบวช คำร้องของฝ่ายชาย เป็นคำที่ใช้บอกกล่าวฝ่ายหญิงให้รอคอยผู้บวช ไม่นอกใจไปคบชายอื่น ส่วนคำร้องของฝ่ายหญิง ก็บอกกล่าวผู้บวชให้ตั้งใจเล่าเรียน ไม่มีจิตใจอกแวกระหว่างการครองตนอยู่ในร่มกาสาวพัตร์ โดยฝ่ายหญิงให้คำรับรองว่าจะไม่นอกใจเป็นอันขาด

๒.๑ ร้องโดยฝ่ายชายที่ร่วมขบวนแห่นาค เช่น

“นาคจะบวชเสียแล้ว.....แม่ทิว...เฮ้ยไผ่...”

นาคจะลาบวชแล้ว ทูนหัวเอ๋ย...ทิวไผ่...

ฉันจะบวชเสียแน่ เสียแล้วแม่แพร...สีไพล
ไอ้ที่ปากลอย ส่วนอ้อย นั้นอย่าให้เป็นรอยควายใคร
เอาไว้ทำนาคให้ได้ เอ๋ย...เกิดเอ๋ย"^{๑๐}

๒.๒ ร้องโดยฝ่ายหญิงที่ร่วมขบวนแห่นาค เช่น

(๑) พี่นาคละของสันเอ๋ย (ฮ้า..ไฮ้) นะพ่อคุณเอยนาคชา
ยกตีนเข้าโบสถ์ จะไปบวชโปรดมารดา
ที่เราได้เลี้ยงพ่อนาคมาเอ๋ย...เอ๋ยแล้วเอ๋ย

(ลูกคู่รับ) ที่เราได้เลี้ยงพ่อนาคมา...เอ๋ยแล้วเอ๋ย
ยกตีนเข้าโบสถ์ จะไปบวชโปรดมารดา
ที่เราได้เลี้ยงพ่อนาคมา...เอ๋ยแล้วเอ๋ย

(๒) พี่นาคละของสันเอ๋ย (ฮ้า..ไฮ้) นะพ่อคุณเอยนาคชา
บวชแทนค่าน้ำนม แม่ได้อมข้าวป้อน
บวชแทนคุณที่แม่นอน...เอ๋ยไฟเอ๋ย

(ลูกคู่รับ) บวชแทนคุณที่แม่นอน...เอ๋ยไฟเอ๋ย
บวชแทนค่าน้ำนม แม่ได้อมข้าวป้อน
บวชแทนคุณที่แม่นอน...เอ๋ยไฟเอ๋ย

(๓) พี่นาคละของสันเอ๋ย (ฮ้า..ไฮ้) นะพ่อคุณเอยนาคชา
บวชไปนาน ๆ จะได้ฝากหลานน้อย ๆ
จะได้ตามกันพี่นาคทุกรอย...เอ๋ยไปเอ๋ย

(ลูกคู่รับ) จะได้ตามกันพี่นาคทุกรอย...เอ๋ยไปเอ๋ย
บวชไปนาน ๆ จะได้ฝากหลานน้อย ๆ
จะได้ตามกันพี่นาคทุกรอย...เอ๋ยไปเอ๋ย

(๔) พี่นาคละของสันเอ๋ย (ฮ้า..ไฮ้) นะพ่อคุณเอยนาคชา
บวชอยู่แต่วัด อย่าไปลัดสีกา

^{๑๐} สัมภาษณ์ นายสุครีพ สิงห์ทอง, อายุ ๘๑ ปี ที่บ้านธารทิพย์ อำเภอหล่มสัก วันที่ ๒๗ กรกฎาคม พ.ศ.๒๕๔๒.

หลวงพ่อดี แม่ทั้งหลวงพี่จะดำ พี่นาคฟังคำน้องว่า...เอยเกิด

เอย

(ลูกคู่รับ) พี่นาคฟังคำน้องว่า...เอยเกิดเอย

บวชอยู่แต่วัด อย่าไปลัดสีกา

หลวงพ่อดี แม่ทั้งหลวงพี่จะดำ พี่นาคฟังคำน้องว่า...เอยเกิด

เอย

(๕) พี่นาคละของสิ้นเอย (ฮ้า..ไฮ้) นะพ่อคุณเอยนาคชา

นาคอย่าไปตัดไม้คาน อย่าไปเขียนสาส์นถึงสาว

พี่นาคจะเก้อ ละก็เสียเปล่า...เอยได้เอย

(ลูกคู่รับ) พี่นาคจะเก้อ ละก็เสียเปล่า...เอยได้เอย

นาคอย่าไปตัดไม้คาน อย่าไปเขียนสาส์นถึงสาว

พี่นาคจะเก้อ ละก็เสียเปล่า...เอยได้เอย °°

วิเคราะห์บทบาทในการถ่ายทอดภูมิปัญญา

๑. เนื้อร้องของเพลงแห่ นาค ที่ปรากฏอยู่ในหมู่บ้านหลายแห่งของเมืองนครไทย และเมืองหล่มสัก ก็เป็นคำบอกกล่าวเป็นนัย ให้หญิงที่นาคมีใจผูกพันอยู่ สงวนเนื้อ สงวนตัวคอยท่าไม่นอกใจไปรักชายอื่นในขณะที่ฝ่ายชายครองเพศพรหมจรรย์ เช่น ร้องว่า “ไอ้ที่ปากลอย สวนอ้อย นั้นอย่าให้เป็นรอยควายใคร เอาไว้ท่า(รอ) นาคให้ได้ เอย.. เกิดเอย”

๒. สอนให้ผู้บวชและผู้ร่วมขบวนแห่ นาครู้ว่า การบวชเป็นการทดแทนบุญคุณของมารดาที่ได้เลี้ยงมา เช่นฝ่ายหญิงที่ร้องเพลงว่า “พี่นาคของสิ้น(ฉัน)” บอกแก่นาคว่า การบวชนั้นเป็นการ “บวชแทนคำน้ำนม..”

๓. อธิบายถึงความเสียสละของมารดาต่อบุตร ในการเลี้ยงดูตั้งแต่ยังเป็นทารก คำร้องจึงกล่าวว่า “...แม่ได้อมข้าวป้อน” และยากลำบากขณะคลอดและหลังคลอดบุตร จึงต้อง “บวชแทนคุณที่แม่นอน...เอยไฟเอย”

°° ศูนย์วัฒนธรรมอำเภอนครไทย. อ้างแล้ว. น. ๒๑๐-๒๑๑.

๓. สอนให้ภาคภูมิใจที่ได้มีโอกาสบวช เพราะเป็นแบบอย่างของเยาวชนรุ่นหลัง ดังเนื้อเพลงที่ว่า “บวชไปนาน ๆ จะได้ฝากหลานน้อย ๆ จะได้ตามกันพี่นาคทูกรอย... เอยไปเอย”

๔. ถ้อยคำในเพลงแห่หน้าของฝ่ายหญิงที่เมืองนครไทย ยังเตือนผู้บวชว่า ในขณะที่เป็นพระใหม่ ไม่ควรไปแอบมองสาว ๆ เพราะเป็นเรื่องที่ไม่ถูกต้อง เจ้าอาวาส (หลวงพ่อ) ก็อาจจะลงโทษถึงขั้นเขียนตี หรือพระที่บวชก่อน (หลวงพี่) ก็อาจจะด่าว่าเอาได้

๖. สอนใจฝ่ายหญิงเอง ว่าจะต้องเคร่งครัดในขนบธรรมเนียมประเพณี คือ ไม่ทำให้พระภิกษุต้องมัวหมอง เช่น ร้องว่า “นาคอย่าไปตัดไม้คาน อย่าได้เขียนสาส์นถึงสาว พี่นาคจะแก้ละก็เสียเปล่า...เอยได้เอย” ซึ่งหมายความว่า อย่าพยายามที่จะข้องแวะกับสาวแก่ที่ขึ้นคาน หรืออย่าได้เขียนจดหมายถึงสาว ๆ ในระหว่างครองเพศบรรพชิต เพราะผู้หญิงจะไม่ข้องเกี่ยวกับเป็นอันขาด

การถ่ายทอดภูมิปัญญาจากพิธีกรรมเกี่ยวกับชีวิต และประเพณี ๑๒ เดือน

ผลการสำรวจข้อมูลภาคสนาม : พิธีกรรมเกี่ยวกับชีวิต

๑. พิธีบวชนาค

ชาวบ้านในหัวเมืองแถบเทือกเขาเพชรบูรณ์ มีประเพณีการบวชตามพุทธศาสนามาช้านานแล้ว หลักฐานจากโบราณสถานที่บ้านนาบัว ตำบลนาบัว อำเภอนครไทย แสดงว่ามีการสร้างวัดเก่าแก่มาก่อนสมัยสุโขทัย และหลักฐานจากคำบอกเล่าของชาวบ้านชาติตระการ อำเภอชาติตระการ แสดงว่า มีวัดเก่าแก่มากมาย ซึ่งสมัยก่อนเคยใช้โบสถ์น้ำ (“สิมน้ำ” หรือ “สีมาน้ำ”) เป็นสถานที่สำหรับการทำพิธีบวช^{๑๒} คล้ายกับที่วัดเก่าแก่ที่บ้านนาหอ อำเภอด่านซ้าย เช่น บ้านนาหอ^{๑๓} นอกจากนี้ ยังมีวัดร้างมากมายในพื้นที่ที่เป็นเมืองเก่าบนเทือกเขาเพชรบูรณ์ บางวัดก็ได้รับการบูรณะขึ้นใหม่ และยังคงเป็นศูนย์กลางของหมู่บ้านจนถึงปัจจุบัน เช่น วัดกลาง วัดเหนือ วัดหัวร้อง วัดนา

^{๑๒} สัมภาษณ์ นายพวง เสนานุช และเจ้าอาวาสวัดชาติตระการ เมื่อวันที่ ๑๒ มกราคม พ.ศ. ๒๕๔๒.

^{๑๓} สัมภาษณ์ ชาวบ้านนาหอ และพระภิกษุที่วัดศรีภูมิ ตำบลนาหอ อำเภอด่านซ้าย.

บัว ในอำเภอนครไทย วัดชาติตระการ และวัดบ้านดง ในอำเภอชาติตระการ วัดโพนชัย และวัดศรีภูมิ ในอำเภอด่านซ้าย วัดโพนทอง และวัดหนองบัว ในอำเภอภูเรือ วัดศรีมงคล ที่อำเภอหล่มเก่า และวัดโพธิ์เย็น ที่อำเภอหล่มสัก เป็นต้น

การศึกษาเล่าเรียนของชาวบ้านแถบนี้ ตั้งแต่ก่อนสมัยสุโขทัย จนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น คงจะอาศัยวัดเป็นศูนย์กลาง เช่นเดียวกับชาวไทยสยาม ชาวหลวงพระบาง และชาวเวียงจันทน์ ภาษาเขียนที่ใช้ในสมัยก่อน เท่าที่ผู้วิจัยได้พบเห็น จากชาวบ้านที่อำเภอนครไทย อำเภอชาติตระการ อำเภอด่านซ้าย และอำเภอหล่มเก่า ในการสำรวจภาคสนามครั้งนี้ พบทั้งอักษรขอม อักษรไทยน้อย และอักษรธรรม เช่น ที่วัดกลาง อำเภอนครไทย มีทั้งสมุดดำ สมุดขาว และใบลาน เขียนด้วยอักษรธรรม ส่วนมากเป็นตำรายา ที่บ้านชาติตระการ อำเภอชาติตระการ เป็นสมุดดำ บันทึกคาถาต่าง ๆ ในพระพุทธศาสนา ที่บ้านนาหอ อำเภอด่านซ้าย เป็นใบลาน บันทึกตำรายาสมุนไพรต่าง ๆ และที่บ้านนาทราย ตำบลหล่มเก่า อำเภอหล่มเก่า เป็นใบลาน และสมุดขาว บันทึกบทสวดพระมาลัย และนิทานพื้นบ้าน เรื่อง "ทำวปลาแดก"

ข้อมูลวัฒนธรรมพื้นบ้าน ด้านขนบธรรมเนียมประเพณีจังหวัดเพชรบูรณ์ ระบุว่า การบวช ในสมัยก่อน ถือว่าเป็นการ "เรียนหนังสือ" ผู้ที่จะบวชเป็นพระภิกษุ อาจจะไม่รู้หนังสือหรือไม่รู้ก็ได้ แต่จะต้อง "ต่อหนังสือ" (ท่องจำ) หนังสือเจ็ดตำนาน ให้ได้อย่างน้อย ๑ ตำนาน (บางคนต้องไปอยู่วัดเป็นปี ๆ จึงจะต่อได้) การบวชในสมัยก่อน จะต้องให้ได้ ๑ พรรษาขึ้นไป ไม่นิยมบวชเพียง ๗ วัน หรือ ๑๕ วัน การกำหนดวันบวช จะต้องแล้วแต่พระอุปัชฌาย์ มีการตั้งทาน (ที่อำเภอนครไทย เรียกว่า "กองทาน" หรือ "กองบวช") ตั้งพิธี ก่อนถึงวันพิธี จะวานหนุ่ม ๆ สาว ๆ ในหมู่บ้านมาช่วยกันตำข้าว ในช่วงเวลากลางคืน ซึ่งจะต้องทำต่อเนื่องกันเป็นสิบ ๆ คืน เมื่อได้ข้าวพอเพียงแล้ว ก็จะแช่ข้าวทำ "ขนมเส้น" หรือ "ขนมจีน" พอได้เวลาก็กวนลูกหลานหาฟืนมาเตรียมการไว้ ก่อนถึงวันแห่นาคสักวันหนึ่ง ผู้เฒ่าผู้แก่ก็จะช่วยกันसानแกระและกรวย หนุ่ม ๆ สาว ๆ ก็เป็นฝ่ายไขลกแบ่ง นำแบ่งมานวด บีบแบ่งที่ผสมเข้าที่ดีแล้วลงในน้ำเดือด และนำขึ้นมาจับเป็นหัวขนมจีน ตกเย็น แม่ครัวก็จะทำหน้าที่เลี้ยงอาหารผู้เฒ่าผู้แก่ และสาว ๆ ที่ไปช่วยงาน นอกจากนี้ ก็ช่วยกันหาบอน หานหยวก มาเตรียมไว้ด้วย เพื่อแกงหยวก แกงบอน ซึ่งเป็นอาหารพื้นบ้านสำหรับงานเลี้ยงคนจำนวนมาก การเตรียมงานพิธีบวช เป็น

การสืบทอดมรดกวัฒนธรรมให้แก่คนหนุ่มสาวทั้งทางตรงและทางอ้อม ทั้งผู้บวชและผู้มาช่วยงาน สำหรับผู้ที่บวชเป็นพระนั้น แมื่อก่อนวันสึกยังจะต้องผ่านการเรียนรู้ที่สำคัญอีกขั้นตอนหนึ่ง กล่าวคือ จะต้องอยู่วัดก่อนสึก ๓ วัน ระหว่างนั้น จะต้องถือบาตรไปบิณฑบาตให้พระฉัน หลังจากพระฉันเสร็จแล้ว ต้องตักน้ำใส่โอ่ง รดน้ำต้นไม้ และล้างถาด (ส้วม) จนครบ ๓ วัน หลังจากครบกำหนดแล้ว ผู้เฒ่าผู้แก่จะนุ่งขาวห่มขาว มารอรับที่ประตู จูงติดสีกใหม่ออกจากวัดไป เมื่อออกจากวัดไปแล้ว ก็ต้องไปไหว้คนแก่คนเฒ่า เหมือนกับการคารวะตอนลาบวช เสร็จแล้วจึงจะกลับไปที่บ้านของตนเองได้ ^{๑๔}

พิธีกรรมอื่น ๆ ตอนทำพิธีบวช จะคล้ายคลึงกับในท้องถิ่นอื่น ๆ ของประเทศไทย ได้แก่ พิธีลาบวช จะให้ผู้ที่บวชนำพานดอกไม้ ธูป เทียน ไปกราบลาและขอขมาญาติผู้ใหญ่ หรือผู้อาวุโสที่เคยล่วงเกินด้วยกาย วาจา หรือใจ แล้วต่อจากนั้น บิดามารดาของผู้บวช จะพาไปฝากกับอุปัชฌาย์ให้เข้าวัตร ท่องคำขอบรรพชาอุปสมบท ท่องศีล จนแม่นยำดี ตามปกติจะเข้าวัตรประมาณ ๓-๑๕ วัน และเมื่อถึงวันบวช จะต้องจัดพิธีโกนผม โกนหนวด โกนคิ้ว นิยมให้บิดามารดาและญาติผู้ใหญ่เป็นผู้โกนผมให้ แล้วอาบน้ำชำระร่างกาย และแต่งกายด้วยชุดขาว สวมครุย เรียกว่า "นาค" ^{๑๕}

พิธีกรรมสำคัญอีกพิธีหนึ่ง ในการบวช คือ พิธีแห่นาค ซึ่งชาวบ้านในหัวเมืองแถบเทือกเขาเพชรบูรณ์หลายหมู่บ้าน ได้รับอิทธิพลจากฝ่ายไทยสยาม และจัดให้มีการแห่นาคเป็นขบวนใหญ่บ้างเล็กบ้าง ตามฐานะความพร้อมของเจ้าภาพ บางหมู่บ้าน เช่น บ้านโนนจัน บ้านเหนือ และบ้านหัวร้อง บ้านหนองลาน บ้านพร้าว บ้านหนองน้ำสร้าง ฯลฯ ซึ่งเป็นหมู่บ้านเก่าแก่ของชาวนครไทย นิยมบวชนาคหมู่ ในเดือน ๔ หรือ เดือน ๖ พิธีการในส่วนของพิธีทางศาสนานั้น ไม่ต่างจากในเมืองอื่น ๆ ที่ได้รับอิทธิพลจากฝ่ายไทยสยาม แต่สิ่งที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะ คือ การแห่นาค ซึ่งจะต้องมีการสร้าง "คานหามนาค" (ภาษาถิ่น เรียกว่า "แลนาค") ให้นาคนั่งเพื่อแห่ไปรอบ ๆ เมือง สิ่งที่จะต้องทำเป็นพิเศษอีกอย่างหนึ่งคือ "ผ้านุ่งนาค" ซึ่งเลียนแบบเครื่องทรงของพระมหากษัตริย์

^{๑๔} ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดเพชรบูรณ์ วิทยาลัยครูเพชรบูรณ์ ร่วมกับศูนย์วัฒนธรรมพื้นบ้าน กองส่งเสริมและเผยแพร่วัฒนธรรม สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ. วัฒนธรรมพื้นบ้าน ด้านขนบธรรมเนียม ประเพณีจังหวัดเพชรบูรณ์. ๒๕๓๑. น. ๑๑-๑๖.

^{๑๕} สุเทพ จันทร์ว่าง. ประเพณีวิถีชีวิตอำเภอหล่มเก่า. ๒๕๔๑. น. ๗.

นอกจากนั้น จะมีการร้องเพลงแห่ناق ในขณะที่แห่ناقไปวัด การสร้างคานหาม นาค หรือแลนาค จะเป็นงานอาสาสมัครของชาวบ้านฝ่ายชายที่มีฝีมือทางการช่าง "แลนาค" เป็นคานหามที่ประกอบโครงร่างด้วยไม้เนื้อแข็ง รูปร่างคล้ายเสลี่ยงของกษัตริย์ ตกแต่งขอบด้วยกาบกล้วยที่ฉลุเป็นลายไทย (การฉลุกาบกล้วย เรียกว่า "แทงหยวก") และตามชายคาของคานหามนาค ตกแต่งเป็นระบายด้วยผ้าทอมือลายหมากruk สีสดใส (ปกติใช้เป็นผ้าขาวม้า เรียกว่า "ผ้าโป้") แล้วใช้ไม้และวัสดุพื้นบ้านอื่น ๆ ประดิษฐ์ให้เป็นนोकและดาบ มัดติดแลนาคยื่นมาทางหน้าและหลัง ที่ด้านข้างทั้งสองด้าน เป็นสัญลักษณ์ของการปราบมาร ผู้นุ่งนาค จะเป็นผ้าทอมือ สีเข้ม เช่น สีน้ำเงินสลับเหลือง สีเปลือกมังคุดสลับดำ ฯลฯ ห่มสะไบที่ทำจากผ้าทอ สีขาว ลายโปร่ง และให้สวมชฎาซึ่ง โครงทำไม้ไผ่สานแล้วกรุข้างนอกด้วยกระดาษสี กระดาษเงินกระดาษทอง เลียนแบบ ชฎาของกษัตริย์ การแห่ناقส่วนมากจะแห่ทั้งในวันสุกดิบและวันบวช เพื่อให้ชาวบ้านในละแวกใกล้เคียงได้ร่วมบุญกุศล ส่วนใหญ่จะเข้ามาจับต่อกันจากคานหาม แล้ว ร้องเพลงแห่ناق มีถ้อยคำกล่าวถึงความปลาบปลื้มปีติที่นาคได้บวช และร้องบอก ให้นาคมีความอดทน ปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนาตามประเพณี โดยฝ่ายหญิงที่รอ อยู่จะไม่มองออกไปก่อน และจะรอให้นาคสึกออกมาเพื่อครองเรือนกันตามประเพณี ใน คื่นสุกดิบจะมีการทำขวัญนาค คล้ายกับที่ปฏิบัติกันในจังหวัดภาคกลาง และในวันบวช นั้น หลังจากแห่ناقไปถึงโบสถ์แล้ว นาคจะเปลี่ยนผ้านุ่งเป็นชุดสีขาว คล้ายชุดนาคใน ภาคกลาง^{๑๖}

การประดิษฐ์แลนาค การใช้ผ้านุ่งนาคแบบชาวเมืองนครไทย และการร้อง เพลงแห่ناق มิได้มีอยู่แต่เฉพาะเมืองนครไทยเท่านั้น แต่ยังปฏิบัติกันอยู่ในหมู่บ้าน หลายแห่งในเขตอำเภอหล่มสัก ซึ่งเชื่อกันว่าบรรพบุรุษได้อพยพไปจากเมืองนครไทย ด้วย เช่น บ้านธารทิพย์ (บ้านหมูปูด) บ้านสะเดียง บ้านโตก บ้านบุงคล้า บ้านนางัว ฯลฯ ดังได้กล่าวแล้ว ในการวิเคราะห์เกี่ยวกับเพลงแห่ناق

^{๑๖} ผู้วิจัยมีประสบการณ์ตรงเกี่ยวกับพิธีแห่ناقที่อำเภอ นครไทย หลายครั้ง เพราะยังปฏิบัติอยู่จนถึงปัจจุบัน.

วิเคราะห์บทบาทในการถ่ายทอดภูมิปัญญา

พิธีบวช หรืออุปสมบท มีบทบาทอย่างสูงในการถ่ายทอดภูมิปัญญาให้แก่บุรุษเพศ ซึ่งกำลังเริ่มเข้าสู่วัยผู้ใหญ่ และจะต้องเรียนรู้เกี่ยวกับอุปสรรคปัญหาต่าง ๆ ในชีวิตของลูกผู้ชาย ซึ่งจะต้องอาศัยความอดทน และธรรมะอีกมากมายหลายประการ เพื่อเอาชนะอุปสรรคต่าง ๆ ได้ในช่วงชีวิตหนุ่ม โดยเฉพาะอุปสรรคที่เกิดจากภายในจิตใจอันรุ่มร้อนของตนเอง พิธีบวช มีคุณค่าทางการศึกษา หลายประการ ทั้งในแง่ของจุดมุ่งหมาย เนื้อหา และกระบวนการของพิธีกรรม เช่น

(๑) บทบาทในการกำหนดจุดมุ่งหมาย หรือชี้แจงวัตถุประสงค์ของการบวชอย่างมีศิลปะในการสร้างแรงจูงใจ เช่น ในพิธีทำขวัญนาค

(๒) บทบาทในการเสริมพลังอำนาจทางสังคม ให้แก่ผู้บวช เพื่อให้มีกำลังใจที่จะเรียนรู้ในเพศบรรพชิตด้วยความอดทน และประกาศให้ผู้คนในสังคมช่วยกันอุปการะผู้บวช เช่น พิธีโกนผมนาค โดยบิดามารดาและผู้อาวุโสและพิธีแห่ นาค

(๓) บทบาทในการสร้างความรู้สึกรับผิดชอบต่อตนเอง และครอบครัว ให้เกิดขึ้นแก่ผู้บวช เพราะพิธีการบวชมีกระบวนการละเอียดรอบคอบ บางขั้นตอนสนุกสนาน บางขั้นตอนเคร่งขรึม บางขั้นตอนน่าสะเทือนใจ เป็นกลวิธีที่ทำให้ผู้บวชตระหนักว่า ความสำเร็จในการครองเพศบรรพชิต จะมีคุณค่าอย่างยิ่งต่อตนเองและครอบครัวในอนาคต

(๔) บทบาทในการแรงจูงใจผู้เยาว์อื่น ๆ ให้เกิดความต้องการที่จะบวช หรือสนับสนุนการบวช

๒. พิธีแต่งงานหรือกินแขกกินดอง

ประเพณีกินแขกกินดอง คือ ประเพณีแต่งงานแบบดั้งเดิม ซึ่งยังคงปฏิบัติกันอยู่บ้างในกลุ่มชาวบ้าน ในอำเภอต่าง ๆ ที่เป็นหัวเมืองบนเทือกเขาเพชรบูรณ์ เป็นประเพณีที่คล้ายคลึงกับชาวชนบทในภาคอีสาน และภาคเหนือของประเทศไทย กล่าวคือ ฝ่ายชายต้องไปสู้ออกกับพ่อแม่ของฝ่ายหญิง และมีการเรียกสินสอดกันตามฐานะ ส่วนมากขอเรียกเป็นเรือนหอ ซึ่งฝ่ายชายจะปลูกให้ในพื้นที่ใกล้บ้านของพ่อแม่ฝ่ายหญิง ผู้ที่มีฐานะดีจะเรียกสินสอดเป็นเรือนหอฝากระดาน ซึ่งเป็นไม้กระดานแบบผ่าด้วยลิ้มจากไม้ซุงแล้วตากด้วยขวาน (การเลื่อยไม้ด้วยเลื่อยมือเป็นนวัตกรรมที่นำเข้ามา

ด้วยลิ้มจากไม้ซุงแล้วตากด้วยขวาน (การเลื่อยไม้ด้วยเลื่อยมือเป็นนวัตกรรมที่นำเข้ามาในชุมชนโดยชาวบ้านจากเมืองแพร่หรือเมืองน่าน ซึ่งชาวบ้านดั้งเดิมของเมืองนครไทยด้านซ้าย ชาติตระการ และเมืองหล่ม เรียกว่า “ยวน” ซึ่งเพิ่งจะเริ่มนำเข้าไปยังสังคมของชาวบ้านแถบเทือกเขาเพชรบูรณ์เมื่อประมาณ ๖๐-๗๐ ปี ที่ผ่านมา) ผู้ที่มีฐานะรลงลงมาจะขอสินสอดเป็นเรือนหอแบบฝาปากชนิดเข้าไม้ คือ ฝาไม้ไผ่ขนาดกว้างประมาณ ๑ นิ้ว เกลาให้เกลี้ยง แล้วประกบด้านนอกด้านในของปากให้ดูเรียบร้อยสวยงาม ส่วนผู้มีฐานะยากจนกว่าจะขอสินสอดเป็นเรือนหอฝาปากแบบสับอย่างธรรมดา เรือนหอของชาวบ้านแถบเทือกเขาเพชรบูรณ์สมัยก่อนมักจะมุงด้วยแฝก การก่อสร้างใช้เวลาไม่กีวันเพราะญาติพี่น้องและเพื่อนบ้านจะมาช่วยกัน “ยกเรือนหอ” และผูกมัดเครื่องเรือนเข้าด้วยกัน โดยฝ่ายหญิงจะเตรียมอาหารไว้เลี้ยงดูผู้มาช่วยก่อสร้าง โดยไม่มีการจ้างเป็นเงินตรา นอกจากนี้ ฝ่ายหญิงจะเตรียมการออกเรือน โดยทำผ้าหมอนวม หมอน พูกพับ สำหรับใช้ในครอบครัวและรับแขกหลังจากออกเรือน ผู้มีฐานะดีและขยันขันแข็ง จะเตรียมทำผ้าหม่ม พูก และหมอนไว้จำนวนมาก แขกที่มาร่วมงานแต่งงาน มักจะขอดูห้องหอซึ่งจะมีพูกหมอนผ้าหม่มเหล่านี้เก็บไว้ เพื่ออดทนว่าเจ้าสาวมีความเป็นแม่หย้าแม่เรือนและมีฐานะเพียงใด พ่อแม่ทั้งฝ่ายชายและฝ่ายหญิงจะเป็นผู้เชิญแขกด้วยวาจา เรียกว่า “บอกแขก” ซึ่งต้องไปบอกด้วยตนเองหรือฝากญาติสนิทไปบอก มิฉะนั้นจะถูกตำหนิว่าไม่ให้ความเคารพนับถือเสมือนญาติพี่น้อง ฝ่ายที่ได้รับเชิญ จะนำสิ่งของที่มียู่ในครัวเรือนของตนมาช่วยงาน เช่น ข้าวสาร เกลือ น้ำตาล ปลาหย่าง เนื้อแห้ง มะพร้าว ผักสด ฯลฯ ฝ่ายหญิงจะเป็นผู้จัดเลี้ยงอาหารในวันแต่งงาน ส่วนผู้มาร่วมงานจะช่วยทำงานต่าง ๆ ที่ตนถนัด เช่น ผู้หญิงจะเข้าครัวทำอาหาร ผู้ชายจะช่วยแลเนื้อสัตว์ และผ่าฟืนสำหรับการหุงต้ม ฯลฯ การทำงานจะมีลักษณะแบบทำกันไปกินกันไป และพูดคุยหยอกเย้ากันอย่างสนุกสนาน เจ้าภาพมักจะกลั่นเหล้าข้าวเหนียวไว้เพื่อเซ่นไหว้บรรพบุรุษและเลี้ยงแขก ตามตำรับการทำสุราพื้นบ้าน อาหารที่จัดหาไว้สำหรับการเลี้ยงแขกจะต้องมากพอ เพราะจะมอบให้แขกนำกลับไปบ้านของตนได้ตามต้องการด้วย พิธีการแต่งงานแบบพื้นบ้านนี้ เรียกว่า “กินแขก” หรือ “กินดอง” คงจะเนื่องมาจากการบอก

กล่าวให้แขกไปร่วมงานกินเลี้ยง และหลังจากแต่งงานแล้ว พ่อแม่ของฝ่ายชายและฝ่ายหญิงจะเรียกสรรพนามแทนฝ่ายตรงข้ามว่า “พ่อตอง” หรือ “แม่ตอง” ^{๑๗}

การสู่ขอหญิงของชาวบ้านสมัยก่อน เช่น ที่อำเภอหล่มเก่า ผู้เฒ่าผู้แก่ของฝ่ายชายจะไปที่บ้านฝ่ายหญิง เพื่อบอกว่าจะมาขอนางนั้น-นางนี้ หลังจากสู่ขอและกำหนดวันแต่งงานแล้ว จะมีพิธี ๒ วัน วันแรกเป็นวันรวมญาติ บอกกล่าวให้ญาติพี่น้องทั้งสองฝ่ายมากินตองกัน อาหารหลัก ได้แก่ ลาบ และเหล้า แต่ไม่มีขนมหวาน เมื่อถึงวันแต่ง ซึ่งเป็นวันที่สอง เจ้าบ่าวจะแห่ขันหมากมาที่บ้านเจ้าสาว เมื่อจะขึ้นบ้านเจ้าสาว จะมีการแลกเหล้ากัน โดยฝ่ายเจ้าบ่าวจะถูกกันด้วยเข็มขัดเงิน-ทอง เมื่อแลกเหล้าแล้ว ก่อนขึ้นบ้านเจ้าสาว จะมีคนล้างเท้าเจ้าบ่าว จะเรียกใครมาเป็นผู้ล้างเท้าก็ได้ แล้วเจ้าบ่าวจะให้เงินแก่ผู้ล้างเท้า เป็นการขอบคุณ ในขบวนขันหมาก จะเลือกสาว ๆ เป็นผู้ถือขันหมากต้น แต่ขันสินสอดนั้น จะให้ผู้ใดถือก็ได้แล้วแต่เห็นสมควร เมื่อขึ้นบ้านเจ้าสาวแล้ว จะทำพิธีเปิดขันหมากและขันสินสอดต่อหน้าแขกที่มาร่วมงาน ชั้นแรกที่เปิด คือ ขันข้าวเปลือก หมาก พลู บุหรี่ ชั้นที่สอง คือ ชั้นที่ใส่ขนมต่าง ๆ ที่ใช้เช่นไหว้ ส่วนชั้นที่ ๓ เป็นชั้นเงิน เมื่อตรวจดูเรียบร้อยทุกอย่างตามที่ตกลงกันแล้ว จึงให้เจ้าสาวออกมาจากห้อง หลังจากนั้น ก็ทำพิธีสู่ขวัญ ถ้อยคำที่ใช้สู่ขวัญ นอกจากจะบอกกล่าวแก่สิ่งศักดิ์สิทธิ์ และบรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้ว ของทั้งสองฝ่าย ให้รับรู้การแต่งงาน ก็มีคำสอนและคำอวยพรมากมาย เช่น

“...ให้เจ้ามีบุตรหญิงชายบ่บ่อย ข้าช่วงใช้พอแสน แม่ได้มีทุกสิ่งสร้างบ้าน มีเงินค่า อย่าทำตนเองอาจ ยึดไว้ในตำรากล่าวไว้ กินให้ทั่วถวายพรให้เจ้าฟังคำสอนอินทรีตา สิ่งโลกไปกพันแก้วทับพาชขวัญ ดั่งสวรรค์ลงมาตั้งแต่ดอกไม้แบ่งเกษร ดอกไม้แซมซอนเค้าค้อย เชิญขวัญสองเจ้ามาพร้อมพรทั้งสอง มาเด้อ ขวัญเฮ้ย ยามเมื่อตะวันตกฟากแสง ยามเมื่อตะวันแดงลับไม้ ขวัญเจ้ามาเทียมนามบะชา แม่เจ้าแถมล่วมไว้ท่า คอยหาพี่ทั้งผ้ากะสา แพรหลายซ้อน เลือมรัศมีเหงื่อแก้ว บักแส่วไหมแดง ให้ขวัญกำแพงเข้ามาเทียบคู่ ขวัญเจ้าอยู่ฟากฟ้าแดนไกล ก็ให้มา ชาววันนี้มีวันนี้ ขวัญเจ้าไปหาอาศัยพระเนียง หาผู้เก่า ก็ให้มาชามือนี้วันนี้ ให้มาสาบเกศแก้ว ชัดดอกพรุพัน ให้มาหาน้ำมันแดง น้ำมัน

^{๑๗} สัมภาษณ์นางระเบียบ จันทร์บรรจง อายุ ๗๗ ปี, บ้านเลขที่ ๑๕๑ หมู่ ๑ ตำบลนครไทย อำเภอ นครไทย.

จันทร์ ให้แม่เจ้าแต่งไว้ ให้มาตัดดอกไม้ของเกศสลวย มวยบ่ยาวพระสงฆ์ใส่
 สอง บ่าวพี่น้องบ้านใกล้คอยหา ย้ายสิตา บ้านเหนือคอยเบิ่งหน้า เพิ่นแต่เจ้า
 บุญกว้าง สู้คอยได้เจ้ามาเสวยข้าวพางาย แต่งใหม่ให้ได้ป้อนข้าวไขเสี้ยเจ้าทั้ง
 สอง ทำนองโบราณกล่าวไว้ หมอบอกให้ มั่นมือวันดี ค่อยอยากเชิญเอาสองศรี
 เจ้าเฮียงหมอนซ้อนเสื่อ ให้เจ้าได้ซูดเสื่อผ้า พ่อแม่เต็มเฮือน หลายปีเดือน
 ผนฮวยห้องฮ้ำ วัน ๗-๘ ค่ำ ให้เจ้าจำศีล วัน ๑๔ - ๑๕ ค่ำ ให้เจ้ายินดีตักบาตร
 เจ้าอย่าได้ขาดศีลธรรม ขวัญควี้แลขวัญคาง ขวัญเอวบาง ขวัญ ขวัญ นางหอม
 หอม ให้มานั่งล้อมอ้อมอยู่พาขวัญ มื้อนี้แม่มีมือดีวันดี แม่มีมือล่องเข้า ผู้เฒ่า
 เกิดวันเสาร์ก็มาซามื้อนี้วันนี้ ค่อยพานแลเห็นเฮือนก็มาซามื้อนี้วันนี้ นอนหลับ
 ให้เจ้าได้เงินหมื่น นอนตื่นก็ให้เจ้าได้แสน เหมือนมาให้ได้แก้มณีโชค ก็มาซามื้อนี้
 วันนี้ ขาท้าวกายขานางก็ให้มาซามื้อนี้วันนี้ ข้าวเต็มสางล้นชื้อ ก็ให้มาซามื้อนี้
 วันนี้ สามมือให้เจ้าได้แก้วมวงคลมาหาเจ้าเด้อ หำมือให้เพิ่มได้เสื่อผ้ามาเจ้าเด้อ
 ให้ขาท้าวกายขานางอยู่สุขสบาย พร้อม ๆ ให้มีใจอ่อนน้อมตั้งต่อชมเชย ครั้น
 เจ้าเป็นลูกเขยขอให้มีใจกว้าง เจ้าอย่าได้อวดอ้างสรรพสิ่งฉันทิใด ไล่โก๋ขอให้เจ้า
 ว่าเชอ ไล่หมาขอให้เจ้าว่าเซะ ไล่จิวไล่ควายให้เจ้าว่าฮี เจ้าอย่าได้ดื้อดื้อชื้อ ต่อ
 หน้าเจ้าโคตร อย่างได้ปากโพด สรรพสิ่งฉันทิใด ให้มีเจ้าความแนใจมั่นนางสาว
 ใช้ ครั้นเจ้าเป็นลูกสะใภ้ ขอให้เจ้ารักแม่ผัว เจ้าอย่าได้เว่นนัว นัว ขวัญผัวชิงชู้
 เจ้าผู้รู้รักปราชญ์ฟังธรรม ถึงเดือนค้ำเจ้าอย่าได้เที่ยวเล่นยามค้ำ เฮือนหลังตำ
 เม่นเฮือนห่างไป ค้างสูงหลังใหญ่ ปากฟากใส่ปานลม หลังกลมมันเฮือนพ่อ ไป
 สันต่อหลังสูงเฮือนลุงและเฮือนป้า หลังหน้ากว้างตั้งใส่แขนนาง ร่ายลงกลมห้วย
 นาค แป้นตัวหาบมุงสังกะสี บมีหลังคา สูงค้ำฟ้าอาจาซึ่ง อาสนัยในในเฮือน
 ใองน้ำ บ่อแก้วหลังนี้พ่อแอบแล้วแก่ลูกทั้งสอง ให้เจ้ามาเป็นครองเกีบทอง พ่อ
 ให้เจ้าหยาดน้ำเย็นยิ่งเทระชา ครั้นเข้าได้กินขึ้น ให้เจ้าส่งเฮือนอา ครั้นเจ้าได้กิน
 ปลาให้เจ้าส่งเฮือนย่า ครั้นซาเจ้าบุญกว้างสุพาย ครั้นเจ้าได้ลูกชายให้ได้ผู้
 ประเสริฐ”^{๑๔}

^{๑๔} ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดเพชรบูรณ์ วิทยาลัยครูเพชรบูรณ์ ร่วมกับศูนย์วัฒนธรรมพื้นบ้าน กองส่งเสริมและเผยแพร่วัฒนธรรม สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ. วัฒนธรรมพื้นบ้าน ด้านขนบธรรมเนียม ประเพณีจังหวัดเพชรบูรณ์. ๒๕๓๑. น. ๑๔-๑๕. (ผู้วิจัยขอแก้ไขข้อความบางคำให้ถูกต้องกับภาษาถิ่นยิ่งขึ้น)

วิเคราะห์บทบาทในการถ่ายทอดภูมิปัญญา

ผู้วิจัยพบว่า ชาวพื้นเมืองเชื้อสายไทย-ลาว แถบเทือกเขาเพชรบูรณ์ กลุ่มที่ได้รับการศึกษาน้อย ยังคงนิยมพิธีแต่งงานแบบเรียบง่าย และคำสอนในพิธีสู่ขวัญที่ใช้ภาษาพื้นถิ่น มีสัมผัสคล้องจอง คล้าย "ร้อยยาว" ก็มีหลายสำนวน แต่ทุกสำนวนจะกล่าวคล้าย ๆ กัน โดยเฉพาะคำสอนให้บ่าวสาวปฏิบัติต่อกันและกัน และต่อบิดามารดา ญาติพี่น้อง ของคู่ครอง

ข้อพึงปฏิบัติต่อสามีและญาติฝ่ายสามีของฝ่ายเจ้าสาว ดังที่ระบุไว้ในคำสู่ขวัญที่อ้างแล้ว เช่น

(๑) ให้รอกทำสามีโดยแต่งตัวให้สวยงาม (...แอม้ล่วม(ห้องนอน)ไว้รอกทำ คอยหาพี่ทั้งผ้ากะสา แพรหลายซ็อนเลื่อมรัศมีเหงื่อแก้ว ปักแส่วไหมแดง...)

(๒) ให้รักแม่สามี (...ครันเจ้าเป็นลูกสะใภ้ ขอให้เจ้ารักแม่ผัว...)

(๓) ไม่นอกใจสามี (...เจ้าอย่าได้เว้นนิ้ว นิ้ว ขวัญผัวชิงชู)

(๔) ให้หมั่นฟังธรรม (...เจ้าผู้รู้นักปราชญ์ฟังธรรม)

(๕) ไม่เที่ยวเตร่ยามค่ำคืนโดยเฉพาะในคืนเดือนมืด (...ถึงเดือนดำเจ้าอย่าได้เที่ยวเล่นยามค่ำ)

(๖) อย่าทิ้งบ้านตนเองไปค้างคืนที่บ้านผู้อื่น (...เฮือนหลังต่ำ เม่นเฮือนห่างไปค้างสูงหลังใหญ่...)

(๗) ให้เอื้อเฟื้ออาหารการกินถึงน้องสามี และแม่ของสามีตามความเหมาะสม (...ครันเจ้าได้ขึ้น (เนื้อ) ให้เจ้าส่งเฮือนอา ครันเจ้าได้กินปลาให้เจ้าส่งเฮือนย่า...)

คำสู่ขวัญดังกล่าวแล้ว ได้สั่งสอนฝ่ายเจ้าบ่าวให้ปฏิบัติต่อภรรยาและญาติของภรรยา เช่นเดียวกัน เช่น

(๑) ให้ถือศีลในวันพระ และให้หมั่นตักบาตร (...วัน ๗-๘ คำ ให้เจ้าจำศีล วัน ๑๔-๑๕ คำ ให้เจ้ายินดีตักบาตร เจ้าอย่าได้ขาดศีลธรรม...)

(๒) ให้รักใคร่และชมเชยภรรยาเสมอ (...ให้ขาทำวกำยขานางอยู่สุขสบายพร้อม ๆ ให้มีใจอ่อนน้อมตั้งต่อชมเชย...)

(๓) ให้มีใจกว้างต่อญาติของภรรยา และไม่อวดอ้างตนเอง (...ครั้งเจ้าเป็นเขย ขอให้ใจกว้าง เจ้าอย่าได้อวดอ้างสรรพสิ่งชั้นที่ใด...)

(๔) ให้รู้จักใช้คำพูดที่ถูกกาลเทศะ (....ไล่ไก่ขอให้เจ้าว่าเซอ ไส้หมาขอให้เจ้าว่าเซะ ไส้วัวไล่ควายให้เจ้าว่าฮี.....)

(๕) ไม่ตื้อตึงต่อผู้ใหญ่ของภรรยา (.....เจ้าอย่าได้ตื้อตืดชื่อ ต่อหน้าเจ้าโคตร.....)

(๖) ไม่พูดมากเกินจริงในเรื่องต่าง ๆ (...อย่าได้ปากโหดสรรพสิ่งชั้นที่ใด...)

๓. พิธีศพ

พิธีศพ หรืองานศพ เป็นประเพณีที่เกี่ยวข้องกับทุกชีวิต ชาวบ้านในหัวเมืองแถบเทือกเขาเพชรบูรณ์ เมื่อครั้งอดีต จำเป็นต้องเรียนรู้และเข้าใจความหมายและวิธีการปฏิบัติตน ในฐานะญาติผู้เสียชีวิต หรือเจ้าภาพการจัดงานศพ

จากคำบอกเล่าของชาวบ้านที่อำเภอนครไทย และอำเภอชาติตระการ^๑ ทำให้ทราบว่ามีการพบเครื่องปั้นดินเผาซึ่งบรรจุกระดูกของผู้ตาย ตามแหล่งต่าง ๆ ในเขตอำเภอนครไทยและอำเภอชาติตระการ บ่อยครั้ง แต่ชาวบ้านส่วนใหญ่จะไม่เก็บภาชนะเหล่านั้นไว้เพราะเกรงว่าจะไม่เป็นมงคลแก่ตนเองและครอบครัว ผู้ให้ข้อมูลไม่สามารถจำแนกได้ว่ากระดูกที่อยู่ในไหเหล่านั้นเป็นกระดูกที่เผาแล้วหรือยัง เนื่องจากการพบสิ่งของต่าง ๆ นั้น ผ่านมานานกว่า ๕๐ ปี แล้ว อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยสันนิษฐานว่า อาจเคยมีการทำศพสองครั้ง โดยเผาก่อนแล้วจึงนำกระดูกใส่ในไหไปฝังดิน หรืออาจจะนำเฉพาะศพเด็กทารกใส่ในไหก่อนที่จะฝัง เพราะชาวบ้านแถบนี้ยังคงนิยมฝังศพทารกและเด็กที่มีอายุต่ำกว่า ๑๐ ขวบ มากกว่าการเผา จนกระทั่งทุกวันนี้^๒

เมื่อรับพุทธศาสนาเข้าไปยังชุมชนแล้ว ประเพณีศพของชาวบ้านแถบนี้ คงจะเปลี่ยนแปลงเป็นการฌาปนกิจ แทนการฝัง นอกจากจะเป็นการตายที่ไม่ปกติธรรมดา เช่น ตายโหง (ตายเพราะอุบัติเหตุ หรือถูกฆ่าตาย) ถูกฟ้าผ่าตาย เป็นต้น ชาวบ้านในแถบหัวเมืองบนเทือกเขาเพชรบูรณ์ หลายกลุ่มยังคงปฏิบัติตามประเพณีดั้งเดิม

^๑ สัมภาษณ์ นายพวง เสนานุช อำเภอชาติตระการ, และนางระเบียบ จันทร์บรรจง อำเภอนครไทย.

^๒ สุเทพ จันทร์หว่าง. ประเพณีวิถีชีวิตอำเภอหล่มเก่า. ๒๕๔๑. น.๑๕.

อย่างเคร่งครัดเกี่ยวกับงานศพ และอบรมสิ่งส่งต่อ ๆ กันมาว่า หากญาติพี่น้องคนใด ถึงแก่กรรม แม้จะไม่มีกรบอกกล่าวให้ทราบ ก็จะต้องถือเป็นประเพณีที่จะต้องไปร่วม งานศพ มิฉะนั้นจะเป็นที่ติฉินนินทาอย่างยิ่ง^๓ จึงขอกล่าวพอสังเขป โดยใช้กรณีของ อำเภอหล่มเก่า เป็นตัวอย่าง

๓.๑ การฝังศพ ในกรณีที่ "ตายโหง" จะต้องฝังศพนั้นและห้ามเผาโดยเด็ด ขาด และจะทำการอย่างเงียบ ๆ ถ้าการตายโหงเกิดขึ้นนอกบ้าน จะไม่นำศพเข้าหมู่บ้าน แต่จะฝังในท้องที่ที่เสียชีวิต ในกรณีที่ตายเพราะถูกฟ้าผ่า จะฝังศพในทำย่นหรือนั่ง และใช้กระทะครอบศีรษะของศพไว้ (อาจจะเป็นโลหะอื่นที่ไม่ใช่กระทะก็ได้) หลังจากฝังศพเหล่านี้ผ่านไป ๓-๔ ปี จึงจะขุดขึ้นมาเผา และทำบุญอุทิศส่วนกุศลไปให้ และถ้าผู้ตายเป็นเด็กอายุต่ำกว่า ๑๐ ขวบ แม้จะตายอย่างปกติธรรมดา ก็นิยมฝังมากกว่าเผา

๓.๒ การอาบน้ำศพและการมัดตราสัง เมื่อมีคนตายในบ้าน ชาวบ้านจะบอกกล่าวกันให้มาช่วยงาน เช่น จัดบ้านเรือนเพื่อรับรองแขก ทำโลงศพ และอาบน้ำศพ เป็นต้น พิธีอาบน้ำศพของชาวหล่มสัก นครไทย และชาติตระการ กลุ่มดั้งเดิม จะต้องอาบทันที แม้ตายกลางคืนก็ต้องอาบน้ำศพในเวลากลางคืน โดยใช้น้ำอุ่นอาบก่อนเพื่อชำระร่างกายผู้ตายให้สะอาดหมดจด แล้วใช้น้ำเย็นอาบต่อ หลังจากนั้นจึงใช้ขมิ้นสด ผสมกับผิวมะกรูดและแป้ง ทาตามร่างกายและใบหน้า ใส่เสื้อผ้าสองชั้น ชั้นในใส่กลับหลัง และกลับตะเข็บ ชั้นนอกสวมใส่ตามปกติ อุปมาเหมือนการเวียนว่ายตายเกิดไม่รู้จักจบสิ้น แล้วให้ลูกชายคนโตเป็นคนหิวผมผู้ตาย หวีไปข้างหน้า ๑ ครั้ง ข้างหลัง ๑ ครั้ง แล้วหักหวีออกเป็น ๒ ท่อน ทิ้งลงในโลงศพ แล้วญาติจะนำเงินหรือทองคำใส่ลงในปากศพ อุปมาว่าให้นำไปใช้สอยในภพหน้า แล้วปิดปากศพด้วยแผ่นทองคำ (บางแห่งใช้ขี้ผึ้ง) หลังจากอาบน้ำแต่งตัวให้ศพเรียบร้อยแล้ว จะทำการมัดตราสัง เพื่อป้องกันไม่ให้แขนขาผู้ตายกางออกหรือโก่งงอจนน่ารังเกียจ การมัดตราสัง ทำคล้ายกับในภาค

^๓ เป็นประเพณีของชาวบ้านในอำเภอนครไทย อำเภอด่านซ้าย อำเภอชาติตระการ อำเภอหล่มเก่า หล่มสัก และภูเรือ ที่ยังคงยึดถืออย่างเคร่งครัด ตัวอย่างเช่น เมื่อเดือนมิถุนายน พ.ศ. ๒๕๔๒ ซึ่งผู้วิจัยไปสำรวจภาคสนาม ที่อำเภอด่านซ้าย พบกับผู้สูงอายุและผู้คนวัยสามสิบปีขึ้นไป จำนวนกว่า ๒๐ คน เตรียมตัวไปร่วมงานศพที่อำเภอนครไทย เนื่องจากมีสตรีชาวด่านซ้ายซึ่งแต่งงานกับชาวนครไทยหลายสิบปีมาแล้ว ได้ถึงแก่กรรมลง ทั้ง ๆ ที่หญิงผู้ตายเป็นเพียงชาวบ้านธรรมดา ที่มีสามีเป็นข้าราชการครูที่ปลดเกษียณแล้ว

กลาง คือ ใช้ด้ายดิบเส้นเท่านิ้วมือ ยาวประมาณ ๒ วา มัดเปราะแรกโดยทำเป็นห่วงผูกคอก พร้อมทั้งภาวนาคาถาว่า “ปุตโตคีเว” แล้วโยงด้ายดิบมาที่กลางร่างของศพ ทำบ่วงผูกข้อมือให้ประนมไว้ที่อก แล้วผูกเปราะที่สอง ตรงกลางร่าง ภาวนาคาถาว่า “อะนังหันตะเภ” แล้วโยงไปผูกหัวแม่เท้าและผูกรวบข้อเท้าติดกัน ภาวนาคาถาว่า “ภริยาปาเท” รวมสามเปราะ คาถาที่ภาวนา มีความหมายว่า ความห่วงใยบุตร ทรัพย์สินเงินทอง และสามีภรรยา ทั้ง ๓ บ่วง เป็นวิญสงสาร หากใครหลุดพ้นได้จึงจะพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิด นอกจากนั้น ในมือศพจะใส่ดอกบัว รูป เทียน หมากรุก พลุก เพื่อให้ผู้ตายนำไปบูชาพระเกศแก้วจุฬามณีในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ แล้วห่อศพด้วยผ้าขาวมิดทั้งตัว ใช้ด้ายดิบมัดรอบศพอีก ๕ รอบ เป็นเครื่องเตือนสติให้ระลึกถึงนิรณัน ๕ ซึ่งก็อดกันไม่ให้บรรลुकุณความดี ได้แก่ ความพึงพอใจ ความอิจฉาพยาบาท ความง่วงเหงาหาวนอน ความฟุ้งซ่าน และความลังเลใจ^๔

๓.๓ พิธีเบิกโลง เป็นพิธีกรรมที่ทำก่อนนำศพเข้าโลง เพื่อบอกแก่เทพอารักษ์หรือรุกขเทวดาที่สถิตอยู่กับต้นไม้ที่ใช้ทำเป็นโลงศพ ให้ออกไปจากโลงศพ เมื่อนำศพบรรจุลงไป วิญญาณของผู้ตายจะได้ไม่ถูกรังแก พิธีการ คือ ใช้ไม้ไผ่ผ่าซีกยาวประมาณ ๑ คืบ จำนวน ๘ อัน เสียบรอบปากโลง (เรียกว่า “ปากกาจับโลง”) แล้วใช้ด้ายสายสิญจน์วงรอบปากโลงกับไม้ไผ่ที่เสียบไว้ จุดเทียน ๘ เล่ม ตั้งไว้ตรงช่องระหว่างไม้ไผ่เหล่านั้น แล้วผู้ทำพิธีจะทำน้ามนต์ธรณีสาร เสกคาถาว่า “สิโรเม พุทธะ เทวัญจะนะลาเต พรหมเทวะดา หะทะยัง นารายักญะจะ หัตถะจะ ปรมะสุราปาเท เพชรฉะลุกัญจะจะ สัพพะกัมมา ประสิทธิเม” เมื่อเสกคาถาเสร็จแล้ว ผู้ทำพิธีก็วกน้ามนต์ลูบหน้าเสยผม ประพรมน้ามนต์ใส่โลกศพ ๓ ครั้ง หยิบเทียนที่ตั้งอยู่รอบปากโลงจุดด้ายสายสิญจน์ให้ขาดทุกช่อง แล้วใช้มีดเสกคาถาว่า “พุทังปัจจักขามิ ธิมมังปัจจักขามิ สังฆังปัจจักขามิ” แล้วถามคนที่อยู่ในที่นั้นว่า “โลงนี้โลงใคร?” คนทั้งหลายจะช่วยกันตอบว่า “โลงของ ....” (ชื่อผู้ตาย) ผู้ทำพิธีจะใช้มีดที่เสกคาถาแล้วนั้น สับที่หัวโลง ๓ ครั้ง แล้วผลักไม้ที่เสียบรอบปากโลงและเทียนทั้ง ๘ เล่ม ให้ตกลงในโลก ใช้ใบตองหึ่งกำนปลุงในโลง แล้วจึงนำศพเข้าโลง หันศีรษะไปทางทิศตะวันตก อุปมาว่าชีวิตคนที่ตายไปเหมือน

^๔ สุเทพ จันทรหว่าง. อ่างแล้ว. น. ๑๕-๑๖.

กับตะวันตกดิน เป็นการสิ้นไปแห่งสังขาร ตามธรรมเนียมของชาวหล่มสักนั้น ญาติผู้ตายจะตั้งขันค้ายกครุสำหรับพิธีเบิกโลง เป็นเงิน ๑๒ บาท และเหล้าขาว ๑ ขวด ^๕

๓.๔ พิธีงันเฮือนดี เป็นพิธีการก่อนที่จะถึงวันเผาศพ คล้ายกับการสวดพระอภิธรรมในปัจจุบัน แต่จะตั้งศพที่บ้านผู้ตาย แล้วนิมนต์พระมาสวดมาติกา สวดบังสุกุลและสวดพระอภิธรรมสังคะ ในตอนเย็น ซึ่งอาจจะตั้งศพไว้ ๓-๕ วัน แล้วแต่ฐานะของเจ้าภาพ ญาติบ้านใกล้เคียงจะมาร่วมงาน เจ้าภาพจะจัดสุรอาหารมาเลี้ยงดู ระหว่างตั้งศพ ญาติจะจัดสำรับมาตั้งข้างโลงศพทั้ง ๓ เวลา คือ เช้า กลางวัน เย็น โดยจัดหาอาหารที่ผู้ตายชอบที่สุดมาเช่น พร้อมกับเคาะโลงบอก ๓ ครั้ง ให้วิญญาณมารับประทานอาหาร ส่วนใหญ่เจ้าภาพจะจัดให้มีการละเล่นด้วย ^๖ เหตุผลที่จัดให้มีการละเล่นนั้น เพื่อให้ญาติผู้เสียชีวิตคลายความเศร้าโศก และให้ผู้มาอยู่เป็นเพื่อนเจ้าภาพสามารถอยู่ได้ตลอดทั้งคืน การละเล่นในสมัยก่อน มักจะเล่นกันเอง เช่น การสวดคฤหัสถ์ ผู้สวดคือผู้ชายชาวบ้านที่อาจจะเคยบวชเรียนมาแล้ว ใช้ผ้าขาวม้าหรืออื่น ๆ พันร่างกาย ถือตาลปัตร เลียนแบบพระภิกษุ แต่ใช้ถ้อยคำตลกคะนองเป็นคำสวด บางพวกอาจจะจับกลุ่มกับเล่นการพนันแบบพื้นบ้าน เช่น เม็ดมะขาม ไฮโล ฯลฯ เพื่อคลายเหงา และมักจะไม่พนันกันรุนแรง อาจจะผลัดกันเป็นฝ่ายตีน้ำหรือตีเมล็ดเมื่อเป็นฝ่ายแพ้ ^๗

๓.๕ พิธีปลงศพ ^๘ ที่อำเภอหล่มเก่า ซึ่งคล้ายกับอำเภอนครไทย และชาติตระการ การกำหนดวันปลงศพมักเลือกวันพุธและวันศุกร์ ถ้ามีคนตายในหมู่บ้านหลายคน ต้องปลงศพคนที่ตายคนสุดท้ายก่อน บางหมู่บ้านห้ามปลงศพวันคู่ข้างขึ้น และห้ามวันคี่ข้างแรม สิ่งสำคัญที่จะต้องเตรียมไว้สำหรับพิธีปลงศพ ได้แก่ (๑) ไตร สบง สำหรับทอดชกบังสุกุล (๒) เครื่องไทยทาน สำหรับถวายพระภิกษุสามเณรจูงศพ ถวายพระสวดมาติกา บังสุกุล ถวายพระสวดอภิธรรมนำหน้าศพ และถวายพระสวดหน้าเพลิง ๔ รูป

^๕ สุเทพ จันทร์หว่าง. อ้างแล้ว. น. ๑๖-๑๗.

^๖ สุเทพ จันทร์หว่าง. อ้างแล้ว. น. ๑๗.

^๗ ผู้วิจัยเคยมีประสบการณ์ตรงหลายครั้ง เมื่อประมาณ ๔๐ ปี ที่ผ่านมา ในงานศพญาติผู้ใหญ่ที่อำเภอนครไทย.

^๘ สุเทพ จันทร์หว่าง. อ้างแล้ว. น. ๑๘-๑๙.

(๓) ด้ายสายสิญจน์สำหรับโยงจากจิตกาธานมายังอาสนสงฆ์ (๔) เทียน ๔ เล่ม สำหรับ จดริมจิตกาธานขณะที่พระสวดมาติกา บังสุกุล (ภาษาท้องถิ่นหล่มสัก เรียกว่า "เทียนหลักตีนกอน" แทนความหมายของ สติปฏิฐาน ๔ ได้แก่ กาย เวทนา จิต และธรรม อันเป็นที่ตั้งแห่งสติ เป็นการชี้ทางให้แก่ผู้ตาย) (๕) มะพร้าว ๑ ผล และน้ำหอม สำหรับล้างหน้าศพ (๖) เงินทันทาน บางหมู่บ้านเรียกว่า "เงินกัลปพฤกษ์" (๗) ห่อข้าวและน้ำ ๒ ชุด สำหรับผู้ตายและวิญญาณอื่น ๆ ที่อยู่ในป่าช้า (๘) น้ำพระพุทธรณ์ สำหรับแขกที่มา ร่วมงานปลงศพ ใช้ล้างมือก่อนออกจากงานพิธี

เมื่อถึงวันที่จะทำการปลงศพ ตอนเช้าจะอาราธนาพระอุปัชฌาย์มาบรรพชา สามเณรหน้าศพ สำหรับทำหน้าที่จูงศพเพื่อนำวิญญาณไปสู่สวรรค์ แล้วทำพิธีถวาย ภัตตาหารเพลแด่พระภิกษุสามเณร สวดมาติกา บังสุกุล หลังจากนั้นจะอาราธนาพระ เณรผู้ใหญ่ แสดงพระธรรมเทศนาหน้าศพ แล้วเจ้าภาพจะถวายจตุปัจจัยแด่พระสงฆ์ และก่อนที่จะเคลื่อนศพ จะทำพิธีขอขมาศพ แล้วนิมนต์พระสงฆ์สวดพระอภิธรรม ๗ คัมภีร์ นำหน้าศพ ที่อำเภอหล่มสักนั้น ขณะเคลื่อนศพออกจากบ้าน จะมีผู้สูงอายุคน หนึ่งสวมงอบเก่า ๆ ไปรยข้าวตอกนำขบวน อุปมาว่าข้าวตอกจะไม่มีโอกาสเจริญงอก งามเป็นต้นข้าวได้เหมือนกับคนที่ตายแล้ว^๙ ส่วนที่อำเภอนครไทย จะมีผู้สูงอายุถือหม้อ ดินที่ภายในมีก้อนถ่านติดไฟ นำขบวนศพ^{๑๐} ทั้งที่หล่มเก่า และนครไทย จะยึดประเพณี เดียวกัน คือ ขบวนศพต้องไม่หยุดหรือวางลงระหว่างทาง เมื่อถึงจิตกาธาน ให้หามเวียน ซ้าย ๓ รอบ เป็นปัญหาธรรมที่หมายถึงผู้ชนะกิเลส ที่จะต้องดำเนินชีวิตแบบทวน กระแส คือ มกน้อย สงบเสงี่ยม ยึดมั่นในไตรลักษณ์ และก่อนประชุมเพลิงต้องตัดด้าย ตราสัง เป็นการอุปมาว่าให้ผู้ตายพ้นจากห่วงทั้งสามที่ผูกมัดสัตว์โลกให้จมอยู่ใน วัฏสงสาร เสร็จแล้วจึงทำพิธีประชุมเพลิง อาราธนาพระสงฆ์ ๔ รูป สวดพระอภิธรรม ๗ คัมภีร์หน้าเพลิง ในตอนเย็นหลังจากพิธีปลงศพแล้ว จะมีการทำบุญสวดปริตรมงคลที่

^๙ สุเทพ จันทน์สว่าง. อ้างแล้ว. น. ๑๙.

^{๑๐} ประสพการณ์ตรงของผู้วิจัย ทั้งเมื่อ ๔๐ ปี เศษที่ผ่านมา และเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๓๕ ซึ่งเป็นงานศพของนางทุเรียน สีง่า.

บ้านผู้ตาย เพื่อบัดรังควาน ญาติพี่น้องจะมาอยู่เป็นเพื่อน และเรียกว่า "งันเฮือนเฮียน" เช่นเดียวกับการเผาศพก่อนวันที่จะนำมาเผา^{๑๑}

๓.๖ พิธีเก็บอัฐิ^{๑๒} ส่วนใหญ่กระทำกันในเช้าวันรุ่งขึ้นจากวันเผาศพ แต่บางท้องถิ่นจะทำเมื่อผ่านไป ๗ วัน ถึง ๑ เดือน สิ่งที่จะต้องนำไปในวันเก็บอัฐิ คือ (๑) เครื่องไทยทาน ถวายพระสงฆ์ที่สวดบังสุกุล (๒) ด้ายสายสิญจน์สำหรับชักบังสุกุล (๓) เทียน ๔ เล่ม ซึ่งเป็นเครื่องหมายของ สติปัญญา ๔ (๔) มะพร้าว ๑ ผล และน้ำหอม สำหรับล้างอัฐิ (๕) ผ้าขาวหรือโกศใส่อัฐิ (๖) ห่อข้าวและน้ำ จำนวน ๒ ชุด (คล้ายกับวันปลงศพ) เมื่อไปถึงกองฟอน ก็เก็บอัฐิใส่ผ้าขาวหรือโกศ แล้วล้างอัฐิด้วยน้ำสะอาด น้ำมะพร้าว น้ำหอม ส่วนอังคาร (เถ้าถ่านของผู้ตาย) ก็แปรรูปเป็นรูปคนนอนหงายหันศีรษะไปทางตะวันตก วางห่ออัฐิหรือโกศใส่อัฐิลงบนรูปอังคาร โยงสายสิญจน์จุดเทียน ๔ เล่ม อาราธนาพระสวดบังสุกุลตาย จากนั้นแปรรูปอังคารอีกครั้งหนึ่ง ให้หันศีรษะไปทางตะวันออก ทำเช่นเดิม และอาราธนาพระสวดบังสุกุลเป็น

ข้อมูลของสุเทพ จันทรหว่าง (อ้างแล้ว) ระบุว่า ชาวหล่มสัก จะชุดหลุมฝังอังคารรวมกับอัฐิ ไม่นิยมแยกอัฐิของผู้ตายบรรจุในสถูปเหมือนกับประเพณีในภาคกลาง ส่วนที่อำเภอนครไทย นิยมแยกอัฐิ โดยอาจจะนำไปบรรจุสถูปภายหลัง หรือนำไปไว้ที่หิ้งบรรพบุรุษในบ้าน และนำอังคารไปโรยลงในแม่น้ำ อุบัติมาให้ผู้ตายมีวิญญาณที่สงบและเยือกเย็น ชาวนครไทยเชื่อว่าถ้าลูกหลานคนใดเก็บอัฐิส่วนพื้นของผู้ตายไว้ได้ จะเป็นเครื่องรางที่คุ้มครองตนและลูกหลานให้มีโชคลาภ และมีความสุขความเจริญ.^{๑๓}

การวิเคราะห์บทบาทด้านการถ่ายทอดภูมิปัญญา

พิธีศพของชาวบ้านแถบหัวเมืองในเทือกเขาเพชรบูรณ์ ได้รับอิทธิพลของพระพุทธศาสนาเข้ามาช้านานแล้ว เป็นพิธีกรรมที่มีความหมายมาก และมีบทบาทด้านการถ่ายทอดภูมิปัญญาหลายอย่าง คือ

^{๑๑} สุเทพ จันทรหว่าง. อ้างแล้ว.

^{๑๒} สุเทพ จันทรหว่าง. อ้างแล้ว.

^{๑๓} ประสพการณ์ของผู้วิจัย ทั้งในงานศพปู่ ย่า และยาย เมื่อหลายสิบปีที่ผ่านมา และในงานศพของบิดาผู้วิจัย ที่บ้านเหนือ อำเภอ นครไทย เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๑๖.

๑. ชาวบ้านทุกคนได้รับคำบอกเล่าสั่งสอน ให้ปฏิบัติสืบต่อกันมาอย่างเคร่งครัด โดยไม่ต้องจดบันทึก เป็นการเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติจริง และตั้งใจที่จะปฏิบัติ
๒. พิธีกรรมเหล่านี้ ทำให้ญาติพี่น้องผูกพันรักใคร่กันเนิ่นนาน
๓. ทำให้ลูกหลานของผู้ตายภาคภูมิใจและซาบซึ้งถึงพระคุณของบรรพบุรุษ ซึ่งแม้จะสิ้นชีวิตไปแล้ว ยังมีผู้คนเคารพนับถือ และพร้อมที่จะมาให้ความช่วยเหลือแก่ลูกหลาน เป็นวิธีการสร้างกำลังใจให้แก่ผู้ที่ยังมีชีวิตอยู่
๔. สอนด้วยปริศนาธรรม และ ด้วยเครื่องมือประกอบพิธีต่าง ๆ ภายในบรรยากาศที่แสดงถึงความเคารพอย่างยิ่งต่อผู้ตาย เป็นกลอุบายที่ช่วยให้คนทั้งหลาย ได้ฝึกฝนสติปัญญาของตน ตีความ และนำปริศนาธรรมเหล่านั้นไปตรិตรองและ ตักเตือนตนเอง ไม่เว้นแม้กระทั่งลูกหลานที่ยังเยาว์วัย โดยเฉพาะเด็กชายที่มักจะให้ บวชนาค

ผลการสำรวจข้อมูลภาคสนาม : ประเพณี ๑๒ เดือน

ในสมัยอดีต ก่อนที่จะมีการปกครองแบบเทศาภิบาล ชาวบ้านตามหัวเมืองที่อยู่บนเทือกเขาเพชรบูรณ์ ส่วนใหญ่จะมีประเพณีประจำท้องถิ่นที่ได้รับอิทธิพลจากฝ่ายลาว โดยเฉพาะกลุ่มที่อยู่ใกล้ชิดกับเขตแดนลาว เช่น เมืองด่านซ้าย เมืองหล่มเก่า และหมู่บ้านต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นจากการอพยพเข้ามายังเขตแดนไทยของผู้คนจากเวียงจันทน์ หลวงพระบาง ไชยบุรี และเมืองอื่น ๆ ดังกล่าวแล้วในบทที่ ๑ ดังนั้น จึงได้รับอิทธิพลของ ประเพณี ๑๒ เดือน (ฮีดสิบสอง) จากภาคอีสาน ผสมกับประเพณีภาคเหนือของไทย ประเพณีเหล่านี้ บางอย่างยังคงหลงเหลืออยู่จนถึงปัจจุบัน และได้มีนักประวัติศาสตร์ท้องถิ่นคนหนึ่งของเมืองด่านซ้าย คือ สาร สาระทัศนานันท์ ได้รวบรวมเป็นเอกสารไว้ “พอที่จะนำมาวิเคราะห์ให้เห็นถึงการจัดการเรียนรู้โดยไม่ต้องอาศัยระบบโรงเรียน ของชาวบ้านตามหัวเมืองแถบเทือกเขาเพชรบูรณ์ ดังนี้

^{๑๑} สาร สาระทัศนานันท์. ฮีดสิบสอง คลองสิบสี่. ๒๕๓๐. น. ๑-๘๐.

๑. ประเพณีบุญเดือนอ้าย หรือบุญเข้ากรรม

บุญเข้ากรรม เป็นประเพณีการปลงอาบัติสังฆาทิเสสของพระสงฆ์ หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า "อยู่ปริวาสกรรม" เป็นประเพณีที่ถือปฏิบัติกันในเดือนอ้าย (เดือนเจียง) หรือเดือน ๑ ตามจันทรคติ ซึ่งเป็นฤดูหนาว

อาบัติ คือ โทษที่เกิดจากการละเมิดวินัยและศีลของพระภิกษุ ๒๒๗ ข้อ จำแนกเป็นหลายระดับ จากระดับร้ายแรงที่สุดจนถึงรองลงไป ดังนี้

- (๑) ปาราชิก ๔
- (๒) สังฆาทิเสส ๑๓
- (๓) อนินยต ๒
- (๔) นิสสัคคียปาจิตตีย์ ๓๐
- (๕) ปาจิตตีย์ ๙๒
- (๖) ปาฏิเทสนียะ ๔
- (๗) เสขียวัตร ๗๕
- (๘) อธิกรณสมณะ ๗

สังฆาทิเสส เป็นอาบัติที่ร้ายแรงรองจากปาราชิก หากพระภิกษุต้องอาบัตินี้ จะต้องอยู่ปริวาสกรรม จึงจะพ้นมลทิน ส่วนอาบัติปาราชิก เป็นอาบัติหนักที่สุด ถ้าภิกษุใดต้องอาบัติปาราชิก จะขาดจากสมณเพศทันที ไม่อาจแก้ไขได้ แม้จะบวชใหม่ก็ไม่ได้ ส่วนภิกษุที่ต้องอาบัติอีก ๖ หมวด จะต้องประจานตนเองต่อหน้าสงฆ์หรือภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง จึงจะพ้นมลทิน

พิธีอยู่ปริวาสกรรม จะต้องจัดหาที่สงบไม่มีสิ่งใดรบกวนให้แก่พระภิกษุที่เข้ากรรม เช่น สร้างกุฏิหรือกระท่อบชั่วคราวขนาดเล็ก ให้อยู่ตามลำพังรูปเดียว และอยู่ห่างกันพอสมควร ก่อนจะเข้ากรรม พระสงฆ์ที่ต้องอาบัติจะบอกพระภิกษุอื่นสักรูปให้รับทราบไว้ แล้วจึงเข้ากรรม โดยต้องประพฤติ "มานัตต์" แปลว่า "นักราตรี" ให้ครบ ๖ คืน แล้วพระสงฆ์อื่นจึงจะสวดระงับอาบัติ เรียกว่า "อัพทาน" แปลว่า "เรียกเข้าหมู่" จึงจะถือว่าออกอกรรมหรือเป็นผู้หมดมลทิน

ในขณะที่พระภิกษุอยู่กรรม ชาวบ้านทั่วไปมีหน้าที่เป็นผู้ให้อุปถัมภ์ด้วยจตุ บัจจัย แต่พระภิกษุตลอดเวลาที่เข้ากรรม และในวันที่พระภิกษุออกกรรม จะต้องมี

การทำบุญให้ทาน เช่น ตักบาตร ถวายภัตตาหาร และฟังเทศน์ เป็นต้น เชื่อกันการทำบุญแต่พระภิกษุในบุญเข้ากรรม เป็นบุญกุศลหรือผลานิสงส์แรงมาก

การวิเคราะห์บทบาทด้านการถ่ายทอดภูมิปัญญา

ประเพณีบุญเข้ากรรม เป็นการสอนพระภิกษุที่ประพฤติผิดวินัย ให้ประเมินตนเอง โดยจัดให้อยู่ในสิ่งแวดล้อมที่จำกัดเพื่อทรมานร่างกาย และชำระจิตใจให้หายจากมัวหมอง การกระทำดังกล่าวของพระภิกษุ ถือว่าเป็นแบบอย่างที่ดีสำหรับชาวบ้าน และเป็นสิ่งที่น่าสรรเสริญยิ่ง ที่ผู้กระทำผิดยอมรับว่าตนผิดพลาด และพร้อมที่จะแก้ไขด้วยตนเองอย่างกล้าหาญ

๒. ประเพณีบุญเดือนยี่ หรือบุญคุณลาน

บุญคุณลาน เป็นการทำขวัญข้าวที่นวดเสร็จและกองไว้แล้วในลานข้าว มีกำหนดการทำบุญกันในเดือนยี่ จะเป็นข้างขึ้นหรือข้างแรมก็ได้ วัตถุประสงค์ คือ เพื่อเป็นสิริมงคลและเพิ่มความมั่งมีศรีสุขแก่ตนเองและครอบครัวสืบไป

ก่อนทำบุญคุณลาน บางหมู่บ้าน จะมีประเพณี “ไปเอาหัว เอาพื้น” คือพากันไปเก็บพื้นมาเตรียมไว้หุงต้ม หรือก่อไฟผิง และสำหรับสาว ๆ ก่อกองไฟเพื่อปั่นฝ้ายตามลานบ้าน และบอกกล่าวญาติพี่น้องให้ไปร่วมทำบุญตอนเย็น โดยนิมนต์พระสงฆ์อย่างน้อย ๕ รูป อย่างมากไม่เกิน ๘ รูป ไปเจริญพระพุทธมนต์ที่ลานข้าว จัดที่บูชาพระรัตนตรัย ซึ่งด้ายสายสิญจน์ผ่านพระสงฆ์ ต่อไปรอบ ๆ ลานข้าวและกองข้าว เมื่อพระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์เสร็จ ก็มีเทศน์ฉลอง ๑ กัณฑ์ (หรืออาจจะมีเทศน์ในเช้าวันรุ่งขึ้น ก็ได้) หลังจากเทศน์เสร็จแล้ว พระสงฆ์ประพรมน้ำพระพุทธมนต์แก่ผู้ร่วมงาน และให้เจ้าของน่าน้ำพระพุทธมนต์ไปรดตามกองข้าวและท้องนา เพื่อให้ข้าวกล้างอกงาม ดีในปีต่อไป และให้กรวดน้ำอุทิศส่วนกุศลให้ญาติที่ล่วงลับ ตลอดจนเทพดาทั้งหลาย เพื่อให้ได้รับส่วนกุศลและอวยชัยให้พรให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล กลางคืนหลังจากการทำบุญที่ลานข้าว อาจจะมีมหรสพคบบ้าง

ที่กองข้าวเปลือกในลานบางแห่ง มีการแต่งเครื่องขวัญข้าว คือ มีดอกไม้ธูป เทียน กล้วย อ้อย เมียง หมาก และขนม เช่น ข้าวต้มมัด รวมทั้ง ข้าวเหนียวหนึ่ง ไข่ต้ม ฯลฯ ใส่ไว้ในภาชนะ เช่น ตะกร้า หรือกระจาดเล็ก ๆ วางไว้บนกองข้าว เมื่อชนข้าวใส่ยุ้ง

เสร็จ ตอนกลางคืน เจ้าของจะกล่าวเชิญขวัญข้าว หรือแม่โพสพ ไปยังยุ้งข้าวของตน พร้อมทั้งนำเครื่องขวัญข้าวดังกล่าวไปไว้ในยุ้งข้าวเพื่อเป็นสิริมงคล

ในกรณีที่ชนข้าวเข้ายุ้งก่อน โดยไม่ได้ทำบุญคุณลาน ชาวบ้านบางหมู่บ้าน จะทำพิธีสู่ขวัญเล็ก (ยุ้งข้าว) โดยจัดทำพานบายศรี ซึ่งประกอบด้วย ดอกไม้ ธูป เทียน เมี่ยง หมาก และอาหารหวานคาว เหมือนเครื่องขวัญข้าว แล้วเชิญผู้เฒ่าผู้แก่เพศชายที่เป็นหมอสู่ขวัญ ให้มาทำพิธีสู่ขวัญเล็ก คล้ายกับพิธีสู่ขวัญทั่ว ๆ ไป เสร็จแล้วก็จัดอาหารเลี้ยงบรรดาผู้มาร่วมพิธี

การวิเคราะห์บทบาทด้านการถ่ายทอดภูมิปัญญา

ประเพณีบุญคุณลาน เป็นการให้ความสำคัญอย่างสูงต่อข้าว ซึ่งเป็นอาหารหลักของผู้คนในอุษาคเนย์ นอกจากนี้ ยังแสดงความเคารพและขอบคุณต่อสิ่งเหนือธรรมชาติที่เชื่อว่าเป็นผู้ประทานความอุดมสมบูรณ์ให้แก่ข้าวมั่น และต่อวิญญาณของบรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้ว พิธีกรรมนี้ นอกจากจะช่วยทำให้เจ้าของนา มีความมั่นใจมากขึ้นในการทำนาปีต่อไป ยังเป็นการสอนให้ลูกหลานและคนทั่วไป รู้ถึงคุณค่าของข้าว บุญคุณของธรรมชาติและสิ่งเหนือธรรมชาติ และบุญคุณของบรรพบุรุษ ที่ได้ทำให้ทุกคนมีความผาสุกร่มเย็น ไม่อดอยากขาดแคลน

๓. ประเพณีบุญเดือนสาม หรือบุญข้าวจี

ชาวบ้านแถบหัวเมืองบนเทือกเขาเพชรบูรณ์ส่วนใหญ่ ที่ได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมหลวงพระบางหรือเวียงจันทน์ มีประเพณีทำบุญในวันมาฆบูชา แตกต่างไปจากทางภาคกลางของประเทศไทย โดยเฉพาะบางท้องที่ในอำเภอหล่มเก่า ด้านซ้าย ภูเรือ ยกเว้นกลุ่มที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ที่เมืองนครไทย หรือเมืองชาติตระการมาแต่ดั้งเดิม และกลุ่มที่อพยพไปจากเมืองนครไทย ซึ่งมีประเพณีวันมาฆบูชา คล้ายไทยสยามในภาคกลาง

ชาวด้านซ้าย หล่มเก่า และชาวภูเรือที่อพยพไปจากด้านซ้าย ที่เป็นกลุ่มเก่าแก่และใช้ภาษาถิ่นของตนเอง จะเคยได้ยินคำว่า “บุญข้าวจี” สาร สาระทัศนันท์ นักประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของอำเภอด่านซ้าย คำปวน สุรงษา ผู้ทรงภูมิปัญญาทางการเกษตรแบบพึ่งตนเอง ของอำเภอภูเรือ และสุเทพ จันทรหว่าง ผู้ค้นคว้าเกี่ยวกับประเพณี

ท้องถิ่นของอำเภอหล่มเก่า ต่างก็กล่าวตรงกันว่า "บุญข้าวจี" เคยเป็นประเพณีดั้งเดิมที่ชาวบ้านรุ่นก่อน ๆ ในอำเภอด่านซ้าย ภูเรือ หล่มเก่า ยึดถือสืบทอดกันมา พิธีการทำบุญ คือ ในตอนเช้าของวันมาฆบูชา ชาวบ้านจะจัดเตรียมอาหาร ซึ่งนิยมทำ "ข้าวจี" คือ ข้าวเหนียวนึ่งสุกแล้ว นำมาปั้นเป็นก้อนกลมขนาดเท่ากำปั้น โรยเกลือและทาไข่จนทั่ว แล้วนำไปปิ้งไฟจนสุกหอม นำไปใส่บาตร โดยถือว่าเป็นบุญกุศลอย่างยิ่ง เพราะมีตำนานกล่าวไว้ในธรรมบทว่า เมื่อครั้งพุทธกาล นางปุลณทาสี ได้ทำข้าวจีไปถวายพระพุทธเจ้าและพระอานนท์ เมื่อถวายแล้วนางรู้สึกเป็นกังวลว่าพระพุทธเจ้าจะไม่เสวยข้าวจีนั้นเพราะเป็นอาหารง่าย ๆ ที่ไม่ได้ทำอย่างประณีต พระพุทธองค์ทรงทราบภาวะจิตใจของนาง จึงทรงให้พระอานนท์ปูลาดอาสนะลง และทรงประทับฉันข้าวจี ณ ที่นั้น นางปุลณทาสีเกิดความปีติยินดียิ่งนัก พระพุทธองค์ได้ทรงแสดงธรรมให้ฟัง และนางก็บรรลุโสดาบันเป็นพระอริยบุคคลเพราะการถวายข้าวจีเป็นมูลเหตุ ดังนั้น เมื่อชาวบ้านทำนาและเก็บเกี่ยวข้าวแล้วเสร็จ ซึ่งจะใกล้กับวันเพ็ญเดือนสามพอดี จึงพากันทำบุญข้าวจีถวายในวันมาฆบูชา เป็นประเพณีสืบมา

การวิเคราะห์บทบาทด้านการถ่ายทอดภูมิปัญญา

เป็นการสอนให้ทำบุญแด่พระภิกษุสงฆ์ด้วยใจอันสะอาดบริสุทธิ์ แม้จะไม่ได้ถวายสิ่งที่มีความประณีตงดงาม เพราะตนเองไม่มีกำลังที่จะทำได้ถึงเพียงนั้น ก็ถือว่าเป็นสิ่งที่น่ายกย่อง การที่ชาวบ้าน ยึดถือเอาการทำบุญข้าวจีเป็นหัวใจของวันมาฆบูชา จึงเป็นเรื่องที่เหมาะสมกับสภาพความเป็นอยู่ และสามารถสืบทอดประเพณีมาได้นับพันปี ต่างจากบางกลุ่มชน ซึ่งแข่งขันชิงดีชิงเด่นกัน ถวายสิ่งของมีค่าเกินความจำเป็นแก่พระสงฆ์เพื่อให้คนอื่นเห็นว่าตนเองมีความมั่งคั่งร่ำรวยกว่าใคร ในที่สุดก็ต้องหยุดการทำบุญเสียกลางคัน ไม่มีพอที่จะทำให้อำนาจได้อีกต่อไป และยังได้รับการเย้ยหยันจากผู้คนทั่วไปอีกด้วย

๔. ประเพณีบุญเดือนสี่ หรือบุญพระเวส

บุญพระเวส หรือ บุญเวส หรือบุญหลวง เป็นชื่อที่ใช้เรียกบุญมหาชาติในท้องถิ่นต่าง ๆ ที่มีชาวพื้นเมืองเชื้อสายไทย-ลาว และตั้งถิ่นฐานอยู่ในแถบเทือกเขาเพชรบูรณ์ ส่วนใหญ่นิยมนำบุญมหาชาติ ในเดือน ๓ และเดือน ๔ ซึ่งอาจจะไม่

พร้อมกันทุกกลุ่ม และมีวิธีการแตกต่างกันไปตามพื้นฐานดั้งเดิมของกลุ่มเหล่านั้น แต่พิธีการของชาวบ้านแถบนี้ หลายแห่ง ยังคงปฏิบัติเหมือนกับที่เคยทำมาตั้งแต่ครั้งโบราณกาล ดังนี้^{๑๕}

(๑) การกำหนดวันทำบุญและการเตรียมงาน กำหนดวันทำบุญ โดยประชุมคณะกรรมการวัด (มรรคทายก) และชาวบ้าน เพื่อวางแผนและจัดเตรียมงาน โดยเฉพาะการส่งฎีกาบอกบุญหาเจ้าภาพที่จะรับภัณฑ์เทศน์ ๑๓ ภัณฑ์ ตามเรื่องพระเวสสันดรชาดก สิ่งสำคัญอีกประการหนึ่ง คือ การเตรียมสถานที่ให้คล้ายกับป่าหิมพานต์ จัดทำราชวัตรไว้ทั้งสี่มุมของสถานที่ประกอบพิธี มีการประดับด้วยต้นกล้วย อ้อย ดอกบัว ธงทิว หอนเมียงหมาก อย่างละ ๑,๐๐๐ และที่ด้านตะวันออกของศาลาการเปรียญ จะจัดทำหอพระอุปัศ

(๒) พิธีอัญเชิญพระอุปัศ ที่อำเภอหล่มเก่าจะมีพิธีอัญเชิญพระอุปัศในตอนเช้าของวันที่สอง โดยอัญเชิญจากลำน้ำที่อยู่ใกล้ อธิบายไว้ในปฐมสมโพธิกถาว่าพระอุปัศเป็นพระอรหันต์ผู้มีฤทธิ์ เนรมิตกฏิกแก้วอยู่ในท้องมหาสมุทร ครั้งหนึ่ง พระเจ้าอโศกมหาราชทรงสร้างพระสถูปบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ เสร็จแล้วจะทำการฉลอง แต่ทรงวิตกว่าพญามารจะมาขัดขวาง เหล่าพระสงฆ์สาวกของพระพุทธเจ้าจึงพร้อมกันอาราธนาพระอุปัศมาช่วยคุ้มครองพระสถูป เมื่อพญามารมารบกวนพิธีฉลองตามที่คาดไว้ พระอุปัศก็สามารถแก้ไขปัญหาได้ทุกครั้งไป ดังนั้น จึงถือเป็นประเพณีในการอัญเชิญพระอุปัศ ให้มาช่วยป้องกันภัยอันตรายและให้เกิดความสงบเรียบร้อยต่อพิธีกรรมต่าง ๆ สืบต่อมา

ขบวนแห่พระอุปัศ ประกอบด้วยเครื่องอัฐฐบริวาร ได้แก่ บาตร ไตรจีวร กาน้ำ กระจอน รองเท้า แห่ไปที่ทำน้ำซึ่งสมมุติว่าเป็นที่สถิตของพระอุปัศ แล้วทำพิธีอาราธนาพระอุปัศ โดยสมมุติก่อนหินขึ้นแทน อัญเชิญใส่พานแห่มายังศาลาการเปรียญ แห่เวียนประทักษิณ ๓ รอบ แล้วอัญเชิญขึ้นประดิษฐานบนหอพระอุปัศระหว่างพิธีบุญมหาชาติ จะต้องมีผู้คอยปรนนิบัติพระอุปัศด้วย เช่น ถวายภัตตาหาร ฯลฯ และหลังจากเสร็จพิธีบุญมหาชาติ จะต้องอัญเชิญพระอุปัศกลับไปสถิตที่เดิม^{๑๖}

^{๑๕} เรียบเรียงจาก สุเทพ จันทร์หว่าง. ประเพณีประจำเดือนอำเภอหล่มเก่า. ๒๕๔๑, น. ๙-๑๑.

^{๑๖} สุเทพ จันทร์หว่าง. อ่างแล้ว. น. ๑๐.

การแห่พระอุปคุตของอำเภอด่านซ้าย และหมู่บ้านต่าง ๆ ที่แยกไปจากเมืองด่านซ้าย เช่น บ้านหนองบัว อำเภอภูเรือ จะทำกันตั้งแต่วันแรก ซึ่งเรียกว่า "วันโฮม" (วันรวม) และมี "ผีตาโชน" เข้าร่วมขบวนด้วย โดยจินตนาการว่า ในช่วงที่พระนางมุสดีไปเชิญพระเวสสันดรกลับเมืองสีพีนั้น ในขบวนมีพวกคนป่าหรือผีป่าต่าง ๆ ที่เคารพรักพระเวสสันดร มาคอยคุ้มครองให้เดินทางกลับด้วยความปลอดภัย^{๑๓}

การนำพิธีแห่พระอุปคุตไปไว้ในวันแรก เพราะเมืองด่านซ้ายมีเจ้ากวน-นางเทียมและบริวารซึ่งเป็นผู้ดูแลรักษาพระธาตุศรีสองรัก และเป็นร่างทรงของเทพาอารักษ์ทั้งหลายของเมืองด่านซ้าย ซึ่งมีบทบาทสำคัญสูงสุดทางจิตวิญญาณของชาวบ้านในสมัยโบราณ ในวันโฮม ตอนสาย ๆ ที่บ้านเจ้ากวนจะประกอบพิธีบายศรีสู่ขวัญเจ้ากวนและนางเทียม ก่อนที่จะพากันเคลื่อนขบวนมาที่วัด ดังนั้น ขบวนผีตาโชนที่แห่พระอุปคุตเรียบร้อยแล้ว ก็จะเคลื่อนไปยังบ้านเจ้ากวนเพื่อร่วมพิธี เสร็จแล้วทั้งหมดก็จะเคลื่อนขบวนไปที่วัดโพนชัย ซึ่งเป็นวัดประจำเมืองที่มีการจัดบุญหลวง ในขบวนดังกล่าว จะประกอบด้วย เจ้ากวน นางเทียม แสน นางแตง และบรรดาผีตาโชน รวมทั้งขบวนช้าง และเครื่องดนตรีพื้นเมืองต่าง ๆ เมื่อถึงวัด จะแห่ไปรอบ ๆ อุโบสถ ในขณะที่นั้น พวกผีตาโชนก็จะพากันออกไปอาละวาดตามละแวกบ้านต่าง ๆ ตามใจชอบ^{๑๔}

(๓) พิธีแห่พระเวส เป็นพิธีแห่พระเวสสันดรกลับเมืองสีพี โดยสมมุติสถานที่แห่งใดแห่งหนึ่งเป็นป่าหิมพานต์ มีคนแต่งกายเป็นพระเจ้ากรุงสุทนต์ นางมุสดี พระเวสสันดร นางมัทรี กัณหา และชาลี แล้วอัญเชิญหกกษัตริย์เข้าเมือง ที่อำเภอหล่มเก่าทำพิธีแห่พระเวสสันดร ในปลายวันเดียวกับการแห่พระอุปคุต เป็นพิธีที่มโหฬาร มีทั้งขบวนช้างม้า และผู้คนมากมาย หลังจากนั้น ในช่วงเย็นจะมีการเจริญ

^{๑๓} สัมภาษณ์ นายวินตร นนทะโคตร ซึ่งเคยเล่นผีตาโชนในขบวนแห่พระอุปคุต เมื่อประมาณ ๓๐ ปี เศษที่ผ่านมา ซึ่งสมัยนั้น ใช้เศษผ้าหรือจิวพระที่ทิ้งแล้วห่มร่างกาย และใช้หวดหนึ่งข้าวเก่า ๆ เขียนด้วยเขม่าหรือปูนขาวเป็นหน้ากากผีตาโชน จะเริ่มออกจากบ้านตั้งแต่ประมาณ ๔ นาฬิกาเศษ และจะไปเที่ยวไล่ขอผลไม้หรือของกินจากแม่ค้าที่ออกไปตลาดแต่เช้าตรู่ แล้วใส่ลงในหวดหนึ่งข้าวซึ่งอยู่บนศีรษะ แม่ค้าจะยินดีให้ เพราะเป็นการร่วมทำบุญ และถ้าพบพวกสาว ๆ ก็มักจะวิ่งไล่ ให้สาว ๆ วิ่งหนี เป็นที่สนุกสนานครั้นครอง

^{๑๔} ปาริชาติ เรื่องพิเศษ. "งานประเพณี ฮีตสิบสอง คองสิบสี่ ของชาวเลย". ใน สุดารา สุจฉายา, บรรณาธิการ.

พระพุทธมนต์ เทศน์ปัญญาบารมี สวดอิติปิโส โพธิสัตว์ และเทศน์มาลัยหมื่น มาลัยแสน ^{๑๙}

ที่อำเภอด่านซ้าย พิธีแห่พระเวสสันดรเป็นวันที่สอง ช่วงบ่าย หลังจากวันแห่พระอุปคุต พิธีแห่ในวันนี้เรียกว่า “แห่พระ” ใช้พระพุทธรูปเป็นสัญลักษณ์แทนพระเวสสันดร การจัดขบวน คือ แสนด้าน (หัวหน้าแสน) ถือนพานบายศรีนำหน้า ตามด้วยขบวนแห่พระพุทธรูป (พระเวสสันดร) และขบวนแห่พระสงฆ์ ๔ รูป ต่อด้วยขบวนของคณะแสน นางเทียม นางแต่ง ผีตาโชน และการละเล่นต่าง ๆ ปิดท้ายด้วยขบวนแห่บั้งไฟ ตามขนบธรรมเนียมที่ปฏิบัติสืบทอดกันมา เจ้ากวนจะถูกเชิญให้นั่งบนบั้งไฟ แห่นำขบวนบั้งไฟทั้งหลาย มุ่งไปที่วัดโพนชัย ระหว่างที่แห่บั้งไฟไปนั้น เจ้ากวนจะโปรยทานให้แก่ผู้คนที่เฝ้าดูตลอดทาง หลังจากเสร็จพิธีแห่พระเวสสันดรเข้าเมือง คือ นำพระพุทธรูปไปประดิษฐานที่พระอุโบสถแล้ว จะมีการจุดบั้งไฟขอฝนให้ตกต้องตามฤดูกาล การเทศน์มหาชาติที่วัดโพนชัย เมืองด่านซ้าย จะทำในวันที่สาม ซึ่งทุกคนจะเข้าวัดฟังธรรม ไม่มีการเล่นผีตาโชนและการแห่แห่นต่าง ๆ อีกต่อไป ^{๒๐}

(๔) พิธีแห่ข้าวพันก้อน ที่อำเภอหล่มเก่า ในวันที่สามของบุญมหาชาติ มีพิธีแห่ข้าวพันก้อน เริ่มพิธีประมาณ ๓ นาฬิกา โดยทายกทายิกาทั้งหลาย จะช่วยกันนึ่งข้าวเหนียว แล้วปั้นเป็นก้อนกลม ๆ ให้ครบพันก้อน หมายถึง คาถาพัน เสร็จแล้วทางวัดจะตักกลองเป็นสัญญาณให้ชาวบ้านออกมาร่วมพิธีแห่ข้าวพันก้อน โดยจะแห่ประทักษิณ รอบศาลาการเปรียญ ๓ รอบ แล้วนำไปบูชาที่ข้างธรรมาสน์ เสร็จจากพิธีแห่ข้าวพันก้อนแล้วจึงอาราธนาพระสงฆ์ผู้อาวุโสเทศน์สังกาศ พรรณนาถึงพระพุทธศาสนาตั้งแต่ปรินิพพานไปจนถึงพระศาสนาของสมเด็จพระพุทธโคดม เสร็จจากเทศน์สังกาศแล้วก็เริ่มเทศน์มหาชาติ ทีละกัณฑ์ตามลำดับ เมื่อจบแต่ละกัณฑ์ มรรคทายกจะตีฆ้อง เจ้าศรัทธาจะถวายกัณฑ์เทศน์ พระจะให้พร เจ้าภาพกวรดน้ำและรับพรทำเช่นนี้จนครบทุกกัณฑ์ ^{๒๑} บุญแห่ข้าวพันก้อน ในบางท้องถิ่นจะทำกันในวันตรุษสงกรานต์วันสุดท้าย เรียกว่า “วันสังกาศ” หรืออาจจะทำภายหลังวันตรุษสงกรานต์ก็ได้

^{๑๙} สุเทพ จันทร์หว่าง. อ้างแล้ว. น. ๑๐.

^{๒๐} ปาวิชาติ เรื่องพิเศษ. อ้างแล้ว. น. ๑๙๕-๑๙๖.

^{๒๑} สุเทพ จันทร์หว่าง. อ้างแล้ว. น. ๑๐-๑๑.

แต่ตามปกติจะไม่เกินวันเพ็ญเดือนหก และบางครั้งอาจจะแห่ไปบูชาวัดของหมู่บ้านอื่นที่อยู่ใกล้เคียงก็มี^{๒๒}

(๕) พิธีแห่กัณฑ์หลอน ชาวบ้านแถบเทือกเขาเพชรบูรณ์บางพื้นที่ เช่น ที่อำเภอหล่มเก่า และอำเภอนครไทย มีบางกัณฑ์ที่ชาวบ้านช่วยกันบริจาคทรัพย์โดยไม่มีคนใดคนหนึ่งเป็นเจ้าของกัณฑ์ แล้วช่วยกันแห่มาจากหมู่บ้านไปถวายพระที่เทศน์กัณฑ์มัทรี โดยมากจะอาราธนาพระที่แหล่งเสียงดีที่สุดมาเทศน์^{๒๓}

การวิเคราะห์บทบาทด้านการถ่ายทอดภูมิปัญญา

๑. พิธีกรรมต่าง ๆ ในการทำบุญเดือนสี่ของชาวบ้านตามหัวเมือง แถบเทือกเขาเพชรบูรณ์ มีคุณค่ามากมายมหาศาล ทั้งในด้านจริยธรรมคุณธรรม และในด้านทักษะการจัดการ

๒. งานประเพณีที่รวมจิตใจของชาวบ้านจำนวนมาก ให้พร้อมใจกันทำในสิ่งที่วิจิตรพิสดารเช่นนี้ ต้องอาศัยสมาธิ และอาศัยพลังกายพลังใจของทุก ๆ คน โดยเฉพาะการจัดงานบุญหลวง หรือบุญพระเวส ดังได้พรรณนาแล้ว ถือได้ว่าเป็นแบบอย่างของการพัฒนาผู้นำและผู้ตามที่ดี

๓. การใช้ศิลปะและการละเล่นต่าง ๆ เพื่อโน้มน้าวจิตใจผู้คนให้เข้าสู่พิธีกรรมอันศักดิ์สิทธิ์ เป็นรูปแบบวิธีการสอนหรือการให้การศึกษาที่สอดคล้องกับความต้องการทางจิตใจของชาวบ้าน นับได้ว่าต้องอาศัยความรู้ความเข้าใจในเชิงจิตวิทยาอย่างมาก จึงสามารถทำให้ผู้คนนับร้อยนับพันร่วมกันคนละไม้ละมือประกอบพิธีกรรมได้อย่างเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน ศิลปะการจัดการกิจกรรมชุมชนทำนองนี้ น่าจะมีการศึกษาเพิ่มเติมอย่างละเอียด เพื่อนำไปเป็นแนวทางการประยุกต์ใช้กับการถ่ายทอดภูมิปัญญาในระดับมวลชน ต่อไป

^{๒๒} สาร สาระทัศนานันท์. ฮิตสิบสอง คลองสิบสี่. ๒๕๓๐. น. ๖๘-๖๙.

^{๒๓} สุเทพ จันทน์สว่าง. อ้างแล้ว. น. ๑๑. และจากประสบการณ์ตรงของผู้วิจัย ที่ตำบลนครไทย อำเภอ นครไทย เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๓๕.

๕. ประเพณีบุญเดือนห้า หรือบุญสงกรานต์

จากการสัมภาษณ์ชาวบ้าน ที่อำเภอนครไทย หล่มเก่า หล่มสัก ชาติตระการ ด้านซ้าย และภูเรือ พบว่า ชาวบ้านในหัวเมืองแถบเทือกเขาเพชรบูรณ์ ในสมัยก่อน ให้ความสำคัญกับวันตรุษและวันสงกรานต์ เป็นอย่างมาก ถือกันว่าวันตรุษเป็นวันสิ้นสุดปีเก่า และวันสงกรานต์คือวันขึ้นปีใหม่ ในกรณีของชาวบ้านที่บ้านโนนจัน อำเภอ นครไทย นั้น ในช่วงตรุษ ชาวบ้านซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นเครือญาติกันเกือบทั้งหมู่บ้าน จะไปรวมกันที่บ้านของผู้เฒ่าผู้แก่ที่เป็นผู้นำของตระกูล หรือผู้ที่มีฐานะดีที่สุดและเป็นที่เคารพนับถือว่าเป็นหลักของวงศ์ตระกูล เพื่อช่วยกันทำอาหารสำคัญ คือ ขนมจีน และน้ำยาขนมจีน ปริมาณมากพอสำหรับเลี้ยงดูกันทั่วหน้า และเพื่อตากแห้งเส้นขนมจีนไว้ประกอบอาหารอื่น ๆ ตลอดเทศกาลตรุษสงกรานต์ ซึ่งมีระยะเวลาประมาณ ๑ เดือน ลูกหลานที่ยังเป็นหนุ่มเป็นสาวจะทำหน้าที่โขลกแป้งขนมจีน ผู้ใหญ่ฝ่ายชายมักจะทำหน้าที่บีบเส้นขนมจีนลงในกะทะใบบัวขนาดใหญ่ ที่ต้มน้ำเดือดพล่านด้วยเตาฟืนขนาดใหญ่กลางแจ้งในบ้าน และตักเส้นขนมจีนที่สุกแล้วขึ้นจากกะทะ แล้วแช่ลงในถังน้ำเย็น ผู้ใหญ่ฝ่ายหญิงเป็นผู้ทำหน้าที่จับเส้นขนมจีนวางลงในกระด้งเพื่อให้สะเด็ดน้ำ โดยปูใบมะยมไว้บนกระด้งก่อนที่จะวางหัวขนมจีนทับลงไป อีกกลุ่มหนึ่งคือผู้ใหญ่ที่มีฝีมือทางการทำน้ำยาขนมจีน ซึ่งมักจะมีลูกมือเป็นลูกหลานที่เก่งงานชุดมะพร้าวและโขลกพริกแกง ส่วนเด็กรุ่นเล็กจะสนุกกับการทำ “แป้งจี๋” โดยใช้แป้งขนมจีนที่ยังไม่ละลายน้ำ ปั้นเป็นรูปกลมและแผ่ให้บางพอสมควร แล้วเสียบแผ่นแป้งกับไม้ไผ่ที่เหลาปลายจนแหลม ยาวประมาณ ๑ เมตร เพื่อแหยไปในเตาไฟที่ใช้ต้มน้ำเส้นขนมจีนอยู่ เมื่อแป้งสุกจะมีกลิ่นหอม รสเค็มและเปรี้ยวเล็กน้อย ถือว่าเป็นอาหารว่างที่ไม่ได้รับประทานบ่อยนัก นอกจากในโอกาสเช่นนี้ งานวันตรุษจึงมีความหมายสำหรับครอบครัวชาวบ้านนครไทยสมัยก่อน เพราะนอกจากจะได้มาพบปะสังสรรค์และเลี้ยงดูกันอย่างอิมหน้าสำราญ หลังจากได้ร่วมกันทำงานอย่างสนุกสนานแล้ว ยังได้ฟังผู้เฒ่าผู้แก่ และญาติผู้ใหญ่ที่นาน ๆ ได้พบปะกัน เล่าถึงเรื่องราวต่าง ๆ ให้กันและกันฟัง อย่างสนุกสนานตื่นเต้น เมื่อถึงวันพระซึ่งเป็นวันตรุษ ก็จะพากันไปวัด นำอาหารหวานคาวที่ทำ ไปถวายพระและร่วมรับประทานกับเพื่อนบ้านที่เป็นญาติห่างออกไปอีกระดับหนึ่ง ^{๒๔}

^{๒๔} สัมภาษณ์ นางศรีลิ่ง เสนีวงศ์ ณ อยุธยา อายุ ๘๔ ปี, เกิดที่บ้านโนนจัน ตำบลนครไทย อำเภอ นครไทย.

พิธีการ และการละเล่นต่าง ๆ ในวันสงกรานต์ เท่าที่ปรากฏในวัดกลาง วัดเหนือ และวัดหัวร่อง ตำบลนครไทย อำเภอนครไทย เมื่อประมาณ ๔๐ ปีเศษที่ผ่านมา มีพิธีการต่าง ๆ เช่น การก่อเจดีย์ทราย การสงฆ์น้ำพระพุทธรูป และการสาดน้ำระหว่างหนุ่มสาวเพื่อความสนุกสนาน แต่สิ่งที่แตกต่างจากทั่ว ๆ ไป ในปัจจุบัน คือ การสาดน้ำจะเริ่มตั้งแต่ช่วงเทศกาลตรุษไปจนถึงสงกรานต์ และจะหยุดสาดน้ำ หลังจากวันสงฆ์น้ำพระที่วัด ระยะเวลาอนุญาตให้สาดน้ำกันได้นั้น ชายหนุ่มอาจจะขึ้นไปขอสาดน้ำหญิงสาวบนบ้านตอมหัวค้ำ ที่ทุกคนยังไม่หลับนอน โดยไม่มีการถือสาอีกด้วย

บุญสงกรานต์ที่อำเภอหล่มเก่า เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “บุญลวงสังขาร” มีพิธีสำคัญคือการสงฆ์น้ำพระพุทธรูป จะเริ่มพิธีในตอนเช้าของวันสงกรานต์ โดยทางวัดจะจัดเตรียมพระพุทธรูปสำหรับสงฆ์น้ำ และจัดเตรียมหอสรงสำหรับประดิษฐานพระพุทธรูป จัดทำรางน้ำยาวให้น้ำไหลไปถูกพระพุทธรูป และป้องกันการเบียดเสียดของผู้คน ตอนบ่าย ชาวบ้านจะนำน้ำหอมที่ทำจากวัสดุท้องถิ่น ได้แก่ ว่านหอม ขมิ้น รากเร่ว (เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “เหนง”) มาชูดกับภาชนะดินเผา ลักษณะคล้ายถ้วย (การชูดเรียกเป็นภาษาถิ่นว่า “ฮอ”) แล้วนำมากรองผสมกับน้ำสะอาดใส่ภาชนะไปสงฆ์น้ำพระพุทธรูป หลังจากเสร็จพิธีการสงฆ์น้ำพระพุทธรูป จะมีพิธีการสงฆ์น้ำพระสงฆ์ และในวันที่สองของงาน หรือเรียกอีกอย่างว่า “วันเนา” (เนา แปลว่า อยู่ไม่ไปที่ใด ๆ) ชาวบ้านจะพากันหยุดงาน และก่อนเข้าวันเนา ตอนเที่ยงคืน ชาวบ้านจะจุดประทัด ยิงปืน จุดพลุเพื่อต้อนรับปีใหม่ ส่งท้ายปีเก่า การหยุดงานช่วงสงกรานต์นั้น บางท้องที่อาจจะหยุดพักถึง ๓ วัน และมีการละเล่นต่าง ๆ เช่น ดึงหนัง ทอยสะบ้า และสาดน้ำกัน เป็นต้น และในตอนเย็นจะพากันไปทำพิธีรดน้ำญาติผู้ใหญ่ของตน เป็นการแสดงความเคารพ หลังจากพิธีสงกรานต์ มักจะมีการก่อเจดีย์ทรายและยกธงตะขาบ บางหมู่บ้าน อาจจะมีพิธีแห่ดอกไม้ซึ่งเป็นพิธีที่สนุกสนาน สดชื่นด้วยดอกไม้ป่านานาชนิด รวมทั้งเครื่องไทยทานต่าง ๆ ที่ต้องการถวายให้พระภิกษุสามเณร เช่น สมุด ดินสอ กระดาษ ฝ้าย ด้าย ไหม ไม้ขีดไฟ ภูบ เทียน ฯลฯ ประดับประดาอย่างสวยงาม เรียกว่า “ต้นดอกไม้” ซึ่งมักจะแห่ไปตอนเย็น ๆ เมื่อถวายแล้วก็จะรับพรและฟังเทศน์ฉลองดอกไม้ด้วย ทำอยู่หลายวัน

จนถึงราววันเพ็ญเดือน ๖ คือวันอัญเชิญพระพุทธรูปที่นำมาสรงน้ำกลับไปประดิษฐานไว้ที่เดิม ^{๒๕}

การวิเคราะห์บทบาทด้านการถ่ายทอดภูมิปัญญา

๑. บุญสงกรานต์เป็นพิธีกรรมที่ให้ความสุขสดชื่น ทั้งทางกายและทางใจ ผู้คนที่ได้ร่วมพิธีนี้ นอกจากจะชุ่มเย็นจากน้ำหอมที่ผสมจากว่านสมุนไพรพื้นบ้านต่าง ๆ แล้ว ยังรู้สึกปลอดโปร่งใจจากการได้ทำบุญ และพักผ่อนจากการทำงานที่ตรากตรำมาตลอดทั้งปี

๒. พิธีตรุษสงกรานต์กระทำในช่วงที่อากาศร้อนกำลังจะเปลี่ยนมาเป็นฤดูฝน เป็นฤดูกาลที่เหมาะสมที่สุดสำหรับผู้คนในแถบนี้ที่จะถือเป็นวันสิ้นปีเก่าย่างเข้าปีใหม่

๓. การทำบุญด้วยการให้ความเคารพซึ่งกันและกัน ให้น้ำหอมที่ปรุงขึ้นเอง โดยอาศัยวัสดุในท้องถิ่น ให้ออกไม้จากป่าที่ไม่ต้องสิ้นเปลืองเงินทอง และได้รับพรจากพระภิกษุผู้ทรงศีล และผู้อาวุโสที่ตนเคารพรัก เป็นความสุขในราคาถูกลง และสอนทางอ้อมให้รู้ว่า ความสุขเกิดได้ด้วยการให้ที่ไม่จำเป็นต้องสิ้นเปลืองเงินทอง บุญสงกรานต์จึงมีเสน่ห์ไม่จืดจางและมีคุณค่าอย่างหาที่เปรียบได้ยาก จนถึงทุกวันนี้

๖. ประเพณีบุญเดือนหก

ประเพณีบุญเดือนหก ของชาวพื้นเมืองเชื้อสายไทย-ลาว แทบเทือกเขาเพชรบูรณ์ ถ้าเป็นกลุ่มที่อพยพมาจากหลวงพระบาง เวียงจันทน์ หรือเมืองอื่น ๆ ทางฝั่งลาว มักจะเป็นการจัดบุญบั้งไฟ และอาจจะมีบุญวันวิสาขบูชาด้วย แต่ถ้าเป็นกลุ่มที่อยู่ใกล้ชิดกับไทยสยามมาก่อน เช่น กลุ่มดั้งเดิมของอำเภอนครไทย อำเภอชาติตระการ และบางหมู่บ้านในอำเภอหล่มสัก มักจะจัดบุญวิสาขบูชา โดยไม่มีบุญบั้งไฟ จึงจะอธิบายทั้งสองประเพณี ดังนี้

(๑) บุญบั้งไฟ เป็นประเพณีที่จัดเพื่อสักการะอารักษ์ประจำเมือง และหลักเมือง ให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล บ้านเมืองร่มเย็นเป็นสุข ข้าวปลาอาหารบริบูรณ์

^{๒๕} สาร สาระทัศนานันท์. ฮิตสิบสอง คลองสิบสี่. ๒๕๓๐. น.๒๒-๓๒, ๖๙-๗๐. และข้อมูลจากการสัมภาษณ์ชาวบ้านที่บ้านธารทิพย์ ตำบลบึงน้ำเต้า อำเภอหล่มสัก เมื่อวันที่ ๒๗ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๔๒.

โดยทั่วไปจะจัดในช่วงเดือนหก นอกจากแถบเมืองด่านซ้ายที่นำไปรวมกับบุญพระเวสหรือบุญหลวง ในเดือนสี่ บางหมู่บ้านในเขตอำเภอหล่มสักถือเป็นประเพณีอย่างเคร่งครัดที่จะต้องจัดบุญบั้งไฟทุกปี หากไม่จัดก็เกรงกันว่าจะเกิดเหตุเภทภัยต่าง ๆ โดยเล่าเป็นตำนานต่อ ๆ กันมาว่า ที่เมืองขอมมีกษัตริย์พระองค์หนึ่ง ทรงปกครองบ้านเมืองด้วยความร่มเย็น พระองค์ทรงมีพระราชธิดาที่มีสิริโฉมงามมาก ทรงพระนามว่า "นางไฉ่" ซึ่งเป็นที่หมายปองของกษัตริย์เมืองต่าง ๆ มากมาย พระบิดาของนางไฉ่ ได้ประกาศไปว่า ถ้ากษัตริย์หนุ่มเมืองใดทำบั้งไฟจุดขึ้นได้สูงที่สุด จะทรงมอบพระธิดาให้เป็นคู่ครอง จึงมีกษัตริย์จากหลายเมืองจัดทำบั้งไฟมาแข่งขันกัน ผู้ที่ชนะคือ "พญาแถน" จึงได้นำนางไฉ่เป็นมเหสี และได้ครอบครองเมืองขอมสืบต่อมา ทรงปกครองบ้านเมืองให้ร่มเย็นเป็นสุข ข้าวปลาอาหารบริบูรณ์ ดังนั้น หลังจากพญาแถนสวรรคต ชาวเมืองมีความอาลัยอาวรณ์ จึงจัดทำบุญบั้งไฟบูชาพญาแถน และขอพรให้บ้านเมืองร่มเย็นเป็นสุข ตำนานเรื่องบุญบั้งไฟ มีหลายเรื่อง นอกจากที่กล่าวแล้ว เช่น เรื่องผาแดงนางไฉ่ เรื่องหนองหานหลวง และเรื่องพญาคันคาก (คำว่า "คันคาก" เป็นภาษาถิ่นของ "คางคก") เป็นต้น

๒๖

วิธีการจัดงานบุญบั้งไฟ เริ่มจากการกำหนดวันทำบุญให้ชาวบ้านทราบล่วงหน้าอย่างน้อย ๑ เดือน เพื่อช่วยกันจัดหาอุปกรณ์การทำบั้งไฟ เช่น ดินประสิว และกระบอกไม้ไผ่ โดยจะใช้ช่างในหมู่บ้านและจากหมู่บ้านใกล้เคียงร่วมกันประดิษฐ์บั้งไฟ ถ้าใช้ดินประสิว ๑๒ กิโลกรัม เรียกว่า "บั้งไฟหมื่น" ถ้าใช้ดินประสิว ๑๒๐ กิโลกรัม เรียกว่า "บั้งไฟแสน" และจะต้องทำให้เสร็จตามกำหนด ในพิธีแห่บั้งไฟวันแรก ชาวบ้านจะแห่เป็นกลุ่ม ๆ และรำเซิ้งไปรอบ ๆ หมู่บ้าน เมื่อขบวนแห่ไปถึงบ้านใดเจ้าของบ้านจะนำเงินทองมาร่วมทำบุญด้วย บางกลุ่มจะแห่บั้งไฟและรำเซิ้งกันตลอดคืน แล้วในวันรุ่งขึ้น ซึ่งเป็นวันที่สองของงาน จะมีพิธีตักบาตรถวายภัตตาหารแด่พระภิกษุในตอนเช้า เมื่อถึงตอนบ่าย เจ้าของบั้งไฟจะนำบั้งไฟไปทำพิธีวงสรวงเจ้าพ่อหรืออารักษ์ประจำหมู่บ้าน ที่บ้านเจ้าพ่อ (หรือเจ้ากวน) ที่เป็นคนทรง แล้วจึงแห่ไปยังวัดที่มีการจัดพิธีบุญบั้งไฟ ในขบวนแห่จะประกอบด้วยคณะของเจ้ากวน นางเทียม นางแตง และลูกสมุน (ที่ด่านซ้ายเรียกว่า "แสน") โดยจะแต่งกายด้วยเสื้อผ้าสีแดง (ที่ด่าน

^{๒๖} สุเทพ จันทร์หว่าง, อ้างแล้ว, น. ๑๔.

ซ้ายแต่งกายด้วยเสื้อผ้าสีขาว) ถือหอก ดาบ และอาวุธโบราณต่าง ๆ ซึ่งถือว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ตามด้วยขบวนบั้งไฟ ซึ่งจัดทำร้านใช้คนหาม บางหมู่บ้านบรรทุกบั้งไฟบนเกวียน ประดับประดาอย่างวิจิตรสวยงาม ขบวนเซ็งบั้งไฟจะชักกลองชนะ (ภาษาพื้นเมืองหล่มสักเรียกว่า "กลองคู่") ตีเป็นจังหวะสนุกสนานเร้าใจ และแห่ไปรอบอุโบสถ ๓ รอบ เสร็จแล้วจะนำบั้งไฟไปจุดที่ร้านจุด ซึ่งจัดทำเตรียมไว้ก่อนแล้ว หากบั้งไฟของผู้ใดขึ้นสูง ชาวบ้านจะหามช่างบั้งไฟ แห่ไปรอบ ๆ พิธี แต่ถ้าบั้งไฟของผู้ใดจุดไม่ขึ้น ก็จะช่วยกันจับช่างบั้งไฟ โยนลงโคลน ทำให้เกิดความสนุกสนานยิ่งขึ้น บางหมู่บ้านอาจจะทำพิธีจุดบั้งไฟในตอนเช้าของวันต่อมา คือ วันที่สามของงาน ^{๒๗}

(๒) บุญวันวิสาขบูชา คือ วันเพ็ญ เดือนหก มีการทำบุญตักบาตรถวายภัตตาหารแด่พระสงฆ์ ฟังพระธรรมเทศนา ในตอนเช้า และเวียนเทียนรอบพระอุโบสถตอนกลางคืน ^{๒๘}

ชาวบ้านดั้งเดิมของเมืองด่านซ้าย มีบุญสมโภชพระธาตุศรีสองรัก ๓ วัน ในช่วงวิสาขบูชา โดยวันแรก คือ วันขึ้น ๑๓ ค่ำ เดือน ๖ ชาวบ้านจะช่วยกันชำระล้างองค์พระธาตุและถากหญ้ารอบ ๆ บริเวณจนสะอาด วันที่สอง เป็นวันจัดเตรียมเครื่องบายศรีพระธาตุ และวันที่สาม ซึ่งเป็นวันเพ็ญ จะเป็นวันที่ผู้คนไม่ว่าหนุ่มสาวหรือเฒ่าแก่ จะงดเว้นการทำงานทุกชนิด แล้วมารวมกันที่หน้าพระธาตุแต่เช้า เพื่อนำ "ต้นผึ้ง" ทั้งใหญ่เล็กมาถวาย และนำ "เทียนเวียนหัว" มาทำพิธีเวียนเทียนกันด้วย การถวายต้นผึ้ง จะมีขั้นตอน คือ ผู้มีศรัทธาในองค์พระธาตุ ซึ่งเรียกว่า "ลูกผึ้งลูกเทียน" จะนำน้ำจอบน้ำหอมเข้าไปประพรมเจดีย์ เอาต้นผึ้งวางบนฐานเจดีย์ แล้วพิธีจะเริ่มจริง ๆ เมื่อ เจ้ากวน และนางเทียม นำขันบายศรีขึ้นมาเพื่อสู่ขวัญพระธาตุ ขันบายศรีจะถูกวางบนฐานเจดีย์ทั้งสี่มุม เจ้ากวน ๑ ขัน นางเทียม ๑ ขัน แสนแก้วอุ้มเมือง ๑ ขัน และแสนกลางโงง ๑ ขัน จากนั้น ลูกผึ้งลูกเทียนทั้งหลายจึงเข้าสู่พิธีสู่ขวัญพระธาตุ โดยแสนด่านทำหน้าที่เป็นหมอขวัญ อ้อนวอนขออำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์แห่งองค์พระธาตุ ช่วยดลบันดาลให้ทุกคนอยู่เย็นเป็นสุขทั่วกัน อีกมุมหนึ่งของพิธี แสนคนอื่น ๆ จะคอยรับ "ดินธาตุ" จากคนที่นำมาคืน กองไว้รวมกัน เพื่อให้ดินธาตุซึ่งบูชาไปเป็นของคลังหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์มีพลัง

^{๒๗} สุเทพ จันทร์หว่าง. อ้างแล้ว. น. ๑๔-๑๕.

^{๒๘} สุเทพ จันทร์หว่าง. อ้างแล้ว.

ความศักดิ์สิทธิ์ขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง และถ้าใครต้องการจะนำดินธาตุไปบูชาอีกก็ขอบูชาไปได้หลังจากทำพิธีเสร็จสิ้นแล้ว ขั้นตอนต่อจากนั้น คือ ขั้นตอนการเวียนเทียนรอบองค์พระธาตุ เป็นขั้นที่สำคัญที่สุด ผู้ร่วมพิธีจะนำเทียนเวียนหัว (เทียนขี้ผึ้งที่ผืนยาวพอคาดได้รอบศีรษะ ทำขึ้นเพื่อเป็นมงคลแก่ชีวิต) มาพันรวมกันเป็นมัดได้หลายมัด ส่งเข้าไปในเขตกำแพงแก้ว แล้วนั่งเรียงรายโดยรอบองค์พระธาตุ ไม่มีการเดินประทักษิณ แต่เป็นการนั่งคุกเข่าต่อ ๆ กัน แล้วเจ้ากวนจะเป็นผู้เริ่มพิธีด้วยการจุดเทียนเวียนหัวแต่ละมัด แล้วส่งต่อกันไปทางซ้าย(อุตราวัฏ) เทียนมัดแรกเป็นของเจ้ากวน นางเทียม และแสนมัดรวมกัน การส่งเทียนเวียนไปรอบองค์พระธาตุ จะทำจนครบ ๓ รอบ บางครั้งก็มีการจุ่มมัดเทียนนั้นลงในขันน้ำที่วางเรียงรายหน้าผู้คนทั้งหลาย น้ำที่ผ่านการเวียนเทียนแล้วถือว่าเป็นน้ำมนต์ที่ ศักดิ์สิทธิ์ กั้นเทียนจากพิธีก็นิยมนำกลับไปบูชาเป็นเครื่องรางของขลังทำนองเดียวกับดินธาตุ การบวชนาคถวายพระธาตุ ก็นิยมทำในโอกาสนี้ เพราะถือกันว่า ใครใช้ลานพระธาตุศรีสองรักต่างอุโบสถทำพิธีอุปสมบท จักได้กุศลแรง^{๒๙}

(๓) พิธีเลี้ยงปีศาจปีศาจบางหมู่บ้านที่มีความเชื่อเรื่องอารักษ์ประจำหมู่บ้าน อาจจะจัดการเลี้ยงปีศาจมาจนถึงเดือนหก เช่น บ้านนาหล่ม ตำบลบ้านดง อำเภอชาติตระการ มีการเลี้ยงปู่ทิดน้อย และเลี้ยงย่า อารักษ์ประจำหมู่บ้าน ในช่วงข้างขึ้น เดือน ๖ ของทุกปี มีการกำหนดวันเลี้ยงต่างกันไปตามประสงค์ของปู่ที่สื่อสารผ่านคนทรง

การวิเคราะห์บทบาทด้านการถ่ายทอดภูมิปัญญา

๑. บุญบั้งไฟ เป็นกลวิธีในการสอนให้ ผู้คนมีศีลธรรม และรู้จักบุญคุณของผู้ปกครองแผ่นดิน (เปรียบเทียบกับพญาแถน) ที่ล่วงลับไปแล้ว และ เป็นกลอุบายให้ผู้คนรู้จักประดิษฐ์บั้งไฟ ซึ่งเป็นเทคโนโลยีพื้นฐานของการสร้างจรวด และเปิดโอกาสให้ชาวบ้านที่มีความสามารถได้ฝึกฝีมือของตนเองและประกวดกับคนอื่น ๆ เพื่อให้ฝีมือพัฒนาต่อไป

๓. บุญวันวิสาขบูชา เป็นการแสดงความเคารพต่อองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า เนื่องในวันคล้ายวันประสูติ ตรัสรู้ และปรินิพพาน ซึ่งสะท้อนถึงความปรารถนาที่จะดำเนินชีวิตในกรอบแห่งศีลธรรมตามคำสอนของพระพุทธองค์นั่นเอง

^{๒๙} วิวัฒน์ พันธุมิยานนท์. อ่างแก้ว. น. ๗๔-๗๗.

๔. การเลี้ยงปีที่ศาลปู่และศาลย่าของบางกลุ่ม ซึ่งทำในช่วงเดือน ๖ เป็นการแสดงความเคารพต่ออารักษ์ประจำหมู่บ้าน และเป็นโอกาสที่ผู้คนซึ่งมีรกรากจากบรรพบุรุษเดียวกัน ได้มาร่วมกันประกอบพิธีกรรมที่คนรุ่นเก่าได้รักษาต่อ ๆ กันมา ช้านาน

๕. พิธีสมโภชพระธาตุศรีสองรัก ในช่วงวันเพ็ญเดือน ๖ ซึ่งทำต่อเนื่องกันมากกว่า ๔๐๐ ปี ที่เมืองด่านซ้าย เป็นการหลอมรวมพิธีทางพุทธศาสนาเข้ากับพิธีกรรมดั้งเดิมของชาวบ้าน ซึ่งมีการจัดการอย่างเป็นระบบ โดยเจ้ากวน นางเทียม แสน และนางแตง ดังได้กล่าวแล้วในบทที่ ๕ ที่น่าสังเกตมาก คือ พิธีสมโภชบูชาพระธาตุศรีสองรัก จะไม่ฆ่าสัตว์หรือใช้เครื่องทองของเมาเลย ในขณะที่การเซ่นไหว้ศาลหรือหอเจ้าประจำเมืองทั้งหลาย จะมีการฆ่าควาย หมู ตุ่น ไก่ และการใช้เหล้าเป็นจำนวนมาก

๗. ประเพณีบุญเดือนเจ็ด

ในหมู่บ้านที่มีผู้คนส่วนใหญ่อพยพมาจากฝั่งลาว การทำบุญเดือนเจ็ดเรียกกันว่า “บุญเบิกบ้าน” “หรือบุญซำฮะ” (“ซำฮะ” เป็นสำเนียงภาษาถิ่นของ “ซำระ”) ซึ่งเป็นการทำบุญเพื่อชำระล้างเสนียดจัญไร ความมัวหมองต่าง ๆ ที่สร้างความเดือดร้อนให้แก่ชาวบ้านชาวเมือง เช่น สงคราม คดีความ ฟ้าผ่า โรคระบาด ฯลฯ โดยมีตำนานอยู่ในพระธรรมบท กล่าวว่า เมื่อครั้งพุทธกาล ที่เมืองไพศาลี เกิดความแห้งแล้งฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล ประชาชนอดอยากล้มตายเป็นอันมาก ศพคนตายส่งกลิ่นเน่าเหม็นไปทั้งเมือง ชาวเมืองจึงอาราธนาพระพุทธเจ้าไปโปรด และทรงเสด็จไปพร้อมพระภิกษุ ๕๐๐ รูป เมื่อเสด็จไปถึง เกิดฝนตกหนักจนน้ำท่วม พัดเอาซากศพไหลไปตามน้ำจนหมดสิ้น พระพุทธเจ้าทรงโปรดให้พระอานนท์เข้าไปสวดมนต์ในตัวเมือง ชาวเมืองต่างหายจากทุกข์โศก และอยู่เย็นเป็นสุข จึงมีพิธีเบิกบ้าน เป็นประเพณีเดือนเจ็ดสืบมา ^{๓๐}

งานบุญเบิกบ้านมี ๒ วัน วันแรกตอนบ่าย ชาวบ้านทุกครัวเรือนจะหาตะกร้าใส่ทราย ขวดน้ำ ด้วยสายสิญจน์ ดอกไม้ ธูป เทียน นำไปวัด แล้วตอนเย็นวันนั้นจะมีการเจริญพระพุทธมนต์ โยงสายสิญจน์รอบตะกร้าของชาวบ้าน พระสงฆ์สวด

^{๓๐} สุเทพ จันทรหว่าง. อ่างแก้ว. น. ๑๖.

คาถาในรัตนสูตร ประชาชนในหมู่บ้านทุกครั้งเวียนช่วยกันทำความสะอาดบ้านเรือน และบริเวณหมู่บ้าน ถนนหนทาง วัดวาอาราม ในเช้าวันรุ่งขึ้น ก็ทำบุญตักบาตร ถวายภัตตาหารแด่พระสงฆ์ ฟังเทศน์ แล้วหลังจากนั้น พระสงฆ์ ๔ รูป จะทำพิธีสวดถอน โดยชาวบ้านได้ช่วยกันทำกระทงกาบกล้วย ๔ อัน เย็บเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ใส่ข้าวปลาอาหาร หมาก พลู บุหรี่ ดอกไม้ ธูป เทียน และโยงด้ายสายสิญจน์ให้สวดถอน เสร็จแล้วพระสงฆ์จะสวดชะยะปริตตั้ง และประพรมน้ำพระพุทธมนต์ที่ตะกร้าทรายของชาวบ้าน เสร็จพิธีแล้ว ชาวบ้านจะนำตะกร้ากลับไปบ้าน นำทรายไปโปรยทั่วบริเวณบ้าน ใช้ด้ายสายสิญจน์วงรอบบ้านและผูกข้อมือให้สมาชิกทุกคนในบ้าน ส่วนน้ำพระพุทธมนต์ก็จะนำไปประพรมบนเรือน และผสมน้ำอาบ เป็นการป้องกันเสนียดจัญไรต่าง ๆ ^{๓๐}

บุญเดือนเจ็ดที่บางหมู่บ้าน เป็นประเพณีเก่าแก่ที่นำมาผูกโยงเข้ากับพระพุทธศาสนา เช่น บุญปราสาทผึ้งของบ้านบ่อโพธิ์ ตำบลบ่อโพธิ์ อำเภอนครไทย จัดขึ้นเพื่อแสดงคารวะและขอบคุณเจ้าปู่และบริวารที่ปกป้องรักษาบ่อเกลือสินเธาว์ประจำหมู่บ้านมานับพันปี ซึ่งได้อธิบายรายละเอียดแล้วในบทที่ ๕ และบุญเดือนเจ็ดของบ้านบ่อโพธิ์ เป็นงานบุญที่มีเอกลักษณ์เฉพาะของตนเอง

การวิเคราะห์บทบาทด้านการถ่ายทอดภูมิปัญญา

๑. พิธีกรรมในวันบุญเบิกบ้าน เป็นโอกาสสร้างขวัญกำลังใจแก่ชาวบ้านชาวเมือง ที่ต้องฝ่าฟันกับอุปสรรคต่าง ๆ มาหลายเดือน หลังจากปีใหม่ (หลังสงกรานต์) โดยเฉพาะภัยพิบัติที่เกิดจากความไม่ปกติของฤดูกาล นอกจากนั้นยังสร้างให้เกิดความมั่นใจที่จะรอคอยสิ่งดีงาม เพราะเชื่อว่าการทำบุญเบิกบ้านจะปิดเป่าสิ่งอัปมงคลต่าง ๆ ให้หมดสิ้นไป ในขณะที่เดียวกัน ก็เป็นกลยุทธ์ในการสั่งสอนให้รู้จักทำความสะอาดบ้านเรือน ถนนหนทาง วัดวาอาราม และสิ่งที่เป็นสาธารณโยชน์ในหมู่บ้าน ด้วยความเต็มใจและอิมเอมใจอีกด้วย

๒. พิธีกรรมอื่น ๆ ของบางหมู่บ้านซึ่งยังยึดมั่นในเรื่องสิ่งเหนือธรรมชาติ ที่มอบทรัพยากรธรรมชาติให้แก่มนุษย์ แสดงว่า ชาวบ้านไม่ทิ้งความเชื่อดั้งเดิมเกี่ยวกับสิ่งเหนือธรรมชาติ แต่กลับหลอมเข้ากับพิธีกรรมทางพุทธศาสนาได้อย่าง

^{๓๐} สุเทพ จันทร์สว่าง. ช้างแล้ว.

กลมกลืน เพราะพุทธศาสนามีได้ปฏิเสธความเชื่อในเชิงสร้างสรรค์ กระบวนการสอนทางอ้อมให้นุรักษ์ธรรมชาติ โดยมี “เจ้าป่าเจ้าเขา” เป็นผู้กำกับพฤติกรรม จึงถูกผสมผสานเข้ากับกระบวนการสอนทางอ้อมด้วยพิธีการและคำสอนของพระในพุทธศาสนา เช่น กรณีบุญเดือนเจ็ดกับบุญประสาทมิ่ง ของบ้านบ่อโพธิ์ อำเภอนครไทย

๘. ประเพณีบุญเดือนแปด

ในเดือนแปด ประเพณีที่สำคัญของชาวพื้นเมือง เขื่อนสายไทย-ลาว ตามท้องที่แถบเทือกเขาเพชรบูรณ์ มีการทำบุญเข้าพรรษา เนื่องในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๘ ซึ่งนอกจากจะจัดให้มีการตักบาตรทำบุญที่วัด ยังมีการถวายผ้าอาบน้ำฝนและถวายเทียนพรรษาแก่พระภิกษุอีกด้วย ส่วนประเพณีอื่น ๆ ที่แตกต่างไปจากนี้ อาทิ พิธีเลี้ยงหอยหรือเลี้ยงเจ้าปู่เกลือ ของชาวบ้านบ่อโพธิ์ อำเภอนครไทย ในวันขึ้น ๘ ค่ำ เดือน ๘ ซึ่งได้อธิบายแล้วในบทที่ ๕

การวิเคราะห์บทบาทด้านการถ่ายทอดภูมิปัญญา

๑. การทำบุญเข้าพรรษา มักจะมีการเทศนาเกี่ยวกับความเป็นมาของประเพณี ซึ่งกล่าวถึงสาเหตุที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติให้พระสงฆ์จำพรรษาในฤดูฝน เพื่อมิให้สงฆ์ทำความเดือดร้อนแก่ประชาชนที่ปลูกพืชต่าง ๆ ไว้ในฤดูฝน และไม่ให้เหยียบย่ำสัตว์เล็กสัตว์น้อยที่ออกมาหากินจำนวนมากในฤดูนี้ เป็นการสอนให้มีเมตตาต่อสัตว์ และรู้จักกาลเทศะ นอกจากนี้ การถวายผ้าอาบน้ำฝน และเทียนพรรษา ก็ช่วยให้พระสงฆ์สามารถที่จะจำพรรษา ศึกษาพระธรรมและปฏิบัติกิจของสงฆ์อยู่กับวัดใดวัดหนึ่งได้โดยไม่ขาดแคลนสิ่งจำเป็น

๒. พิธีการอื่น ๆ ที่เป็นพิธีกรรมเก่าแก่ของกลุ่มชาวพื้นเมืองบางกลุ่ม เช่น การเลี้ยงหอยเพื่อเซ่นไหว้เจ้าปู่เกลือและบริวาร ในวันขึ้น ๘ ค่ำ เดือน ๘ ของบ้านบ่อโพธิ์ ซึ่งดำเนินการก่อนถึงพิธีเข้าพรรษา เป็นการแสดงความขอบคุณเจ้าปู่อีกครั้งหนึ่งเช่นเดียวกับเมื่อเดือน ๗ จึงมีคุณค่าด้านการสอนซ้ำ เน้นให้กตัญญูต่อธรรมชาติ ด้วยกลวิธีที่ชาวบ้านคุ้นเคยอยู่แล้ว และอยู่ในช่วงฤดูกาลที่เหมาะสมสำหรับพวกเขา

๙. ประเพณีบุญเดือนเก้า

ชาวพื้นเมืองเชื้อสายไทย-ลาว หลายหมู่บ้าน แถบเทือกเขาเพชรบูรณ์โดยเฉพาะกลุ่มที่อพยพมาจากฝั่งลาวในระยะหลัง ๆ มีประเพณีสำคัญในเดือนเก้า คล้ายกับที่ปรากฏอยู่ทั่วไปในภาคอีสานของไทย คือ “บุญข้าวประดับดิน” ทั้งนี้ ไม่รวมถึงกลุ่มดั้งเดิมของเมืองนครไทย ชาติตระการ และที่อพยพจากนครไทยไปอยู่ในบางหมู่บ้านของหล่มสัก

บุญข้าวประดับดิน จะทำในวันแรม ๑๓ - ๑๔ ค่ำ ของเดือน ๙ เริ่มตั้งแต่วันแรม ๑๓ ค่ำ ชาวบ้านจะจัดเตรียมอาหารคาวหวานที่เป็นของแห้ง เช่น เนื้อแห้ง ปลาแห้ง น้ำอ้อย น้ำตาล หมากรุก บุษวี ฯลฯ ห่อใบตอง มัดด้วยไม้ตอกเป็นเปราะ ๆ ให้มีหางผูกติดกันเป็นพวง บางคนทำเป็นกระทงใส่อาหาร เรียกห่ออาหารหรือกระทงอาหารเหล่านี้ว่า “ข้าวประดับดิน” พอเช้าตรู่ของวันแรม ๑๔ ค่ำ ก็จะไปจัดเตรียมภัตตาหารสำหรับถวายพระสงฆ์ พร้อมทั้งนำข้าวประดับดินไปด้วย เมื่อถึงเขตวัด จะนำห่อข้าวประดับดินไปแขวนไว้ตามกิ่งไม้ ต้นไม้ พื้นดิน หรือบริเวณรอบ ๆ พระอุโบสถ หลังจากนั้นก็ทำบุญตักบาตร ถวายภัตตาหารแด่พระสงฆ์ พิงเทศน์ และกรวดน้ำอุทิศส่วนกุศลให้ญาติที่ล่วงลับ ตลอดทั้ง เปรต อสุรกาย แร้ง กา และสัตว์อื่น ๆ เป็นประเพณีที่มีตำนานกล่าวไว้ในธรรมบทว่า เมื่อครั้งพุทธกาล พระเจ้าพิมพิสารได้ทำพิธีถวายเวฬุวันมหาวิหารแด่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า คือนั้น พวกเปรตได้ส่งเสียงร้องรบกวนใกล้พระราชานิเวศน์ รุ่งขึ้น พระเจ้าพิมพิสารจึงได้เสด็จเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าและทูลถาม พระพุทธองค์จึงทรงอธิบายสาเหตุว่า เป็นเสียงร้องของบรรดาเปรตที่เป็นพระญาติซึ่งล่วงลับไปแล้ว เมื่อครั้งยังมีชีวิตอยู่ เขาเหล่านั้นได้ขโมยกินภัตตาหารของสงฆ์ ครั้นตายไปได้เกิดเป็นเปรต ขณะที่พระเจ้าพิมพิสารทำพิธีถวายพระมหาวิหาร เปรตเหล่านั้นต้องการผลบุญด้วย จึงส่งเสียงร้องให้ได้ยิน พระเจ้าพิมพิสารจึงได้ทำบุญถวายทานแด่พระพุทธเจ้าและสงฆ์อีกครั้งหนึ่ง และทรงกรวดน้ำอุทิศส่วนบุญไปให้แก่เปรตเหล่านั้น ซึ่งพระพุทธองค์ทรงบันดาลให้ทอดพระเนตรเห็นพวกเปรต ตั้งแต่นั้นมา พระเจ้าพิมพิสารก็ไม่ได้ยินเสียงร้องรบกวนอีก จึงถือเป็นเหตุให้มีการทำบุญข้าวประดับดินเป็นประเพณีสืบมา ^{๓๖}

^{๓๖} สุเทพ จันทร์หวาง. อ่างแล้ว. น. ๒๐.

การวิเคราะห์บทบาทด้านการถ่ายทอดภูมิปัญญา

บุญข้าวประดับดิน สอนให้ผู้คนทั้งหลายเกรงกลัวบาปที่เกิดจากการลักขโมย โดยเฉพาะการขโมยทรัพย์สินของผู้ทรงศีลเช่นพระสงฆ์ อาศัยตำนานจากพระธรรมบทเป็นคำสอนเชิงเปรียบเทียบ นอกจากนั้น ยังเป็นกลวิธีในการเผื่อแผ่ข้าวปลาอาหารให้แก่แร้ง กา และสัตว์ต่าง ๆ ที่อาศัยอยู่รอบ ๆ วัด ซึ่งมักจะมีจำนวนมากมาย และอาจจะอดอยาก ในช่วงเดือน ๙ ซึ่งเป็นฤดูที่พืชพันธุ์ธัญญาหารต่าง ๆ มีผลผลิตมากพอควร มีอาหารอุดมสมบูรณ์ที่ได้จากสัตว์ป่าและปลาในลำน้ำ จึงเป็นช่วงที่เหมาะสมสำหรับการนำสิ่งที่ผลิตและแสวงหามาได้ แบ่งปันให้กับเพื่อนร่วมโลกทั้งหลาย นับว่าเป็นกลอุบายที่แนบเนียน ในการสอนให้คนรู้จักแบ่งปันความสุขแก่ผู้อื่น ไม่ว่าจะเป็นคนหรือสัตว์ หรือแม้แต่ผู้ที่ล่วงลับไปแล้ว

๑๐. ประเพณีบุญเดือนสิบ

ชาวพื้นเมืองเชื้อสายไทย-ลาวแถบเทือกเขาเพชรบูรณ์ และชาวพื้นเมืองในภาคอีสานมีประเพณีการทำ "บุญข้าวสาก" ในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๐ คล้ายกับ "วันสารท" ในภาคกลาง และวัน "ตานก๋วยสลาก" ของภาคเหนือ

ตำนานบุญข้าวสาก อ้างจากพระธรรมบท กล่าวไว้ว่า มีบุตรชายเศรษฐีผู้หนึ่ง เมื่อบิดาถึงแก่กรรมแล้ว มารดาได้หาหญิงที่มีฐานะเท่าเทียมกันให้เป็นภรรยา ทั้งคู่อยู่กันมานานแต่ไม่มีบุตร มารดาของชายหนุ่มวิตกว่าจะไม่มีผู้สืบสกุล จึงไปหาหญิงอื่นมาให้เป็นภรณาน้อยจนเกิดลูกด้วยกัน ฝ่ายภรรยาหลวงเกิดความริษยา จึงฆ่าภรณาน้อยและบุตร ก่อนตายภรณาน้อยได้คิดอาฆาตภรรยาหลวงไว้ ชาติต่อมา ฝ่ายหนึ่งไปเกิดเป็นแมว อีกฝ่ายหนึ่งเกิดเป็นไก่ ฝ่ายแมวกินไก่ ต่อมาอีกชาติหนึ่ง ฝ่ายหนึ่งเกิดเป็นเสือ ส่วนอีกฝ่ายหนึ่งเกิดเป็นกวาง เสือได้กินกวาง ต่อมาในชาติสุดท้าย ฝ่ายหนึ่งเกิดเป็นคน อีกฝ่ายหนึ่งเกิดเป็นนางยักษ์ ฝ่ายที่เป็นคนคลอดลูกสองครั้ง นางยักษ์ก็ตามไปกินถึงสองครั้ง ต่อมานางตั้งครรภ์ครั้งที่สาม นางและสามีหนีไปอยู่กับบิดามารดาของนาง นางยักษ์ก็ตามไปรบกวนอีก นางกับสามีและลูกได้หนีไปที่เขตวันมหาวิหาร ขณะที่พระพุทธองค์กำลังแสดงธรรมอยู่ นางได้นำลูกทูลขอถวายชีวิต ฝ่ายนางยักษ์ไม่สามารถเข้าเขตวัดได้ พระพุทธองค์จึงโปรดให้พระอานนท์ไปเรียกนางยักษ์เข้ามาฟังธรรม ไม่ให้มีการจองเวรกันอีก แล้วโปรดให้นางยักษ์ไปรักษานาให้แก่ชาว

บ้าน ให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ ฝนตกต้องตามฤดูกาล จนชาวบ้านให้ความเคารพนับถือ นางยักษ์มาก ชาวบ้านเรียกนางยักษ์ว่า “ตาแฮก” หรือ “ผีตาแฮก” และนำข้าวปลาอาหารไปเลี้ยงตาแฮกทุก ๆ ปี และนางยักษ์ หรือผีตาแฮกก็ได้นำอาหารเหล่านั้นไปถวายพระภิกษุสงฆ์อีกต่อหนึ่งในวันบุญข้าวสาก^{๓๓}

พิธีการทำบุญข้าวสากคล้ายคลึงกันเป็นส่วนใหญ่ ในกลุ่มต่าง ๆ ของชาวพื้นเมืองเชื้อสายไทย-ลาวแถบเทือกเขาเพชรบูรณ์ เช่น ที่อำเภอหล่มเก่า ในตอนเช้าจะจัดเตรียมภัตตาหารสำหรับถวายพระสงฆ์ และทุกครัวเรือนจะจัดทำ “กระทอ” (ภาชนะทำจากไม้ไผ่สานคล้ายชะลอมแต่มีขอบปากคล้ายตะกร้า) ขนาดเล็ก ๆ ใส่เครื่องสังฆทาน ปิ้งปลา ห่อข้าว และห่อน้ำพริก นำไปถวายวัด เมื่อเสร็จพิธีทำบุญตักบาตรแล้ว มรรคทายกจะจัดทำสลากและหมายเลขให้พอดีจำนวนกระทอ ให้เจ้าของเขียนคำอธิษฐานใส่ในกระดาษว่าขออุทิศส่วนบุญให้กับผู้ใดที่ล่วงลับไปแล้ว หลังจากนั้นก็นำสลากไปถวายพระภิกษุให้ครบทุกรูป ทายกจะเปิดสลากอ่านรายชื่อเจ้าของกระทอ แล้วให้เจ้าของนำกระทอไปถวายพระภิกษุรูปนั้น ๆ และอ่านคำอธิษฐาน กรวดน้ำ อุทิศส่วนบุญให้ผู้ล่วงลับ แล้วนำกระทอไปวางไว้ตามกำแพงหรือที่ใดที่หนึ่งในบริเวณวัด จุดธูปเทียน บอกกล่าวญาติที่ล่วงลับให้มารับอาหารเหล่านี้ เป็นอันเสร็จพิธีบุญข้าวสาก^{๓๔}

ที่บ้านโนนจัน และหมู่บ้านดั้งเดิมของเมืองนครไทย ไม่เรียกว่าบุญข้าวสาก แต่เรียกว่า “สารท” คล้ายกับทางภาคกลาง เป็นประเพณีที่ชาวพื้นเมืองของอำเภอนครไทยให้ความสำคัญมาก และยังคงถือปฏิบัติกันอย่างต่อเนื่องจนถึงทุกวันนี้ กล่าวคือ ในเทศกาลสารท ซึ่งเป็นช่วงหลังจากข้าวกำลังมีเมล็ดไม่แก่จัด ชาวบ้านจะนำเมล็ดข้าวจากในนา มาทำเป็น “ข้าวเม่า” โดยการคั่วทั้งเปลือกแล้วตำให้เปลือกหลุด ก่อนนำข้าวเม่าไปทอดให้กรอบ แล้วนำไปปรุงเป็นขนม “กระยาสารท” โดยผสมกับข้าวตอก มะพร้าวคั่ว ถั่วลิสงคั่ว น้ำตาลอ้อย และน้ำผึ้ง เพื่อถวายพระในวันสารท และเก็บไว้ให้ลูกหลานรับประทานเป็นของหวานได้นาน ๆ คล้ายกับกระยาสารทในภาคกลาง และในจังหวัดต่าง ๆ ของภาคเหนือตอนล่าง ประเพณีวันสารทก็คล้ายคลึงกับใน

^{๓๓} สุเทพ จันทรหว่าง. อ่างแล้ว. น. ๒๑.

^{๓๔} สุเทพ จันทรหว่าง. อ่างแล้ว. น. ๒๒.

ภาคกลาง และภาคเหนือตอนล่างด้วย กล่าวคือ ลูกหลานจะนำกระดูกบรรพบุรุษที่เก็บใส่โกศรักษาไว้ที่บ้านผู้อาวุโสของตระกูล ไปรวมกันที่วัดเพื่อให้พระสวดบังสุกุลอุทิศส่วนกุศลให้แก่บรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้ว ส่วนการทำบุญที่คล้ายกับบุญข้าวสาก จะเรียกว่า “สลากภัต” มีการจับสลากเพื่อถวายอาหารคล้าย ๆ กัน ^{๓๕}

การวิเคราะห์บทบาทด้านการถ่ายทอดภูมิปัญญา

ไม่ว่าเดือน ๑๐ จะเป็นการทำบุญข้าวสาก สลากภัต หรือบุญวันสารทก็ตาม พิธีการเหล่านี้ ล้วนแต่มีคุณค่าทางการสอนให้ผู้คนทั้งหญิงชาย เด็ก ผู้ใหญ่และคนเฒ่าคนแก่ ได้ตระหนักถึงคุณค่าของการให้อภัย ไม่ผูกพยาบาทอาฆาตกัน บางกลุ่มได้นำตำนานเรื่อง “ผีตาแฮก” มาเป็นเครื่องมือที่นำเข้าสู่ระบบคุณค่าดังกล่าว นอกจากนี้ ยังเป็นการสอนให้รู้จักแบ่งปันความสุขให้แก่ผู้อื่น ทำนองเดียวกับบุญข้าวประดับดินซึ่งทำในเดือน ๙ จึงเป็นการสอนซ้ำ ให้ยึดมั่นในคุณค่าของการให้อภัย และการรู้จักแบ่งปันความสุขให้แก่กันและกัน

๑๑. ประเพณีบุญเดือนสิบเอ็ด

(๑) บุญออกพรรษา ตรงกับวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๑ เป็นวันสิ้นสุดการอยู่ประจำที่ของพระสงฆ์ และเป็นวัน “ป่าวาระณา” ตามพระวินัยบัญญัติ ซึ่งกำหนดให้พระสงฆ์ว่ากล่าวตักเตือนกัน โดยไม่ต้องเกรงใจหรือโกรธเคืองกัน การทำบุญในวันออกพรรษาของชาวพื้นเมืองเชื้อสายไทย-ลาว แถบเทือกเขาเพชรบูรณ์ ในส่วนของพิธีสงฆ์จะคล้ายกับที่พบทั่วไป แต่พิธีอื่น ๆ ที่เติมแต่งพิธีทำบุญตักบาตร อาจจะต่างกันออกไปบ้าง เช่น หมู่บ้านที่อยู่ใกล้แม่น้ำสายใหญ่ อาจจะมีการจุดประทีป การแข่งเรือ และการไหลเรือไฟด้วย เช่น ที่เมืองหล่มเก่า ซึ่งระบุว่า มีงานพิธีรวม ๓ วัน นับตั้งแต่วันออกพรรษาเป็นต้นไป หลังจากทำบุญตักบาตรตอนเช้าแล้ว กลางคืนจะมีการจุดประทีป ตามหิ้งบูชา ยุงข้าว บันได กำแพงวัด หรือรอบ ๆ พระอุโบสถ บางแห่งใช้เขวอนตามกิ่งไม้แลดูสว่างไสว นอกจากนี้ยังมีการการล่องเรือไฟเพื่อเป็นการขอขมาต่อสายน้ำ

^{๓๕} ประสบการณ์ตรงของผู้วิจัย และคำบอกเล่าของ นางระเบียบ จันทร์บรรจง, อายุ ๗๗ ปี.

สายน้ำและเป็นการสักการะรอยพระพุทธรบาท ณ ริมฝั่งแม่น้ำนัมมทานทานที่ ทุกคืน
ตอนกลางวันจะมีการแข่งเรือยาวทั้ง ๓ วัน ในลำน้ำพุง หน้าวัดทุ่งธงไชย ^{๓๖}

ตำนานการจุดประทีป เป็นนิทานพื้นบ้านที่เล่าสืบต่อกันมา มีเนื้อหา
คล้ายกับเรื่องอติรุณิทานในชินกาลมาลีปกรณ์ ซึ่งกล่าวว่า ในครั้งก่อนพุทธกาล มีกา
เผือกสองตัวเมีย ทำรังอยู่บนต้นมะเดื่อริมฝั่งแม่น้ำในป่าหิมพานต์ วันหนึ่ง กาดตัวผู้ออกไป
ไปหากิน เกิดหลงทางกลับรังไม่ได้ ปล่อยให้แม่กาเผือกกกไข่อยู่ ๕ ฟอง รออยู่อย่าง
กระวนกระวายใจ ต่อมาได้เกิดพายุใหญ่พัดรังกาแตกกระจาย ไข่ทั้ง ๕ ฟอง ตกลงไป
แม่น้ำ แม่กาก็ถูกพายุพัดไปอีกทางหนึ่ง เมื่อพายุสงบลง ไม่กากลั้บมาไม่พบรังและไข่ทั้ง
๕ ฟอง จึงตกใจร้องไห้จนขาดใจตาย แล้วได้ไปเกิดเป็นท้าวพกาพรหมบนสวรรค์ ส่วนไข่
ทั้ง ๕ ฟอง ถูกน้ำพัดไปยังที่ต่าง ๆ แล้วมีแม่ไก่ แม่นาค แม่เต่า แม่โค และแม่ราชสีห์ นำ
ไปฟัก แล้วออกจากไข่มาเป็นคนเพศชาย เมื่อโตขึ้นต่างออกบวชเป็นฤาษีอยู่ในป่า
บังเอิญวันหนึ่งฤาษีทั้งห้าได้มาพบกัน เมื่อซักถามถึงชาติกำเนิดของกันและกันจึงรู้ว่า
ต่างไม่รู้ชาติกำเนิดของตนเอง จึงร่วมกันตั้งจิตอธิษฐานให้ได้เกิดเป็นพระพุทธเจ้า และ
ให้ทราบถึงมารดาว่าเป็นใคร ด้วยแรงอธิษฐานทำให้ทราบถึงท้าวพกาพรหม จึงจำแลง
เป็นกาเผือกมาเล่าเรื่องหนหลังให้ฟัง และสั่งว่าถ้าคิดถึงมารดา ให้ฝันด้ายดิบเป็นรูป
ดินกา และจุดประทีปไว้ในวันออกพรรษา เพื่อบูชาท้าวพกาพรหม ฤาษีทั้งห้าได้ถือ
ปฏิบัติตามทำคำสั่ง ต่อมาได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ๕ พระองค์ คือ (๑) กกุสันโธ (วงศ์
ไก่) เป็นพระพุทธเจ้านามว่าพระกกุสันโธ (๒) โกนาคมโน (วงศ์นาค) เป็นพระพุทธเจ้า
นามว่า พระโกนาคมณ (๓) กัสสโป (วงศ์เต่า) เป็นพระพุทธเจ้านามว่า พระกัสสปะ (๔)
โคตโม (วงศ์โค) เป็นพระพุทธเจ้า นามว่าพระสมณโคดม (องค์ปัจจุบัน) และ (๕) เมต
เตยโย (วงศ์ราชสีห์) เป็นพระพุทธเจ้านามว่า พระศรีอริยเมตไตรย ตามตำนานเล่าว่า
พระพุทธเจ้าองค์ที่ ๕ จะมาบังเกิดในอนาคต จึงเป็นประเพณีการจุดประทีปเพื่อบูชา
พระโพธิสัตว์ เมื่อครั้งเสวยชาติเป็นแม่กาเผือก และบูชาพระพุทธเจ้าทั้งห้าพระองค์ สืบ
ต่อมา ^{๓๗}

^{๓๖} ดูรายละเอียดใน สุเทพ จันทร์หว่าง. อ้างแล้ว. น. ๒๒-๒๔.

^{๓๗} สุเทพ จันทร์หว่าง. อ้างแล้ว. น. ๒๒-๒๓.

(๒) บุญผ้าป่า ชาวบ้านกลุ่มดั้งเดิมของเมืองนครไทย เคยมีการทอดผ้าป่าและการแข่งเรือในช่วงหลังจากออกพรรษาด้วย การแข่งเรือที่เมืองนี้เป็นการแลกเปลี่ยนน้ำใจไมตรีกันระหว่างหมู่บ้าน โดยผลัดกันเหย้าผลัดกันเยือนระหว่างผู้คนที่ทำบุญต่างวัด พิธีกรรมทางพุทธศาสนาคล้ายคลึงกับการทอดผ้าป่าของชาวภาคกลาง โดยมีการแข่งเรือก่อนที่จะยกผ้าป่าจากวัดหนึ่งไปทอดยังอีกวัดหนึ่ง เนื่องจากเมืองนครไทยสมัยก่อน จะมีน้ำหลากเต็มท้องทุ่ง และท่วมทันจากแม่น้ำที่ไหลผ่านหน้าวัดเข้าไปจนถึงภายในวัด ชาวบ้านมักจะมีเรือขุดสำหรับใช้เป็นพาหนะในฤดูน้ำเกือบทุกครัวเรือน แต่ละวัดก็จะมีเรือยาวอย่างน้อย ๒-๓ ลำ ดังนั้น ก่อนถึงวันทอดผ้าป่า หนุ่มสาวก็จะฝึกซ้อมการแข่งเรือ การแข่งขันจริงจะตรงกับวันทอดผ้าป่า โดยดำเนินการก่อนที่จะออกเรือนำผ้าป่าไปทอดยังวัดอื่น และหลังจากทอดผ้าป่าเสร็จแล้วก็อาจจะแข่งกันในเที่ยวกลับอีกครั้งหนึ่ง เป็นการทดลองพลังกำลัง สร้างความสนุกสนานและความสมัครสมานสามัคคีกันในหมู่เครือญาติที่มาพร้อมกันประกอบกิจทางศาสนา โดยไม่มีการพนันขันต่อ^{๓๔}

การวิเคราะห์บทบาทด้านการถ่ายทอดภูมิปัญญา

๑. การจุดประทีปในวันออกพรรษา ประกอบกับการเล่าตำนานที่กล่าวถึงการบูชาท้าวพกาพรหม และเรื่องราวของแม่กาเผือกกับลูก เป็นการสอนให้แม่ลูกมีความรักความห่วงใยซึ่งกันและกัน และเน้นให้ลูกระลึกถึงบุญคุณแม่ แม้บางคนอาจจะไม่รู้ว่าใครคือแม่ก็ตาม คำสอนเรื่องนี้ เป็นคุณธรรมทางสังคมชั้นสูง ซึ่งยากจะสร้างให้เกิดได้ด้วยวิธีการสอนโดยตรง

๒. การสอนให้ลูกมีกตัญญูทวดเวที่ต่อแม่ โดยอาศัยบรรยากาศของพิธีกรรมที่แพรวพราวด้วยแสงประทีปในคืนเดือนเพ็ญ แสงสะท้อนของดวงจันทร์และดวงไฟจากเรือไฟที่ไหลไปตามลำน้ำ เป็นการสร้างความศรัทธาให้แกคำสอนและสร้างศรัทธาให้กับผู้คนทั้งหลายโดยไม่จำเป็นต้องสร้างสื่อการสอนอื่นใดมาเสริมเติมแต่งอีกเลย และสามารถที่จะคงอยู่ในจิตสำนึกของผู้ร่วมพิธีกรรมอย่างไม่รู้ลืม

๓. การแข่งเรือยาวในช่วงบุญเดือน ๑๑ ของชาวพื้นเมืองเชื้อสายไทย-ลาวบางกลุ่มที่อยู่ใกล้ลำน้ำ เป็นกิจกรรมที่เสริมสร้างความสมัครสมานสามัคคีใน

^{๓๔} สัมภาษณ์นางอรุณ ศรีคุ้ม, อายุ ๗๕ ปี.

ทิม และสร้างน้ำใจนักกีฬาให้แก่ทุกคนที่แข่งขันและสนับสนุนการแข่งขัน ให้รู้แพ้รู้ชนะ
 กรณีของชาวบ้านที่เมืองนครไทยในอดีต เป็นการแข่งขันเพื่อความสนุกสนานเบิกบาน
 ใจระหว่างหนุ่มสาว มากกว่าจะแข่งขันกันชนิดเอาเป็นเอาตาย บรรยากาศการแข่งขันที่
 ผสมผสานกับความร่วมมือร่วมใจกันจัดงานประเพณี โดยมีเรื่องบุญกุศลเป็นเป้าหมาย
 ปลายทางสูงสุดเช่นนี้ คือ กลวิธีการสอนจริยศึกษาแบบนอกระบบโรงเรียนในยุคเก่า
 ของสังคมดั้งเดิมที่ชาวไทยเชื้อสายลาวทั้งหลายเคยชินและสืบทอดต่อ ๆ กันมาช้านาน

๑๒. ประเพณีบุญเดือนสิบสอง^{๓๓}

การทำบุญกฐิน เป็นประเพณีสำคัญในเดือนสิบสอง ของชาวพื้นเมือง
 เชื้อสายไทย-ลาว ซึ่งได้รับอิทธิพลของพระพุทธศาสนามาตั้งแต่สมัยทวารวดี และเชื่อ
 กันว่า กฐิน เป็นพุทธานุญาตพิเศษ ที่พระพุทธเจ้าทรงโปรดให้พระสงฆ์แสวงหาจีวรใหม่
 มีกำหนดระยะเวลาตั้งแต่วันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๑ ถึงวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๒ เพียง ๒๙
 วันเท่านั้น ตามวินัยบัญญัติ ห้ามภิกษุออกปากขอจีวรหรือแสดงอาการขอจีวรจากผู้อื่น
 จะต้องแสวงหาผ้ามาจัดทำจีวรเองซึ่งเป็นการยากลำบากมาก ภายหลังชาวบ้านรู้ความ
 จริง จึงจัดหาผ้ากฐินถวายแด่พระสงฆ์ที่จำพรรษาครบไตรมาส สาเหตุที่มีการทำบุญ
 กฐิน เชื่อกันว่า เมื่อครั้งพุทธกาลมีภิกษุชาวเมืองปาฐา จำนวน ๓๐ รูป มีความประสงค์
 จะเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าซึ่งประทับอยู่ ณ เมืองสาวัตถี จึงพากันเดินทางไปยังเมืองสาวัตถี
 พอถึงเมืองสาเกต ซึ่งห่างจากเมืองสาวัตถี ๖ โยชน์ (๖๐ ไมล์) ก็ถึงเวลาเข้าพรรษาเสีย
 ก่อน จึงจำต้องเข้าพรรษาที่เมืองสาเกต พอออกพรรษา ปวารณาแล้วก็รีบเดินทางไป
 เมืองสาวัตถี ในขณะที่ยังไม่สิ้นฤดูฝน ภิกษุเหล่านั้นเปราะเปื้อนไปด้วยโคลนตม พระ
 พุทธองค์ทรงทอดพระเนตรเห็น และทรงทราบถึงความยากลำบากของภิกษุเหล่านั้น จึง
 ทรงถือเอาเป็นเหตุ อนุญาตให้ภิกษุมีจีวรเพิ่มได้ โดยความยินยอมพร้อมใจของสงฆ์ ๕
 รูปขึ้นไป อนุโมทนากรานกฐิน

พิธีการทำบุญกฐินของชาวพื้นเมืองเชื้อสายไทย-ลาว แถบเทือกเขา
 เพชรบูรณ์ เกิดจากชาวบ้านที่มีศรัทธาทำบุญกฐิน จะต้องเลือกหาวัดที่มีพระสงฆ์จำ
 พรรษาอยู่ไม่น้อยกว่า ๕ รูป และทำการจองกฐินก่อน มีการกำหนดวันที่จะทำพิธีทอด

^{๓๓} สุเทพ จันทร์หว่าง. อ้างแล้ว. น. ๒๕-๒๖.

กฐินให้วัดทราบล่วงหน้า และก่อนที่จะถึงกำหนดการทำบุญเจ้าภาพจะต้องจัดเตรียม บริวารกฐิน มากน้อยตามกำลังศรัทธา แบ่งเป็น ๒ ประเภท คือ

(๑) ของถวายที่เป็นของภิกษุ เช่น เครื่องอัฐบริวาร ได้แก่ ไตร จีวร จำนวน ๓ ไตร สำหรับเป็นไตรครอง อีก ๒ ไตร สำหรับพระสวดญัตติกฐิน พร้อมทั้ง บาตร มีดโกน เข็มเย็บผ้า ธมกรก (ตะมะกะหรง) และเครื่องไทยทานอย่างอื่น ๆ เช่น ผ้า อาบน้ำฝน ย่าม ตาลปัตร เสื่อ รองเท้า เป็นต้น

(๒) ของถวายที่เป็นเครื่องใช้ร่วมกัน ได้แก่ จอบ เสียม ช้อน สิว เลื่อย กบ มีด ไม้กวาด ธงระเซ้ (สำหรับปักหน้าวัดเพื่อแสดงว่าได้ทอดกฐินแล้ว) และศิลา นภัสชบริวาร (ยารักษาโรค)

เมื่อถึงกำหนด เจ้าภาพจะตั้งองค์กฐินที่บ้านของตนหรือวัดที่จะทอด กฐิน ทำพิธีแห่ประทักษิณรอบพระอุโบสถ ๓ รอบ แล้วนำองค์กฐินพร้อมทั้งบริวาร เข้า ไปทำพิธีถวาย ซึ่งมีพระสงฆ์ประชุมพร้อมกัน ไหว้พระรับศีล กล่าวคำถวายกฐิน เจ้าภาพ เป็นผู้อุ้มผ้าไตรถวาย เมื่อภิกษุรับผ้าไตรแล้ว จะทำพิธีกรานกฐิน (พระสงฆ์ยก ผ้าให้ภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง สำหรับอธิษฐานเป็นจีวรครอง)

การวิเคราะห์บทบาทด้านการถ่ายทอดภูมิปัญญา

๑. ในสมัยอดีต กลุ่มชนพื้นเมืองเชื้อสายไทย-ลาว แถบ

เทือกเขาเพชรบูรณ์ มีจุดมุ่งหมายของการทำบุญกฐิน คือ การถวายผ้าแด่พระสงฆ์ ผู้ ประกอบพิธีทอดกฐินเป็นผู้มีศรัทธาอย่างแท้จริง เป็นการทำบุญที่บริสุทธิ์สะอาด ไม่นับ จำนวนเงินที่ถวายวัดเหมือนในสมัยปัจจุบัน แต่เน้นความประหยัดมัธยัสถ์ในการใช้สอย เครื่องนุ่งห่ม พระภิกษุเป็นแบบอย่างของการปฏิบัติ แม้จะมีการรับผ้าจีวรใหม่ ก็ต้อง “กรานกฐิน” คือ อธิษฐานรับจีวรครองจากพระสงฆ์ผู้ใหญ่ที่รับผ้ากฐินจากผู้นำมาทอด เสียก่อน แล้วจึงจะมาใช้นุ่งห่มได้ ความ “นุ่งเจียม ห่มเจียม” จึงเป็นปรัชญาชีวิตของคน ไทยเชื้อสายลาวส่วนใหญ่ ไม่นิยมเปลี่ยนแปลงไปกับการนุ่งห่มที่โอ้อวดถึงการ การสร้าง สรรค์สิ่งทองที่สวยงามในครั้งอดีตซึ่งพบเห็นว่ามีมากมายนั้น เป็นการสร้างสรรค์เพื่อบูชา สิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่คุ้มครองตน พวกพ้อง และมนุษยโลก มิใช่ทำเพื่อตนเองเพียงอย่างเดียว จึงกล่าวได้ว่า น้ำใจของชาวไทยเชื้อสายลาวเหล่านี้ กว้างขวางเผื่อแผ่ไปยังผู้อื่นอย่างไม่

สิ้นสุด ในขณะที่ถ่อมตนให้อยู่ในสภาพพอมีพอกินเท่านั้น จึงเข้ากันได้ดีกับหลักธรรมในพระพุทธศาสนา ซึ่งสอนให้ผู้คนรู้จักมี "สันโดษ" และรู้จักลดอกุศลมูล คือ โภคะ โทสะ โมหะ ทั้งหลายทั้งปวง

๒. วิธีการอบรมบ่มสอนของชาวบ้าน ใช้พิธีกรรมที่แฝงด้วยหลักปรัชญาระดับสูง กระบวนการเตรียมการที่ต้องอาศัยทักษะการจัดการชั้นเยี่ยม และผู้คนทุกเพศทุกวัยซึ่งมีเป้าหมายเดียวกัน และมีจิตศรัทธาแนวแน่ตรงกัน ดังนั้น พิธีกรรมเพียงแค่ปีละครั้ง ก็สามารถสื่อสารถึงสิ่งที่ต้องการจะปลูกฝังเหล่านั้น ให้เข้าถึงผู้คนทั้งหลาย และตราตรึงอยู่ในสายเลือดของเขาเหล่านั้นานานเท่านั้น

๓. ตามหลักฐานที่พบจากการสำรวจภาคสนามครั้งนี้ มิได้ปรากฏมีพิธี "ลอยกระทง" ในวันเพ็ญเดือน ๑๒ ตามชุมชนโบราณทั้งหลายแถบเทือกเขาเพชรบูรณ์ แต่มีพิธีคล้ายคลึงกับการลอยกระทง คือ "การไหลเรือไฟ" ซึ่งทำในวันเพ็ญ เดือน ๑๑ เหมือนกับที่พบโดยทั่วไปในภาคอีสานของไทย ในหลวงพระบาง และเวียงจันทน์ อยู่บางท้องถิ่น ซึ่งทำเลที่ตั้งอยู่ใกล้แม่น้ำ ^{๔๐}

การค้นพบจากการวิจัยครั้งนี้

การพัฒนาและสืบทอดภูมิปัญญาของชาวพื้นเมืองเขือสายไทย-ลาว แถบเทือกเขาเพชรบูรณ์ ในสมัยดั้งเดิม ตั้งแต่ยุคก่อนสุโขทัยจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์นั้น ได้อาศัยกระบวนการกลมกล่อมเกลตาทางสังคม (Socialization) เป็นเครื่องมือ เริ่มตั้งแต่ทุกคนกำเนิดจากครรภ์มารดา จนกระทั่งถึงวัยชรา ทั้งเพศชายและเพศหญิง แม้จะมีวิธีการแตกต่างกันระหว่างเพศบ้างก็ตาม

^{๔๐} การลอยกระทงในวันเพ็ญเดือน ๑๒ เกิดขึ้นภายหลัง โดยการชักนำของภาครัฐ เช่น ที่อำเภอนครไทย เริ่มมีขึ้นครั้งแรกเมื่อประมาณปี พ.ศ. ๒๕๑๕ ผู้วิจัยซึ่งขณะนั้นเป็นครูโรงเรียนนครไทยวิทยาคม ได้มีส่วนร่วมในงานลอยกระทงครั้งแรกของอำเภอนครไทยด้วย.

สิ่งที่มุ่งเน้นในการพัฒนาภูมิปัญญาของทุกคน ได้แก่

๑. ด้านจริยศึกษา ธรรมชาติศึกษา และครอบครัวศึกษา ซึ่งเริ่มตั้งแต่วัยทารก ผ่านบทเพลงกล่อมลูก(หลาน) ที่ผูกโยงเนื้อหาและท่วงทำนองเพลงเข้ากับสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติที่เด็ก ๆ ประทับใจ และจดจำได้ง่าย
๒. ด้านคติธรรม ความเชื่อ และค่านิยมที่ฝังงานของสังคม เริ่มตั้งแต่วัยเด็ก เมื่อเข้าใจความหมายและรู้จักสิ่งต่าง ๆ ที่อยู่รอบตัวพอสมควร เครื่องมือที่ใช้ คือ นิทาน สุนัข และการละเล่นต่าง ๆ หลากหลายประเภท ซึ่งผู้อาวุโส เช่น ปู่ ย่า ตา ยาย มักจะเป็นผู้เล่า และ “พาทำ”
๓. ด้านหน้าที่ต่อบุคคลอื่นในครอบครัวและสังคม เริ่มตั้งแต่วัยรุ่น โดยผ่านบทเพลงประกอบพิธีกรรมและการสู่ขวัญ ในพิธีที่สำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงช่วงชีวิต เช่น พิธีบวชนาค และพิธีแต่งงาน
๔. ด้านความไม่ประมาทในชีวิต และความประพฤติปฏิบัติที่เกื้อกูลต่อผู้อื่นและสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ ดำเนินการในทุกช่วงชีวิตของผู้คนทุกคน โดยมีผู้สูงอายุ ผู้รู้ หรือผู้ทรงภูมิปัญญาของบ้านเมือง ปฏิบัติเป็นแบบอย่างในพิธีกรรมอันศักดิ์สิทธิ์ มีบรรยากาศที่น่าประทับใจ เหมาะสมกับสถานการณ์และฤดูกาล ไม่ว่าจะเป็นพิธีกรรมเกี่ยวกับการเกิด แก่ เจ็บ ตาย หรือพิธีกรรมตามประเพณี ๑๒ เดือน

*****

บทที่ ๘

การพัฒนาภายในด้านเศรษฐกิจและคุณภาพชีวิต

ในบทนี้ จะเป็นการวิเคราะห์ข้อมูลภาคสนาม เกี่ยวกับพัฒนาทางเศรษฐกิจและคุณภาพชีวิต ของชาวพื้นเมืองเชื้อสายไทย-ลาว ที่ตั้งถิ่นฐานในแถบเทือกเขาเพชรบูรณ์ ในสมัยอดีต ตั้งแต่หลังการปฏิรูปการเมืองการปกครองเป็นแบบเทศาภิบาล จนถึงเมื่อประมาณ ๔๐ ปีที่ผ่านมา โดยการศึกษาร่องรอยของการทำมาหากิน ที่ยังคงเหลืออยู่ในชุมชนที่เป็นชนบทห่างไกล และในชุมชนเมืองใจกลางของอำเภอ ซึ่งเป็นที่ตั้งชุมชนหลัก และจะพรรณนาถึงลักษณะของการพัฒนา ในเรื่องต่อไปนี้

๑. การผลิตพืชผลทางการเกษตรแบบพอเพียง
๒. การใช้ทรัพยากรจากแผ่นดินและผืนป่าอย่างผู้ทรงภูมิปัญญา
๓. การสร้างสรรค์เครื่องมือเครื่องใช้จากวัสดุธรรมชาติ
๔. การรักษาโรคด้วยสมุนไพรผสมศรัทธาในสิ่งเหนือธรรมชาติ

การผลิตพืชผลทางการเกษตรแบบพอเพียง

ผลการสำรวจข้อมูลภาคสนาม

๑. การทำนาแบบ "ทำกิน"

การสำรวจข้อมูลภาคสนามของผู้วิจัย พบว่า ภูมินามของชุมชนเก่าแก่ ซึ่งอยู่รอบ ๆ ที่ตั้งเมืองเก่า เช่น เมืองนครไทย เมืองด่านซ้าย และเมืองหล่มเก่า มีชื่อหมู่บ้านที่ขึ้นต้นว่า "นา..." อยู่เป็นจำนวนมาก เช่น รอบบริเวณที่ตั้งเมืองนครไทย ได้แก่ บ้านนาบัว บ้านนาตาดี บ้าน นาหัวเซ ฯลฯ รอบ ๆ เมืองด่านซ้ายเก่า ได้แก่ บ้านนาดี บ้านนาหอ บ้านนาไทย บ้านหัวนาสูง ฯลฯ บริเวณรอบ ๆ เมืองหล่มเก่า ได้แก่ บ้านนา บ้านนาแสง บ้านนาแค บ้านนาเกาะ เป็นต้น และเมื่อพิจารณาจากทำเลที่ตั้งของชุมชนเก่าแก่ ซึ่งเกิดก่อนสมัยสุโขทัย พบว่ามีลักษณะเหมือนท้องกระทะขนาดใหญ่ มีภูเขาล้อมรอบ และมีลำน้ำไหลผ่าน การปลูกสร้างบ้านเรือนยึดลำน้ำเป็นหลักและรวมตัวกันอยู่

เป็นกลุ่ม มีเรือกสวนไร่นาอยู่บริเวณรอบนอก พื้นที่การเกษตรรอบ ๆ เมืองเก่าทั้งสาม มีบริเวณไม่กว้างใหญ่เท่าใดนัก แต่มีความอุดมสมบูรณ์สูง ไม่มีการบุกรุกแผ้วถางป่าเพื่อทำไร่เลื่อนลอย เพราะพื้นที่ไร่นาและสวนหลังบ้าน พอเพียงสำหรับการเกษตรเพื่อบริโภคภายในครอบครัว และเหลือพอสำหรับการแลกเปลี่ยนกับสิ่งจำเป็นจากถิ่นอื่น

การสัมภาษณ์ผู้สูงอายุในชุมชนหลัก กลุ่มที่ใช้ภาษานครไทย ของอำเภอนครไทย ทราบว่า ชาวที่ชาวพื้นเมืองกลุ่มดั้งเดิมผลิตในไร่นา มีทั้งข้าวเจ้าและข้าวเหนียว เพราะรับประทานข้าวทั้งสองชนิดในชีวิตประจำวัน โดยเฉพาะกลุ่มที่อยู่ในตำบลนครไทย ที่บ้านนครไทย (โนนจัน) และบ้านหัวร่อง ซึ่งเชื่อว่าเป็นกลุ่มชนชั้นสูงของสังคมในสมัยอดีต จะมีความดีในการบริโภคข้าวเจ้ามากกว่าข้าวเหนียว ซึ่งแตกต่างจากกลุ่มชนพื้นเมืองเชื้อสายไทย-ลาวกลุ่มอื่น ๆ ที่ได้พบว่า ในอดีตมีการบริโภคและผลิตข้าวเหนียวมากกว่าข้าวเจ้า ^{๔๑}

๒. การ “เลี้ยงปล่อย” เปิดไถ่ สุกกร และปลุสสัตว์

ผู้สูงอายุที่ให้สัมภาษณ์ ให้ข้อมูลตรงกันว่า ในอดีตนั้นทุกครัวเรือนจะเลี้ยงไถ่ เปิด สุกกร โค กระบือ เท่าที่แรงงานในครอบครัวจะเอื้ออำนวยให้ทำควบคู่ไปกับการทำไร่ทำนา ส่วนมากเป็นการเลี้ยงสัตว์แบบปล่อยให้หากินเอง จำนวนที่เลี้ยงไม่มากนัก เพราะไม่มีแหล่งขาย อย่งไรก็ตาม ระยะเวลาหลัง ๆ จนกระทั่งถึงหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ ชาวพื้นเมืองในชุมชนหลัก ที่เป็นแกนกลางของชาวพื้นเมืองกลุ่มอื่น ๆ ก็เริ่มรวมตัวกันระหว่างญาติสนิทมิตรสหาย เพื่อทำการค้าขายสุกกร และปลุสสัตว์ กับชาวเมืองที่อยู่ใกล้เคียง เช่น เมืองพิษณุโลก เมืองอุตรดิตถ์ เมืองพิจิตร ตัวอย่างเช่น ชาวพื้นเมืองกลุ่มบ้านหัวร่อง กลุ่มบ้านนาหัวเซ กลุ่มบ้านเหนือ กลุ่มบ้านหนองน้ำสร้าง ฯลฯ ซึ่งในพื้นที่อำเภอนครไทย นิยมใช้เวลาว่างจากงานไร่นา เทียวตระเวนหาซื้อหรือแลกเปลี่ยนโดยใช้ผลผลิตการเกษตรที่ตนมีอยู่ กับลูกสุกรของชาวพื้นเมืองในชุมชนใกล้เคียง แล้วนำมาเลี้ยงใส่คอกและขุนให้อ้วนด้วยอาหารซึ่งเป็นเศษผักหรือหยวกกล้วยผสมรำข้าว เมื่อได้

^{๔๑} อาหารที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตัวของกลุ่มชาวพื้นเมืองดั้งเดิมของอำเภอนครไทย กลุ่มที่ใช้ภาษานครไทย และมีความใกล้ชิดกับไทยภาคกลางมากกว่า ได้แก่ “คั่วหน่อไม้” ซึ่งแกงหน่อไม้สด ใส่น้ำคั้นใบย่านาง โดยเดียวกับหัวกะทิ และใส่ “ข้าวเบือ” คั่วหน่อไม้ของชาวพื้นเมืองเดิมของนครไทย รับประทานกับข้าวเจ้า หรือข้าวเหนียวก็อร่อยทั้งคู่

ขนาดและมีโอกาสพร้อมเพรียงกัน ก็จะชวนกันไล่ต้อนฝูงสุกรไปขายให้แก่ชาวเมือง แหล่งรวมสำหรับสุกรที่ต้อนจากอำเภอ นครไทย ไปขายที่อำเภอเมืองพิษณุโลก ที่สำคัญแห่งหนึ่ง คือ บ้านของคหบดี ชื่อ นายทอง แสงศิริ ตั้งอยู่ใกล้กับสถานีรถไฟพิษณุโลก บุคคลผู้นี้มีพื้นเพเดิมเป็นชาวด่านซ้าย บิดาชื่อท้าวชัยแสง บ้านของท่านจึงเป็นที่พักพิงชั่วคราวของชาวพื้นเมืองจากอำเภอด่านซ้าย นครไทย และชาติตระกูลในสมัยอดีต ที่มีภาระต้องเดินทางเข้าไปซื้อขายหรือติดต่อราชการที่อำเภอเมืองพิษณุโลก หรือผู้ที่จะเดินทางต่อไปเมืองอื่น ๆ ทางรถไฟ ^{๔๒}

๓. การปลูกพืชผักและสมุนไพรใกล้บ้านเรือน

จากการสังเกตระหว่างสำรวจภาคสนาม พบว่า ชาวพื้นเมืองเชื้อสายไทย-ลาว บนเทือกเขาเพชรบูรณ์ ทั้งกลุ่มเก่าและกลุ่มใหม่ มีนิสัยดั้งเดิมคือ นิยมปลูกพืชผักและสมุนไพรเพื่อบริโภคในครัวเรือน หลักฐานที่ปรากฏเห็นจนถึงปัจจุบัน เช่น ที่บริเวณบ้านเรือนของ นายเหรียญ เชื้อบุญมี อายุ ๗๓ ปี อยู่ที่บ้านหัวนาเยื้อง อำเภอด่านซ้าย อาชีพหลักทำนา หน้าที่ทางสังคม เป็น “แสนหอม” ผู้พิทักษ์รักษาพระธาตุศรีสองรัก ^{๔๓} ในบริเวณบ้านของชายสูงอายุคนนี้ มีพื้นที่ประมาณ ๕๐ ตารางวา มีผักพื้นบ้านสมุนไพร และไม้ผล อย่างละต้นสองต้น เช่น ขิง ข่า ตะไคร้ ต้นหอม ต้นพริก ผักตำลึง มะกรูด มะนาว มะม่วง มะยม มะพร้าว ขนุน กัลย อ้อย กระเจี๊ยบ ถั่วพู ถั่วแปบ มะเขือพวง พักเขี้ยว บวบเหลี่ยม ฯลฯ ซึ่งบางชนิด เช่น มะนาว ปลูกไว้ใกล้ๆ จนสามารถเอื้อมเด็ดได้จากบนบานเรือน การปลูกพืชเหล่านี้ เห็นได้ชัดว่าไม่จำเป็นต้องรดน้ำบ่อย ๆ เพราะได้รับน้ำทิ้งจากบนเรือน รั้วบ้านของชาวบ้านคนนี้ และอีกหลายบ้านเรือนที่อำเภอด่านซ้าย เป็นรั้วไม้ไผ่ขัดแต่ละห่าง ๆ ปลูกต้นสลอด (ชาวบ้านด่านซ้ายเรียกว่า “หมากเยา” หรือ “หมากแหว”) ที่ริมรั้วจนหนาทึบ ประโยชน์ทางยาของพืชชนิดนี้ คือ ใช้ยางจากลำต้นหรือกิ่งก้านของมันทารักษาแผล และรักษาโรคปากเปื่อยได้ดีมาก พืชที่นิยมปลูกเป็นรั้ว อีกประเภทหนึ่ง คือ ชะอม ซึ่งมีหนามแหลม เพราะนอกจากจะกินได้ ยังไม่ต้องบำรุงรักษา และยังมีหนามแหลม ช่วยป้องกันขโมยได้เป็นอย่างดีอีกด้วย นอกจากนี้ มักจะปลูกต้นนุ่นไว้เป็นระยะ ๆ ตามรั้วบ้าน เพื่อใช้ใยนุ่นสำหรับทำฟูกหมอนใน

^{๔๒} สัมภาษณ์ผู้สูงอายุของอำเภอ นครไทย ชาติตระกูล ด่านซ้าย และหล่มเก่า

^{๔๓} ดูคำอธิบายเกี่ยวกับระบบบริหารของผู้ดูแลรักษาพระธาตุศรีสองรัก อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย ในบทที่ ๔.

ครัวเรือน บางบ้านปลูกกอไม้สี่ลูกไว้ริมรั้ว เพื่อใช้สำหรับจักสานเครื่องใช้ ใช้ทำข้าวหลามเป็นอาหารว่างในฤดูหนาว และใช้หน่อของมันรับประทาน

การปลูกพืชหลากหลายชนิดที่ให้คุณค่าทั้งทางอาหาร ยา และสิ่งของเครื่องใช้ต่าง ๆ ในพื้นที่จำกัดรอบบริเวณบ้าน เป็นเรื่องปกติธรรมดาของชาวบ้านรุ่นเก่าในเมืองชายขอบประเทศไทยเหล่านี้ จนกระทั่งไม่ได้รู้สึกว่าเป็นเรื่องแปลกหรือต้องการความรู้พิเศษเกี่ยวกับการทำการเกษตรแบบพอกินพออยู่ ที่พ่อแม่ปู่ย่าตายายของตนเคยพาทำมา ไม่จำเป็นต้องอาศัยปุ๋ยเคมี และยาฆ่าแมลง เหมือนการเกษตรแผนใหม่ อีกทั้งไม่มีพิษภัยจากสารตกค้างต่าง ๆ เหมือนพืชผักที่ชาวเมืองสมัยใหม่หาซื้อจากพ่อค้าที่ผลิตคราวละมาก ๆ เพื่อหวังผลกำไร

ตัวอย่างอีกแห่งหนึ่ง คือ สวนหน้าบ้านของนางศรีลิ่ง เสนีวงศ์ ณ อยุธยา (สกุลเดิม “ด่อนหมากหยิบ”) ชาวบ้าน อายุ ๘๔ ปี ที่ตำบลนครไทย อำเภอนครไทย ซึ่งปลูกพืชกินได้และพืชสมุนไพรพื้นบ้าน ประมาณ ๕๐ ชนิด บนพื้นที่น้อยกว่า ๒๐ ตารางเมตร อาทิ แคน มะม่วง มะกรูด มะนาว ทับทิม กัลยาดม อ้อย ชะอม ถั่วฝักยาว ถั่วแปบ ชะอม ตำลึง ชะพลู กระถิน ชิง กระชาย ข่า ตะไคร้ ว่านเปราะ ว่านไพล ขมิ้น บัวบก หอมใบ ผักชีใบยาว สะระแหน่ โหระพา กระเพรา แมงลัก ผักบั้ง ผักโขม ฟักทะเลายโจร ฯลฯ ซึ่งทำให้เจ้าของบ้านไม่จำเป็นต้องซื้อผักจากตลาดมารับประทานบ่อยนัก และได้กำลังกายเป็นประจำด้วยการรดน้ำพรุนดินต้นไม้เหล่านี้^{๔๔}

ชาวบ้านในเมืองโบราณชายขอบประเทศไทยบนเทือกเขาเพชรบูรณ์ เช่น เมืองนครไทย จะอนุญาตให้ญาติพี่น้องปลูกไม้ผลในที่ดินของตนได้ และถือว่าผลที่ได้เป็นของผู้ปลูก แต่โดยทั่วไป เมื่อผู้ปลูกมาเก็บผลไม้นั้นก็จะแบ่งให้เจ้าของที่ดินด้วยพอสมควร การปลูกในลักษณะนี้ เรียกว่า “ฝากปลูก” เจ้าของที่ดินก็จะยินยอมโดยดี เพราะส่วนมากจะมีที่ดินกว้างขวางพอ และต้นไม้ที่ญาติปลูกฝากไว้ ก็จะเป็นร่วมเงาให้บ้านเรือนของตนด้วย^{๔๕}

^{๔๔} การจัดตำแหน่งของพืชชนิดต่าง ๆ ทำอย่างมีศิลปะ เน้นการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันของพันธุ์ไม้ต่างชนิด.

^{๔๕} ประสบการณ์ตรงของผู้วิจัย ที่อำเภอ นครไทย เมื่อประมาณปี พ.ศ. ๒๕๔๑-๒๕๐๐ และการสัมภาษณ์ นางระเบียบ จันทร์บรรจง อายุ ๗๗ ปี.

๔. การพึ่งพาป่าเพื่อเป็นแหล่ง “หากิน”

เนื่องจากพื้นที่นา มีจำกัด ชาวพื้นเมืองเหล่านี้ในสมัยอดีต บางครั้งอาจจะจำเป็นต้องอาศัยหัวมัน บุก กลอย หรือ ชูไผ่ มาหุงปนข้าวเพื่อบริโภค อาหารจากป่าที่อยู่รอบ ๆ กลุ่มบ้าน เช่น ผักหวาน ผักหนาม ผักกูด เห็ด และอื่น ๆ ตามแต่จะหาได้ ส่วนอาหารโปรตีน คือปลาจากแม่น้ำ ลำห้วย ต่าง ๆ บางครั้งก็ได้อาหารป่าจากการล่าสัตว์จำพวก เก้ง กวาง หมูป่า ซึ่งมีอยู่ทุกชุมชนภูเขาใกล้บ้าน ป่าเป็นแหล่งสมุนไพรที่สำคัญที่สุดของชาวบ้าน ชาวพื้นเมืองเชื้อสายไทย-ลาว บนเทือกเขาเพชรบูรณ์ ส่วนใหญ่จะรู้จักสมุนไพรระดับพื้นฐาน ซึ่งเป็นยาสามัญประจำบ้านแบบโบราณ เช่น คนเก่าแก่ที่กลุ่มบ้านนครไทย ใช้ใบกระเพราแดง ขี้กบปุนแดงที่กินกับหมาก และหยดน้ำลงไปเล็กน้อย เพื่อให้เกิดฟองสีเหลืองทอง แล้วนำฟองขึ้น ๆ นั้นเป็นยากวาดคอสำหรับแก้ไอ คนเก่าแก่ที่บ้านนาหัวเซ เก็บรากไม้สมุนไพรหลายชนิดตากแห้ง เก็บรวมเป็นพวงแขวนไว้ในครัว เพื่อใช้ฝนกับฝ่าหม้อดินและน้ำข้าวข้าว ต้มแก้อาหารเป็นพิษ คนเก่าแก่ในพื้นที่แถบเทือกเขาเพชรบูรณ์ อาศัยน้ำมันยางจากต้นยาง ทำเป็น “ขี้ไต้” ทำน้ำมันมะพร้าวจากเนื้อมะพร้าวที่ปลุกไว้ขายป่า และใช้ “ขี้ผึ้ง” ที่เก็บจากรังผึ้งในป่ามาใช้ทำเทียนเพื่อให้พระที่วัดใช้ท่องบ่นตำรายามค้ำคืน ผลิตผลจากป่าที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งของชาวพื้นเมืองกลุ่มนี้ คือ ฝ้าย ซึ่งนิยมปลุกไว้ขายป่า แถบเชิงเขา เพื่อเก็บดอกฝ้ายมาทำเป็นเส้นด้ายสำหรับทอผ้า และใช้ปูฝ้ายทำผ้าห่ม ซึ่งเรียกกันว่า “ผ้านวม” ^{๔๖}

๕. การถนอมอาหารและการผลิตเครื่องปรุงรส

ชาวพื้นเมืองกลุ่มนี้ ในสมัยดั้งเดิม มีวิธีการถนอมอาหารคล้ายกับชาวอีสานของประเทศไทยยุคก่อน คือ การทำปลาร้า ดองผัก หมักเนื้อหรือปลากับกระเทียมเกลือ และข้าวสุก ให้มีรสส้ม (เรียกว่า ส้มหมู ส้มปลา ฯลฯ) ทำเนื้อย่างหรือปลาย่าง ทำเนื้อเค็มหรือปลาเค็ม โดยมีเครื่องปรุงรสที่สำคัญ คือ เกลือสินเธาว์ ซึ่งผลิตที่บ้านบ่อโพธิ์ แต่ละครอบครัวจะผลิตปลาร้าด้วยตนเอง นอกจากนี้ ชาวพื้นเมืองกลุ่มที่ใช้ภาษาด่านซ้าย มีเครื่องปรุงรสชนิดเค็ม ซึ่งแตกต่างจากที่อื่น ๆ เรียกว่า “น้ำสะทอน” มีวิธีทำคือ นำยอดอ่อนของ “สะทอน” (เป็นไม้ยืนต้น ใบกลมมน ดอกหนา มีโปรตีนสูง ชอบขึ้นในป่าตามเชิงเขา) มาหมักกับน้ำและเกลือสินเธาว์ไว้ประมาณ ๑ สัปดาห์ แล้วนำไปตำ

^{๔๖} สัมภาษณ์ผู้สูงอายุของอำเภอนครไทย ชาติตระการ ด้านซ้าย และหล่มเก่า

ในครกกระเดื่อง ก่อนที่จะนำไปเคี้ยวในกะทะขนาดใหญ่ แล้วกรองเอาน้ำสะทอนออกมาเก็บไว้เป็นเครื่องปรุงรส^{๔๗}

ข้อค้นพบจากการวิจัยครั้งนี้

๑. องค์ประกอบที่สำคัญของการผลิตพืชผลทางการเกษตรแบบพอเพียงของชาวพื้นเมืองเชื้อสายไทย-ลาว แถบเทือกเขาเพชรบูรณ์ คือ ความอุดมสมบูรณ์ของป่า ความฉลาดและขยันหมั่นเพียรของผู้คน ความเอื้ออาทรต่อญาติพี่น้อง ความรู้จักพอในการบริโภค
๒. การผลิตเพียงพอพออยู่พอกิน ไม่ผลิตมากเกินไปหรือน้อยเกินไป ได้ช่วยสร้างความสมดุลให้แก่ระบบนิเวศ และสร้างศักยภาพทางเศรษฐกิจให้แก่หัวเมืองชายขอบประเทศไทยเหล่านี้ มาอย่างต่อเนื่อง
๓. มีการทำนาแบบ “ทำกิน” ไม่ได้มุ่งเพื่อการขาย ข้าวซึ่งเป็นพืชหลักสำหรับการบริโภคในครัวเรือน และมีการ ผลิตทั้งข้าวเจ้าและข้าวเหนียว กลุ่มที่ใกล้ชิดกับไทยภาคกลางมากกว่า มีแนวโน้มที่จะผลิตและบริโภคข้าวเจ้ามากกว่าข้าวเหนียว
๓. มีการเลี้ยงไก่ เป็ด สุกร และปลุสสัตว์ แบบ “เลี้ยงปล่อย” ซึ่งได้พัฒนามาเป็นการรวมกลุ่มกันเป็นคนกลางซื้อขายสุกรและปลุสสัตว์ โดยนำไปขายที่ตลาดในเมืองใหญ่ที่อยู่ใกล้เคียง และอาศัยคนพื้นเพเดียวกันเป็นผู้สนับสนุน
๔. มีวัฒนธรรมการปลูกผักและสมุนไพรพื้นฐาน ใกล้เรือนขานของตนเอง เพื่อเป็นอาหารและยา และมีประเพณีการ “ฝากปลูก” ไร่ในบ้านของญาติที่มีพื้นที่มากกว่า พืชที่ปลูกในที่ดินของคนอื่น มีผู้ปลูกเป็นเจ้าของ แต่มีการแบ่งปันผลผลิตให้แก่เจ้าของที่ดินตามสมควร
๕. ป่าเป็นแหล่ง “หากิน” ของชาวพื้นเมืองเชื้อสายไทย-ลาว ทุกกลุ่ม ในสมัยอดีต สิ่งที่ได้จากป่าเพื่อการบริโภคมีมากมายหลายอย่าง ทั้งเนื้อสัตว์ ผัก ยาสมุนไพร
๖. ชาวพื้นเมืองกลุ่มนี้ มีวิธีการถนอมอาหารคล้ายชาวอีสานของประเทศไทย

^{๔๗} พบการบริโภคน้ำสะทอนมากที่อำเภอด่านซ้าย และหมู่บ้านที่ใช้ภาษาด่านซ้ายในอำเภอต่าง ๆ บนเทือกเขาเพชรบูรณ์.

แต่กลุ่มที่อยู่ในอำเภอด่านซ้าย และกลุ่มอื่น ๆ ที่พูดภาษาด่านซ้าย มีวัฒนธรรมการใช้เครื่องปรุงรสที่เรียกว่า "น้ำสะทอน" ด้วย

การใช้ทรัพยากรจากแผ่นดินและผืนป่าอย่างผู้ทรงภูมิปัญญา

ผลการสำรวจข้อมูลภาคสนาม

๑. ความเชื่อเกี่ยวกับเจ้าปู่บ่อเกลือกับการรักษาแหล่งเกลือสินเธาว์

บ้านบ่อโพธิ์ เป็นแหล่งผลิตเกลือสินเธาว์มานานหลายร้อยปี เป็นหมู่บ้านเก่าแก่ ปัจจุบันอยู่ในตำบลบ่อโพธิ์ อำเภอนครไทย หมู่บ้านแห่งนี้ น่าจะมีประวัติความเป็นมาก่อนสมัยสุโขทัย และเป็นแหล่งผลิตเกลือที่สำคัญในสมัยโบราณ มีตำนานพื้นบ้านกล่าวว่า บ่อเกลือที่บ้านบ่อโพธิ์ ปรากฏขึ้นนานแล้ว สาเหตุที่ปรากฏในครั้งแรกเนื่องจากชาวเมืองเชียงของ ในประเทศลาว ได้ทำพิธีจุดบั้งไฟบูชาพญาแถนโดยใช้ต้นโพธิ์ทำเป็นบั้งไฟ และบั้งไฟดังกล่าวพุ่งลงมาตกที่กลางลำน้ำเพ็ญะ ที่หมู่บ้านแห่งนี้ บั้งไฟจมลงไปในดินลึกประมาณ ๑๒ ตาพะอง และเกิดสิ่งมหัศจรรย์ขึ้น คือ น้ำที่อยู่ในโพรงต้นโพธิ์นั้น มีรสเค็มเหมือนเกลือ และไหลออกมาตลอดทั้งปี ไม่มีแห้ง ชาวบ้านจึงนำไปประกอบอาหารเพื่อให้อาหารมีรสเค็ม และตั้งชื่อบ่อน้ำเค็มแห่งนี้ว่า "บ่อโพธิ์" ต่อมา พ่อขุนบางกลางหาว ได้ยกทัพไปตีเมืองขอม ผ่านมาหยุดพักที่บ้านบ่อโพธิ์ ทอดพระเนตรเห็นบ่อเกลือ จึงนำน้ำเค็มไปเคี่ยวจนแห้ง กลายเป็นเกล็ดดีสีขาว ชาวบ้านจึงเลียนแบบวิธีการเคี่ยวเกลือนั้น และได้นำเกลือไปแลกเปลี่ยนกับชาวบ้านในหมู่บ้านอื่น จนถึงเมืองนครไทย ด่านซ้าย ภูเรือ หล่มเก่า หล่มสัก เป็นต้น^{๔๔}

ชาวบ้านที่บ้านบ่อโพธิ์ เชื่อมั่นว่า บ่อเกลือที่บ้านบ่อโพธิ์ เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ มีเจ้าป่าเจ้าเขาและบริวารปกปักรักษาอยู่ รวม ๔ ท่าน คือ เจ้าหลวง (เจ้าปู่) หันท้าว (ท่านท้าว) แม่น้อย และนางเอย ซึ่งเปิดบ่อเกลือให้ใช้เพียงบ่อเดียว จากจำนวนทั้งสิ้น ๓๒ บ่อ บัญชาของเจ้าปู่หรือเจ้าหลวง กระทำผ่านคนทรง ซึ่งเรียกกันว่า "เจ้ากวน" ถือ

^{๔๔} กุศลมาลย์ จันทร์แก้ว, และคณะ. ภูมิปัญญาชาวบ้านในการบริหารบ่อเกลือและแนวทางการจัดการศึกษาพื้นบ้านของชาวบ้านบ่อโพธิ์ ตำบลบ่อโพธิ์ อำเภอนครไทย จังหวัดพิษณุโลก. ๒๕๔๐.

กันว่าเป็นบัญชาศักดิ์สิทธิ์ ไม่มีผู้ใดกล้าขัดแย้ง และถือว่าเป็น “กฎบ้าน” แม้จะไม่ระบุไว้ เป็นกฎหมายอย่างเป็นทางการก็ตาม ประเพณีที่สำคัญของหมู่บ้านนี้ ที่เกี่ยวกับบ่อเกลือ คือ พิธีบวงสรวงเจ้าปู่ในวันอังคารแรกของเดือนยี่ ซึ่งเป็นช่วงที่ลำนํ้าเพ็ญลด สามารถตักเกลือจากในบ่อที่อยู่กลางลำนํ้าได้ ดังนั้น จึงทำพิธีขอให้เจ้าปู่เปิดบ่อเกลือ ก่อนที่จะเริ่มตักนํ้าเกลือไปเคี่ยวทำเกลือตามกรรมวิธีแบบโบราณ และเมื่อสิ้นฤดูแล้ง ย่างเข้าฤดูฝน ชาวบ้านจะทำพิธีขอบคุณเจ้าปู่ ในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือนเจ็ด ก่อนที่จะหยุดทำเกลือในปีนั้น (เรียกว่า “บุญเดือนเจ็ด” หรือ “บุญประสาทมึ้ง”) และพิธีกรรมครั้งที่สำคัญของปี คือ “ประเพณีเลี้ยงหอ” ซึ่งตรงกับวันขึ้น ๘ ค่ำ เดือน ๘ เป็นช่วงที่นํ้าในแม่นํ้าเพ็ญมีมาก ไหลลงบ่อเกลือจนไม่สามารถนำนํ้ามาต้มทำเกลือได้ และเป็นช่วงที่ชาวบ้านทำนาทำไร่เสร็จแล้ว จึงจัดงานเลี้ยงหอ เพื่อขอบคุณเจ้าปู่และบริวารอีกครั้งหนึ่ง ชาวบ้านบ่อโพธิ์ได้อาศัยความเชื่อเรื่องเจ้าปู่ เป็นเครื่องกำกับความโลภของคนในหมู่บ้านและคนจาก ภายนอกที่อาจจะเห็นแก่ประโยชน์ระยะสั้น ชาวบ้านไม่ยอมเปลี่ยนแปลงประเพณีและความเชื่อเกี่ยวกับเจ้าปู่บ่อเกลือ ยังเคารพยำเกรงอยู่เหมือนเดิมแม้จนทุกวันนี้ สิ่งที่เป็นเครื่องยืนยันในเรื่องนี้ คือ เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๓๔ เคยมีพ่อค้าจากภายนอก พยายามเจาะบ่อบาดาลเกลือ ที่บริเวณหลังบ้านของครูใหญ่โรงเรียนบ้านบ่อโพธิ์ (เป็นคนจากหมู่บ้านอื่น และรู้เห็นเป็นใจกับพ่อค้า) เมื่อเจาะลงไปถึงนํ้าเค็ม ปรากฏมีชาวบ้านในหมู่บ้านล้อมปวยลง ๒-๓ คน ทำให้มีชาวล้อมต่อ ๆ กันว่า เจ้าปู่ไม่พอใจที่มีคนเจาะบ่อเกลือ จึงบันดาลให้คนในหมู่บ้านเจ็บปวย ทำให้การเจาะบ่อบาดาลเกลือจำเป็นต้องล้มเลิกไป ต่อมาเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๓๙ ผู้ใหญ่บ้านบ่อโพธิ์ได้ขอขบประมาณสนับสนุนจากสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ซึ่งเป็นคนนอกหมู่บ้าน เพื่อปรับปรุงบ่อเกลือ โดยจะเทพื้นซีเมนต์รอบ ๆ บ่อ และใช้วงบ่อครอบปากบ่อเพื่อไม่ให้นํ้าที่สูงขึ้นในฤดูฝน ไหลเข้าบ่อเกลืออย่างที่เป็นอยู่ทุก ๆ ปี และไม่ต้องเสียเวลากวาดปากบ่อเกลือเหมือนที่จะต้องทำอยู่เป็นประจำเมื่อถึงฤดูกาลเปิดบ่อ ก่อนดำเนินการ ผู้ใหญ่บ้านได้ขออนุญาตเจ้าปู่ผ่านเจ้ากวนเรียบร้อยแล้ว แต่เมื่อดำเนินการไปเพียงไม่กี่วัน ไม่ทันแล้วเสร็จดี ก็ปรากฏว่ามีชาวบ้านเจ็บปวยและเสียชีวิตไป ๔ ราย ภายในเวลาเดือนเดียว โดย ๒ คน ปวยอยู่ก่อนแล้ว ส่วนอีก ๒ คน ตายเพราะสาเหตุเส้นโลหิตในสมองแตก ชาวบ้านบ่อโพธิ์บักใจ

เชื่อว่า เป็นเพราะมีผู้ทำให้บ่อเกลือผิดธรรมชาติ จึงเกิดอาเพศขึ้น ในที่สุดก็ต้องทำลาย
วงบ่อและพื้นซีเมนต์ที่กำลังก่อสร้างอยู่ ตามความประสงค์ของชาวบ้านส่วนใหญ่ ^{๕๔}

การที่ชาวบ้านบ่อโพธิ์ ให้ความเคารพต่อเจ้าปู่เกลือและบริวาร ทำให้พวกเขา
เขา ไม่ใช้ประโยชน์จากบ่อเกลือนอกฤดูกาล ความไม่ละโมภ ไม่ใช้ทรัพย์แผ่นดินจน
เกินขอบเขต ทำให้พวกเขามีเกลือสินเธาว์ให้ผลิตกันได้อย่างต่อเนื่องนับพันปี ^{๕๐}

๒. ความเชื่อเกี่ยวกับผิต้นน้ำกับการรักษาป่า

ชาวพื้นเมืองเชื้อสายไทย-ลาวในหัวเมืองบนเทือกเขาเพชรบูรณ์ มีความเชื่อ
เกี่ยวกับผิต้นน้ำ ซึ่งมีผลดีต่อการรักษาป่าต้นน้ำ ตัวอย่าง เช่น ที่บ้านชาติตระการ ซึ่ง
ผู้วิจัยได้ไปสำรวจเมื่อเดือนมกราคม พ.ศ. ๒๕๔๒ และได้รับการบอกเล่าจากชาวบ้าน
สูงอายุหลายคนว่า ถัดจากหมู่บ้านของพวกเขาออกไปอีกหมู่บ้านหนึ่ง ชื่อ บ้านน้ำปุ่น
มีภูเขาซึ่งอุดมด้วยต้นไม้ใหญ่ บนยอดเขามีน้ำสะอาดไหลต้นขึ้นมาจากใต้พื้นดิน
ตามธรรมชาติ ชาวบ้านเรียกชื่อธารน้ำนี้ว่า “น้ำดวน” คนโบราณในหมู่บ้านมีความเชื่อ
ว่าเป็นธารน้ำที่มีเจ้าป่าเจ้าเขาดูแลรักษาอยู่ ต่อมา เมื่อเร็ว ๆ นี้ ทางราชการสนับสนุน
ให้ทำเหมือง เพื่อหาน้ำจากลำธารที่ไหลจากต้นน้ำแห่งนี้ เข้าไร่นาชาวบ้าน เพื่อทำการ
เกษตร หลังจากลงมือก่อสร้างก็มีผู้คนในหมู่บ้านเสียชีวิตด้วยโรคภัยต่าง ๆ อยู่เรื่อย ๆ
ชนิดผิดปกติ บางคนก็กลายเป็นคนพิการ ทำให้ชาวบ้านเกรงกลัวว่าจะเป็เพราะ
“ผิต้นน้ำ” ไม่พอใจ “สัตว์หุ้่น” (เป็นคำที่ผิต้นน้ำใช้เรียกมนุษย์ ซึ่งมีหูปราศจากขน
และมีความโลภไม่จบสิ้น) จึงทำพิธีบวงสรวงและอ้อนวอนขอขมาจากผิต้นน้ำ ส่งผลให้
การทำเหมืองฝายเพื่อประโยชน์ของส่วนรวมบรรลุผลสำเร็จได้ ด้วยเหตุผลดังกล่าว จึง
ปรากฏว่า ไม่มีใครกล้าลวงละเมิดผิต้นน้ำที่ภูเขาแห่งนี้อีกเลย แม้บางคนอยากจะทำ
ประปาภูเขาให้ไหลจากยอดเขานั้น ลงมาสู่หมู่บ้านเพื่อการบริโภคที่สะดวกสบายขึ้น
ก็ตาม ^{๕๑}

^{๕๔} กุสุมาลย์ จันทร์แก้ว, และคณะ. อ้างแล้ว.

^{๕๐} ดูรายละเอียดเพิ่มเติมเรื่องพิธีกรรมเกี่ยวกับบ่อเกลือบ้านบ่อโพธิ์ ในบทที่ ๔.

^{๕๑} สัมภาษณ์ นายสมุน บ่อโอง อายุ ๕๕ ปี เมื่อวันที่ ๑๒ มกราคม พ.ศ. ๒๕๔๒.

๓. ความเชื่อเกี่ยวกับการปฏิบัติด้วยความเคารพต่อทรัพยากรจากป่า

ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ชาวบ้านชาติตระการ เมื่อวันที่ ๑๒ มกราคม พ.ศ. ๒๕๔๒ ทำให้ทราบว่า ชาวพื้นเมืองเชื้อสายไทย-ลาว บนเทือกเขาเพชรบูรณ์ ในสมัยอดีต มีความเชื่อคล้ายกัน เกี่ยวกับการปฏิบัติด้วยความเคารพ ต่อสินทรัพย์จากป่า อาทิ น้ำมันยาง น้ำผึ้ง ขี้ผึ้ง เปลือก ฯลฯ ผู้ที่นำสิ่งเหล่านี้มาจากป่า จะต้องทำพิธีเช่น ไห้วทุกปี เช่น นกตีผึ้ง หรือ “หมอผึ้ง” จะต้องมีคาถาอาคมเพื่อไม่ให้ถูกผึ้งต่อย และไม่ให้เกิดจากที่สูงเมื่อปีนขึ้นไปเก็บรังผึ้ง ชาวบ้านเล่าว่า การทำพิธีเช่นไหว้ของหมอผึ้ง เป็นสิ่งที่น่าอัศจรรย์อย่างยิ่ง เพราะในวันทำพิธี จะมีผึ้งบินมาจับที่ตัวหมอผึ้งจำนวนมาก แต่ไม่ทำอันตรายหมอผึ้งหรือผู้คนที่มาร่วมพิธี การปฏิบัติที่ไม่ถูกต้องต่อสัตว์ป่าที่มีบุญคุณต่อมนุษย์ประเภทนี้ จะนำอันตรายมาสู่ตน มีเรื่องเล่าต่อ ๆ กันมาว่า ชาวบ้านคนหนึ่ง ไปตีผึ้งบนหน้าผาที่เขาข้างล้ง (รอยต่อของอำเภอลำปางกับอำเภอนครไทย) แล้วหล่นจากบริเวณรังผึ้ง ลงมาค้างอยู่ที่ชะง่อนหิน ผู้คนข้างล่างเฝ้าดูอยู่ ก็เห็นว่าชายคนนั้นยังอยู่บนชะง่อนหินได้ถึง ๖ วัน แต่ในวันที่เจ็ดก็ไม่ปรากฏร่างให้เห็นอีกเลย เชื่อว่าเขาได้เสียชีวิตไปแล้ว ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา ชาวบ้านจึงต้องประกอบพิธีปักธงบนยอดเขาทุกปี เพื่อบวงสรวงเจ้าป่าเจ้าเขา ขออนุญาตเก็บน้ำผึ้งโดยไม่ให้เกิดเหตุร้าย และไม่มีใครกล้าขึ้นไปรบกวนผึ้งป่าบนหน้าผาแห่งนั้นโดยไม่ทำพิธีบอกกล่าว เจ้าป่าเจ้าเขาเสียก่อน อย่างไรก็ตาม ในระยะหลัง ๆ นี้ ความเชื่อเรื่องนี้ก็จืดจางลง พิธีกรรมเช่นไหว้ของหมอผึ้งก็หาดูได้ยาก และผึ้งในป่าชาติตระการ ก็เหลือไม่มากนักในปัจจุบัน ^{๕๖}

ข้อค้นพบจากการวิจัยครั้งนี้

ชาวบ้านสมัยก่อน ของหัวเมืองขอบประเทศไทย บนเทือกเขาเพชรบูรณ์เหล่านี้ ส่วนใหญ่จะเป็นผู้ทรงภูมิปัญญาในการใช้ทรัพยากรจากแผ่นดิน ไม่ยอมให้ทรัพยากรเหล่านั้นสูญสิ้นไป จะสั่งสอนให้เคารพยำเกรงสิ่งเหนือธรรมชาติ และให้รู้จักบุญคุณ

^{๕๖} ข้อมูลจาก นายเหรียญ มั่นมาศ และ นางดี ห้องเม้ม, บ้านชาติตระการ ตำบลชาติตระการ.

ผู้ที่มอบทรัพย์สินแผ่นดินและสินในป่าเหล่านั้นให้แก่ตน ข้อประพจน์ปฏิบัติที่สั่งสอนสืบต่อกันมานานนับพันปี หลายอย่าง ยังคงปรากฏอยู่ในหลายหมู่บ้าน

การสร้างสรรค์เครื่องมือเครื่องใช้จากวัสดุธรรมชาติ

ผลการสำรวจข้อมูลภาคสนาม

๑. การผลิตเครื่องปั้นดินเผา

ผู้วิจัยได้พบหลักฐานจากชาวบ้าน ในชุมชนหลักที่เป็นกรณีศึกษา โดยเฉพาะที่เมืองนครไทย เมืองชาติตระการ และเมืองหล่มสักแสดงว่า ชาวพื้นเมืองเชื้อสายไทย-ลาว ที่ตั้งถิ่นฐานอยู่บนเทือกเขาเพชรบูรณ์ มีความสามารถในการผลิตเครื่องปั้นดินเผาได้เอง เพื่อใช้สอยในครัวเรือน มาช้านานแล้ว แหล่งที่ชาวบ้านเคยพบเตาเผาโบราณ เช่น บ้านนาชุมหม้อ (“ชุม” เป็นภาษาถิ่น หมายความว่า “ชุม”) บ้านหัวร้อง บ้านเนินเพิ่ม ในอำเภอนครไทย และเตาเผาที่บ้านป่อภาค ซึ่งมีเครื่องปั้นดินเผารูปทรงกระบอกจำนวนมาก ดังได้กล่าวแล้วในบทที่ ๓ นอกจากนี้ ยังได้รับข้อมูลว่า ที่บ้านวังบาล เมืองหล่มเก่า เคยมีการผลิตเครื่องปั้นดินเผาเพื่อใช้ในครัวเรือน เช่น หม้อน้ำข้าว หม้อคราม โถงดิน ฯลฯ ซึ่งมีรูปทรงคล้ายเครื่องปั้นดินเผาของประเทศลาว และมีข้อมูลจากผู้ให้สัมภาษณ์หลายคนในอำเภอด่านซ้าย ระบุว่า เครื่องปั้นดินเผาที่คนสมัยก่อนของด่านซ้ายเคยใช้ในครัวเรือน มักจะมาจากประเทศลาว โดยมีผู้บรรทุกสิ่งเหล่านี้ล่องเรือหรือแพมาตามลำน้ำโขง และสาขา คือ ลำน้ำหมัน และลำน้ำเหือง จึงไม่มีข่าวคราวเกี่ยวกับการขุดพบเตาเผาในเมืองด่านซ้าย เหมือนที่พบในเมืองนครไทยและชาติตระการ ^{๕๓}

๒. การผลิตและสร้างสรรค์เครื่องใช้ประเภทสิ่งทอ

ในอดีต ชาวพื้นเมืองของอำเภอชายขอบประเทศไทยเหล่านี้ เคยทอผ้าฝ้ายใช้เองภายในครอบครัว ส่วนใหญ่จะทอด้วยฝ้ายที่นำมาจากไร่ตามเชิงเขา บางคนอาจจะเลี้ยงไหม ปลูกหม่อน และทอผ้าไหมเพื่อใช้ในโอกาสพิเศษ โดยเฉพาะในกลุ่มที่มี

^{๕๓} สัมภาษณ์ชาวบ้าน หมู่ ๑๔ บ้านหัวนาญ ตำบลด่านซ้าย อำเภอด่านซ้าย .

ฐานะทางสังคมสูง ดอกฝ้ายพันธุ์พื้นเมืองของแถบนี้ นอกจากชนิดสีขาว ยังมีชนิดสีน้ำตาลอ่อน (เรียกว่า “ฝ้ายตุ่ย”) ลายผ้าที่ทอ มักจะเป็นลายง่าย ๆ และเลียนแบบสิ่งใกล้ตัว เช่น ลายตาหมากรุก ใช้ทอผ้าขาวม้า หรือโสร่งของผู้ชาย ลายผ้าของชาวบ้านนครไทยที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัว จะคล้ายกับลายผ้าของชาวบ้านแถบหล่มเก่า และหล่มสัก เช่น ^{๔๔}

(๑) ตามุก เป็นริ้วทูนตามขวาง โดยมีเทคนิคทำให้ริ้วทูนเด่นขึ้นมา โดยใช้เทคนิค ที่เรียกว่า “ยกมุก” นิยมใช้ทอผ้าชิ้นของสตรี ซึ่งแถบเมืองหล่มเก่า และหล่มสัก เรียกว่า “ชิ้นมุก” สีของด้ายที่นิยมกันแถบเมืองหล่ม คือ ใช้ด้ายสีดำเป็นด้ายยืน ด้ายสีแดงเป็นด้ายพุ่ง และยกมุกให้เป็นริ้วสีเหลือง คล้ายกับผ้ามุกที่เมืองลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์

(๒) ตาเล็ดงา (หรือ “ลายเม็ล็ดงา”) ใช้ทอผ้าถุงของผู้หญิง เพื่อใช้ในโอกาสพิเศษ เส้นยืนของลายผ้ามักจะเป็นสีอ่อน ส่วนเส้นขวางซึ่งทำให้เกิดลายรูปรีขนาดเล็กเท่าเม็ล็ดงา นิยมใช้สีดำ หรือสีเข้มอื่น ๆ

(๓) ตาดอกตั้ง (ดอกตั้งเป็นดอกไม้ป่า เลื้อยขึ้นตามกิ่งไม้ยืนต้น ชื่อภาษาไทยภาคกลางคือ “ดอกนมตำเลีย”) เป็นผ้าทอสำหรับพิธีมงคล และทำผ้าสไบของสตรี จากการสำรวจภาคสนามครั้งนี้ ผู้วิจัยสังเกตเห็นว่า ลักษณะของลายผ้าที่ชาวพื้นเมืองดั้งเดิมของอำเภอเหล่านี้นิยมทอใช้กันเองนั้น มีความนิยมที่โน้มเอียงไปทางศิลปะของไทยหรือลาว มากน้อยไม่เท่ากัน ยิ่งที่ตั้งของชุมชนใกล้กับรัฐไทยมากเท่าใด ความห่างไกลจากศิลปะของฝ้ายลาวก็มีมากขึ้นเท่านั้น เช่น ผ้าของชาวบ้านเก่าแกในหมู่บ้านที่เป็นศูนย์กลางทางการเมืองของเมืองนครไทยและเมืองชาติตระการ ไม่นิยมทอผ้าประเภทมัดหมี่ หรือขิด แต่จะทอผ้าพื้น และผ้าตา ๒-๓ แบบ ที่ระบุแล้วข้างต้น ส่วนการทอมัดหมี่ หรือขิด มีอยู่ที่หมู่บ้านรอบนอก ซึ่งมีผู้คนอพยพมาจากประเทศลาว เช่น บ้านนครชุม บ้านป่าปอบิด ในอำเภอนครไทย และบ้านหินกลิ้ง บ้านแก่งเสี้ยว บ้านแก่งโตน บ้านห้วยข่อย บ้านวังบาล ในอำเภอหล่มเก่า เป็นต้น การทอผ้าขิดนั้น นอกจากจะทอไว้เป็นเครื่องนุ่งห่มในโอกาสพิเศษแล้ว ยังทอเป็นผ้าห่อคัมภีร์ (ผ้า

^{๔๔} สัมภาษณ์นางฉุ่น แก้วมงคล บ้านหัวร้อง อำเภอนครไทย, อายุ ๗๕ ปี ซึ่งสอดคล้องกับ ข้อมูลเกี่ยวกับ “ชิ้นมุก” จาก ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดเพชรบูรณ์. ของดีเมืองเพชรบูรณ์ เล่มที่ ๑. ๒๕๓๙, น. ๙๒.

มนต์) และผ้ากราบพระ เพราะเชื่อว่าถ้าถวายของสวยงามแต่พระสงฆ์จะได้ผลานิสงส์มาก **

เทคนิคการย้อมผ้าฝ้ายด้วยสีจากวัสดุธรรมชาติ ของชาวพื้นเมืองเหล่านี้คล้ายคลึงกับแถบอื่น ๆ ของประเทศไทย เช่น การย้อมคราม "ซุบหม้อ" (ต่างกับ "หม้อฮ่อม" ที่วัสดุที่ใช้ย้อม คือ ใช้ใบคราม ไม่ใช่ใบฮ่อม และได้สีน้ำเงินที่ไม่คล้ำเท่ากับสีที่ย้อมด้วยฮ่อม) ซึ่งก่อนย้อมจะต้องทำน้ำด่าง โดยเผาต้นไม้หรือเปลือกไม้บางอย่างให้เป็นขี้เถ้า เช่น ต้นผักโขม หรือเปลือกต้นสีฟัน แล้วใส่ขี้เถ้าลงในกระบอกลไม้ไผ่เจาะรูที่ก้น (บางพื้นที่ใช้หวดหนึ่งข้าวเหนียวแทน) ใส่น้ำลงในกระบอกลให้กรองผ่านขี้เถ้าที่ก้น แล้วใช้น้ำด่างที่กรองได้ สำหรับแช่ผ้าฝ้ายให้เข้าถึงเนื้อในผ้าโดยทั่ว แล้วจึงนำผ้านั้นลงไปหมักในหม้อคราม ซึ่งได้ต้มใบครามไว้พอเหมาะดีแล้ว การหมักผ้าในหม้อครามจะต้องทำข้ามคืน แล้วบิดขึ้นเพื่อดูว่าใช้ได้หรือยัง ถ้ายังไม่ดีพออาจจะต้องหมักซ้ำอีก ๒-๓ ครั้ง และระหว่างที่หมัก จะให้ผู้อื่นแตะต้องหม้อครามไม่ได้ ผ้าซุบหม้อมีสีสวยงาม และทนทานมาก ในอดีตเคยนิยมใช้ตัดผ้าถุง หรือกระโปรงของครูและนักเรียนหญิงที่เมืองนครไทย ส่วนการย้อมผ้าด้วยมะเกลือ สำหรับตัดกางเกงทำงานของผู้ชายนั้น ที่เมืองนครไทยและชาติตระการมีเทคนิคสำคัญ คือ การหมักโคลนหลังจากย้อม ทำให้ผ้ามีสีดำสนิท เป็นมัน สวยงามกว่าการย้อมโดยไม่ "ลงโคลน" ชาวบ้านยุคโบราณในแถบนี้ทุก ๆ เมือง นิยมนำสิ่งที่มีอยู่มากตามธรรมชาติมาใช้ทำสีย้อมผ้า เช่น ชาวนครไทยและหล่มเก่า ใช้เปลือกมะพร้าวแห้ง ต้มให้ออกสีน้ำตาล ย้อมผ้าเป็นสีน้ำตาลอ่อน หรือสีกาบิ ชาวด่านซ้าย ใช้แก่นสีเสียดต้ม ย้อมผ้าเป็นสีเขียวอ่อน และถ้าจะให้คล้ำเป็นสีเขียวเข้มมาก็จะผสมแก่นขนุนลงไปด้วย ชาวหล่มเก่าใช้ดอกไม้พื้นบ้านชื่อ "ดอกสติ" มาต้มเพื่อย้อมผ้าให้เป็นสีแดง ชาวนครไทย ด่านซ้าย และหล่มสัก ใช้ไม้ขนุนย้อมผ้าสี

** สัมภาษณ์ นางวรรณภา ไกรสิทธิพงศ์ สมาชิกสภาจังหวัดพิษณุโลก ตัวแทนอำเภอนครไทย ซึ่งเป็นผู้ส่งเสริมกลุ่มสตรีทอผ้าของอำเภอนครไทยมากกว่า ๑๐ ปี ซึ่งสอดคล้องกับข้อมูลที่สัมภาษณ์ชาวบ้านที่อำเภอด่านซ้าย และอำเภอลหล่มสัก.

เหลือง ใช้ครั้งย้อมผ้าสีแดง และชาวนครไทย ใช้ว่านทองค้ำกับกิ่งหนามเต็นในการย้อมผ้าสีเหลืองเข้ม ^{๕๖}

หญิงชาวบ้านในกลุ่มดั้งเดิมของเมืองหล่มเก่า หล่มสัก ด้านซ้าย และภูเรือ และชาวบ้านที่อยู่รอบนอกของเมืองนครไทย ซึ่งอพยพมาจากประเทศลาวในระยะหลังนั้น รู้จักการทอชิ้นใหม่มัดหมี่ หรือ “ชิ้นหมี่” คล้ายในภาคอีสาน และในประเทศลาว โดยใช้ผ้าชิ้นแบบต่อหัวและตีน สิ่งที่น่าสังเกตคือ ไม่นิยมนำลายขิดมาทำเป็นผ้าชิ้น เพราะถือว่า “ขิด” เป็นของสูง เป็นลวดลายทอผ้าสำหรับถวายพระ ทำหมอนหรือผ้าห่ม ถ้านำมาเป็นผ้าถุง ก็จะใช้ในส่วนที่ทำเป็นหัวชิ้นเท่านั้น ไม่ใช้ผ้าขิดนุ่งห่มต่ำกว่าเอา ^{๕๗}

๓. การผลิตและสร้างสรรค์เครื่องมือเครื่องใช้จากวัสดุธรรมชาติ

ไม้ไผ่ เป็นไม้ที่ให้ประโยชน์อย่างเอนกอนันต์แก่ชาวพื้นเมืองแถบเทือกเขาเพชรบูรณ์ เพราะป่าแถบนี้อุดมสมบูรณ์ด้วยไม้ไผ่หลากหลายชนิด แม้จะนำมาใช้แล้วมากมาย ก็ยังสามารถงอกและเติบโตได้ใหม่อย่างรวดเร็ว ไม้ไผ่ทั้งหลาย อาทิ ไผ่ป่า ไผ่สีสุก ไผ่เลี้ยง ไผ่คาย ไผ่บง ไผ่เหี้ยะ ฯลฯ จึงกลายเป็นวัสดุที่สำคัญสำหรับใช้สร้างเครื่องมือ เครื่องใช้ และอาคารบ้านเรือน ในสมัยก่อน ดังตัวอย่างต่อไปนี้

๓.๑ เครื่องมือดักสัตว์

เครื่องมือดักสัตว์ของชาวพื้นเมืองเชื้อสายไทย-ลาว ที่อยู่แถบเทือกเขาเพชรบูรณ์ เป็นเครื่องมือที่สร้างขึ้นอย่างง่าย ๆ ส่วนมากประกอบด้วยไม้ไผ่ที่หาได้จากป่าใกล้บ้าน และสามารถใช้งานได้อย่างมีประสิทธิภาพ ลงทุนน้อย ได้ผลดีเกือบทุกครั้ง นอกจากนั้น ยังสามารถถนอมรักษาพันธุ์สัตว์ป่าไว้ได้อย่างต่อเนื่องนับพันปี ไม่ได้สร้างเครื่องมือทำลายชีวิตเพื่อความบันเทิงใจเหมือนคนสมัยปัจจุบัน แต่สร้างขึ้นเพื่อขอรับชีวิตสัตว์ป่าที่มีอยู่อย่างอุดมสมบูรณ์ มาเป็นอาหารต่อชีวิตของมนุษย์ที่อยู่แบบ “รู้

^{๕๖} ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ชาวบ้านอำเภอนครไทย ชาติตระการ ด้านซ้าย และหล่มเก่า และเอกสารอัตชีวประวัติของ สุภาพรรณ ขอมผล. ผ้าทอกับวิถีชีวิตชาวนครไทย. น. ๓.

^{๕๗} ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดเพชรบูรณ์. ของดีเมืองเพชรบูรณ์ เล่มที่ ๑. ๒๕๓๙, น. ๙๓.

จักพอ" เครื่องมือดักสัตว์บางอย่าง ยังคงมีการใช้งานอยู่จนถึงปัจจุบัน เช่น แร้ว จั่น ลอบ ไซ สุ่ม ขวาก หลาว ฯลฯ คล้ายกับชาวพื้นเมืองแถบล้านนา ^{๕๔}

๓.๒ ภาชนะและเครื่องใช้ในครัวเรือน

ภาชนะและเครื่องใช้ต่าง ๆ ในครัวเรือน ส่วนใหญ่ทำขึ้นด้วยไม้ไผ่ หวาย หรือ ไม้เนื้อแข็งที่พบได้จากในป่าใกล้หมู่บ้าน เช่น

- (๑) กะบุง (กระบุง) ใช้ใส่ข้าวสารหรือข้าวเปลือก
- (๒) กะต้ำ (ตะกร้า) ใช้ใส่ผัก หรือผลไม้ มีหลายรูปแบบ
- (๓) กะแตง (ตะแกรง) ใช้ผึ่งเนื้อสัตว์หรือผักให้แห้ง
- (๔) กะทอ (ตะกร้าตาห่าง ๆ) ใช้ใส่ฝ้าย ถ้าเป็นกะทอขนาดเล็กที่กรุด้วย ไบพลวง (ชาวบ้านเรียกว่า "ไบตองควง") จะใช้สำหรับบรรจุเกลือสินเธาว์
- (๕) กะดิง (กระดิง) ใช้สำหรับผัดข้าว และใส่ข้าวสารเพื่อคัดกากออก
- (๖) กะติบ (กระติบ) ใช้ใส่ข้าวเหนียวนึ่ง
- (๗) กะบาย (กระบาย) เป็นตะกร้าก้นลึก ตาถี่ ไม่มีหูหิ้ว ใช้ใส่ข้าวสาร เมื่อจะล้างหรือซาวข้าวเหนียวขึ้นจากอ่างแช่ไปใส่หวดนึ่ง
- (๘) หวด เป็นเครื่องจักสานทำด้วยไม้ไผ่ ตาถี่ รูปร่างคล้ายถังปากกว้าง ก้นสอบ ใช้สำหรับนึ่งข้าวเหนียว

ข้อค้นพบจากการวิจัยครั้งนี้

ชาวพื้นเมืองเชื้อสายไทย-ลาว บนเทือกเขาเพชรบูรณ์บางกลุ่ม มีความสามารถในการผลิตเครื่องปั้นดินเผามานานหลายร้อยปี ตั้งแต่สมัยสุโขทัย ทุกกลุ่มที่มีความสามารถในการทอผ้า และการย้อมผ้าด้วยวัสดุจากธรรมชาติ นอกจากนี้ ยังมีความสามารถในการผลิตเครื่องใช้จากวัสดุที่หาได้ง่ายในป่า โดยเฉพาะไม้ไผ่ ซึ่งไม่เป็นการทำลายทรัพยากรธรรมชาติ

^{๕๔} พบจากการสำรวจภาคสนาม ที่บ้านนาหล่ม ตำบลบ้านดง อำเภอชาติตระการ เมื่อวันที่ ๓๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๔๒, ๑๙.

การรักษาโรคด้วยสมุนไพรผสมศรัทธาในสิ่งเหนือธรรมชาติ

ผลการสำรวจข้อมูลภาคสนาม

๑. จากการสำรวจข้อมูลในหลายหมู่บ้าน พบว่า ชาวพื้นเมืองเชื้อสายไทย-ลาว แถบเทือกเขาเพชรบูรณ์ ในสมัยอดีต เคยอาศัยสมุนไพรที่หาได้ในละแวกบ้านและในป่า เพื่อการรักษาโรค โดยมีหมอพื้นบ้าน ซึ่งมักจะเป็นผู้ชาย ที่ได้รับการถ่ายทอดความรู้มาจากบรรพบุรุษหรือพระภิกษุ เป็นผู้ให้การรักษาแก่เพื่อนบ้านหรือญาติพี่น้องโดยไม่หวังผลประโยชน์ตอบแทน คงมีเพียง “ค่านูชาครุ” บ้างเล็กน้อยเท่านั้น ถ้าเป็นการรักษาอาการเจ็บป่วยเล็กน้อย อาจจะไม่คิดค่านูชาครุ

๒. การรักษาโรคภัยไข้เจ็บตามสูตรของชาวบ้าน จะต้องเริ่มจากการที่ผู้ป่วยมีความเชื่อมั่นศรัทธาใน “ครูบาอาจารย์” ที่มีอบวิชาความรู้แก่หมอที่จะทำการรักษา และจะต้องปฏิบัติตามข้อห้ามต่าง ๆ โดยไม่ “ชะล่า” คือ ไม่ปฏิบัติผิดกฎเกณฑ์ต่าง ๆ เช่น รับประทานอาหารบางอย่างที่แสดงโรค

๓. เมื่อชาวบ้านเจ็บป่วยร้ายแรง รักษาด้วยวิธีการทางยาไม่หาย บางคนอาจจะต้องให้ร่างทรงทำหน้าที่เชิญสิ่งศักดิ์สิทธิ์ลงมาช่วย เช่น ที่บ้านหนองบัว อำเภอภูเรือ มีการเชิญผีฟ้าลงมาเข้าร่างของนางทรงเพื่อทำการรักษาผู้ป่วยไข้ได้ป่วย^{๕๔} และที่บ้านธารทิพย์ ตำบลบึงน้ำเต้า อำเภอหล่มสัก มีการเชิญสิ่งศักดิ์สิทธิ์โดยมี “ปี่หมอ” เป่าเพื่อเชิญผีลงมาเข้าร่างนางทรง สุขวิญญ์ผู้ป่วย และส่งผีกลับ ปัจจุบัน บุคคลที่ทำหน้าที่เป็นร่างทรงและทำนายทายทัก ในการรักษาโรคภัยไข้เจ็บให้เพื่อนบ้านที่หมู่บ้านแห่งนี้ เป็นหญิงชรา ชื่อ “ฟอง” หรือ “เฒ่าฟอง” มีชายชราอายุ ๘๐ ปี ชื่อ “เฒ่าอินทร์” หรือ นายอินทร์ จันทรแก้ว เป็นหมอมือ

“เฒ่าอินทร์” ได้ทำหน้าที่เป็นหมอเชิญผีลงมาปกป้องรักษาเพื่อนบ้าน ญาติพี่น้อง นานนับหกสิบปีแล้ว ปีที่ใช้เป่า ทำจากไม้ไผ่ลำเล็ก ๆ ที่เรียกว่าไม้เฮี้ยะ ปลายด้านที่ติดกับริมฝีปากเมื่อใช้เป่า อุดด้วยขี้ผึ้ง เฒ่าอินทร์ไม่ยอมให้เด็กในบ้านหรือผู้อื่นจับต้องปี่หมอของตน เสียงเพลงที่เฒ่าอินทร์เป่าให้แก่ผู้วิญญ์ฟังในวันที่ทำการสัมภาษณ์

^{๕๔} สัมภาษณ์นายสงคราม

นั้น ไพเราะ อ่อนหวาน อ้อยสร้อย และจับใจผู้ฟังเป็นอย่างยิ่ง เพลงที่ใช้ในการเชิญผีลงมา จากเบื้องบน คือ "เพลงลมพัดชายเขา" เมื่อเชิญลงมาแล้ว เฒ่าฟองจะเป็นผู้ทำนาย ทายทัก และเฒ่าอินทร์จะเป็นผู้เป่าเพลงอีกเพลงหนึ่ง คือ "เพลงสูชวัญ" ซึ่งมี ท่วงทำนองต่างออกไป และเมื่อเสร็จพิธีกรรมของเฒ่าฟองแล้ว เฒ่าอินทร์จะเป่าเพลง ส่งผีกลับ คือ "เพลงม้าไต่บ้าน" ซึ่งเป็นเพลงที่สำคัญ เพราะถ้าไม่ส่งกลับ ผีอาจจะสิงอยู่ กับร่างผู้ใดผู้หนึ่งที่มาร่วมพิธี และอาจจะทำให้เกิดเหตุร้ายขึ้นได้^{๖๐}

ข้อค้นพบจากการวิจัยครั้งนี้

การรักษาโรคของชาวพื้นเมืองเชื้อสายไทย-ลาว แถบเทือกเขาเพชรบูรณ์ ในสมัย อดีต อาศัยสมุนไพรที่หาได้ในละแวกบ้านและในป่า โดยมีบุคคลบางคนรับถ่ายทอด ความรู้จากคนรุ่นก่อน การรักษาไม่หวังผลประโยชน์ตอบแทนเป็นพิเศษ และชาวบ้าน ที่มารับการรักษา ต้องมีความเชื่อมั่นต่อครูอาจารย์ของผู้ให้การรักษา ผู้รักษาบางคนใช้ ความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งเหนือธรรมชาติเข้ามาประกอบด้วย

*****

^{๖๐} สัมภาษณ์นายอินทร์ จันทร์แก้ว. อายุ ๘๐ ปี. เมื่อวันที่ ๒๗ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๔๒.

ตอนที่ ๔ วิเคราะห์ลักษณะเฉพาะของการพัฒนาทางสังคม
ในสมัยต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์

บทที่ ๙ การพัฒนาในสมัยต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์

บทที่ ๙

การพัฒนาในสมัยต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์

การวิเคราะห์สภาพการพัฒนาสังคมในพื้นที่แถบชายขอบประเทศไทย บนเทือกเขาเพชรบูรณ์ ในสมัยต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์ จะใช้ข้อมูลจากเอกสาร ผนวกกับข้อมูลจากการสำรวจภาคสนาม โดยจะแบ่งเนื้อหาเป็น ๓ เรื่อง คือ

๑. ความเป็นมาของการพัฒนา
๒. จุดเน้นของการพัฒนา

ความเป็นมาของการพัฒนา

ผลการวิเคราะห์ข้อมูล

๑. การพัฒนาเพื่อต่อต้านการเผยแพร่ลัทธิคอมมิวนิสต์ในประเทศไทย

หลักฐานจากเอกสารต่าง ๆ ระบุตรงกันว่า การดำเนินงานของคอมมิวนิสต์ในประเทศไทย ได้เริ่มขึ้นในกลุ่มคนจีนระหว่าง พ.ศ. ๒๔๖๘ ถึง พ.ศ. ๒๔๗๐ โดยสมาชิกของพรรคคอมมิวนิสต์จากประเทศจีน ถูกส่งตัวเข้ามาขยายงานในลักษณะของการสนับสนุนพรรคจีนคณะชาติ หรือพรรคก๊กมินตั๋ง ในประเทศไทย ต่อมาประมาณปลายปี พ.ศ. ๒๔๗๐ คอมมิวนิสต์จีนในประเทศไทยเริ่มแยกตัวออกจากสมาคมต่าง ๆ ของพรรคก๊กมินตั๋ง ขณะเดียวกัน ได้มีนักศึกษาจีนซึ่งนำลัทธิคอมมิวนิสต์มาจากยุโรป และสมาชิกพรรคคอมมิวนิสต์จีนบางส่วน แยกหนีกวาดล้างของพรรคก๊กมินตั๋ง ในประเทศจีน เข้ามาอยู่ในประเทศไทยด้วย จึงมีการก่อตั้งสมาคมเยาวชนคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยและหน่วยลัทธิมาร์กซ์-เลนิน เป็นต้น เพื่อสนับสนุนการปฏิวัติของคอมมิวนิสต์ในประเทศจีน ต่อมา ชาวจีนในเวียดนามมีการเคลื่อนไหวเพื่อกู้อิสรภาพจากฝรั่งเศส และถูกฝรั่งเศสปราบปรามอย่างหนัก จนต้องหนีเข้ามาในประเทศไทย ในระยะตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๗๑ และได้มีการย้ายสำนักงานใหญ่ของพรรคคอมมิวนิสต์ของญวนเข้ามาตั้งอยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทยอย่างลับ ๆ เป็นการชั่วคราว ในปี

พ.ศ. ๒๔๗๔ ถึง พ.ศ. ๒๔๗๖ ทำให้คอมมิวนิสต์ในประเทศไทย มีโอกาสเผยแพร่ลัทธิ ได้อย่างกว้างขวางมากขึ้น และในระยะเวลาที่ประเทศไทยมีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง เป็นระบอบประชาธิปไตย คอมมิวนิสต์ก็ถือโอกาสโฆษณาว่ามีส่วนในการเปลี่ยนการ ปกครองเพื่อ “ทำลายอำนาจชนชั้นเจ้าขุนมูลนาย” และใช้หนังสือพิมพ์ ที่คอมมิวนิสต์ สนับสนุน ๓ ฉบับ ชี้ชวนให้ประชาชนไทยมองเป็นความตึงต้ามของประเทศคอมมิวนิสต์ เป็นเหตุให้รัฐบาลไทยต้องประกาศใช้พระราชบัญญัติว่าด้วยคอมมิวนิสต์ พ.ศ. ๒๔๗๖ และต่อมา ในเดือนพฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๗๗ คอมมิวนิสต์ได้แจกใบปลิวทั่วภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ในนามของ “คณะหนุ่มไทย” ระบุความมุ่งหมายที่จะจัดตั้งระบบการปก ครองแบบรัสเซียขึ้นในประเทศไทย รัฐบาลไทยจึงต้องวางมาตรการป้องกันมากขึ้น โดย ได้ตราพระราชบัญญัติว่าด้วยการกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์ แก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ. ๒๔๗๘ ขึ้น^๑

ในระยะต้นสงครามโลกครั้งที่ ๒ คอมมิวนิสต์ฉวยโอกาสแทรกซึมโดยแสดงตน สนับสนุนขบวนการเสรีไทย และก่อตั้งสมาคมต่อต้านญี่ปุ่นขึ้น เพื่อดึงดูดบุคคลที่มีความรักชาติเข้าเป็นพวก การดำเนินงานในระยะนี้ มีคณะกรรมการบริหาร ๒ สาขา ใหญ่ คือ คณะกรรมการบริหารสาขาจีน และคณะกรรมการบริหารสาขาไทย ครั้น สงครามโลกครั้งที่ ๒ ยุติลง รัฐบาลไทยซึ่งถูกบีบบังคับด้านการดำเนินนโยบายทางการ เมือง ต้องยกเลิกพระราชบัญญัติว่าด้วยการกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์ ซึ่งมีผลให้พรรค คอมมิวนิสต์ไทย สามารถดำเนินการได้อย่างเปิดเผย คณะกรรมการบริหารสาขาจีน จึง ปลีกตัวออกมาตั้งพรรค เรียกว่า “พรรคคอมมิวนิสต์จีนแห่งประเทศไทย” เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๙ โดยดำเนินงานเฉพาะด้านสนับสนุนการปฏิบัติของพรรคคอมมิวนิสต์ใน ประเทศจีน ซึ่งปรากฏว่า พรรคคอมมิวนิสต์มีอิทธิพลเหนือหนังสือพิมพ์จีน โรงเรียนจีน และคนจีนในประเทศไทยอย่างกว้างขวาง ดังนั้น เมื่อเกิดรัฐประหารเมื่อวันที่ ๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๙๐ รัฐบาลไทยจึงได้ทำการต่อต้านและกวาดล้างคอมมิวนิสต์ใน ประเทศไทย ทำให้ทั้งพรรคคอมมิวนิสต์ไทย และพรรคคอมมิวนิสต์จีนแห่งประเทศไทย ไม่สามารถดำเนินงานโดยเปิดเผยต่อไปได้ เมื่อรัฐบาลไทยหันมาดำเนินนโยบาย ต่อต้านคอมมิวนิสต์อีกในระยะปี พ.ศ. ๒๔๙๓-๒๔๙๔ สมาชิกพรรคคอมมิวนิสต์ไทย

^๑ สิทธานต์ รัชประเทศ. ความรู้เรื่องพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย. ๒๕๒๐. น. ๒๔-๒๗.

ส่วนใหญ่มีความเห็นว่าจะต้องต่อสู้ในรูปของ “สงครามประชาชน” ต่อมา มีการเปลี่ยนชื่อพรรค เป็น “พรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย” เมื่อเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๙๕ และให้ดำเนินการปฏิวัติโดยใช้วิธีรุนแรง และยึดนโยบาย “ชนบทล้อมเมือง เมืองล้อมนคร” อาศัยพลังจากชนบทซึ่งเป็นพื้นฐานประชาชนส่วนใหญ่เป็นสำคัญ ดำเนินการปลุกระดมมวลชนในชนบทภาคต่าง ๆ ของประเทศไทย จัดส่งสมาชิกไปศึกษาอบรมในเวียดนามเหนือ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๓ ในลาว เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๖ และส่งไปรับการอบรมจากกองทัพลูที่ ๘ ของโจรจีนคอมมิวนิสต์ในมาเลเซีย เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๘ รัฐบาลไทยจึงได้ดำเนินการปราบปรามอย่างรุนแรงทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคใต้ ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๐๘ เป็นต้นมา ฝ่ายรัฐบาลกับคอมมิวนิสต์ได้มีการปะทะกันบ่อยครั้ง ในหลายจังหวัด^๒ รวมทั้งจังหวัดพิษณุโลก เพชรบูรณ์ และเลย ซึ่งมีเขตติดต่อกับประเทศลาว และมีพื้นที่เป็นป่าเขาสลับซับซ้อน เหมาะที่จะเป็นที่ซ่อนตัวของฝ่ายคอมมิวนิสต์เป็นอย่างดี นอกจากนั้น ประชาชนส่วนใหญ่ยังดำรงชีวิตอยู่ในสังคมเกษตรแบบดั้งเดิม และเส้นทางคมนาคมติดต่อกับเมืองใหญ่ภายนอกยังไม่สะดวก การแทรกซึมเพื่อเผยแพร่ลัทธิคอมมิวนิสต์จึงสามารถทำได้ง่าย

๒. พื้นที่สี่ชมพูปริเวณรอยต่อจังหวัดพิษณุโลก-เพชรบูรณ์-เลย คือ จุดที่ล่อแหลมต่อความปลอดภัยของชาติมากที่สุดแห่งหนึ่ง

พรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย ได้จัดองค์การของคอมมิวนิสต์ในป่า โดยแบ่งเป็นเขตปฏิบัติงาน อาทิ จัดเป็นเขตงานระดับจังหวัด ระดับอำเภอ และระดับตำบล ปรากฏว่าสามารถจัดระบบงานได้ชัดเจน สมบูรณ์ และก้าวหน้ามากที่สุดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ตัวอย่างเขตงานระดับจังหวัดของคอมมิวนิสต์ เช่น เขตเชียงราย-น่าน เขต ๓ จังหวัด (พัทลุง-ตรัง-สงขลา) เขตนครพนม เขตสกลนคร เขตอุดร-เลย-หนองคาย เขตอุบลราชธานี เขตสุราษฎร์ธานี เขตนครศรีธรรมราช และเขตพัทลุง-ตรัง เป็นต้น ข้อที่น่าสังเกตในการตั้งเขตจังหวัด ได้แก่^๓

^๒ สิทธิานต์ รัชประเทศ. อ้างแล้ว. น. ๒๗-๓๘.

^๓ สิทธิานต์ รัชประเทศ. อ้างแล้ว. น. ๑๔๖-๑๕๐.

ประการแรก แต่ละเขตจังหวัด จะมีใจกลางเขตเป็นป่าเขารกทึบ เพื่อเป็นแหล่งหลบซ่อนและสะสมกำลังติดอาวุธของหน่วยนำ ของคอมมิวนิสต์ ส่วนรอบนอกจะเป็นหมู่บ้านของประชาชนพื้นราบ ซึ่งบางหมู่บ้านก็จะถูกคอมมิวนิสต์ปลุกกระดมมวลชน จัดตั้งชาวบ้านให้เข้าอยู่ในองค์การจัดตั้ง สำหรับใช้เป็นแรงหนุนช่วยคอมมิวนิสต์ในป่า ในด้านต่าง ๆ

ประการที่สอง เขตจังหวัดของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย ไม่ได้แบ่งตามเขตการปกครองของทางราชการไทย แต่มักจะอยู่บริเวณพื้นที่รอยต่อของเขตจังหวัด ตามปกติ หรือไม่ก็อยู่ในบริเวณพื้นที่บางส่วนของบางอำเภอของจังหวัดนั้น ๆ เช่น เขตนครพนม ครอบคลุมรอยต่อระหว่างจังหวัดนครพนม สกลนคร และกาฬสินธุ์ เป็นต้น เหตุผลที่พรรคคอมมิวนิสต์เลือกพื้นที่รอยต่อเขตจังหวัดหรืออำเภอ หรือใกล้ชายแดน เป็นเขตปฏิบัติงานของตน ก็สืบเนื่องจากการเรียนรู้ว่าพื้นที่เช่นนั้น เป็นพื้นที่ที่อำนาจรัฐอ่อนแอที่สุด การปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่ของรัฐอ่อนแอ เพราะมีความทุรกันดาร และห่างไกลจากศูนย์กลางการปกครองหรือเมืองหลวงมาก

พื้นที่อำเภอนครไทย อำเภอชาติตระการ อำเภอด่านซ้าย อำเภอภูเรือ อำเภอหล่มเก่า และอำเภอหล่มสัก ซึ่งใช้เป็นกรณีศึกษาสำหรับงานวิจัยครั้งนี้ เป็นพื้นที่ที่มีการแทรกซึมของคอมมิวนิสต์โดยทั่วไป จนถูกเรียกว่าเป็นพื้นที่สีชมพู ไม่ปลอดภัยสำหรับฝ่ายอำนาจรัฐ เช่น ทหาร ตำรวจ และเจ้าหน้าที่ฝ่ายปกครอง ที่จะเข้าไปปฏิบัติราชการ พื้นที่หลายแห่งกลายเป็นแหล่งซ่อนตัวของคอมมิวนิสต์ โดยเฉพาะตาม ซอกเขาและถ้ำ ในป่าทึบบนเทือกเขาเพชรบูรณ์ เช่น เขาคือ ภูหินร่องกล้า ภูซัด และภูสอยดาว เป็นต้น

ในการต่อสู้กับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย ซึ่งต้องใช้เวลายาวนาน จนเกือบถึงปี พ.ศ. ๒๕๓๐ ฐานที่มั่นทางการทหารในจังหวัดชายขอบประเทศไทยที่ติดต่อกับประเทศลาว ที่เขาค้อและภูหินร่องกล้า ในจังหวัดเพชรบูรณ์ และฐานที่มั่นภูซัดในบริเวณรอยต่ออำเภอนครไทย อำเภอชาติตระการ จังหวัดพิษณุโลก และอำเภอนาแห้ว จังหวัดเลย เป็นจุดยุทธศาสตร์ที่สำคัญอย่างยิ่ง^๕

^๕ สุดารา สุจฉายา และปาริชาติ เรืองวิเศษ. "ก้าวแห่งอนาคตของเลย...เมืองชนแดนริมฝั่งโขง". ใน เลข.

ข้อค้นพบจากการวิจัยครั้งนี้

๑. การดำเนินงานของคอมมิวนิสต์ในประเทศไทย มีประวัติความเป็นมาตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๖๘ แม้รัฐบาลไทยจะพยายามปราบปรามโดยการใช้มาตรการทางกฎหมายก็ตาม ในปี พ.ศ. ๒๔๘๙ พรรคคอมมิวนิสต์ได้ก่อตั้ง "พรรคคอมมิวนิสต์จีนแห่งประเทศไทย" ขึ้น และหันมาใช้สงครามประชาชน โดยยึดนโยบาย "ชนบทล้อมเมือง เมืองล้อมนคร" การปราบปรามอย่างรุนแรงของรัฐบาลไทยจึงเริ่มดำเนินการตั้งแต่วันที่ พ.ศ. ๒๕๐๘ เป็นต้นมา

๒. พรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย ได้จัดองค์การของคอมมิวนิสต์ในป่า โดยแบ่งเป็นเขตงาน แต่ละเขตมีใจกลางเป็นป่าเขารกทึบ รอบนอกเป็นหมู่บ้านในพื้นที่ราบ เขตงานของพรรคคอมมิวนิสต์ แต่มักอยู่ตามบริเวณพื้นที่รอยต่อของเขตจังหวัด ตามปกติ พื้นที่อำเภอ นครไทย ชาติตระการ ด้านซ้าย ภูเรือ หล่มเก่า และหล่มสัก ซึ่งใช้เป็นกรณีศึกษาสำหรับงานวิจัยนี้ เป็นพื้นที่ที่มีการแทรกซึมของคอมมิวนิสต์โดยทั่วไป ในระดับที่เรียกว่า "พื้นที่สี่ชมพู"

จุดเน้นของการพัฒนา

ผลการสำรวจข้อมูลภาคสนาม

๑. การพัฒนาเส้นทางคมนาคม

ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ผู้สูงอายุในเขตอำเภอ นครไทย ชาติตระการ หล่มเก่า หล่มสัก ด้านซ้าย และภูเรือ ซึ่งเป็นพื้นที่สี่ชมพูบนเทือกเขาเพชรบูรณ์ ทำให้ทราบข้อมูลที่เชื่อได้ว่าว่า รัฐบาลไทยได้พยายามสร้างถนนระหว่างอำเภอ และถนนเชื่อมระหว่างตำบลต่าง ๆ ไปจนถึงถนนระหว่างหมู่บ้าน เพื่อให้เกิดความสะดวกในการเดินทางติดต่อกันมากขึ้น โดยมีนโยบายที่จะสร้างเมืองล้อมป่า และเพื่อให้ฝ่ายปราบปรามสามารถที่จะเดินทางเข้าไปยังจุดต่าง ๆ ที่มีการแทรกแซงของฝ่ายคอมมิวนิสต์ได้ ถนนสาย นครไทย-ด้านซ้าย นครไทย-ชาติตระการ ด้านซ้าย-หล่มสัก ด้านซ้าย-ภูเรือ-เลย จึง

ได้รับการบูรณะให้เป็นถนนลาดยางหรือถนนลูกรังที่มีการเกรดเรียบเกือบตลอดเวลา ทำให้การคมนาคมสะดวกขึ้นมาก ตัวอย่างเช่น เมื่อประมาณปี พ.ศ. ๒๕๑๕ ถนนแยกจากสายพิษณุโลก-หล่มสัก เข้าไปยังอำเภอนครไทย โดยตัดผ่านบ้านแยงลัดเลาะไปตามไหล่เขา ระยะทางประมาณ ๓๐ กิโลเมตร เคยเป็นถนนดินสายแคบ ๆ ภูน้ำเซาะขาดเป็นช่วง ๆ ในฤดูฝน ต้องใช้เวลาเดินทางด้วยรถยนต์ระหว่างนครไทย-บ้านแยงประมาณ ๒-๓ ชั่วโมง ได้ถูกบูรณะเป็นถนนลูกรัง ทำให้ระยะเวลาเดินทางลดลงเหลือประมาณ ๑ ชั่วโมงเศษเท่านั้น เป็นผลให้การเดินทางจากที่ว่าการอำเภอนครไทยถึงอำเภอเมืองพิษณุโลก ใช้เวลาเพียง ๒ ชั่วโมงเศษ^๕

จากการสำรวจภาคสนาม โดยการสัมภาษณ์ชาวบ้านและข้าราชการบ้านญำนวนหนึ่ง ซึ่งเคยมีประสบการณ์ต่าง ๆ เกี่ยวข้องกับการปราบปรามผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์ และการใช้ชีวิตอยู่ท่ามกลางบรรยากาศของความขัดแย้งระหว่างฝ่ายรัฐบาลกับฝ่ายที่ถูกเรียกว่าผู้ก่อการร้าย พบว่า ชาวบ้านที่ให้การสัมภาษณ์ทุกคน ไม่เคยได้รับความเสียหายหรือทุกข์ร้อนจากการกระทำของผู้ก่อการร้าย และรู้สึกพอใจที่ฝ่ายราชการให้ความสนใจต่อการพัฒนาถนนหนทางเข้าสู่อำเภอ ตำบล และหมู่บ้านของตน ผู้ให้สัมภาษณ์ส่วนมากกล่าวว่า ถ้าไม่มีคอมมิวนิสต์ ถนนหนทางที่นำความเจริญมาให้ ก็อาจจะยังไม่เกิดขึ้นก็ได้^๖

๒. การพัฒนาระบบสาธารณูปโภคและการสื่อสาร

ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ผู้สูงอายุในอำเภอหล่มสัก และอำเภอนครไทย ทำให้ได้ทราบว่า ระบบสาธารณูปโภคและการสื่อสาร ได้ถูกนำเข้าไปสู่อำเภอชายขอบประเทศ ไทย แถบเทือกเขาเพชรบูรณ์ ในสมัยต่อต้านคอมมิวนิสต์ สิ่งเหล่านี้ ได้แก่ ไฟฟ้า น้ำประปา ไปรษณีย์ และโทรเลข ซึ่งชาวพื้นเมืองไม่เคยได้ใช้มาก่อน ตัวอย่างเช่น ที่อำเภอนครไทย เมื่อประมาณปี พ.ศ. ๒๕๑๔ ได้มีการจัดตั้งโรงไฟฟ้าและโรงกรองน้ำ

^๕ ประสบการณ์ของผู้วิจัยซึ่งระหว่างปี พ.ศ. ๒๕๑๖-๒๕๐๘ ได้ย้ายมากับผู้ปกครองเพื่อเข้าเรียนในอำเภอเมืองพิษณุโลก และระหว่างปิดภาคเรียนฤดูร้อนได้เดินทางกลับไปเยี่ยมญาติตายายที่อำเภอนครไทยเกือบทุกปี และต่อมาในช่วงปี พ.ศ. ๒๕๑๔-๒๕๑๗ ได้บรรจุเข้ารับราชการครู ที่บ้านนาโพธิ์นาจาน ตำบลหนองกระทาว อำเภอนครไทย ซึ่งเป็นพื้นที่สี่ชมพู มีฐานของทหารตั้งอยู่ข้างโรงเรียนที่ทำการสอน และมีการยิงต่อสู้กันเกือบทุกวัน ระหว่างฝ่ายรัฐบาลกับฝ่ายคอมมิวนิสต์ที่ยึดที่มั่นอยู่บนภูหินร่องกล้า.

^๖ ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ชาวบ้านในอำเภอนครไทย ชาตติระการ ด้านซ้าย ภูเรือ และหล่มสัก.

ประปาขึ้นในระยะเวลาไล่เลี่ยกัน พร้อมทั้งจัดตั้งที่ทำการไปรษณีย์โทรเลขขึ้นเป็นเอกเทศโดยไม่ต้องอาศัยไปรษณีย์แบบฝากส่ง ณ ที่ว่าการอำเภอ เหมือนสมัยก่อน ๆ^๓ การพัฒนาระบบสาธารณูปโภคเป็นไปอย่างช้า ๆ โดยเฉพาะการติดตั้งไฟฟ้าในเขตตำบลและหมู่บ้านต่าง ๆ ตัวอย่างเช่น ที่ตำบลบึงน้ำเต้า อำเภอหล่มสัก เริ่มมีไฟฟ้าใช้เมื่อประมาณปี พ.ศ. ๒๕๑๘^๔ และเมื่อมีการส่งข้าราชการในตำแหน่งพัฒนาชุมชนเข้าไปในท้องถิ่นเหล่านี้ในระยะต่อมา ก็มีการจัดการน้ำจากแหล่งน้ำธรรมชาติที่อยู่บนภูเขาให้สามารถนำมาใช้ในชุมชนที่อยู่เชิงเขาหลายแห่ง เรียกว่า “ประปาภูเขา” เช่น ที่บ้านน้ำลอม ตำบลนาบัว อำเภอนครไทย เริ่มใช้ประปาภูเขาเมื่อประมาณปี พ.ศ. ๒๕๑๕^๕

๓. การพัฒนาอุตสาหกรรมทางการเมือง

ผู้วิจัยเคยมีประสบการณ์ อยู่ในพื้นที่สี่หมุ่ของอำเภอนครไทย ระหว่างปี พ.ศ. ๒๕๑๔ - ๒๕๑๙ และได้พบเห็นด้วยตนเอง ในฐานะเป็นวิทยากรลูกเสือชาวบ้านของอำเภอนี้ ว่ารัฐบาลใช้กลยุทธ์หลายอย่าง เพื่อพัฒนาอุตสาหกรรมทางการเมืองของชาวพื้นเมืองในพื้นที่สี่หมุ่ซึ่งเป็นกรณีศึกษาของงานวิจัยครั้งนี้ กลยุทธ์ซึ่งฝ่ายรัฐบาลไทยนำมาใช้เพื่อสร้างความเข้มแข็งให้แก่พื้นที่สี่หมุ่ตามชายขอบของประเทศในยุคแห่งการต่อต้านคอมมิวนิสต์ เช่น กิจการลูกเสือชาวบ้าน (ลส.ชบ.) หมู่บ้านอาสาพัฒนาป้องกันตนเอง (อพป.) กลุ่มไทยอาสาป้องกันชาติ (ทส.ปช.) เป็นต้น กิจการที่แพร่หลายถึงระดับสตรีเยาวชน และผู้สูงอายุทั้งหญิงชาย โดยมีการผสมผสานการให้ความรู้และทักษะเบื้องต้นเกี่ยวกับการพัฒนาคุณภาพชีวิต การศาสนา การป้องกันตนเองอย่างง่าย ๆ และการงานพื้นฐานอาชีพ คือ “กิจการลูกเสือชาวบ้าน” ซึ่งมีกำเนิดขึ้นครั้งแรกในอำเภอชายแดนของจังหวัดเลย โดยมี พล.ต.ต. สมควร หริกุล ผู้กำกับตำรวจตระเวนชายแดน (ตชด.) เขต ๔ พร้อมด้วยวิทยากรจากกองกำกับการ ตชด. ร่วมกันกับวิทยากรจากเขตการศึกษา ๙ กำหนดหลักสูตรการฝึกอบรม เลียนแบบหลักสูตรของวิชาลูกเสือ และร่วมกันกำหนดหลักเกณฑ์เบื้องต้นในการคัดเลือกหมู่บ้าน เพื่อทดลอง

^๓ ประสบการณ์ของผู้วิจัย ซึ่งเริ่มบรรจุเป็นครูประถมศึกษา ที่อำเภอนครไทย เมื่อเดือนกรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๑๔ และเป็นกลุ่มแรก ๆ ของชาวอำเภอนครไทย ที่นำไฟฟ้าและน้ำประปาซึ่งเป็นบริการของรัฐไปใช้ในบ้านเรือน.

^๔ สัมภาษณ์ชาวบ้านจำนวนหนึ่งที่บ้านธารทิพย์ ตำบลบึงน้ำเต้า เช่น นายสุครีพ สิงห์ทอง, อายุ ๘๑ ปี.

^๕ ประสบการณ์ของผู้วิจัยขณะที่เดินทางไปร่วมงานแต่งงานที่บ้านน้ำลอม พบว่าชาวบ้านใช้น้ำจากประปาภูเขาชักล้างเสื้อผ้าอย่างไม่ประหยัด ไม่ปิดก๊อกน้ำเมื่อใช้แล้ว เพราะเสียเงินค่าบำรุงเพียงเดือนละ ๑ บาท เท่านั้น.

ฝึกอบรม 'ลูกเสือชาวบ้าน" โดยมุ่งเน้นหมู่บ้านที่มีการแทรกซึมของฝ่ายคอมมิวนิสต์มาก ลูกเสือชาวบ้านรุ่นที่ ๑ ของประเทศไทย จึงเกิดขึ้นที่บ้านเหล่ากอหก ตำบลแสงภา อำเภอนาแห้ว จังหวัดเลย เมื่อวันที่ ๙ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๑๔ ^{๑๐}

ลูกเสือชาวบ้านรุ่นแรก ที่บ้านเหล่ากอหก มีจำนวน ๑๒๓ คน ใช้สนามโรงเรียนบ้านเหล่ากอหก เป็นสถานที่ฝึกอบรม การรับเข้าสู่กระบวนการฝึกอบรมนั้น เริ่มจากตำรวจตระเวนชายแดนในพื้นที่ แจกแก่ผู้ใหญ่บ้าน & หมู่บ้าน รวมทั้งผู้ใหญ่บ้านเหล่ากอหก ให้ชักชวนชาวบ้านอายุไม่ต่ำกว่า ๑๕ ปี ทั้งหญิงและชาย ไปรวมกันที่โรงเรียนในหมู่บ้าน ครอบครัวยุคละ ๑ หรือ ๒ คน แล้วผู้ใหญ่บ้านก็เป็นผู้ชี้แจงวัตถุประสงค์ให้ทราบว่าจะฝึกอบรมให้เป็นลูกเสือชาวบ้าน โดยไม่ต้องเสียค่าใช้จ่าย มีอาหารเลี้ยงตลอดการฝึกอบรม ชาวบ้านที่สมัครใจจึงไปรายงานตัว แล้วถูกแบ่งกลุ่มเป็นหมู่สีต่าง ๆ การฝึกอบรมใช้เวลา ๕ วัน ๔ คืน กินนอนที่โรงเรียนบ้านเหล่ากอหก แยกนอนชาย-หญิง มุ่งเพียงให้รู้ขั้นพื้นฐาน ไม่นับจริงจังมาก มีการร้องเพลงง่าย ๆ และการละเล่นต่าง ๆ ประกอบ เพื่อให้สนุกสนาน มีการท่องคำปฏิญาณ และฝึกภาคสนาม บางวันก็มีการแบ่งเป็น ๒ กลุ่ม สมมุติว่าเป็นคอมมิวนิสต์กับลูกเสือชาวบ้าน และให้รู้ว่าควรทำอย่างไรเมื่อพบกับพวกคอมมิวนิสต์ เน้นการเป็นหูเป็นตาให้กับทางการ และมีการสอนเรื่องชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ สอนไม่ให้หูเบาเชื่อผู้อื่นง่าย ๆ และให้ยึดมั่นในอุดมการณ์ลูกเสือ ตอนเย็นจะมีกิจกรรมนันทนาการ เน้นกิจกรรมกลุ่ม และก่อนสิ้นสุดการฝึกอบรม ก็มีวิธีการอำลากันด้วยเพลงลา ซึ่งเคยฝึกหัดร้องด้วยกัน ^{๑๑}

กิจการลูกเสือชาวบ้านได้ขยายไปทั่วประเทศ มีการปรับปรุงหลักสูตรและวิธีการฝึกอบรมให้รัดกุมขึ้น และลูกเสือชาวบ้านทุกคนจะได้รับพระราชทานผ้าผูกคอและหวงรัดผ้าผูกคอเมื่อจบหลักสูตร การขยายกิจการลูกเสือชาวบ้านไปยังอำเภอนครไทย เริ่มขึ้นในปี พ.ศ. ๒๕๑๕ ที่โรงเรียนบ้านแยง ตำบลหนองกระทาว ในครั้งนั้น ผู้วิจัยซึ่งรับราชการเป็นครูที่โรงเรียนนครไทยวิทยาคม ได้เข้ารับการอบรมและได้รับเลือกให้เป็นเลขานุการของรุ่น มีพ่อค้าชาวจีนในตลาดนครไทยเป็นประธานรุ่น ต่อมาผู้วิจัยได้รับ

^{๑๐} สุดารรา สุจฉายา และปาริชาติ เรืองวิเศษ. "ก้าวแห่งอนาคตของเลย เมืองชนแดนริมฝั่งโขง" ใน เลข. ๒๕๓๙, น.๔๒.

^{๑๑} สุดารรา สุจฉายา และปาริชาติ เรืองวิเศษ. อ้างแล้ว. น. ๔๓.

การฝึกอบรมให้เป็นวิทยากรลูกเสือชาวบ้าน ของเขตการศึกษา ๗ และให้การฝึกอบรมลูกเสือชาวบ้านหลายรุ่น ทั้งที่อำเภอนครไทย และอำเภอชาติตระการ

นอกจากกิจการลูกเสือชาวบ้าน ซึ่งมีเนื้อหาง่าย ๆ ไม่ต้องใช้ความรู้ความสามารถทางเทคนิค และเน้นกระบวนการกลุ่มมากกว่าการฝึกทหาร ยังมีกิจการที่พัฒนาขึ้นมาจากฝ่ายทหารเพื่อการต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์ คือ กิจการไทยอาสาป้องกันชาติ หรือ ทส.ปช. เนื้อหาและวิธีการฝึกอบรมยากกว่าลูกเสือชาวบ้าน แต่ยังแทรกกิจกรรมกลุ่มและนันทนาการไว้ในช่วงคำคล้ายคลึงกัน ผู้เข้ารับการฝึกอบรมจะต้องรู้จักการไต่เชือกข้ามลำน้ำ การทิ้งดิ่งจากหอสูง การเคลื่อนกายไต่เครื่องกีดขวางเช่นลวดหนาม การคาดคะเนในความมืด การสวนสนามแบบทหาร การยิงปืน การต่อสู้ป้องกันตัวด้วยมือเปล่า เป็นต้น กิจการไทยอาสาป้องกันชาติเกิดขึ้นหลังจากกิจการลูกเสือชาวบ้านหลายปี ผู้วิจัยได้รับการฝึกอบรมให้เป็นวิทยากรไทยอาสาป้องกันชาติรุ่นแรกของจังหวัดพิษณุโลก ที่วัดบ้านกร่าง อำเภอเมืองพิษณุโลก เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๒๐ ผู้เข้ารับการอบรมส่วนใหญ่ถูกคัดเลือกจากวิทยากรลูกเสือชาวบ้าน แต่กิจการนี้ไม่แพร่หลายเท่าลูกเสือชาวบ้าน เพราะต้องมีวิทยากรฝ่ายทหารและเทคนิควิธีแบบทหารด้วย

ในระยะเวลาใกล้เคียงกัน ฝ่ายปกครอง กระทรวงมหาดไทย ก็จัดให้มีการอบรมชาวบ้านในพื้นที่สี่ชมพู ให้รู้จักการป้องกันตนเอง โดยฝึกให้ใช้อาวุธปืนลูกซอง การสอดแนม การส่งข่าว และอื่น ๆ ที่จำเป็นสำหรับการช่วยเหลือซึ่งกันและกันเมื่อถูกโจมตีจากฝ่ายคอมมิวนิสต์ ผู้เข้ารับการฝึกอบรมเน้นชายฉกรรจ์ โดยเฉพาะกำนันผู้ใหญ่บ้าน หรือสารวัตรกำนัน เป็นต้น หมู่บ้านรอบนอกของอำเภอนครไทย ชาติตระการ ด้านซ้าย ภูเรือ หล่มเก่า และหล่มสัก เป็นหมู่บ้านที่มีการฝึก อพป. และถูกตั้งเป็นหมู่บ้าน อพป. เกือบทั้งสิ้น^{๑๒}

๔. การพัฒนาคุณภาพชีวิต

ข้อมูลต่าง ๆ ที่ได้จากการสำรวจภาคสนาม แสดงให้เห็นว่า โรงเรียนเป็นหน่วยงานของทางราชการที่เข้มแข็งที่สุดในการพัฒนาการศึกษาเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของ

^{๑๒} ผู้วิจัยเป็นครูประถมศึกษาในอำเภอนครไทย ระหว่างปี พ.ศ. ๒๕๑๔ - ๒๕๑๙ ซึ่งเป็นช่วงที่มีการแทรกแซงของฝ่ายคอมมิวนิสต์อย่างหนัก และได้สังเกตสภาพของหมู่บ้านต่าง ๆ ระหว่างการเป็นวิทยากรลูกเสือชาวบ้านของเขตการศึกษา ๗.

ชาวบ้านในเขตพื้นที่สีชมพู โรงเรียนประถมศึกษาได้ถูกขยายออกไปจนถึงเกือบทุกหมู่บ้าน แม้แต่หมู่บ้านที่ติดชายแดน กองตำรวจตระเวนชายแดน ของกรมตำรวจ ก็จะมีจัดตั้งโรงเรียนตำรวจตระเวนชายแดนขึ้น โรงเรียนมัธยมศึกษาประจำอำเภอ ถูกตั้งขึ้นในโรงเรียนประถมศึกษาก่อน หลังจากนั้น ก็แยกตัวออกเป็นเอกเทศ และมีขยายตัวเป็นโรงเรียนสาขา ตามตำบลต่าง ๆ และค่อย ๆ พัฒนาขึ้นเป็นโรงเรียนมัธยมประจำตำบล จนปัจจุบันมีครบทุกตำบล ^{๑๑}

จากการสัมภาษณ์ นายสนั่น สิงห์สถิต ^{๑๒} ซึ่งเคยเป็นครูใหญ่โรงเรียนบ้านปายาบ เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๐๑ ทราบว่า บ้านปายาบซึ่งห่างจากที่ตั้งอำเภอด่านซ้ายประมาณ ๕๐ กิโลเมตร เป็นหมู่บ้านที่มีชาวเขาอพยพเข้ามาอยู่เป็นจำนวนมาก ตั้งอยู่ระหว่างหมู่บ้านทับเบิก กับภูมโล ในขณะนั้นบ้านปายาบ มีประมาณ ๗๐ หลังคาเรือน ชาวบ้านเป็นชาวเขาเผ่าม้ง หรือแม้ว มีทั้งกลุ่มแม้วดำและแม้วขาว (จำแนกตามสีของเครื่องแต่งกายประจำเผ่า) ชาวเขาเหล่านี้มีอาชีพหลักคือการปลูกฝิ่น และเลี้ยงหมูไว้เป็นอาหาร และประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ องค์การบริหารส่วนจังหวัดเลย ได้จัดตั้งโรงเรียนประถมศึกษาขึ้นสำหรับเด็กชาวเขา โดยแต่งตั้งให้นายสนั่น สิงห์สถิต เป็นครูใหญ่ และเป็นครูเพียงคนเดียว ซึ่งจะต้องสอนทุกอย่างเท่าที่จะทำได้ นักเรียนมาโรงเรียนวันละ ๑๐-๒๐ คน นายสนั่น สิงห์สถิต สอนอยู่ที่โรงเรียนบ้านปายาบประมาณ ๒ ปี ก็ได้ถูกย้ายให้เข้ามาเป็นครูในโรงเรียนที่ตั้งอยู่ภายในเขตตำบลด่านซ้าย ซึ่งสะดวกสบายมากขึ้น แต่หลังจากย้ายลงมาแล้ว บ้านปายาบก็ถูกโจมตีจากฝ่ายคอมมิวนิสต์อย่างหนัก ทำให้ต้องประกาศปิดโรงเรียน

สถานการณ์ทำนองเดียวกันนี้ เกิดขึ้นทั่วไปในเขตพื้นที่สีชมพูบนเทือกเขาเพชรบูรณ์ แลบทัดต่อกับประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว กรณีของอำเภอนครไทย มีชาวเขามาตั้งถิ่นฐานอยู่บนที่สูง บริเวณภูหินร่องกล้า ตำบลเนินเพิ่ม ซึ่ง ติดต่อกับเขตพื้นที่จังหวัดเพชรบูรณ์ เป็นชาวเขาเผ่าม้ง เช่นเดียวกับที่บ้านปายาบ ในอำเภอด่านซ้าย ชาวเขาเหล่านี้ได้อพยพมาที่ละเล็กละน้อย จากตอนใต้ของประเทศจีน ตั้งแต่สมัยปราบปรามกบฏก๊กมินตั๋ง และได้ติดต่อค้าขายกับชาวพื้นราบมาโดย

^{๑๑} สัมภาษณ์ครูอาจารย์โรงเรียนนครไทย โรงเรียนมัธยมสังกัดกรมสามัญศึกษา แห่งแรกของอำเภอ นครไทย.

^{๑๒} ข้าราชการครูเกษียณอายุ ปัจจุบันอยู่บ้านเลขที่ ๑๙๘ หมู่ ๑ ตำบลด่านซ้าย อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย.

ตลอด เมื่อมีปัญหาจากการคุกคามของลัทธิคอมมิวนิสต์รุนแรงขึ้น ได้มีความพยายามที่จะให้การศึกษาแก่ชาวเขา โดยตั้งโรงเรียนประถมศึกษาขึ้น ชื่อ โรงเรียนบ้านร่องกล้า ซึ่งในระยะแรกมีครูสังกัดองค์การบริหารส่วนจังหวัดพิษณุโลก เป็นผู้สอนและผู้บริหาร ต่อมาก็ต้องให้ตำรวจตระเวนชายแดนไปเป็นครูอยู่ระยะหนึ่ง และเมื่อปราบปรามคอมมิวนิสต์สงบแล้ว จึงให้ครูประถมศึกษาซึ่งโอนไปสังกัดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ ไปทำการสอนจนถึงทุกวันนี้^{๑๕}

อำเภอชายขอบประเทศไทย ในจังหวัดพิษณุโลก จังหวัดเพชรบูรณ์ และจังหวัดเลย ซึ่งเป็นเขตพื้นที่สี่ชมพู ที่ถูกแทรกซึมจากฝ่ายคอมมิวนิสต์ ถูกประกาศให้เป็นพื้นที่เป้าหมายเพื่อการพัฒนาชนบท ในสมัยที่ พลเอกเปรม ติณสูลานนท์ เป็นนายกรัฐมนตรี ตามระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรีว่าด้วยการกำหนดพื้นที่เป้าหมายเพื่อการพัฒนาชนบทในแผนพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๕ (๒๕๒๕-๒๕๒๙) พ.ศ. ๒๕๒๔ ลงวันที่ ๒๔ มกราคม ๒๕๒๔ จำแนกดังนี้^{๑๖}

๑. จังหวัดพิษณุโลก ได้แก่ อำเภอนครไทย และอำเภอชาติตระการ

๒. จังหวัดเพชรบูรณ์ ได้แก่ อำเภอหล่มเก่า และอำเภอชนแดน

๓. จังหวัดเลย ได้แก่ อำเภอด่านซ้าย อำเภอนาแห้ว และอำเภอท่าลี่

เนื้อหาสาระที่สำคัญ ในระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรี ว่าด้วยการกำหนดพื้นที่เป้าหมายเพื่อการพัฒนาชนบทฯ คือ ให้ส่วนราชการจัดสรรงบประมาณและโครงการในบึงบประมาณในแต่ละปี ตั้งแต่ปีงบประมาณ ๒๕๒๔ เป็นต้นไป ลงในพื้นที่เป้าหมายเพื่อการพัฒนาชนบทให้มากที่สุด และให้ยึดพื้นที่ดังกล่าวเป็นพื้นที่ที่มีความสำคัญอันดับสูง ในการจัดทำโครงการตามแผนพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๕ (๒๕๒๕-๒๕๒๙) และให้สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ สำนักงานประมาณ และสำนักงานคณะกรรมการข้าราชการพลเรือน ยึดพื้นที่เป้าหมายเพื่อการพัฒนาชนบทเป็นหลักในการพิจารณาโครงการจัดสรรงบประมาณ

^{๑๕} สัมภาษณ์ นายวศิน แก้วป้องปก, รักษาการครูใหญ่โรงเรียนบ้านร่องกล้า ระหว่างปี พ.ศ. ๒๕๒๙-๒๕๓๑.

^{๑๖} เอกสารการนิเทศการศึกษาฉบับที่ ๒๕๑ ภาคพัฒนาตำราและเอกสารวิชาการ หน่วยศึกษานิเทศก์ กรมฝึกหัดครู, การฝึกหัดครูกับการพัฒนาชนบท, ๒๕๒๖, น.๑๓๙-๑๕๐.

และกำลังคน ในช่วงแผนพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๕ (๒๕๒๕-๒๕๒๙)

หลังจากระเบียบดังกล่าวประกาศใช้แล้ว กระทรวงศึกษาธิการ ได้จัดทำโครงการอาสาพัฒนาและป้องกันตนเอง (อพป.ศธ.) ขึ้น โดยมอบหมายให้กรมต่าง ๆ ในสังกัด จัดทำโครงการเฉพาะกรมขึ้น เป็นโครงการผสมผสาน ร่วมมือกันดำเนินงานในหมู่บ้าน อพป. โดยมีภารกิจหลัก คือ^{๑๙}

๑. บริการด้านความรู้สามัญ
๒. บริการด้านอาชีพต่าง ๆ
๓. บริการส่งเสริมพลศึกษา ศิลปะวัฒนธรรม และประเพณีอันดีงาม
๔. ส่งเสริมบำรุงศาสนา ศาสนสถาน คุณธรรมและจริยธรรม
๕. บริการและสนับสนุนเป็นพิเศษด้านอื่น ๆ

หลังจากประกาศพื้นที่เป้าหมายเพื่อการพัฒนาชนบทแล้ว พบว่า หน่วยงานในสังกัดกระทรวงศึกษาธิการที่มีบทบาทในการพัฒนาการศึกษาในพื้นที่เป้าหมายมากที่สุด คือ โรงเรียนประถมศึกษาและมัธยมศึกษา ซึ่งบุคลากรส่วนใหญ่ได้ผ่านการฝึกอบรมให้มีอุดมการณ์ทางการเมือง และมีความมุ่งมั่นที่จะพัฒนาชนบทให้เข้มแข็ง ตามแนวนโยบายของรัฐบาล

นอกจากโรงเรียน วัดในพระพุทธศาสนา ก็ได้รับการพัฒนาโดยหน่วยงานของรัฐใน ๔ กระทรวงหลัก คือ กระทรวงมหาดไทย กระทรวงศึกษาธิการ กระทรวงสาธารณสุข และกระทรวงเกษตรและสหกรณ์การเกษตร ให้วัดมีศักยภาพพอที่จะเป็นศูนย์กลางของชาวบ้านทั้งในเรื่องของการศาสนาและเรื่องอื่น ๆ วัดหลายแห่งได้จัดตั้งห้องสมุดประชาชนขึ้นเพื่อให้บริการแก่ชาวบ้าน หลายแห่งได้จัดตั้งศูนย์เด็กก่อนเกณฑ์ขึ้นในวัด อาทิ วัดหน้าพระธาตุ บ้านเหนือ และวัดนครไทยวราราม บ้านหัวร้อง ตำบลนครไทย อำเภอนครไทย และวัดทั้งหลาย ได้กลายเป็นสถานที่ประชุมและสถานฝึกอบรมชาวบ้านในด้านต่าง ๆ และสถานที่ให้การตรวจรักษาโดยหน่วยแพทย์เคลื่อนที่ โดยมี

^{๑๙} เอกสารการนิเทศการศึกษาฉบับที่ ๒๕๑ ภาคพัฒนาตำราและเอกสารวิชาการ หน่วยศึกษานิเทศก์ กรมการฝึกหัดครู. อ้างแล้ว. น. ๑๓๐.

เจ้าหน้าที่ฝ่ายพัฒนาของกรมพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย ร่วมกับฝ่ายอื่น ๆ มาให้บริการเป็นระยะ ๆ

ข้อค้นพบจากการวิจัยครั้งนี้

๑. รัฐบาลไทยได้เร่งพัฒนาพื้นที่สีชมพู เพื่อปราบปรามฝ่ายคอมมิวนิสต์ และหยุดยั้งการเผยแพร่ลัทธิดังกล่าวในพื้นที่ชายขอบประเทศไทย โดยสร้างถนนระหว่างอำเภอ ตำบล หมู่บ้าน และขยายระบบสาธารณูปโภคและการสื่อสาร ได้แก่ ไฟฟ้า น้ำประปา ไปรษณีย์ และโทรเลข ไปสู่พื้นที่ดังกล่าว ซึ่งรวมถึงอำเภอชายขอบประเทศไทยที่เป็นกรณีศึกษาของการวิจัยครั้งนี้ทุกอำเภอ

๒. กลยุทธ์อีกประการหนึ่งของรัฐบาลไทย คือ การพัฒนาอุดมการณ์ทางการเมือง โดยอาศัยกิจการลูกเสือชาวบ้าน (ลส.ชบ.) หมู่บ้านอาสาพัฒนาป้องกันตนเอง (อพป.) กลุ่มไทยอาสาป้องกันชาติ (ทส.ปช.) เป็นต้น กิจกรรมเหล่านี้แพร่หลายมากในอำเภอชายขอบประเทศไทย ของจังหวัดพิษณุโลก จังหวัดเพชรบูรณ์ และจังหวัดเลย

๓. การพัฒนาคุณภาพชีวิต เป็นกลยุทธ์หลักอีกอย่างหนึ่ง โรงเรียนเป็นหน่วยงานในการพัฒนาการศึกษาเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของชาวบ้านในเขตพื้นที่สีชมพู โดยเฉพาะหลังจากประกาศใช้ระเบียบนายกรัฐมนตรืว่าด้วยการกำหนดพื้นที่เป้าหมายเพื่อการพัฒนาชนบทในแผนพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๕ (๒๕๒๕-๒๕๒๙) โดยหน่วยงานใน ๔ กระทรวงหลัก คือ กระทรวงมหาดไทย กระทรวงศึกษาธิการ กระทรวงสาธารณสุข และกระทรวงเกษตรและสหกรณ์การเกษตร

๔. วัดในอำเภอซึ่งเป็นกรณีศึกษา ในฐานะที่อยู่ในพื้นที่สีชมพู ก็ได้รับการพัฒนาให้มีศักยภาพพอที่จะเป็นศูนย์กลางของชาวบ้าน ทั้งในเรื่องของการศาสนาและเรื่องอื่น ๆ โดยมีเจ้าหน้าที่ฝ่ายพัฒนาของกรมพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย ร่วมกับฝ่ายอื่น ๆ ใน ๔ กระทรวงหลัก มาให้บริการอย่างต่อเนื่อง

*****

ตอนที่ ๕ ผลของการพัฒนาทางสังคม

บทที่ ๑๐ สภาพและปัญหาสังคมในปัจจุบัน

สภาพและปัญหาสังคมในปัจจุบัน

การวิเคราะห์ข้อมูล เกี่ยวกับสภาพและปัญหาสังคมปัจจุบัน ของกลุ่มชาวพื้นเมืองเชื้อสายไทยลาว ในอำเภอชายขอบประเทศไทย ในจังหวัดพิษณุโลก เพชรบูรณ์ เลย จะศึกษาจากสภาพและปัญหาในชุมชนหลักดั้งเดิม ซึ่งได้พัฒนามาเป็นอำเภอที่เป็นกรณีศึกษา ๖ อำเภอ คือ

๑. อำเภอนครไทย และอำเภอชาติตระการ จังหวัดพิษณุโลก
๒. อำเภอหล่มเก่า และอำเภอหล่มสัก จังหวัดเพชรบูรณ์
๓. อำเภอด่านซ้ายและอำเภอภูเรือ จังหวัดเลย

การนำเสนอผลการวิเคราะห์จะแยกเป็น ๒ ตอน คือ (๑) สภาพสังคมปัจจุบัน และ (๒) ปัญหาสังคม ทั้งนี้ ในตอนกล่าวถึงสภาพสังคมปัจจุบัน จะแยกเป็นรายอำเภอ

สภาพสังคมปัจจุบัน

อำเภอนครไทย

๑. ที่ตั้ง สภาพทางภูมิศาสตร์ และการปกครอง *

อำเภอนครไทยในปัจจุบัน เป็นอำเภอหนึ่งในจังหวัดพิษณุโลก ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของจังหวัด ห่างประมาณ ๙๗ กิโลเมตร โดยเส้นทางรถยนต์ อาณาเขตของอำเภอ ทิศเหนือติดต่อกับอำเภอชาติตระการ จังหวัดพิษณุโลก และอำเภอนาแห้ว จังหวัดเลย ทิศใต้ติดต่อกับอำเภอวังทอง จังหวัดพิษณุโลก และอำเภอเขาค้อ จังหวัดเพชรบูรณ์ ทิศตะวันออกติดต่อกับอำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย และอำเภอเขาค้อ จังหวัดเพชรบูรณ์ ทิศตะวันตก ติดต่อกับอำเภอชาติตระการ และอำเภอวังทอง จังหวัดพิษณุโลก

* ศูนย์วัฒนธรรมอำเภอนครไทย. อ้างแล้ว. น. ๑๓-๑๗.

สภาพภูมิศาสตร์ของอำเภอนครไทย ส่วนใหญ่เป็นที่ราบสูง ประกอบด้วย ป่าเขาเป็นส่วนมาก มีที่ราบลุ่มเป็นส่วนน้อย โดยทั่วไปจะอยู่สูงกว่าระดับน้ำทะเล ประมาณ ๔๐๐ เมตร พื้นที่ทั้งหมด ประมาณ ๒,๒๔๔.๓๗ ตารางกิโลเมตร ประกอบด้วย ป่าสงวนแห่งชาติ ๔ แห่ง รวมพื้นที่ป่าสงวนประมาณ ๑,๓๒๕,๖๑๒ ไร่ นอกจากนี้ ยังมีอุทยานแห่งชาติ ๒ แห่ง คือ อุทยานแห่งชาติภูหินร่องกล้า และอุทยานแห่งชาติทุ่งแสลงหลวง ที่ราบหุบเขาของอำเภอนครไทย มีลักษณะเป็นคั้งกะทะ มีที่สูงและภูเขาสูง ล้อมรอบ จึงมีความอุดมสมบูรณ์เพราะน้ำได้พัดเอาดินตะกอนมาทับถมทุกปี มีลำน้ำสายหลักคือ ลำน้ำแควน้อย ซึ่งมีแหล่งกำเนิดจากลำห้วยเล็ก ๆ หลายสายใกล้ชายแดน ประเทศลาว ไหลมารวมกันเป็นลำน้ำแควน้อยที่อำเภอนาแห้ว จังหวัดเลย ผ่านเข้าเขต อำเภอ นครไทยที่ตำบลน้ำกุ่ม แล้วไหลผ่านตำบลนครชุม ตำบลนาบัว ตำบลเนินเพิ่ม ตำบลนครไทย และตำบลหนองกะท้าว ผ่านไปยังท้องที่อำเภอชาติตระการ และอำเภอ วัดโบสถ์ ลงสู่มแม่น้ำน่านที่บริเวณบ้านปากโทก อำเภอเมือง จังหวัดพิษณุโลก

การแบ่งการปกครองตามสภาพทางภูมิศาสตร์ และความหนาแน่นของ ประชากร เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๔๒ แบ่งเป็น ๑๑ ตำบล ๑๒๖ หมู่บ้าน ประกอบด้วยองค์การบริหารส่วนท้องถิ่น คือ เทศบาลตำบล ๑ แห่ง และองค์การบริหารส่วนตำบล ๑๐ แห่ง^๒

๒. โครงสร้างประชากรและภาษาถิ่น^๓

จำนวนประชากรตามสถิติเมื่อสิ้นเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๓๖ มีทั้งสิ้น ๗๓,๗๒๒ คน เป็นชาวไทยพื้นราบ ๗๐,๗๔๘ คน และชาวไทยภูเขา ๒,๙๗๔ คน เป็นผู้ มีสิทธิเลือกตั้ง ๕๐,๐๔๙ คน และปรากฏว่าประชากรที่เป็นชาวไทยพื้นราบ เป็นหญิง มากกว่าชาย คือ หญิง ๔๐,๔๖๑ คน ชาย ๓๐,๑๘๗ คน

ลักษณะของครอบครัวชาวบ้านในอำเภอ นครไทยซึ่งตั้งแต่สมัยเดิมเป็น ครอบครัวขยาย ที่อยู่รวมกันทั้งปู่ย่า พ่อแม่ลูก หรือตายาย และพ่อแม่ลูก โดยปลูก บ้านอยู่ในบริเวณเดียวกัน หลังจากแต่งงานแล้ว ในปัจจุบันมีความเป็นครอบครัวเดี่ยว มากขึ้นและครอบครัวแบบขยายมีแนวโน้มลดลง

^๒ สำนักงานศึกษาธิการอำเภอ นครไทย. รายงานการศึกษาส่วนภูมิภาค (รศ.ภ.). ๒๕๔๒. น. ๖.

^๓ ศูนย์วัฒนธรรมอำเภอ นครไทย. อ้างแล้ว.

ประชากรของอำเภอนครไทยในปัจจุบัน อาจแบ่งเป็น ๒ พวกใหญ่ ๆ คือ คนพื้นเมืองดั้งเดิม และคนอพยพ คนกลุ่มแรกมีภาษาพูดที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัว เรียกว่า “ภาษานครไทย” เป็นภาษาหนึ่งในตระกูลไท (ไต) ซึ่งเชื่อกันว่าพูดกันมาตั้งแต่ สมัยพ่อขุนบางกลางหาว ลักษณะของภาษา โดยเฉพาะคำศัพท์ บางคำคล้ายภาษาถิ่น ภาคเหนือ บางคำคล้ายภาษาอีสาน แต่บางคำคล้ายภาษาไทยภาคกลาง แต่แตกต่างกันในเรื่องเสียงวรรณยุกต์บ้าง เสียงพยัญชนะบ้าง เสียงสระบ้าง

คนกลุ่มหลัง เป็นพวกที่อพยพตามมาภายหลัง หลายกลุ่ม หลายระลอก และมาจากหลายแห่ง แต่ส่วนใหญ่เป็นผู้อพยพจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งมี วัฒนธรรมใกล้เคียงกับคนพื้นเมืองดั้งเดิม ใช้ภาษาถิ่นที่มีสำเนียงต่างออกไปเล็กน้อย ซึ่งนักภาษาศาสตร์จัดให้อยู่ในกลุ่ม “ภาษาด่านซ้าย” ส่วนผู้อพยพที่มีวัฒนธรรมแตกต่างออกไปโดยสิ้นเชิง คือชาวเขาเผ่าม้ง ดังนั้น ในการสื่อสารกันโดยทั่วไปจึงใช้ภาษาไทยภาคกลาง และภาษานครไทยเป็นหลัก ส่วนภาษาม้งจะใช้เฉพาะในกลุ่มชาวม้ง^๕

๓. การประกอบอาชีพ^๕

ประชากรร้อยละ ๙๐ ของอำเภอนครไทยในปัจจุบัน ยังคงประกอบอาชีพเกษตรกรรม ได้แก่ การปลูกข้าว ข้าวโพด มันสำปะหลัง ถั่วต่าง ๆ ส่วนอาชีพอื่น ๆ มีน้อย พื้นที่เกษตรกรรมมีประมาณ ๓๔๐,๓๗๔ ไร่ เป็นพื้นที่สำหรับปลูกข้าวเพียง ๕๘,๒๔๔ ไร่ ปลูกไม้ยืนต้น ๒๑,๔๔๔ ไร่ ปลูกผัก ๓,๖๗๑ ไร่ และปลูกพืชไร่ประมาณ ๒๕๗,๐๑๕ ไร่ วิธีการเพาะปลูก ยังใช้วิธีการแบบดั้งเดิมเป็นส่วนใหญ่ การทำนามีผลผลิตเฉลี่ยประมาณ ๓๓๕ กิโลกรัมต่อไร่ ส่วนมากเป็นนาดำ ปลูกข้าวเจ้ามากกว่าข้าวเหนียว พื้นที่ที่มีการทำนามีส่วนใหญ่อยู่ในตำบลหนองกะทาว ตำบลนครไทย ตำบลบ่อโพธิ์ ตำบลนาบัว และตำบลเนินเพิ่ม ซึ่งตั้งเป็นชุมชนใหญ่มานานแล้ว การเลี้ยงสัตว์ เพื่อเป็นอาชีพยังมีน้อย ส่วนมากจะเลี้ยงเพื่อใช้แรงงานและเป็นอาหาร แหล่งธุรกิจการค้าของอำเภอนครไทยมีเพียงแห่งเดียว คือ ตลาดสุขาภิบาลอำเภอนครไทย แต่มีความสัมพันธ์กับตลาดในอำเภอเมืองพิษณุโลกอย่างใกล้ชิด การผลิตเพื่ออุตสาหกรรมมี

^๕ ดูรายละเอียดเกี่ยวกับภาษานครไทย และภาษาด่านซ้าย ใน กาญจนา เวงรังษี และคณะ. รายงานการวิจัย แผนที่ภาษาของจังหวัดพิษณุโลก. (ม.ป.พ.), น. ๘๕-๙๓.

^๕ ศูนย์วัฒนธรรมอำเภอนครไทย. อ้างแล้ว. น. ๑๙-๒๓.

เพียงหัตถกรรมพื้นบ้านที่ชาวบ้านทำใช้ภายในเขตท้องที่ เช่น การทำไม้กวาด ที่บ้านนาไก่อี๋ย ตำบลนาบัว และการทอผ้า ที่บ้านน้ำตาด บ้านน้ำกุ่ม บ้านนาตาดี เป็นต้น

๔. การศึกษา และศาสนา^๖

การศึกษาของชาวอำเภอนครไทยในปัจจุบัน ส่วนใหญ่จบชั้นประถมศึกษา อัตราการอ่านออกเขียนได้มากกว่าร้อยละ ๘๐ และมีแนวโน้มว่าจะสนใจส่งบุตรหลานเข้าศึกษาสูงขึ้น สถิติปีการศึกษา ๒๕๓๔, ๒๕๓๖ และ ๒๕๓๘ ปรากฏว่ามีนักเรียนจบชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๑ ร้อยละ ๕๕.๙๘, ๗๐.๖๘ และ ๙๗.๔๔ ตามลำดับ และนักเรียนที่จบชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๓ เรียนต่อชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๔ ร้อยละ ๕๘.๙๖, ๗๑.๔๕ และ ๙๕.๑๔ ตามลำดับ จำนวนโรงเรียนมัธยมศึกษาสังกัดกรมสามัญศึกษา เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๓๘ มี ๗ แห่ง ๓ สาขา โรงเรียนประถมศึกษา สังกัดสำนักงานการประถมศึกษาแห่งชาติ ๖๐ แห่ง ๑ สาขา โรงเรียนประถมศึกษาของเอกชน ๓ แห่ง โรงเรียนประถมศึกษาสังกัดตำรวจตระเวนชายแดน ๑ แห่ง และโรงเรียนสังกัดกรมการศึกษานอกโรงเรียน ๒ แห่ง

การนับถือศาสนาของประชาชน ปรากฏว่า ร้อยละ ๙๙.๒๐ นับถือพุทธศาสนา ร้อยละ ๐.๑๖ นับถือคริสต์ศาสนา ส่วนที่เหลือเป็นกลุ่มที่นับถือศาสนาอิสลาม สถิติเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๓๘ ระบุว่า มีวัดที่มีพัทธสีมา จำนวน ๗ แห่ง สำนักสงฆ์ ๕๐ แห่ง ที่พัทธสงฆ์ ๑๙ แห่ง โรงเรียนพระปริยัติธรรม (แผนกธรรม) ๓ แห่ง หน่วยอำนวยการประชาชนอำเภอ (อ.ป.ต.) ๑๑ แห่ง และมีสถานประกอบกิจการทางคริสต์ศาสนา ๓ แห่ง ของคริสตศาสนิกายโปรเตสแตนต์

๕. ประเพณีสำคัญของท้องถิ่น^๗

ในปัจจุบัน ชาวอำเภอนครไทยพยายามรักษาประเพณีดั้งเดิมบางอย่างไว้ โดยมีหน่วยราชการ สถานศึกษา และวัดเก่าแก่ของท้องถิ่น เป็นศูนย์กลางในการจัดงาน เช่น ประเพณี “ปักธงชัย” ซึ่งแปลงมาจากประเพณีปักธง ประเพณีบางอย่างมีชาวบ้านรุ่นเก่าจำนวนหนึ่งช่วยรักษาไว้ให้คงอยู่ต่อมา เช่น ประเพณีแห่นาคแบบดั้งเดิม

^๖ ศูนย์วัฒนธรรมอำเภอ นครไทย. อ้างแล้ว. น. ๒๔-๒๖.

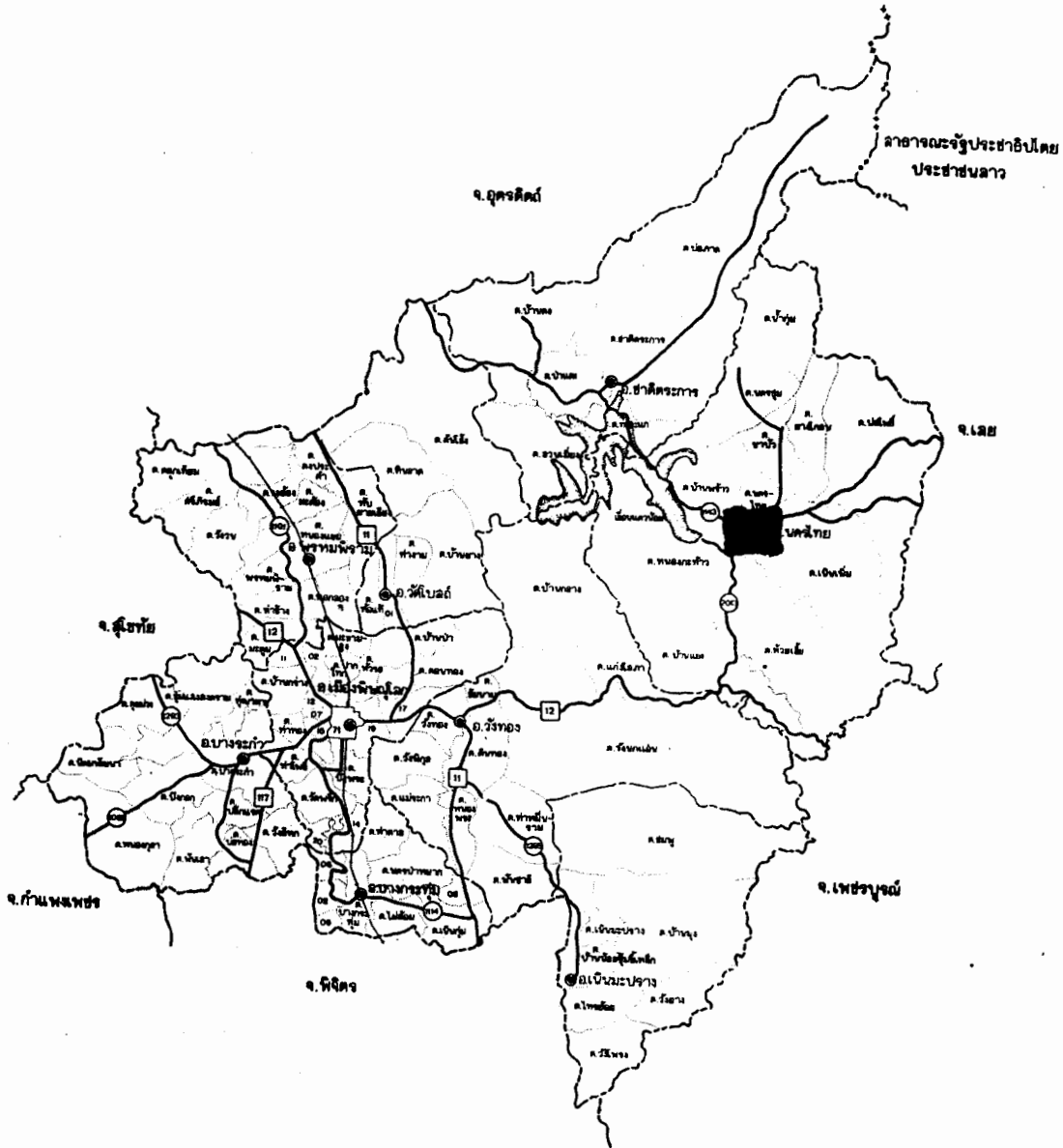
^๗ ศูนย์วัฒนธรรมอำเภอ นครไทย. อ้างแล้ว. น. ๒๗-๓๐.

ประเพณีสงกรานต์ ประเพณีเลี้ยงปู่เลี้ยงป้าของกลุ่มบ้านต่าง ๆ ประเพณีเลี้ยงเจ้าปู่ปู่เกลือของบ้านบ่อโพธิ์ และประเพณีเช่นไหว้หิ้งปู่ หรือหิ้งห่อ เป็นต้น

ประเพณีที่ถูกพัฒนาขึ้นมาใหม่โดยมีภาคราชการเป็นแกนนำ เช่น ประเพณีลอยกระทง และประเพณีบวงสรวงพ่อขุนบางกลางหาว ในวันเพ็ญเดือนสิบสอง ซึ่งตรงกับวันปักธงบนยอดเขาช้างล้วง นอกจากนี้ ในวันดังกล่าว ยังกลายเป็นวันที่มีการจัดแสดงการละเล่นพื้นบ้านที่เลิกเล่นกันไปแล้ว เพื่อฟื้นฟูและอนุรักษ์ให้คงอยู่ เช่น การเล่นนางด้ง นางควาย นางซ้อง นางครก นางสาก ฯลฯ พร้อมทั้งสาธิตการร้องเพลงแห่หน้าค และขบวนแห่หน้าคด้วย หน่วยงานที่เป็นแกนกลางในการจัดแสดงประเพณีดั้งเดิม ในปี พ.ศ. ๒๕๔๑ คือ โรงเรียนนครไทย สังกัดกรมสามัญศึกษา ร่วมกับสำนักงานศึกษาธิการอำเภอ โรงเรียน และองค์กรท้องถิ่นต่าง ๆ รวมทั้งกลุ่มชาวบ้านที่มีการจัดตั้งโดยการสนับสนุนของกรมพัฒนาชุมชน และยังได้รับการสนับสนุนจากการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย เพื่อส่งเสริมให้เกิดการพัฒนาธุรกิจการท่องเที่ยวขึ้นมาในพื้นที่อำเภอนี้อีกหนึ่งแห่งหนึ่ง^๔

^๔ ผู้วิจัยได้ไปสำรวจข้อมูลภาคสนาม สังเกต สัมภาษณ์ครูอาจารย์ ชาวบ้าน นักเรียน และร่วมเดินทางขึ้นไปปักธงบนเขาช้างล้วงด้วย เมื่อวันที่เพ็ญเดือนสิบสอง พ.ศ. ๒๕๔๑.

ภาพที่ ๒ แผนที่อำเภอ นครไทย แสดงที่ตั้งอำเภอและเขตติดต่อ

อำเภอชาติตระการ

๑. ที่ตั้ง สภาพภูมิศาสตร์ และการปกครอง^๔

อำเภอชาติตระการในปัจจุบัน ตั้งอยู่ทางเหนือสุดของจังหวัดพิษณุโลก เป็นอำเภอที่มีแนวเขตชายแดนติดต่อกับประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว (สปป.ล.) ทิศเหนือของอำเภอชาติตระการ ติดต่อกับอำเภอทองแสนขัน และอำเภอน้ำปาด จังหวัดอุตรดิตถ์ ทิศใต้ติดต่อกับอำเภอวังทอง และอำเภอนครไทย จังหวัดพิษณุโลก ทิศตะวันออกติดต่อกับสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว อำเภอนาแห้ว จังหวัดเลย และอำเภอนครไทย จังหวัดพิษณุโลก ทิศตะวันตก ติดต่อกับอำเภอวัดโบสถ์ จังหวัดพิษณุโลก ที่ตั้งของอำเภอชาติตระการอยู่ห่างจากอำเภอเมืองพิษณุโลก ประมาณ ๑๓๓ กิโลเมตร โดยเส้นทางหลวงจังหวัด หมายเลข ๒๐๑๓ สายพิษณุโลก-นครไทย-ชาติตระการ

ลักษณะดินฟ้าอากาศของอำเภอนี้ ในฤดูร้อนค่อนข้างร้อนจัด และในฤดูหนาวค่อนข้างหนาวเย็น บางแห่งเย็นจัดและมีหมอกปกคลุมทั่วพื้นที่ เช่น บ้านน้ำคับ บ้านน้ำจวง และบ้านร่มเกล้า ซึ่งอยู่ติดกับเขตแดนประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว พื้นที่ทั้งหมดของอำเภอชาติตระการ ประมาณ ๑,๕๘๖.๒ ตารางกิโลเมตร หรือประมาณ ๙๙๑,๒๕๐ ไร่ เป็นที่ราบสูงและมีภูเขาและป่าไม้เป็นส่วนใหญ่ มีเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า ๑ แห่ง ที่ภูเมียงและภูทอง มีอุทยานแห่งชาติ ๒ แห่ง คือ อุทยานแห่งชาติน้ำตกชาติตระการ และอุทยานภูสอยดาว และมีป่าสงวนแห่งชาติที่อยู่ในพื้นที่อำเภอชาติตระการทั้งหมด ๕ แห่ง ครอบคลุมพื้นที่เพียงบางส่วน ๓ แห่ง รวม ๘ แห่ง แหล่งน้ำธรรมชาติที่สำคัญ คือ ลำน้ำแควน้อย ลำน้ำภาค ลำน้ำคับ และลำน้ำคิ่ง ซึ่งเป็นลำน้ำที่ไม่ค่อยมีผลต่อการเกษตรมากนัก เพราะไม่สามารถนำน้ำมาใช้ในการเกษตรอย่างเป็นล่ำเป็นสัน ในฤดูฝนน้ำจะไหลเชี่ยว ในฤดูแล้งน้ำในลำน้ำบางสายจะแห้งขอดเป็นช่วง ๆ นอกจากลำน้ำเหล่านี้แล้ว ยังมีห้วย หนอง คลอง บึง อีกประมาณ ๒๐ แห่ง

^๔ ที่ทำการปกครองอำเภอชาติตระการ. บรรยายสรุป อำเภอชาติตระการ จังหวัดพิษณุโลก. (อัคราเนนา).

การแบ่งการปกครองตามสภาพทางภูมิศาสตร์ และความหนาแน่นของประชากร เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๔๒ แบ่งออกเป็น ๖ ตำบล ๖๖ หมู่บ้าน ประกอบด้วยองค์การบริหารส่วนท้องถิ่น คือ เทศบาลตำบล ๑ แห่ง และองค์การบริหารส่วนตำบล ๕ แห่ง

๒. โครงสร้างประชากรและภาษาถิ่น

จำนวนประชากรตามสถิติ ณ วันที่ ๓๐ กันยายน พ.ศ. ๒๕๓๙ เป็นชาย ๑๗,๗๙๓ คน หญิง ๑๖,๘๔๒ คน รวมทั้งสิ้น ๓๔,๖๓๕ คน จำนวนครัวเรือนมี ๙,๑๒๘ ครัวเรือน เฉลี่ยประชากรครัวเรือนละ ๓.๘ คน มีประชากรที่เป็นชาวต่างด้าวสัญชาติม้ง ๑,๐๘๗ คน นอกจากนี้ มีหมู่บ้านมวลงชนชาวเขาผู้ร่วมพัฒนาชาติไทย เป็นชาวเขาเผ่าม้ง ที่ได้เข้ามาขอตัวต่อทางราชการเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๒๕ และได้จัดที่พักอาศัยและที่ทำกิน ให้เป็นหลักแหล่งแน่นอนภายใต้ความควบคุมอย่างใกล้ชิดของทางราชการ รวม ๓ หมู่บ้าน คือ บ้านน้ำคับ บ้านน้ำจวง และบ้านร่มเกล้า ตำบลบ่อภาค มีประชากรที่ได้สัญชาติไทย ทั้งสิ้น ๑,๔๘๘ คน เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๓๙^{๑๐}

ภาษาที่ใช้ระหว่างชาวพื้นเมือง กลุ่มดั้งเดิม เช่น ที่บ้านชาติตระการ บ้านนาเปอะ และบ้านปากรอง ตำบลชาติตระการ บ้านดง บ้านนาหล่ม บ้านโนนพยอม และบ้านท่าสวนยาง ตำบลบ้านดง คือ “ภาษาชาติตระการ” ซึ่งคล้ายกับภาษานครไทยมาก ส่วนกลุ่มที่อพยพมาภายหลัง ใช้ภาษาที่เพี้ยนจากกลุ่มดั้งเดิมไปทางภาษาลาวมากกว่า เรียกว่า “ภาษาลาวชาติตระการ” ได้แก่ ชาวบ้านที่อยู่ในตำบลป่าแดง ทุกหมู่บ้าน คือ บ้านป่าแดง บ้านนา บ้านน้อย บ้านท่าสะแก บ้านนาม่วง บ้านขอนแก่นสี่ บ้านน้ำภาคน้อย บ้านห้วยท้องฟาน บ้านห้วยเหิน บ้านนาล้อม บ้านห้วยท่าเนื้อ บ้านหนองน้ำป่อ บ้านใหม่ไทยเจริญ และบ้านธนูทอง รวมทั้งบางส่วนของตำบลชาติตระการ ส่วนกลุ่มที่ใช้ “ภาษาด่านซ้าย” ได้แก่ ชาวบ้านที่อยู่ในตำบลบ้านดงบางหมู่บ้าน คือ บ้านห้วยน้ำปลา บ้านเนินทอง บ้านนาตาจุม บ้านน้ำทองน้อย และบ้านห้วยน้ำอุ่น และที่ตำบลสวนเมี่ยงทุกหมู่บ้าน คือ บ้านสวนเมี่ยง บ้านหนองขาหย่าง บ้านเนิน บ้านน้อย บ้านห้วยช้างแทง บ้านห้วยหมากหล้า บ้านโคกใหญ่ บ้านแก่งบัวคำ บ้านโนนช้างแทง

^{๑๐} ที่ทำการปกครองอำเภอชาติตระการ. ช่างแล้ว.

และบ้านเนินหนองบัว^{๑๑} นอกจากนี้ พบว่า ในปัจจุบันมีชาวบ้านบางกลุ่มอพยพไปจาก จังหวัดพิจิตรและอำเภออื่น ๆ ของจังหวัดพิษณุโลก ตั้งหลักแหล่งทำกินอยู่ในตำบลสวนเมี่ยง และตำบลป่าแดง ติดต่อกันด้วยภาษาไทยภาคกลางเป็นส่วนใหญ่ ส่วนชาวม้งบนพื้นที่สูง จะใช้ภาษาม้งในการติดต่อกันเอง และใช้ภาษาไทยภาคกลางติดต่อกับชาวพื้นราบ^{๑๒}

๓. การประกอบอาชีพ

ราษฎรในอำเภอชาติตระการ ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม ด้วยการไร่ ทำนา และในท้องที่อำเภอชาติตระการ มีการค้าขายพืชไร่ เลี้ยงสัตว์ เช่น โค กระบือ ส่งไปขายต่างจังหวัด การค้าส่วนใหญ่ยังอยู่ในมือของชาวพื้นเมือง พื้นที่ทำการเกษตรค่อนข้างน้อย เฉลี่ยประมาณครัวเรือนละ ๒๒ ไร่ มีการอพยพแรงงานมากขึ้น เพื่อไปรับจ้างในเขตเมือง ภายนอกอำเภอชาติตระการ เนื่องจากรายได้จากภาคเกษตรกรรมไม่พอเพียงต่อการยังชีพ^{๑๓}

๔. การศึกษา และศาสนา^{๑๔}

การศึกษาระดับประถมศึกษา มีโรงเรียนสังกัดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ ๓๐ แห่ง สังกัดตำรวจตระเวนชายแดน ๓ แห่ง ส่วนระดับมัธยมศึกษา มีโรงเรียนสังกัดกรมสามัญศึกษา ๒ แห่ง นอกจากนี้ มีการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียนโดยมีห้องสมุดประชาชน ๑ แห่ง และที่อ่านหนังสือพิมพ์ประจำหมู่บ้าน ๖๖ แห่ง ส่วนการจัดการศึกษาสำหรับเด็กก่อนวัยเรียนของหน่วยงานต่าง ๆ นอกเหนือจากที่จัดอยู่ในโรงเรียนประถมศึกษา คือ ศูนย์พัฒนาเด็กเล็กของพัฒนาชุมชน ๓ แห่ง และศูนย์พัฒนาเด็กก่อนเกณฑ์ในวัด ๑ แห่ง

วัดทางพุทธศาสนาที่มีพัทธสีมา มีจำนวน ๓ แห่ง มีสำนักสงฆ์ จำนวน ๒๒ แห่ง และมีที่พักสงฆ์ จำนวน ๑๑ แห่ง แต่ไม่มีสถิติที่แสดงว่ามีโบสถ์คริสต์ศาสนา

^{๑๑} กาญจนา เวงรังษี และคณะ. อ้างแล้ว. น. ๙๗-๙๘.

^{๑๒} สัมภาษณ์ชาวบ้านที่ตำบลชาติตระการ ตำบลบ้านดง ตำบลสวนเมี่ยง และตำบลป่าแดง อำเภอชาติตระการ.

^{๑๓} ที่ทำการปกครองอำเภอชาติตระการ. อ้างแล้ว. น. ๕, ๙, ๑๑.

^{๑๔} ที่ทำการปกครองอำเภอชาติตระการ. อ้างแล้ว. น. ๖.

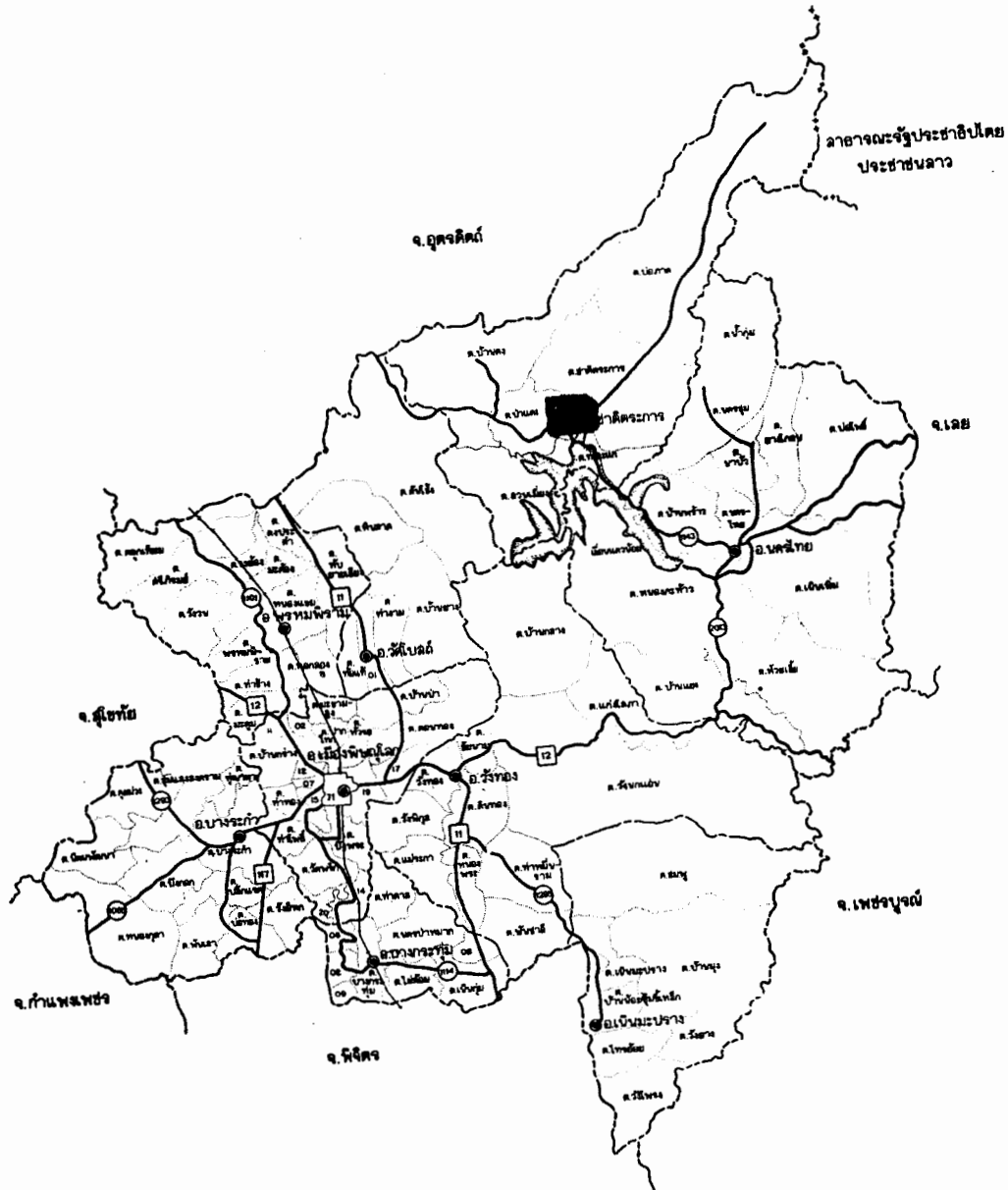
หรือสุเหว่า ตั้งอยู่ในอำเภอชาติตระการ ตามเอกสารของทางราชการเมื่อปี พ. ศ.
๒๕๔๐

๕. ประเพณีสำคัญของท้องถิ่น

ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ชาวบ้านที่บ้านชาติตระการ ตำบลชาติตระการ และที่บ้านนาหล่ม ตำบลบ้านดง แสดงว่า ยังคงมีประเพณีการเลี้ยงปูเลี้ยงย่า คล้ายในสมัยโบราณ โดยทางราชการไม่ได้เข้าไปแทรกแซงหรือส่งเสริมแต่ประการใด นอกจากนี้ การแห่ภาคแบบดั้งเดิม คล้ายกับที่อำเภอนครไทย ก็ยังคงเหลืออยู่บ้าง แต่ก็ไม่ได้รับการฟื้นฟูหรือสนับสนุนจากทางราชการมากนัก การทำขวัญข้าว และการแหกนา เพื่อให้ได้ผลผลิตที่อุดมสมบูรณ์ และเพื่อเป็นการขอบคุณแม่โพสพ ยังคงปรากฏอยู่บ้างในกลุ่มเกษตรกรที่เป็นคนดั้งเดิมของเมืองชาติตระการ หรือที่อพยพมาจากฝั่งลาว การละเล่นพื้นบ้าน เช่น นางดั่ง นางซ่อง นางกวัค นางแมว กลายเป็นอดีตไปแล้ว และได้เล่นกันเป็นครั้งสุดท้ายเมื่อประมาณสิบปีที่ผ่านมา ทั้งนี้อ้างจากคำบอกเล่าของแม่เฒ่าชาวบ้านนาหล่ม ตำบลบ้านดงที่เคยทำหน้าที่เป็นต้นเสียงร้องเพลงเชิญสิ่งศักดิ์สิทธิ์ลงมาทรงร่างของผู้เล่น ส่วนประเพณีวันสำคัญทางศาสนา ยังคงรักษาประเพณีตรุษ สงกรานต์ เข้าพรรษา ออกพรรษา บุญสารท บุญมหาชาติ บุญกฐิน ไว้ อย่างต่อเนื่อง^{๑๕}

^{๑๕} สัมภาษณ์ชาวบ้านที่ตำบลชาติตระการ และตำบลบ้านดง อำเภอชาติตระการ.

ภาพที่ ๓ แผนที่อำเภอชาติตระการ แสดงที่ตั้งอำเภอและเขตติดต่อ

อำเภอหล่มเก่า

๑. ที่ตั้ง สภาพภูมิศาสตร์ และการปกครอง^{๑๖}

อำเภอหล่มเก่าในปัจจุบัน ตั้งอยู่ทางทิศเหนือของจังหวัดเพชรบูรณ์ ทิศเหนือของอำเภอนี้ ติดต่อกับอำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย ทิศใต้ติดต่อกับอำเภอหล่มสัก จังหวัดเพชรบูรณ์ ทิศตะวันออกติดต่อกับอำเภอน้ำหนาว จังหวัดเพชรบูรณ์ และอำเภอภูหลวง จังหวัดเลย ทิศตะวันตก ติดต่อกับอำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย และอำเภอเขาค้อ จังหวัดเพชรบูรณ์ ที่ตั้งของอำเภอหล่มเก่าอยู่ห่างจากอำเภอเมืองเพชรบูรณ์ ประมาณ ๕๗ กิโลเมตร และห่างจากกรุงเทพมหานคร ๓๙๘ กิโลเมตร

ลักษณะดินฟ้าอากาศของอำเภอนี้ ในฤดูร้อนค่อนข้างร้อนจัด และในฤดูหนาวค่อนข้างหนาวเย็น อุณหภูมิสูงสุดเมื่อวันที่ ๒๙ เมษายน พ.ศ.๒๕๔๑ วัดได้ถึง ๔๒.๕ องศาเซลเซียส และอุณหภูมิต่ำสุดเมื่อวันที่ ๓๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๓๓ วัดได้ ๕.๕ องศาเซลเซียส พื้นที่ทั้งหมดของอำเภอหล่มเก่า ประมาณ ๙๒๗.๐๗ ตารางกิโลเมตร เป็นอำเภอที่มีภูเขาล้อมรอบทางทิศเหนือ ทิศตะวันออก และทิศตะวันตก พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นเนินเขาและภูเขาสลับซับซ้อนเป็นทิวยาว ตั้งแต่ตำบลตาดกลอย ตำบลศิลา และตำบลนาข่าเป็นพื้นที่ลาดเอียงลงมาทางใต้ มีพื้นที่ราบเป็นส่วนน้อย บริเวณตำบลหล่มเก่า ตำบลนาแซง ตำบลนาเกาะ และตำบลวังบาลบางส่วน มีป่าสงวนแห่งชาติ ๓ แห่ง คือ ป่าสงวนแห่งชาติน้ำหนาว ป่าสงวนแห่งชาติลุ่มน้ำป่าสัก และป่าสงวนแห่งชาติโคกช้างาง แหล่งน้ำธรรมชาติที่สำคัญ คือ ลำน้ำป่าสัก และลำน้ำพุง ซึ่งสามารถใช้ทำการเกษตรได้เป็นบางตำบล นอกจากนี้ ยังมีลำห้วยและคลองเล็ก ๆ อยู่ทั่วไป ส่วนมากมีน้ำเฉพาะฤดูฝน ฤดูแล้งน้ำจะแห้ง มีหนองน้ำสาธารณะประโยชน์ที่สำคัญ คือ หนองโคม ตำบลหินฮาว เนื้อที่ประมาณ ๑๐๑ ไร่ และหนองเกาะ ตำบลนาแซง เนื้อที่ประมาณ ๘๐ ไร่

การแบ่งการปกครองตามสภาพทางภูมิศาสตร์ และความหนาแน่นของประชากร เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๔๒ แบ่งเป็น ๙ ตำบล ๙๓ หมู่บ้าน ประกอบด้วยองค์การบริหารส่วนท้องถิ่น คือ เทศบาลตำบล ๑ แห่ง และองค์การบริหารส่วนตำบล ๘ แห่ง

^{๑๖} สุเทพ จันทร์สว่าง. เมืองหล่มเก่า. ๒๕๔๑. น. ๑๐-๑๒.

๒. โครงสร้างประชากรและภาษาถิ่น

จำนวนประชากรตามสถิติ ณ วันที่ ๓๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๔๐ เป็นชาย ๓๔,๗๕๕ คน หญิง ๓๔,๓๓๗ คน รวมทั้งสิ้น ๖๙,๐๙๒ คน พลเมืองส่วนใหญ่มีสัญชาติไทย มีประชากรที่เป็นชาวต่างด้าวสัญชาติม้งเป็นส่วนน้อย อาศัยอยู่ที่บ้านทับเบิก บ้านนาสะอู้ง ตำบลวังบาล และบ้านดอยน้ำเพียงดิน ตำบลบ้านเนิน ซึ่งอยู่ในความดูแลของศูนย์พัฒนาและสงเคราะห์ชาวเขาจังหวัดเพชรบูรณ์^{๑๙}

ภาษาที่ใช้ระหว่างชาวพื้นเมือง กลุ่มดั้งเดิม ส่วนมากใช้ “ภาษาหล่ม” ส่วนชาวม้งบนพื้นที่สูง จะใช้ภาษาม้งในการติดต่อกันเอง และใช้ภาษาไทยภาคกลางติดต่อกับชาวพื้นราบ^{๒๐}

๓. การประกอบอาชีพ

ราษฎรในอำเภอหล่มสัก ส่วนใหญ่ยังคงประกอบอาชีพการเกษตรเป็นหลัก โดยเฉพาะการทำไร่ทำนา การเลี้ยงสัตว์ และการทำสวนมะขาม จำแนกเป็น ไร่ไร่ข้าวโพด ในเขตตำบลตาตดกลอย ตำบลศิลา ตำบลนาซำ และตำบลหินฮาว ในพื้นที่ประมาณ ๑๙๘,๔๐๙ ไร่ ทำนาข้าวเหนียวประมาณ ๓๔,๐๓๑ ไร่ ทำนาข้าวเจ้าประมาณ ๑๘,๔๑๙ ไร่ เลี้ยงสัตว์เพื่อจำหน่าย คือ โคพันธุ์เนื้อ และสุกรเนื้อ และทำสวนมะขามหวาน พันธุ์ที่มีชื่อเสียง เช่น พันธุ์หมื่นจง และพันธุ์สีทอง (พันธุ์นายหยัด) ซึ่งทำให้เกษตรกรของอำเภอนี้มีรายได้จากการจำหน่ายมะขามหวาน และกิ่งพันธุ์มะขามหวาน รวมทั้งสิ้นประมาณปีละ ๑๐๐ ล้านบาท และมีรายได้เฉลี่ยปีละ ๑๐,๓๗๒ บาทต่อคน^{๒๑}

๔. การศึกษา และศาสนา^{๒๒}

การศึกษาระดับประถมศึกษา มีโรงเรียนสังกัดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ ๕๑ แห่ง ระดับมัธยมศึกษา มีโรงเรียนสังกัดกรมสามัญศึกษา ๒ แห่ง โรงเรียนเอกชน สังกัดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาเอกชน ๒ แห่ง

^{๑๙} สุเทพ จันทร์หว่าง. อ้างแล้ว. น. ๑๑-๑๒.

^{๒๐} สัมภาษณ์ผู้ใหญ่บ้านนาทราย ตำบลวังบาล อำเภอหล่มเก่า.

^{๒๑} สุเทพ จันทร์หว่าง. อ้างแล้ว. น. ๑๓.

^{๒๒} สุเทพ จันทร์หว่าง. อ้างแล้ว. น. ๑๔.

มีการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียนโดยมีห้องสมุดประชาชน ๑ แห่ง และที่อ่านหนังสือพิมพ์ประจำหมู่บ้านเกือบทุกหมู่บ้าน

วัดทางพุทธศาสนาซึ่งนับรวมสำนักสงฆ์และที่พักสงฆ์ มีทั้งสิ้น จำนวน ๕๑ แห่ง มีโบสถ์คริสต์ศาสนา ๓ แห่ง ประชากรร้อยละ ๙๙.๘๔ นับถือพุทธศาสนา

๕. ประเพณีสำคัญของท้องถิ่น

ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ผู้ใหญ่บ้านที่บ้านนาทราย และชาวบ้านวังเงิน ตำบลวังบาล แสดงว่า ยังคงมีประเพณีการเลี้ยงอารักษ์ประจำหมู่บ้าน คล้ายในสมัยโบราณ โดยทางราชการไม่มีส่วนสนับสนุนเท่าใดนัก นอกจากนี้ ยังรักษาประเพณีเก่าแก่หลายอย่างไว้ เช่น การลงแขกทำนา พิธีแฮกนา และพิธีกรรมทางศาสนาที่สำคัญ โดยเฉพาะวันสงกรานต์ บุญพระเวส เข้าพรรษา ออกพรรษา บุญกฐิน บุญผ้าป่า และประเพณีแข่งเรือ เป็นต้น การแสดงพื้นบ้านที่เคยทำชื่อเสียงให้แก่เมืองหล่มเก่า คือ แหม่งตับเต่า ไม่มีการแสดงอีกเลยในปัจจุบัน แม้วานักแสดงบางคนจะยังมีชีวิตอยู่ ก็ตาม ^{๒๑}

^{๒๑} ดูรายละเอียดเกี่ยวกับ “แหม่งตับเต่า” ใน รุจพร วิจารณ์ันท์. โลกทรรศน์ของชาวหล่มเก่าจากวรรณกรรมประกอบการละเล่นตับเต่า. พิษณุโลก : ปรินญาณพนธ์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒพิษณุโลก. ปรินญาณการศึกษามหาบัณฑิต. ๒๕๓๐.

อำเภอหล่มสัก

๑. ที่ตั้ง สภาพภูมิศาสตร์ และการปกครอง ^{๒๒}

อำเภอหล่มสักในปัจจุบัน ตั้งอยู่ทางทิศเหนือของจังหวัดเพชรบูรณ์ โดยทิศเหนือของอำเภอนี้ ติดต่อกับอำเภอหล่มเก่า จังหวัดเลย และอำเภอนครไทย จังหวัดพิษณุโลก ทิศใต้ติดต่อกับอำเภอเมืองเพชรบูรณ์ จังหวัดเพชรบูรณ์ ทิศตะวันออกติดต่อกับอำเภอน้ำหนาว จังหวัดเพชรบูรณ์ และอำเภอคอนสาร จังหวัดชัยภูมิ ทิศตะวันตกติดต่อกับอำเภอเขาค้อ อำเภอหล่มเก่า จังหวัดเพชรบูรณ์ และอำเภอวังทอง จังหวัดพิษณุโลก ที่ตั้งของที่ว่าการอำเภอหล่มสักจากอำเภอเมืองเพชรบูรณ์ ประมาณ ๔๔ กิโลเมตร และห่างจากกรุงเทพมหานคร ๓๙๓ กิโลเมตร ห่างจากอำเภอเมืองพิษณุโลก ๑๓๖ กิโลเมตร และห่างจากอำเภอเมืองเลย ๑๔๓ กิโลเมตร

ลักษณะดินฟ้าอากาศของอำเภอนี้ คล้ายคลึงกับสภาพดินฟ้าอากาศในอำเภอหล่มเก่า พื้นที่ทั้งหมดของอำเภอหล่มสัก ประมาณ ๑,๕๓๕.๓๔๘ ตารางกิโลเมตร สภาพภูมิประเทศทั่วไปเป็นป่าไม้และภูเขา มีภูเขาสูงล้อมรอบ ที่ตั้งอำเภอเป็นที่ราบ ภูมิประเทศส่วนใหญ่เหมาะแก่การประกอบกรเกษตรกรรม พื้นดินค่อนข้างอุดมสมบูรณ์ ในฤดูฝนบางปีที่ฝนตกชุก น้ำจะเอ่อท่วมบริเวณที่ราบลุ่มทั่วไป พื้นที่ด้านเหนือและด้านตะวันออกของอำเภอในฤดูหนาวจะมีอากาศหนาวเย็นมาก เพราะตั้งอยู่ในบริเวณหุบเขา แหล่งน้ำธรรมชาติที่สำคัญ คือ ลำน้ำป่าสัก มีทรัพยากรธรรมชาติ คือ ป่าไม้เบญจพรรณ ซึ่งปัจจุบันได้ถูกลักลอบตัดฟันไปเป็นจำนวนมาก แร่ธาตุต่าง ๆ มีอยู่บ้าง แต่ไม่มากพอที่จะใช้ประโยชน์อย่างเป็นล่ำเป็นสัน

การแบ่งการปกครองตามสภาพทางภูมิศาสตร์ และความหนาแน่นของประชากร เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๓๙ แบ่งเป็นการบริหารราชการส่วนภูมิภาค ประกอบด้วย ตำบลและหมู่บ้าน รวม ๒๓ ตำบล ๒๒๓ หมู่บ้าน และการบริหารราชการส่วนท้องถิ่น ประกอบด้วยเทศบาลเมือง ๑ แห่ง และองค์การบริหารส่วนตำบล ๑๙ แห่ง

^{๒๒} รัชตนาภา น้อยคา. และคณะ. "การสำรวจสภาวะปัจจุบันและความต้องการในการกระจายอำนาจทางการคลังท้องถิ่น : กรณีศึกษาเทศบาลเมืองหล่มสัก จังหวัดเพชรบูรณ์". รายงานประกอบการศึกษารายวิชาการบริหารการคลังและงบประมาณการศึกษา. ตามหลักสูตรการศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาการบริหารการศึกษา มหาวิทยาลัยนเรศวร, ปีการศึกษา ๒๕๔๒. น. ๒๒-๒๓, ๖๘-๗๐.

๒. โครงสร้างประชากรและภาษาถิ่น

จำนวนประชากรตามสถิติ ณ เดือนกรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๔๒ ทั้งอำเภอ หล่มสัก มีทั้งสิ้น ๒๕๙,๗๙๔ คน เป็นชาย ๗๙,๔๖๖ คน หญิง ๘๐,๓๒๘ คน พลเมือง ที่อาศัยอยู่ในเขตเทศบาลเมืองหล่มสัก รวมทั้งสิ้น ๑๖,๖๗๙ คน และเมื่อพิจารณาจาก พื้นที่ภายในเขตเทศบาลเมือง ซึ่งมีเพียง ๒.๐๘ ตารางกิโลเมตร จะเห็นได้ว่า มีความหนาแน่นของประชากรในเขตเทศบาลเมืองประมาณ ๘,๓๐๐ คน ต่อตารางกิโลเมตร^{๒๓}

ภาษาที่ใช้ระหว่างชาวพื้นเมืองกลุ่มดั้งเดิม คือ “ภาษาหล่ม” แต่บางกลุ่มใช้ภาษาสะเดียง ซึ่งมีสำเนียงคล้ายกับภาษานครไทย เช่น ชาวบ้านสวนใหญ่ใน ตำบลบุงน้ำเต้า และตำบลบุงคล้า^{๒๔}

๓. การประกอบอาชีพ

ราษฎรในอำเภอหล่มสักประกอบอาชีพเกษตรกรรมเป็นส่วนใหญ่ โดยมีพื้นที่ถือครองทำการเกษตร ประมาณ ๒๔๙,๖๔๖ ไร่ มีจำนวนผู้ถือครองทำการเกษตร ๑๗,๗๘๔ คน ในจำนวนนี้ส่วนใหญ่เป็นชาวนา ประมาณร้อยละ ๗๐ ชาวไร่ประมาณ ร้อยละ ๒๐ และชาวสวนประมาณร้อยละ ๑๐ นอกจากนั้น มีการทำอุตสาหกรรม คือ โรงเลื่อยจักร ๑ แห่ง โรงสีขนาดกลาง ๑๓ แห่ง โรงสีขนาดเล็ก ๔๐ แห่ง โรงงานผลิตคอนกรีตบล็อก ๒ แห่ง โรงงานผลิตไม้ปาเก้ ๑ แห่ง โรงยอยหิน ๑ แห่ง โรงน้ำแข็ง ๑ แห่ง มีการพาณิชย์กรรม ได้แก่ บริษัทจำกัด ๗ แห่ง ห้างหุ้นส่วนจำกัด ๓๒ แห่ง โรงแรม ๕ แห่ง โรงมหรสพ ๓ แห่ง โรงรับจำนำ ๑ แห่ง ธนาคารพาณิชย์ ๖ แห่ง และธนาคารออมสิน ๑ แห่ง นอกจากนี้ ยังมีการรวมกลุ่มกันเป็นสหกรณ์การเกษตร ๑ แห่ง สหกรณ์โคนมหล่มสัก จำกัด ๑ แห่ง กลุ่มเกษตรกร ๑๘ กลุ่ม กลุ่มยุวเกษตรกร ๕๒ กลุ่ม รายได้ของราษฎรในเขตเทศบาลเมืองหล่มสัก อยู่ในระดับค่อนข้างดี การจัดเก็บภาษีในเขต

^{๒๓} คำนวณจากแหล่งข้อมูลที่อ้างใน รัตนานา น้อยคา และคณะ. อ้างแล้ว. น. ๒๑-๒๓.

^{๒๔} ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ นายสุครีพ สิงห์ทอง อายุ ๘๑ ปี, และชาวบ้านสูงอายุอีกหลายท่าน ที่บ้านธารทิพย์ ตำบลบุงน้ำเต้า ทราบว่า ภาษาถิ่นของหมู่บ้านธารทิพย์ ต่างกับภาษาหล่ม แต่คล้ายกับภาษานครไทย และภาษาถิ่น ของชาวบ้านดั้งเดิมที่บ้านบุงคล้า อำเภอหล่มสัก และบ้านท่าพล บ้านนาจ้ว บ้านสะเดียง อำเภอเมืองเพชรบูรณ์

เทศบาลเมืองหล่มสัก สามารถจัดเก็บได้ครบถ้วนเป็นไปตามเป้าหมายที่ตั้งไว้ เว้นแต่ภาษีที่ดินบางส่วนซึ่งเล็กน้อยมาก ^{๒๕}

๔. การศึกษา และศาสนา ^{๒๖}

การศึกษาระดับประถมศึกษา มีโรงเรียนสังกัดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ ๑๑๑ แห่ง ระดับมัธยมศึกษา มีโรงเรียนสังกัดกรมสามัญศึกษา ๔ แห่ง โรงเรียนเอกชน สังกัดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาเอกชน ๓ แห่ง โรงเรียนเทศบาล ๓ แห่ง วิทยาลัยสังกัดกรมอาชีวศึกษา ๑ แห่ง มีการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียนโดยมีห้องสมุดประชาชน ๑ แห่ง และที่อ่านหนังสือพิมพ์ประจำหมู่บ้าน เกือบทุกหมู่บ้าน

วัดทางพุทธศาสนามี ๑๒๔ แห่ง สำนักสงฆ์ ๑๐ แห่ง มีโบสถ์คริสต์ศาสนา ๑ แห่ง และศาลเจ้า ๑ แห่ง

๕. ประเพณีสำคัญของท้องถิ่น

ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ชาวบ้านสูงอายุที่บ้านธารทิพย์ (ชื่อเดิม บ้านหมูบุตร) ตำบลบึงน้ำเต้า แสดงว่า ยังคงมีประเพณีการเลี้ยงอารักษ์ประจำหมู่บ้าน คล้ายในสมัยโบราณ อยู่บ้างในบางหมู่บ้าน เช่น “พิธีเลี้ยงย่า” ที่บ้านธารทิพย์ ทั้งนี้ ทางราชการไม่มีส่วนสนับสนุน นอกจากนี้ ชาวบ้านธารทิพย์ก็ยังคงรักษาประเพณีเก่าแก่หลายอย่างไว้ เช่น การเล่นนางด้ง นางครก นางสาก นางควาย นางกวัค และการแห่ นางแมว โดยการนำของเจ้าอาวาสวัดและผู้เฒ่าผู้แก่ในหมู่บ้าน โดยเฉพาะในปีที่มีฝนแล้ง ประเพณีทางศาสนาที่สำคัญที่ยังปฏิบัติอยู่ เช่น ประเพณีสงกรานต์ บุญพระเวส เข้าพรรษา ออกพรรษา บุญกฐิน บุญผ้าป่า และประเพณีแห่หน้าแบบโบราณ เป็นต้น พิธีกรรมบางอย่างที่สูญหายไปจากหมู่บ้านธารทิพย์ ตั้งแต่ ๕๐-๖๐ ปี ที่แล้ว เช่น การแห่ดอกไม้ในช่วงเทศกาลสงกรานต์ การร้องเพลงแห่หน้า และการปักธงบนเขา “โนนจอมป้อม” และ “เขาดำฤาษี” ที่ตำบลบึงน้ำเต้า เป็นต้น ^{๒๗}

^{๒๕} ราชตนาภา น้อยคา และคณะ. อ้างแล้ว. น. ๒๔-๒๕, ๕๒.

^{๒๖} อ้างแล้ว. น. ๒๔.

^{๒๗} สัมภาษณ์เจ้าอาวาสวัดโพธิ์เย็น หมู่บ้านธารทิพย์ ตำบลบึงน้ำเต้า และชาวบ้านสูงอายุ เช่น นายสุกรีพ สิงห์ทอง เมื่อวันที่ ๒๗ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๔๒.

อำเภอด่านซ้าย

๑. ที่ตั้ง สภาพภูมิศาสตร์ และการปกครอง

อำเภอด่านซ้ายในปัจจุบัน เป็นอำเภอหนึ่งในจังหวัดเลย ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของที่ตั้งจังหวัด ห่างกันประมาณ ๘๒ กิโลเมตร ถ้าวัดระยะทางถึงชายแดนประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ที่บ้านนาฆ่า ตำบลปากหมัน มีระยะทางเพียง ๒๘ กิโลเมตรเท่านั้น เดิมอำเภอด่านซ้ายเคยมีอาณาเขตกว้างขวางมาก ครอบคลุมถึงอำเภอภูเรือ อำเภอนาแห้ว และหมู่บ้านกกกอก และหมู่บ้านเลยวังไสย อำเภอวังสะพุง ปัจจุบันมีอาณาเขตทิศเหนือติดต่อกับเมืองบ่อเตน ประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว มีลำน้ำเหืองเป็นเส้นกั้นอาณาเขต ทิศใต้ติดต่อกับอำเภอหล่มเก่า จังหวัดเพชรบูรณ์ ทิศตะวันออก ติดกับอำเภอท่าลี่ อำเภอภูเรือ และอำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย ทิศตะวันตกติดต่อกับอำเภอนาแห้ว จังหวัดเลย และอำเภอนครไทย จังหวัดพิษณุโลก

พื้นที่ของอำเภอด่านซ้าย ประมาณ ๑,๗๓๔ ตารางกิโลเมตร ภูมิประเทศประกอบด้วยภูเขาสลับซับซ้อน มีที่ราบระหว่างหุบเขาบางแห่ง บางแห่งเป็นที่ราบสูง ที่ตั้งอำเภอเป็นที่ราบซึ่งมีภูเขาขนาบอยู่สามด้าน เฉลี่ยที่ราบประมาณร้อยละ ๒๐ ของพื้นที่ทั้งหมด มีการเพาะปลูกบนพื้นที่ราบระหว่างหุบเขา คือ การทำนา ส่วนตามเชิงเขา มีการทำไร่ และปลูกพืชต่าง ๆ เช่น ข้าวโพด ถั่วลิสง ถั่วเขียว ถั่วแดง ฝ้าย ฯลฯ พื้นดินเป็นดินร่วนและดินปนทราย ส่วนพื้นที่ตามภูเขามิป่าไม้เบญจพรรณอยู่ทั่วไป ลำน้ำที่สำคัญ คือ ลำน้ำหมัน ลำน้ำป่าสัก และลำน้ำพุง เป็นลำน้ำสายเล็ก ๆ และใช้เดินเรือไม่ได้ นอกจากใช้ในการบริโภคและการเกษตร ลำน้ำหมันเกิดจากภูมโลด ตำบลกกสะทอน ทางทิศใต้ของอำเภอ ไหลไปทางทิศเหนือ ไปตกที่ลำน้ำเหืองติดต่อกับชายแดนประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ส่วนลำน้ำป่าสัก เกิดจากภูใหญ่และภูขวาง ในตำบลอิปุม ผ่านเข้าเขตอำเภอหล่มสัก จังหวัดเพชรบูรณ์ ไปตกแม่น้ำเจ้าพระยาที่อำเภอท่าเรือ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา และลำน้ำพุง เกิดจากภูเขาทุ่งแทน ตำบลโพง ไหลเข้าเขตอำเภอหล่มสัก จังหวัดเพชรบูรณ์ ไปตกแม่น้ำป่าสัก อำเภอด่านซ้ายจึงเป็นแหล่งต้นน้ำ ๓ สาย ที่หล่อเลี้ยงชีวิตผู้คนบนเทือกเขาเพชรบูรณ์ นอกจากนี้ บนเทือกเขาและในป่าเบญจพรรณ ยังมีทรัพยากรสำคัญ คือ ป่าไม้หลากหลาย

พรรณ ได้แก่ ไม้เต็ง ไม้รัง ไม้แดง ไม้ประดู่ ไม้ตะเคียน ไม้ยาง ไม้มะค่า ไม้ชิงชัน ไม้ตะแบก และอื่น ๆ และยังมีของป่าที่ยังพอเป็นสินค้าได้ เช่น หวาย ชัน หวายข้าวเย็น อบเชย แก่นคุณ เป็นต้น ส่วนแร่ธาตุซึ่งคาดว่าจะมีอยู่บ้างนั้น เคยมีการสำรวจจากกรมทรัพยากรธรณี แต่ไม่เป็นที่เปิดเผย^{๒๘}

การปกครองของอำเภอด่านซ้าย แบ่งการปกครองส่วนภูมิภาคเป็น ๑๐ ตำบล ๙๓ หมู่บ้าน และการปกครองส่วนท้องถิ่น ประกอบด้วยเทศบาลตำบล ๑ แห่ง สภาตำบล ๓ แห่ง องค์การบริหารส่วนตำบล ๗ แห่ง^{๒๙}

๒. โครงสร้างประชากรและภาษาถิ่น

จำนวนประชากร เมื่อสิ้นเดือนธันวาคม พ.ศ. ๒๕๔๐ มีทั้งสิ้น

๕๐,๔๐๔ คน เป็นชาย ๒๕,๘๑๗ คน หญิง ๒๔,๕๘๗ คน มีการย้ายออกมากกว่าย้ายเข้า ในรอบปี พ.ศ. ๒๕๔๐ คือ ย้ายเข้า ๗๙๕ คน ย้ายออก ๑,๑๐๙ คน^{๓๐} ราษฎรส่วนใหญ่ใช้ภาษาถิ่นดั้งเดิม เรียกว่า "ภาษาด่านซ้าย" ซึ่งมีสำเนียงใกล้เคียงกับภาษาลาว หลวงพระบาง มีจำนวนน้อยมากที่ใช้ภาษาไทยภาคกลาง เช่น ข้าราชการที่มีถิ่นกำเนิดอยู่ในจังหวัดภาคกลางหรือภาคเหนือตอนล่าง ที่ถูกส่งไปประจำการที่อำเภอด่านซ้าย นอกจากนี้ มีชาวเขาเผ่าม้ง อยู่ที่หมู่บ้านตูปค้อ ตำบลกกสะทอน^{๓๑} ซึ่งใช้ภาษาม้งในชีวิตประจำวัน และใช้ภาษาด่านซ้ายหรือภาษาไทย ในการสื่อสารกับชาวพื้นเมืองดั้งเดิมและพวกข้าราชการ^{๓๒}

๓. การประกอบอาชีพ

ราษฎรส่วนใหญ่ของอำเภอด่านซ้าย ยังคงประกอบอาชีพเกษตรกรรม คือ การทำไร่ และทำนา พืชหลักที่ทำการเพาะปลูก คือ ข้าว ข้าวโพด ถั่วชนิดต่าง ๆ ฝ้าย และพืชผักต่าง ๆ นอกจากนี้ มีการเลี้ยงสัตว์บ้างเล็กน้อย เช่น วัว ควาย หมู ไก่

^{๒๘} สาร สาระทัศนานันท์. ตำนานพระธาตุศรีสองรักและประวัติเมืองด่านซ้าย. ๒๕๓๒, น. ๖๐-๖๔.

^{๒๙} สำนักงานศึกษาธิการอำเภอด่านซ้าย. รายงานการศึกษาส่วนภูมิภาค ภาคสถิติ (รศ.ภ.). ๒๕๔๑. น. ๖.

และข้อมูลจากการสำรวจภาคสนาม เมื่อเดือนกรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๔๒ ซึ่งพบว่าสุขาภิบาลด่านซ้าย ถูกยกฐานะเป็นเทศบาลตำบลด่านซ้าย.

^{๓๐} สำนักงานศึกษาธิการอำเภอด่านซ้าย. อ้างแล้ว.

^{๓๑} สาร สาระทัศนานันท์. อ้างแล้ว. น. ๖๔.

^{๓๒} ข้อมูลจากการสำรวจภาคสนาม เมื่อเดือนกรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๔๒.

เป็น ปลา มีการชลประทานแบบพื้นบ้าน คือ วิดน้ำจากลำน้ำหมันเข้าสู่พื้นที่เพาะปลูกที่ ตำบลด่านซ้าย ตำบลนาหอ ตำบลนาดี และตำบลปากหมัน โดยใช้ระหัดวิดน้ำซึ่งทำ จากไม้ไผ่ ทำให้สามารถปลูกข้าวและพืชผักได้ทุกฤดูกาล การค้าขายยังทำเพียงส่วน น้อย เฉพาะในเขตเทศบาลตำบลด่านซ้าย และมีการเดินทางไปมาเพื่อติดต่อค้าขาย กันบ้างที่ชายแดนไทย-ลาว ที่บ้านนาข่า ตำบลปากหมัน สถิติเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๔๑ แสดง ว่า รายได้เฉลี่ยของราษฎรในตำบลด่านซ้าย เพียงปีละ ๗,๐๓๕ บาทต่อคน ตำบลโป่งมี รายได้ ๗,๔๑๕ บาทต่อคน ตำบลปากหมันมีรายได้ ๘,๑๕๙ บาทต่อคน ตำบลอิปุม รายได้ ๕,๗๖๗ บาทต่อคน ตำบลโพนสูง รายได้ ๑๖,๐๐๓ บาทต่อคน ตำบลโคกงาม รายได้ ๑๔,๖๕๕ บาทต่อคน ตำบลนาดี รายได้ ๑๑,๕๙๓ บาทต่อคน ตำบลกกสะทอน รายได้ ๗,๓๕๕ บาทต่อคน ตำบลนาหอ รายได้ ๕,๖๔๓ บาทต่อคน และตำบลวังยาว รายได้ ๘,๒๖๖ บาทต่อปี ซึ่งแสดงว่า ราษฎรส่วนใหญ่มีรายได้ต่ำ ^{๓๓}

๔. การศึกษา และศาสนา ^{๓๔}

การศึกษาระดับประถมศึกษา มีโรงเรียนสังกัดสำนักงานคณะกรรมการ การประถมศึกษาแห่งชาติ ๖๕ แห่ง ระดับมัธยมศึกษา มีโรงเรียนสังกัดกรมสามัญ ศึกษา ๓ แห่ง โรงเรียนสังกัดกรมตำรวจ ๑ แห่ง โรงเรียนสังกัดกรมอาชีวศึกษา ๑ แห่ง มีการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียนโดยมีศูนย์บริการการศึกษานอกโรงเรียนอำเภอ ๑ แห่ง ห้องสมุดประชาชน ๒ แห่ง ที่อ่านหนังสือพิมพ์ประจำหมู่บ้าน ๖๕ แห่ง ศูนย์เยาวชน ๑๐ แห่ง

สถิติเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๔๑ แสดงว่าวัดทางพุทธศาสนามี ๗๒ แห่ง ไม่มี โบสถ์คริสต์ศาสนา และศาสนสถานของศาสนาอื่น และประชาชนที่นับถือพุทธศาสนา คิดเป็นร้อยละ ๑๐๐

๕. ประเพณีสำคัญของท้องถิ่น

ประชาชนในอำเภอด่านซ้ายส่วนใหญ่ ยังคงยึดมั่นในขนบธรรมเนียม ประเพณีดั้งเดิมอย่างเคร่งครัด สิ่งที่น่าชมเชยอย่างยิ่ง คือ การประพฤติตนตามฮีตสิบ

^{๓๓} สำนักงานพัฒนาการอำเภอด่านซ้าย. รายงานผลการสำรวจข้อมูล จปฐ. และผลการเทียบเกณฑ์ เป้าหมาย 2541. (ฐานข้อมูลคอมพิวเตอร์ของสำนักงาน), 2541.

^{๓๔} สำนักงานศึกษาธิการอำเภอด่านซ้าย. อ้างแล้ว. น. ๖-๘.

อำเภอภูเรือ

๑. ที่ตั้ง สภาพภูมิศาสตร์ และการปกครอง

อำเภอภูเรือ ในปัจจุบัน มีฐานะเป็นอำเภอหนึ่งของจังหวัดเลย ตั้งอยู่ห่างจากที่ว่าการอำเภอด่านซ้ายประมาณ ๓๓ กิโลเมตร และห่างจากที่ว่าการอำเภอเมืองเลย ประมาณ ๕๐ กิโลเมตร พื้นที่ทิศเหนือติดต่อกับสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว และอำเภอท่าลี่ จังหวัดเลย ทิศใต้ติดต่อกับกิ่งอำเภอภูหลวง จังหวัดเลย และอำเภอหล่มเก่า จังหวัดเพชรบูรณ์ ทิศตะวันออก ติดต่อกับอำเภอเมืองเลย และอำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย ทิศตะวันตก ติดต่อกับอำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย อำเภอภูเรือแต่เดิมนั้น เคยอยู่ในพื้นที่ปกครองของ ๓ อำเภอ คือ อำเภอเมืองเลย อำเภอด่านซ้าย และอำเภอท่าลี่ โดยกระทรวงมหาดไทยได้แยกตำบลท่าศาลา ออกจากอำเภอเมืองเลย แยกตำบลหนองบัว ตำบลร่องจิก และตำบลปลาบ่า ออกจากอำเภอด่านซ้าย เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๑๑ รวมเข้าเป็นเขตปกครองเดียวกัน คือ กิ่งอำเภอภูเรือ ขึ้นอยู่กับเขตการปกครองของอำเภอด่านซ้าย ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๕๑๗ จึงยกฐานะเป็นอำเภอ และในปี พ.ศ. ๒๕๑๘ ได้แยกตำบลลาดค่าง จากอำเภอท่าลี่มาอยู่ในเขตการปกครองของอำเภอภูเรือ ในปัจจุบันมีพื้นที่ประมาณ ๘๘๐ ตารางกิโลเมตร หรือ ๕๕๐,๐๐๐ ไร่ ลักษณะภูมิประเทศโดยทั่วไป มีภูเขาสลับซับซ้อน คิดเป็นร้อยละ ๘๐ ของพื้นที่ทั้งหมด ที่ว่าการอำเภออยู่สูงจากระดับน้ำทะเล ประมาณ ๗๐๐ เมตร มีอุทยานแห่งชาติหลายแห่ง ได้แก่ อุทยานแห่งชาติภูเรือ อุทยานแห่งชาติภูกระดึง และอุทยานแห่งชาติภูผาลาด และมีเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าภูหลวง นอกจากนี้ มีน้ำตกที่สำคัญ เช่น น้ำตกปลาบ่า น้ำตกสองคอน แก่งแก้งว้าง แก่งसानสวรรค์ น้ำตกห้วยไผ่ เป็นต้น ^{๓๗} เทือกเขาภูเรือซึ่งกินอาณาเขตครอบคลุมอำเภอภูเรือและอำเภอท่าลี่ มียอดภูเรือเป็นจุดสูงสุดของพื้นที่ สูงประมาณ ๑,๓๖๕ เมตร จากระดับน้ำทะเล ในอดีตเคยอุดมสมบูรณ์ด้วยป่าหลากชนิด เช่น ป่าเต็งรัง ป่าดิบ ป่าเบญจพรรณ และมีสัตว์ป่าชุกชุม เช่น หมู กวาง เก้ง หมูป่า หมาใน ลิง ฯลฯ และในฤดูหนาวจะมีนกอพยพมาจากประเทศจีนเป็นจำนวนมาก

^{๓๗} ศูนย์บริการการศึกษาออกโรงเรียนอำเภอภูเรือ. แผนปฏิบัติงานศูนย์บริการการศึกษาออกโรงเรียนอำเภอภูเรือ จังหวัดเลย ปีงบประมาณ ๒๕๔๑. ๒๕๔๑, น. ๑-๑๑.

บริเวณยอดเขามีสวนเขา สวนหินธรรมชาติ ทุ่งหญ้า และดงกุหลาบป่า ดาวเรืองภู มอส เฟิน กล้วยไม้ป่าหลายชนิด แต่ปัจจุบันลดความอุดมสมบูรณ์ลงไปมาก เพราะมีถนนขึ้นถึงยอดภูเรือ ทำให้พื้นที่ป่าถูกบุกรุกมากขึ้น^{๓๘} ลักษณะอากาศในเขตพื้นที่อำเภอภูเรือ ในฤดูหนาวเคยมีอุณหภูมิต่ำกว่าศูนย์องศาเซลเซียส ถึงกับมีน้ำค้างแข็ง ซึ่งชาวบ้านเรียกว่า “แม่คะนิง” แต่ปัจจุบันไม่ค่อยปรากฏ เพราะอากาศอบอุ่นขึ้น เนื่องจากการตัดไม้ทำลายป่าเพื่อปลูกพืชและทำที่พักสำหรับนักท่องเที่ยว

การปกครองในปัจจุบัน แบ่งการปกครองส่วนภูมิภาคเป็น ๖ ตำบล ๔๖ หมู่บ้าน และมีการจัดการปกครองส่วนท้องถิ่น เป็นเทศบาลตำบล ๑ แห่ง และองค์การบริหารส่วนตำบล ๒ แห่ง^{๓๙}

๒. โครงสร้างประชากรและภาษาถิ่น

จำนวนประชากรทั้งหมด เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๔๑ รวมทั้งสิ้น ๑๘,๖๐๔ คน เป็นเพศชาย ๙,๖๑๔ คน หญิง ๘,๙๙๐ คน และมีจำนวนครัวเรือนทั้งสิ้น ๔,๒๐๓ ครัวเรือน^{๔๐} หรือเฉลี่ยประมาณครัวเรือนละ ๔-๕ คน ชาวบ้านส่วนใหญ่ใช้ “ภาษาด่านซ้าย” และเป็นคนพื้นเมืองเดิมประมาณร้อยละ ๙๕^{๔๑}

๓. การประกอบอาชีพ

ราษฎรในอำเภอภูเรือ ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม สถิติเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๓๓ แสดงว่า มีพื้นที่ถือครองทำการเกษตรประมาณ ๑๑๑,๒๙๔ ไร่ ซึ่งเป็นพื้นที่ถือครองเพื่อการปลูกข้าว ๓๙,๑๖๖ ไร่^{๔๒} แต่ข้อมูลที่ได้จากการสำรวจภาคสนามของผู้วิจัย เมื่อเดือนกรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๔๒ พบว่า มีการขยายเขตพื้นที่ทำการเกษตรออกไปอย่างรวดเร็ว โดยมีชาวกรุงเทพฯ และชาวเมืองอื่นที่ใกล้เคียง เข้ามาจับจองพื้นที่เชิงเขา หรือซื้อที่ดินต่อจากชาวบ้าน เพื่อทำไร่ ทำสวน โดยเน้นพืชผลไม้เมืองหนาว เช่น เห็ดหอม องุ่น กระทกรก ลำไย และไม้ดอกเมืองหนาว เพื่อการขายทั้งในและนอก

^{๓๘} กุศล เขียมอรุณ. “สถานที่ท่องเที่ยวทางธรรมชาติ” ใน เลข. ๒๕๓๙. น. ๒๑๙.

^{๓๙} ศูนย์บริการการศึกษาโรงเรียนอำเภอภูเรือ. อ้างแล้ว.

^{๔๐} อ้างแล้ว.

^{๔๑} สัมภาษณ์หัวหน้าการประถมศึกษาอำเภอด่านซ้าย.

^{๔๒} สำนักงานสถิติแห่งชาติ. แผนที่แสดงเขตอำเภอ ตำบล เทศบาล และข้อมูลพื้นฐานของจังหวัด.

ประเทศ ราษฎรที่ขายที่ดินแล้ว มักจะถูกจ้างเป็นลูกจ้างเพื่อดูแลการเพาะปลูกให้กับผู้ซื้อ มากกว่าจะทิ้งถิ่นไปทำมาหากินในเมืองใหญ่ ฐานะความเป็นอยู่ของชาวบ้านที่อำเภอภูเรือจึงอยู่ในระดับปานกลาง โดยอาศัยการเกษตร และระบบเศรษฐกิจแบบพอเพียง นอกจากนี้ หลังจากมีการส่งเสริมการท่องเที่ยว อำเภอภูเรือก็กลายเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญอีกแห่งหนึ่ง ทำให้ชาวบ้านมีรายได้จากการขายสินค้าพื้นเมืองประเภทของที่ระลึก เช่น ผลไม้เต่าแห้ง และข้าวโพดพันธุ์พื้นเมือง ชื่อ "ข้าวโพดตักหงาย" ซึ่งปลูกได้เกือบตลอดปี ^{๔๓}

๔. การศึกษา และศาสนา

การศึกษาระดับประถมศึกษา มีโรงเรียนสังกัดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ ๒๙ แห่ง ระดับมัธยมศึกษา มีโรงเรียนสังกัดกรมสามัญศึกษา ๒ แห่ง มีการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียนโดยมีศูนย์บริการการศึกษานอกโรงเรียนอำเภอ ๑ แห่ง ห้องสมุดประชาชน ๑ แห่ง ที่อ่านหนังสือพิมพ์ประจำหมู่บ้าน ๓๗ แห่ง ศูนย์การเรียนรู้ชุมชน ๗ ศูนย์ และมีจุดติดตั้งดาวเทียมไทยคมใน ๖ ตำบลรวม ๑๖ จุด สถิติเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๓๕ แสดงว่า มีวัดทางพุทธศาสนา ๓๘ แห่ง สำนักสงฆ์ ๓๕ แห่ง ไม่มีโบสถ์คริสต์ศาสนา และศาสนสถานของศาสนาอื่น ^{๔๔} และประชาชนที่นับถือพุทธศาสนา คิดเป็นร้อยละ ๑๐๐ ^{๔๕}

๕. ประเพณีสำคัญของท้องถิ่น

ประชาชนในอำเภอภูเรือส่วนใหญ่ ยังคงยึดมั่นในประเพณีดั้งเดิมอย่างเคร่งครัดคล้ายกับชาวพื้นเมืองที่อำเภอด่านซ้าย และจะไปร่วมพิธีกรรมเกี่ยวกับพระธาตุศรีสองรัก เมื่อมีโอกาส นอกจากนั้น บางหมู่บ้านยังมีพิธีเซ่นไหว้ประจำปี ซึ่งนำโดยเจ้ากวน คล้ายกับที่อำเภอด่านซ้าย แต่เจ้ากวนที่อำเภอภูเรือจะคาดผ้าสีแดงที่ศีรษะต่างจากที่ด่านซ้าย ซึ่งห้ามใช้สีแดงโดยเด็ดขาด สิ่งที่คล้ายกันอีกอย่างหนึ่ง คือ การเล่นผีตาโขน ในวันแห่พระเวส แต่ไม่ปรุงแต่งด้วยสีสันทันเพื่อการท่องเที่ยวเหมือนกับที่

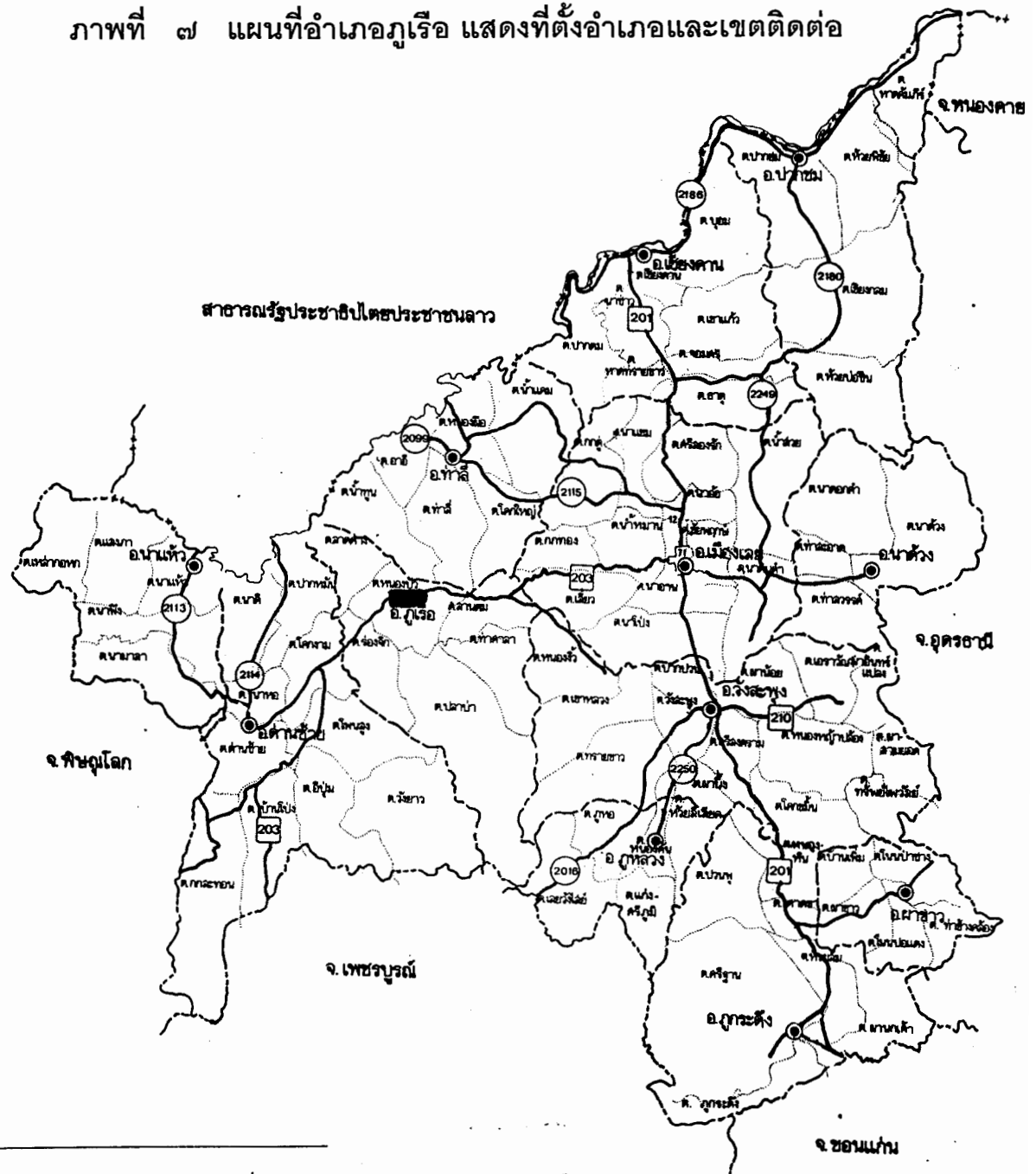
^{๔๓} เป็นข้าวโพดพันธุ์พื้นเมืองของอำเภอภูเรือ ผักขนาดเล็ก สีเหลืองอ่อนปนกับสีเทา เนื้อเหนียวนิ่ม รสชาติอร่อยมาก และถูกตั้งชื่อว่า "ตักหงาย" แปลว่า "หงายท้อง" เพราะรับประทานจนอิ่มแน่น ต้องนอนหงายท้องรอให้ย่อย.

^{๔๔} สำนักงานสถิติแห่งชาติ. สมุดรายนงานสถิติจังหวัด เลย. ๒๕๓๖. น. ๔๙.

^{๔๕} สัมภาษณ์หัวหน้าการประถมศึกษาอำเภอภูเรือ.

อำเภอด่านซ้าย และบางหมู่บ้านก็เลิกเล่นผีตาโขนไปแล้ว นอกจากนี้ ยังคงมีการเล่นผี
 ฟ้าเพื่อเชิญผี ลงมารักษาโรคภัยไข้เจ็บ สำหรับผู้คนที่ยังเชื่อถือบางคน ส่วนการ
 ประกอบพิธีการในวันสำคัญทางพุทธศาสนา และวันทำบุญตามประเพณี ๑๒ เดือน ก็
 ยังคงแข็งแกร่งอยู่มากในกลุ่มชาวพื้นเมืองหลายหมู่บ้านที่อำเภอภูเรือ โดยเฉพาะใน
 ตำบลที่อยู่ใกล้กับชายแดนลาว และใกล้อำเภอด่านซ้าย เช่น ชาวบ้านในตำบลลาด
 ค่าง ตำบลร่องจิก และตำบลหนองบัว ^{๔๖}

ภาพที่ ๗ แผนที่อำเภอภูเรือ แสดงที่ตั้งอำเภอและเขตติดต่อ

^{๔๖} สัมภาษณ์ชาวบ้านสูงอายุที่บ้านภูเรือ ตำบลหนองบัว อำเภอภูเรือ.

ปัญหาสังคมในปัจจุบัน

ผลจากการสำรวจข้อมูลภาคสนาม

การวิเคราะห์ข้อมูลเกี่ยวกับปัญหาสังคมปัจจุบัน ของอำเภอชายขอบประเทศไทย บนเทือกเขาเพชรบูรณ์ จะอาศัยข้อมูลภาคสนามที่ผู้วิจัยได้เดินทางไปสำรวจด้วยตนเองทุกอำเภอที่เป็นกรณีตัวอย่าง และจากการสัมภาษณ์ชาวบ้านสูงอายุในอำเภอเหล่านี้ รวมทั้งข้อมูลจากสถิติที่ทางราชการได้ทำการสำรวจไว้บ้างแล้ว สรุปได้ดังนี้

๑. ด้านทรัพยากรธรรมชาติ

จากการสำรวจข้อมูลภาคสนามในการวิจัยครั้งนี้ ได้พบว่า ป่าไม้ซึ่งเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญที่สุดในสมัยอดีต ได้ถูกทำลายลงมากที่สุดในพื้นที่อำเภอนครไทย และอำเภอหล่มสัก ซึ่งอยู่ใกล้เมืองหลวงของประเทศไทยมากกว่าอำเภออื่น ๆ พื้นที่ป่าในอำเภอหล่มเก่า ชาติตระการ ด้านซ้าย และภูเรือ ก็ถูกบุกรุกอย่างรวดเร็วด้วยเช่นเดียวกัน โดยเฉพาะแถบที่อยู่ใกล้เมืองใหญ่ เช่น ในอำเภอนครไทย คือ ตำบลบ้านแยง ตำบลหนองกระทาว และตำบลนครไทย ในอำเภอหล่มสักเกือบทุกตำบล ในอำเภอหล่มเก่า คือ ตำบลนาแซง ตำบลหล่มเก่า และตำบลวังบาล ส่วนในอำเภอชาติตระการ คือ ตำบลสวนเมี่ยง และตำบลชาติตระการ ในอำเภอภูเรือ คือ ตำบลหนองบัว และตำบลสานตม ในอำเภอด้านซ้าย คือ ตำบลบ้านโป่ง และตำบลนาหอ

สถิติเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๓๘ เกี่ยวกับคดีผิดพระราชบัญญัติป่าไม้ ของจังหวัดเพชรบูรณ์ แสดงว่า มีการกระทำผิดที่สามารถจับผู้ต้องหาได้ระหว่างเดือนมกราคม ถึงพฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๓๘ จำนวน ๒๒๒ ราย ซึ่งทำการลักลอบตัดไม้ประเภทต่าง ๆ ทั้งไม้สัก ไม้ยาง และไม้กระยาเลย รวมทั้งสิ้นเกือบ ๕๐๐ ลูกบาศก์เมตร ลักลอบเผาถ่านซึ่งจับเป็นของกลางได้ ๒๐๐ กิโลกรัม แฝงถางป่าเพื่อเป็นที่ทำกินโดยไม่ได้รับอนุญาต ๑๗๓ ไร่ โดยใช้พาหนะ คือ รถแทรกเตอร์ ๘ คัน รถยนต์ ๓๐ คัน รถจักรยานยนต์ ๗ คัน รถสองล้อ ๑๘ คัน เครื่องยนต์ ๕ เครื่อง และเลื่อยยนต์ ๓๗ เครื่อง ในการกระทำความ

ผิดเหล่านี้ ^{๕๗} ส่วนพื้นที่ป่าของจังหวัดพิษณุโลก ซึ่งส่วนใหญ่อยู่ในพื้นที่อำเภอนครไทย และอำเภอชาติตระการ มีการสูญเสียเฉลี่ยปีละ ๖๗,๐๐๐ ไร่ ^{๕๘}

พื้นที่ในจังหวัดเลย หลายอำเภอ มีแร่ธาตุที่มีค่า เช่น แร่แบไรต์ พบในพื้นที่อำเภอเมืองเลย เชียงคาน ปากชม ท่าลี่ แร่หินปูนพบในพื้นที่อำเภอเชียงคาน และผาขาว แร่เหล็กพบในพื้นที่อำเภอเมืองเลย และวังสะพุง แร่ทองคำพบในพื้นที่อำเภอเมืองเลย วังสะพุง เชียงคาน และปากชม แร่หินประดับชนิดหินแกรนิตพบในพื้นที่อำเภอเมืองเลย เชียงคาน และท่าลี่ เป็นต้น นอกจากนี้ เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าภูหลวง ซึ่งครอบคลุมพื้นที่อำเภอภูหลวง วังสะพุง ภูเรือ และด่านซ้าย ก็เป็นแหล่งสำคัญสำหรับการอนุรักษ์พันธุ์สัตว์ป่า ซึ่งนับวันจะร่อยหรอลงไปเพราะการทำลายของมนุษย์จากแหล่งที่เจริญกว่า แต่ถึงแม้ทรัพยากรสินในดินและผืนป่าของจังหวัดเลยจะมีมากมายเพียงใด ผู้คนที่เข้าไปหาผลประโยชน์จากแหล่งทรัพยากรเหล่านี้ คือคนต่างถิ่น ในขณะที่ชาวพื้นเมืองของจังหวัดเลย เช่น ที่อำเภอด่านซ้าย และภูเรือ ยังยึดอาชีพเกษตรกรรมในรูปแบบดั้งเดิมเป็นส่วนใหญ่ ^{๕๙}

๒. ด้านระบบความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล

ระบบความสัมพันธ์แบบเครือญาติ และความเคารพสิ่งเหนือธรรมชาติ เสมือนบรรพบุรุษผู้เป็นต้นตระกูล และประเพณีดั้งเดิมซึ่งเป็นสื่อกลางสร้างสรรค์และธำรงไว้ซึ่งความรักใคร่กลมเกลียวกันภายในกลุ่มชาวพื้นเมืองเชื้อสายไทย-ลาว แถบเทือกเขาเพชรบูรณ์ กำลังทรุดโทรมลงทุกขณะ โดยเฉพาะในพื้นที่ที่มีการไหลบ่าของวัฒนธรรมเมืองเข้าไปง่ายกว่า เช่น ในเขตเทศบาลตำบลนครไทย กลายเป็นแหล่งการค้าของผู้คนที่โยกย้ายเข้าไปจากภายนอก ที่ดินในบริเวณเมืองเก่าถูกขายให้กับพ่อค้านายทุนไปกว่าครึ่ง เพราะเจ้าของเดิมต้องการเงินตราเพื่อส่งลูกหลานเล่าเรียนต่อในเมืองใหญ่ซึ่งมีการศึกษาดีกว่า ชาวบ้านรอบนอกเมืองก็ทะยอยสูญเสียที่ไร่นาของตนเองไปในทำนองเดียวกัน และค่อย ๆ เปลี่ยนอาชีพจากเกษตรกรเจ้าของที่นา เป็นเจ้า

^{๕๗} สำนักงานจังหวัดเพชรบูรณ์. บรรยายสรุปจังหวัดเพชรบูรณ์. ๒๕๓๙. น. ๒๒-๒๓.

^{๕๘} ชมรมศึกษาเพื่อพัฒนาอีสานอินโดจีน. ๒๐๒๐ พิษณุโลก วิทยาลัยศาสตร์และยุทธศาสตร์การพัฒนาอีสานอินโดจีน. น. ๑๓๔.

^{๕๙} กุศล เอี่ยมอรุณ. อ่างแล้ว. น. ๒๘๗-๒๘๘, ๒๙๙.

ของไร่เลื่อนลอยบ้าง เป็นลูกจ้างทำนา ทำไร่ ลูกจ้างในร้านค้าของชาวจีนในตลาดบ้าง หรือเป็นลูกจ้างในโรงงานขนาดเล็กที่ค่อย ๆ เกิดขึ้นมาทีละเล็กละน้อย นอกจากนั้น ยังผสมผสานกับคนต่างถิ่นด้วยการแต่งงานมากขึ้น ตัวอย่างที่เป็นรูปธรรม คือ ครอบครัวของนางอรุณ ศรีคุ้ม อายุ ๗๕ ปี สามีเป็นชาวพื้นเมืองนครไทยเคยรับราชการเป็นปลัดอำเภอ มีบุตร ๗ คน ปัจจุบันบุตรเพียง ๒ คนเท่านั้น ที่รับราชการอยู่ในอำเภอนครไทย ส่วนอีก ๓ คน รับราชการอยู่ในอำเภอเมืองพิษณุโลก อีก ๑ คน ย้ายไปรับราชการที่อำเภอเมืองนครพนม ที่เหลืออีก ๑ คน รับราชการอยู่ที่อำเภอเมืองสระบุรี ครอบครัวนี้ไม่มีเขยหรือสะใภ้ซึ่งเป็นคนพื้นถิ่นของอำเภอนครไทยเลย อีกครอบครัวหนึ่ง คือ ครอบครัวนางอุไศร ทองคำพงษ์ ซึ่งสามีเป็นชาวพื้นเมืองนครไทย เคยรับราชการจนตำแหน่งสุดท้ายคือศึกษาธิการอำเภอ มีบุตร ๗ คน ปัจจุบันนี้ บุตร ๔ คน รับราชการในพื้นที่อำเภอนครไทย อีก ๒ คน รับราชการในพื้นที่อำเภอเมืองพิษณุโลก และอีก ๑ คน รับราชการอยู่ต่างจังหวัด เป็นครอบครัวที่มีสะใภ้เป็นชาวพื้นเมืองนครไทยเพียง ๑ คน ส่วนเขยและสะใภ้คนอื่นนอกจากนั้นเป็นคนจากต่างถิ่น โดยมีสะใภ้ชาวกรุงเทพฯ ด้วย ๒ คน^{๕๐} ตัวอย่างที่ยกมานี้แม้จะเป็นเพียง ๒ ครอบครัวก็ตาม แต่ก็ เป็นสภาพครอบครัวคนพื้นเมืองนครไทยที่ปรากฏให้เห็นทั่วไป โดยเฉพาะในกลุ่มที่เคยตั้งบ้านเรือนอยู่ภายในเขตเมืองเก่า การเปลี่ยนแปลงจากระบบครอบครัวขยายกลายเป็นครอบครัวเดี่ยว และการผสมผสานทางวัฒนธรรมจากภายนอกมากขึ้น ทำให้ความเป็นเครือญาติอ่อนแอลงอย่างเห็นได้ชัด ประเพณีการช่วยเหลือกันด้วยแรงงาน ในพิธีกรรมสำคัญ ๆ เช่น งานบวชนาค งานศพ งานแต่งงาน เปลี่ยนเป็นการช่วยเหลือด้วยเงินตราเพื่อนำไปซื้อหรือจ้าง ความห่วงใยรักใคร่กันจากน้ำใสใจจริง กลายเป็นความจำใจทำตามมารยาทสังคม พิธีกรรมสำคัญของกลุ่มบ้าน เช่น พิธีปักธง พิธีแห่นาค กลายเป็นเครื่องมือรณรงค์เพื่อการท่องเที่ยว และถูกมองจากลูกหลานว่าเป็นเพียงงานบันเทิงอย่างหนึ่ง^{๕๑} สภาพความอ่อนแอของระบบเครือญาติ ปรากฏให้เห็นชัดเจนเช่นเดียวกัน เมื่อผู้วิจัยไปสำรวจภาคสนามที่วัดโพธิ์เย็น หมู่บ้านธารทิพย์ ตำบลบึงน้ำเต้า อำเภอหล่มสัก ในวันที่

^{๕๐} สัมภาษณ์นางอรุณ ศรีคุ้ม และนางอุไศร ทองคำพงษ์ ที่ตำบลนครไทย อำเภอนครไทย.

^{๕๑} สัมภาษณ์อย่างไม่เป็นทางการ กลุ่มตัวอย่างจำนวน ๕ คน ซึ่งสุ่มแบบบังเอิญ จากนักเรียนโรงเรียนนครไทย ที่เข้าร่วมงานปักธงชัย เมื่อวันที่พฤหัสบดีเดือนสิบสอง พ.ศ. ๒๕๔๒ และจากการสังเกตบรรยากาศของงาน.

อาสาพหุวิชา ซึ่งพบว่าผู้คนที่ไปประกอบพิธีทางศาสนาในวันนั้น ล้วนเป็นผู้สูงอายุและ หลานรุ่นเล็ก ๆ เกือบทั้งสิ้น มีลูกหลานที่อยู่ในวัยหนุ่มสาวเพียงไม่กี่คน^{๕๒} ความอ่อนแอ ของระบบเครือญาติเป็นสิ่งบั่นทอนกำลังใจของผู้อาวุโสในชุมชน บางคนจึงพยายามจัด ทำทำเนียบเครือญาติของตนเองไว้ให้ลูกหลานรู้จักกัน อาทิ นายสงเคราะห์ กาญจนะ โกมล กรรมการคนหนึ่งในสมาคมข้าราชการบำนาญของอำเภอด่านซ้าย ซึ่งเรียบเรียง ประวัติของบรรพบุรุษและเครือญาติโดยละเอียด ในหนังสือที่ระลึกงานทำบุญ ๑๐๐ วัน ของมารดา ชื่อ คุณแม่คำหยาด กาญจนะโกมล เมื่อวันที่ ๑๓ พ.ศ. ๒๕๒๗

๓. ด้านความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจ

ชาวพื้นเมืองเชื้อสายไทย-ลาว ในอำเภอซึ่งตั้งอยู่ใกล้ชายแดนของประเทศ สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว กำลังละทิ้งวิถีชีวิตแบบดั้งเดิม ซึ่งพอใจกับ ความเป็นอยู่แบบเรียบง่าย กินพอดีอยู่พอดี เป็นการใช้ชีวิตแบบฟุ้งเฟ้อฟุ่มเฟือย ความ เข้มข้นของวิถีชีวิตแบบสังคมเมืองสมัยใหม่ มีระดับสูงมากในอำเภอนครไทย และ อำเภอหล่มสัก เช่น สถานเริงรมย์สำหรับคนกลางคืน ประเภท "คาราโอเกะ" ห้องอาหาร หรือร้านอาหารแบบมีนักร้องและดนตรีสมัยใหม่ประกอบ โรงแรมประเภทโมเต็ลสำหรับ พักค้างหาความสุขชั่วคราว ร้านค้าประเภทมินิมาร์ท ร้านวิดีโอเกม เป็นต้น^{๕๓}

อย่างไรก็ตาม ในอำเภอที่อยู่ใกล้ชายแดนมากกว่า เช่น อำเภอด่านซ้าย ภู เรือ ชาติตระการ หล่มเก่า ยังไม่มีสิ่งยั่วยวนมากเท่าใดนัก โดยเฉพาะที่อำเภอด่านซ้าย และภูเรือ ผู้คนทั้งรุ่นเก่าและรุ่นใหม่ส่วนใหญ่ยังคงยึดมั่นในประเพณีดั้งเดิม และมีการ ประปนทางวัฒนธรรมจากฝ่ายไทยทางภาคกลางค่อนข้างน้อย ยังมีการรักษาโรคจาก สมุนไพรโดยหมอยาซึ่งได้รับอนุญาตจากกระทรวงสาธารณสุข และยังมีการปลูกพืชผัก สมุนไพรที่จำเป็นในสวนหลังบ้าน เกือบทุกครัวเรือน^{๕๔} เมื่อเปรียบเทียบกันระหว่างชาว

^{๕๒} การสำรวจภาคสนามที่บ้านธารทิพย์ ตำบลบุงน้ำเต้า อำเภอหล่มสัก เมื่อวันที่ ๒๗ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๔๒.

^{๕๓} เมื่อไม่นานมานี้ มีคดีฆาตกรรมร้ายแรงเกิดขึ้นที่ปั้มน้ำมันในตำบลหนองกระท้าว อำเภอนครไทย ผู้เสียชีวิต เป็นหญิงสาวซึ่งต่อสู้ดิ้นรนสร้างฐานะด้วยตนเอง เคยเปิดกิจการร้านอาหาร แต่ต้องปิดกิจการเพราะขาดทุน ต่อ มากลับมีฐานะดีขึ้นอีกอย่างรวดเร็ว จึงเชื่อกันว่าเธอผู้นี้ถูกฆาตกรรมเพราะการหักหลังกันในวงการค้ายาบ้า.

^{๕๔} ผู้วิจัยได้พักค้างคืนในครอบครัวชาวบ้านที่บ้านหัวนาบุง ตำบลด่านซ้าย และได้สังเกตวิถีชีวิตที่เรียบง่ายของ ชาวบ้านในหมู่บ้านนั้นเป็นเวลา ๒ วัน เมื่อต้นเดือนกรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๔๒ ส่วนที่อำเภอภูเรือ ได้เดินทางไป สืบหาสภาพความเป็นอยู่และสัมภาษณ์ชาวบ้านที่บ้านหนองบัว ตำบลภูเรือ ๒ ครั้ง ครั้งละ ๑ วัน หลังจากทำ

บ้านในอำเภอทั้งหลายซึ่งเป็นกรณีตัวอย่างครั้งนี้ กล่าวได้ว่า ชาวบ้านในอำเภอนครไทย มีปัญหามากที่สุด ด้านความพึงพอใจและสับสนทางวัฒนธรรม เพราะมีปัญหารุนแรงทั้งเรื่องหนี้สินของเกษตรกร การค้ายาเสพติด โรคเอดส์ การหลอกหลวงเพื่อนำไปขายแรงงานในต่างประเทศ การขี้โกง การปล้นฆ่าและลักเล็กขโมยน้อย ^{๕๕}

๔. ด้านการถ่ายทอดและอนุรักษ์วัฒนธรรมท้องถิ่น

การศึกษาในระบบโรงเรียน ซึ่งเน้นหลักสูตรระดับชาติ โดยใช้ภาษาไทยภาคกลาง และประเพณีวัฒนธรรมของเมืองหลวงซึ่งได้รับอิทธิพลตะวันตกอย่างเข้มข้น เป็นสาเหตุสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้วัฒนธรรมท้องถิ่นอ่อนแอ และกำลังจะสูญสลายไปจนกลายเป็นเพียงประวัติศาสตร์ที่เลือนลาง ไม่สามารถเป็นเครื่องมือหลอมรวมความเป็นชุมชนให้มั่นคงเข้มแข็งอยู่ได้เช่นเดิม ตัวอย่างเช่น ภาษาถิ่น ซึ่งนอกจากจะผิดเพี้ยนไปมากขึ้นเรื่อย ๆ ยังกลายเป็นสิ่งล้าสมัยที่คนรุ่นใหม่ไม่ต้องการนำมาใช้ โดยเฉพาะในเขตเมืองของอำเภอที่เปิดสู่วัฒนธรรมภาคกลางมากกว่า เช่น อำเภอนครไทย และหล่มสัก ซึ่งต่างจากการใช้ภาษาถิ่นของชาวบ้านที่อำเภอด่านซ้าย ภูเรือ หล่มเก่า ที่ยังเข้มข้นมากกว่า ทั้งในเขตชั้นในและชั้นนอกของอำเภอ ^{๕๖} การที่คนรุ่นใหม่เลิกใช้ภาษาถิ่นย่อมจะทำให้การสื่อความหมายกับผู้อาวุโสของชุมชน มีความเป็น “คนนอก” มากกว่าความเป็นลูกหลาน และยอมทำให้คนรุ่นใหม่ไม่เข้าใจชัดเจนถึงวิถีคิดแบบดั้งเดิมของผู้อาวุโส

การเปิดชุมชนในหุบเขาชายขอบประเทศไทยในจังหวัดพิษณุโลก เพชรบูรณ์ และเลย ออกไปสู่ความเจริญแบบตะวันตก โดยไม่มีการทดแทนด้วยวัฒนธรรมศึกษาที่เหมาะสม ทำให้ภูมิทัศน์ทางด้านจริยธรรมของชาวบ้านอ่อนแอลง กรอบประเพณี หรือ

ความเข้าใจกับวิถีชีวิตของชาวบ้านอำเภอด่านซ้ายก่อนแล้ว และพบว่ากลุ่มชาวพื้นเมืองเดิมมีวิถีชีวิตคล้ายคลึงกับชาวบ้านที่อำเภอด่านซ้ายมาก การสัญจรไปมาไม่บ่อยนัก และไม่ค่อยมีการทำผิดคดีร้ายแรง.

^{๕๕} สัมภาษณ์อาจารย์ใหญ่โรงเรียนบ้านแก่งทุ่ง ตำบลบ่อโพธิ์ อำเภอนครไทย ซึ่งเคยเป็นผู้บริหารโรงเรียนประถมศึกษาที่อำเภอชาติตระการหลายปี และคุ้นเคยกับผู้บริหารโรงเรียน เจ้าหน้าที่ฝ่ายปกครอง และเจ้าหน้าที่ตำรวจหลายคน ในอำเภอด่านซ้าย ภูเรือ นาแห้ว เชียงคาน หล่มสัก หล่มเก่า.

^{๕๖} จากการสังเกตการใช้ภาษา ของเด็กในสองครอบครัว คนแรกอยู่ที่บ้านเหนือ ตำบลนครไทย อำเภอนครไทย มีย่า พ่อและแม่ เป็นชาวพื้นเมืองซึ่งสื่อสารกันด้วยภาษาถิ่น ลูกสาวอายุ ๖ ขวบ เรียนโรงเรียนประถมศึกษา กลับไม่ยอมใช้ภาษาถิ่น อีกคนหนึ่งมีตายายและแม่เป็นชาวพื้นเมืองด่านซ้าย พ่อเป็นคนจากภาคกลาง ลูกชายอายุ ๖ ขวบ เรียนในโรงเรียนประถมศึกษา ยังคงใช้ภาษาถิ่นกับพ่อแม่ และเพื่อนบ้าน.

อีตลิสบสอง คลองลิสบสี่ กลายเป็นเพียงประวัติศาสตร์ที่คนรุ่นใหม่ไม่ค่อยจะรู้จัก โดยเฉพาะผู้คนที่ถูกระบบการศึกษาแผนใหม่ดึงออกจากท้องถิ่น ประเพณีบางอย่างที่ภาค วิทยาลัยพยายามจะฟื้นฟู ปรุงแต่ง และชี้้นำ ก็มีเป้าหมายเพียงเพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยวให้มา เงินตราเข้ามาสู่ท้องถิ่น ผู้เฒ่าผู้แก่ที่เรียนน้อยเพียงแค่อ่านออกเขียนได้ มักจะยังผูกพัน กับความสัมพันธ์แบบเครือญาติ ยังปฏิบัติพิธีกรรมเช่นไหว้พ่อปู่แม่ย่า ยังเชื่อมั่นในการ ปฏิบัติตามทำนองคลองธรรมแบบโบราณ ยังผูกพันกับพระพุทธศาสนาแบบพื้นบ้าน อย่างแน่นแฟ้น จารีตประเพณีที่ผู้เฒ่าผู้แก่เหล่านี้มองว่าเป็นสิ่งสำคัญในชีวิต อาจจะถูก สอดแทรกไว้ในหลักสูตรของโรงเรียนในฐานะเป็นวิชา ชื่อ “ท้องถิ่นของเรา” แต่ก็เน้นการ สอนภาคทฤษฎีและการสอบวัดความรู้ และการแปลความอย่างรวบรัด เนื้อหาและคุณค่า ของวัฒนธรรมดั้งเดิมในท้องถิ่นมิได้ถูกนำมาเป็นประเด็นสำหรับการเรียนรู้เกี่ยวกับ ตนเอง ของนักเรียนในโรงเรียนทุกระดับ การจัดกิจกรรมอนุรักษ์วัฒนธรรมของท้องถิ่น เน้นการส่งเสริมการท่องเที่ยวมากเกินไป ไม่ได้เปิดโอกาสให้นักเรียนได้ศึกษาจาก การมีส่วนร่วมวางแผน ร่วมออกแบบกิจกรรม และร่วมติดตามประเมินผลการดำเนินงาน เป็นแต่เพียงผู้ปฏิบัติตามนโยบายของฝ่ายราชการและผู้บริหารโรงเรียนเท่านั้น ^{๕๗} สถานการณ์ทำนองเดียวกันนี้ เกิดขึ้นในทุกอำเภอที่ผู้วิจัยได้เข้าไปศึกษา แต่ในอำเภอด่านซ้าย และอำเภอภูเรือ ซึ่งอยู่ในจังหวัดเลย ดูเหมือนจะมีความพยายามที่จะผสมผสานวัฒนธรรมดั้งเดิมเข้ากับการศึกษาในระบบโรงเรียนมากกว่าที่อำเภอ นครไทย เห็นได้จากกิจกรรมการวาดภาพในสมุดภาพของนักเรียน ที่โรงเรียนชุมชนบ้านภูเรือ และการวาดภาพประกวดที่อำเภอด่านซ้าย ซึ่งนักเรียนมักจะแสดงออกด้วยภาพของ ประเพณีพื้นบ้านเป็นส่วนใหญ่ ^{๕๘}

^{๕๗} ดูรายละเอียดใน Chantana Chanbanchong, "Provision of Learning in a Globalized Rural Community : A Survey of a Secondary School in Nakomthai Valley, Thailand" เสนอต่อที่ประชุมวิชาการของยูเนสโก เรื่อง Secondary Education and Youth at the Crossroads เมื่อวันที่ ๑๐-๑๓ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๔๑ ที่ โรงแรมดิเอมรัล ควีนส์ปาร์ค กรุงเทพมหานคร.

^{๕๘} ดูรูปวาดของนักเรียนที่บ้านนาหอ ตำบลนาหอ อำเภอด่านซ้าย ในภาคผนวก.

ข้อค้นพบจากการวิจัยครั้งนี้

๑. สภาพสังคมปัจจุบัน

ชาวพื้นเมืองเชื้อสายไทย-ลาว ที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ชายขอบประเทศไทย ในจังหวัดพิษณุโลก เพชรบูรณ์ เลย ได้กลายเป็นชาวชนบทกึ่งเมือง ที่ได้รับความเจริญทางวัตถุแบบตะวันตกมากยิ่งขึ้นทุกขณะ มีเส้นทางคมนาคมที่สะดวก มีไฟฟ้าใช้เกือบทุกหมู่บ้าน การสื่อสารด้วยโทรศัพท์ทางไกลเข้าถึงทุกตำบล มีโรงเรียนประถมศึกษาและที่อ่านหนังสือพิมพ์ประจำหมู่บ้านเกือบครบทุกหมู่บ้าน โรงเรียนมัธยมของกรมสามัญศึกษามีเกือบครบทุกตำบล การประกอบอาชีพมีความหลากหลายมากขึ้น มีการค้าขายและการอุตสาหกรรมเพิ่มขึ้นมากในเขตเมืองของอำเภอที่อยู่ใกล้ความเจริญจากเมืองหลวง คือ อำเภอหล่มสัก มีการยึดครองที่ดินทางการเกษตรโดยนายทุนจากภายนอกมากขึ้นเรื่อย ๆ โดยเฉพาะในอำเภอภูเรือ หล่มสัก นครไทย มีการปะปนของชาวเขาเผ่าม้งในพื้นที่สูงบางอำเภอ ประเพณีท้องถิ่นหลายอย่างสูญหายไป และมีประเพณีที่รับจากภายนอกเข้ามาแทนที่มากยิ่งขึ้น

๒. ปัญหาสังคมปัจจุบัน

จากการสำรวจข้อมูลภาคสนาม พบว่า มีหลากหลายปัญหา และสลับซับซ้อนยิ่งขึ้น ปัญหาที่สำคัญคือ การทำลายทรัพยากรธรรมชาติของผู้คนจากต่างถิ่น ความอ่อนแอของระบบเครือญาติ การละทิ้งวิถีชีวิตแบบกินพุดีอยู่พอดี และการศึกษาที่ไม่เอื้อต่อการอนุรักษ์และพัฒนาวัฒนธรรมท้องถิ่น ซึ่งทำให้เกิดปัญหาอื่น ๆ ตามมา เช่น ความแปรปรวนของดินฟ้าอากาศ การประกอบอาชีพที่ไม่สุจริต โรคเอดส์ การฉ้อโกง การขาดภูมิคุ้มกันทางจริยธรรม การขาดขวัญกำลังใจของผู้อาวุโสในชุมชน ความสับสนทางวัฒนธรรมของผู้เยาว์ และการไม่รู้จักคุณค่าในวัฒนธรรมท้องถิ่นของคนรุ่นใหม่

*****

ตอนที่ ๖ บทสรุป

บทที่ ๑๑ สรุป อภิปราย และเสนอแนะ

บทที่ ๑๑

สรุป อภิปราย และเสนอแนะ

สรุป

๑. วัตถุประสงค์ประสงค์ของการวิจัย ได้แก่

๑.๑ เพื่อศึกษาความเป็นมาของชุมชนหลัก ที่มีกลุ่มชนพื้นเมืองเชื้อสายไทย-ลาวที่อาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก บนเทือกเขาเพชรบูรณ์ แถบชายขอบประเทศไทย เขตจังหวัดพิษณุโลก เพชรบูรณ์ เลย

๑.๒ เพื่อศึกษาลักษณะเฉพาะของการพัฒนาทางสังคมของกลุ่มชนพื้นเมืองเชื้อสายไทย-ลาว ซึ่งตั้งถิ่นฐานอยู่ในพื้นที่ชายขอบประเทศไทย ในจังหวัดพิษณุโลก เพชรบูรณ์ และจังหวัดเลย สมัยหลังจากการปฏิรูปการปกครองเป็นระบบเทศบาล

๑.๓ เพื่อศึกษาลักษณะเฉพาะ ของการพัฒนาทางสังคม ของกลุ่มชนพื้นเมืองเชื้อสายไทย-ลาว ซึ่งตั้งถิ่นฐานอยู่ในพื้นที่ชายขอบประเทศไทย ในจังหวัดพิษณุโลก เพชรบูรณ์ และจังหวัดเลย ในสมัยต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์

๑.๔ เพื่อศึกษาสภาพปัจจุบันและปัญหาของสังคมแถบพื้นที่ชายขอบประเทศไทย บนเทือกเขาเพชรบูรณ์ ที่มีกลุ่มชนพื้นเมืองเชื้อสายไทย-ลาวอาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก ในพื้นที่จังหวัดพิษณุโลก เพชรบูรณ์ เลย

๒. วิธีดำเนินการวิจัย

ใช้วิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยการสังเกต สัมภาษณ์ วิทยากรที่คัดเลือกแบบเจาะจง และศึกษาเอกสาร

แหล่งข้อมูลในการสำรวจข้อมูลภาคสนาม คือ ชุมชนหลัก ซึ่งมีชนพื้นเมืองเชื้อสายไทย-ลาว อาศัยอยู่อย่างต่อเนื่อง ตั้งอยู่บนเทือกเขาเพชรบูรณ์ ใกล้ชิดกับชายแดนไทย-ลาว บริเวณรอยต่อของจังหวัดพิษณุโลก จังหวัดเพชรบูรณ์ และจังหวัดเลย

ผู้วิจัย คัดเลือกวิทยากร (Key Performants) ในจังหวัดที่เป็นกรณีศึกษา จังหวัดละ ๒ อำเภอ อำเภอละอย่างน้อย ๒๐ คน รวมทั้งสิ้นไม่น้อยกว่า ๑๒๐ คน เพื่อทำการสัมภาษณ์ โดยกำหนดว่า วิทยากรต้องเป็นผู้มีเชื้อสายไทย-ลาว อายุไม่ควรต่ำกว่า ๕๐ ปี ตั้งบ้านเรือนหรืออาศัยอยู่ในท้องถิ่นที่เป็นกรณีศึกษา อย่างน้อย ๒๐ ปี

๓. ข้อค้นพบจากการวิจัย

๓.๑ ประวัติความเป็นมาของชุมชนซึ่งมีคนพื้นเมืองเชื้อสายไทย-ลาว ตั้งถิ่นฐานอยู่ แถบชายขอบประเทศไทย ในพื้นที่จังหวัดพิษณุโลก จังหวัดเพชรบูรณ์ และจังหวัดเลย มีความเก่าแก่ไม่เท่ากัน และมีหลักฐานทางประวัติศาสตร์ไม่ชัดเจนนัก โดยเฉพาะกลุ่มที่ใช้ภาษานครไทย และภาษาชาติตระการ แต่พอสรุปได้ว่ากลุ่มที่ใช้ภาษาด่านซ้าย มีต้นตระกูลจากแถบเมืองหลวงพระบาง ส่วนต้นตระกูลของกลุ่มที่ใช้ภาษาหล่ม มาจากหลายเมือง เช่น เวียงจันทน์ หลวงพระบาง เชียงของ ไชยบุรี ฯลฯ ผสมผสานกัน ภาษานครไทย มีการปะปนของภาษาไทยภาคกลางมากกว่าภาษาถิ่นของกลุ่มอื่นที่มีเชื้อสายไทย-ลาวด้วยกัน กลุ่มที่ใช้ภาษาด่านซ้ายมีประเพณีเฉพาะกลุ่มที่ผูกพันกันพระธาตุศรีสองรัก ชุมชนหลักของกลุ่มชาติพันธุ์ลาวแถบเทือกเขาเพชรบูรณ์ เคยขึ้นอยู่กับเวียงจันทน์ระยะหนึ่ง ในสมัยที่เวียงจันทน์เป็นเมืองขึ้นของไทย ชุมชนเหล่านี้ เมื่อครั้งอดีต ได้รับอิทธิพลจากฝั่งลาวค่อนข้างมาก

๓.๒ การพัฒนาการปกครอง ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นระบบเทศาภิบาล ทำให้ชุมชนหลักที่เป็นกรณีศึกษาได้รับผลกระทบ คือ

๓.๒.๑ ด้านการปกครอง ถูกลดฐานะเป็นอำเภอบ้าง ตำบลบ้าง บางเมืองก็ยังคงมีฐานะเป็นเมือง เช่น เมืองหล่มสัก แต่หลังจากการเปลี่ยนแปลงการปกครอง เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๕ หัวเมืองที่มีชาวพื้นเมืองดั้งเดิมเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ไทย-ลาว

เหล่านี้ ถูกจัดให้อยู่ในระดับอำเภอ หรือตำบล และในช่วงสงครามโลกครั้งที่ ๒ มีการนำแผนบูรณะชนบท พ.ศ. ๒๔๘๕ มาใช้ในพื้นที่เหล่านี้ด้วย ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของชาวพื้นเมืองบางกลุ่มไปอีกระดับหนึ่ง แต่ที่เหลือ คือ ชาวบ้านส่วนใหญ่ยังคงมีสภาพเหมือนในสมัยดั้งเดิม จนกระทั่งสงครามโลกครั้งที่ ๒ สิ้นสุดลง จึงมีการสร้างถนนหนทางระหว่างอำเภอ ทำให้พื้นที่ห่างไกลเหล่านี้ใกล้ชิดกับศูนย์อำนาจในส่วนกลางมากขึ้น

๓.๒.๒ ด้านการศึกษา มีการจัดตั้งโรงเรียนในทุกอำเภอ หลังจากเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นแบบเทศบาล ระยะแรก ตั้งโรงเรียนในวัด หลังจากเปลี่ยนแปลงการปกครอง ก็เริ่มย้ายโรงเรียนออกจากวัด โรงเรียนกลายเป็นเครื่องมือสร้างความสำนึกในหน้าที่พลเมืองดีตามระบอบประชาธิปไตย และสร้างความรู้สึกรชาตินิยม โดยเฉพาะในช่วงสงครามโลกครั้งที่ ๒ การศึกษากลายเป็นเครื่องมือในการเปลี่ยนชนชั้นทางสังคม ชาวพื้นเมืองที่มีฐานะดีหรือมีสติปัญญาดีได้รับการสนับสนุนจากรัฐบาลให้ศึกษาต่อ เพื่อกลับมารับราชการในท้องถิ่น วัฒนธรรมเดิมที่เน้นระบบเครือญาติ ทำให้มีการช่วยเหลือกันให้ได้รับการศึกษาแผนใหม่จากในเมืองใหญ่มากขึ้น แต่ต้องชะงักไประหว่างสงครามโลกครั้งที่ ๒

๓.๓ ในขณะที่มีอิทธิพลทางการเมืองจากภายนอก เข้ามาเปลี่ยนแปลงระบบความสัมพันธ์ทางการเมืองแบบดั้งเดิม กลุ่มชาวพื้นเมืองเหล่านี้ก็พัฒนาระบบความสัมพันธ์ทางการเมืองภายในกลุ่มของตนอย่างต่อเนื่อง เช่น (๑) นับญาติกับผู้มีความรู้ คนทั่วไป และคนที่มีอำนาจจากภายนอก เพื่อความมั่นคงของตนเองและกลุ่ม (๒) ใช้พิธีเลี้ยงผีบรรพบุรุษ หรือเลี้ยงปาง เพื่อเสริมสร้างพลังอำนาจให้ระบบครอบครัว (๓) ใช้พิธีเลี้ยงปู่บ้าน ปู่เมือง เพื่อเสริมสร้างพลังอำนาจให้แก่ชุมชน (๔) จัดองค์กรเลียนแบบระบบกษัตริย์ มีเจ้ากวน-นางเทียม และพิธีกรรมต่าง ๆ เกี่ยวกับพระธาตุศรีสองรัก และปู่เจ้าต่าง ๆ เพื่อสร้างพลังใจให้รู้สึกปลอดภัยจากสงครามระหว่างไทย-ลาว และสร้างพลังอำนาจให้แก่ชุมชนที่ยึดมั่นในสัจจะระหว่างกัน (๕) ใช้พิธีกรรมต่าง ๆ เช่น เลี้ยงเจ้าปู่บ่อเกลือ ปักธงบนยอดเขา ฯลฯ เพื่อสร้างพลังใจให้รู้สึก มั่นคง ว่าธรรมชาติจะนำความอุดมสมบูรณ์มาให้ และเกิดพลังความสามัคคีในขณะที่ประกอบพิธีกรรม

๓.๔ ในขณะที่มีระบบโรงเรียนแผนใหม่เกิดขึ้น การพัฒนาและสืบทอดภูมิปัญญาของชาวพื้นเมืองเชื้อสายไทย-ลาว แถบเทือกเขาเพชรบูรณ์ ก็ยังคงดำเนินการต่อไป โดยใช้กระบวนการเรียนรู้ในวิถีชีวิตและพิธีกรรมต่าง ๆ

๓.๔.๑ ด้านจริยศึกษา ธรรมชาติศึกษา และครอบครัวศึกษา เริ่มตั้งแต่ผู้เรียนเป็นทารก โดยถ่ายทอดผ่านบทเพลงกล่อมลูก(หลาน) ซึ่งผูกโยงเนื้อหาและทำนองเข้ากับสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ

๓.๔.๒ ด้านคตินิยม ความเชื่อ และค่านิยมที่ดั้งเดิม เริ่มตั้งแต่วัยเด็กเมื่อเข้าใจความหมายและรู้จักสิ่งต่าง ๆ ที่อยู่รอบตัวพอสมควร เครื่องมือที่ใช้ คือ นิทาน สุนัข และการละเล่นต่าง ๆ หลากหลายประเภท ซึ่งผู้อาวุโส เช่น ปู่ ย่า ตา ยาย มักจะเป็นผู้เล่า และ “พาทำ”

๓.๔.๓ ด้านหน้าที่ต่อบุคคลอื่นในครอบครัวและสังคม เริ่มตั้งแต่วัยรุ่น โดยผ่านบทเพลงประกอบพิธีกรรมและการสวดัญ ในพิธีที่สำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงช่วงชีวิต เช่น พิธีบวชนาค และพิธีแต่งงาน

๓.๔.๔ ด้านความไม่ประมาทในชีวิต และความประพฤติปฏิบัติที่เกื้อกูลต่อผู้อื่นและสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ ดำเนินการในทุกช่วงชีวิตของผู้คนทุกคน โดยมีผู้สูงอายุ ผู้รู้ หรือผู้ทรงภูมิปัญญาของบ้านเมือง ปฏิบัติเป็นแบบอย่างในพิธีกรรมอันศักดิ์สิทธิ์ มีบรรยากาศที่น่าประทับใจ เหมาะสมกับสถานการณ์และฤดูกาล

(๑) พิธีกรรมเกี่ยวกับชีวิต ที่สำคัญได้แก่ การบวช การแต่งงาน และพิธีศพ ซึ่งในอดีตนิยมจัดอย่างง่าย ๆ เน้นการนำเสนอปรัชญาชีวิต และการร่วมแรงร่วมใจกัน มากกว่าความหรูหราฟุ่มเฟือย

(๒) พิธีกรรมตามประเพณี ๑๒ เดือน มีการพัฒนาระบบกำกับพฤติกรรมทางสังคม “ฮึดสิบสอง” มาใช้ให้เหมาะสมกับแต่ละกลุ่ม บางกลุ่มมีการผสมพิธีกรรมเกี่ยวกับเจ้าป่าเจ้าเขา เข้ามาในประเพณีเหล่านี้ด้วย แต่ละกลุ่มจึงมีประเพณีในแต่ละเดือนคล้ายกันบ้าง ต่างกันบ้าง แต่พื้นฐานทางความคิดของประเพณีเหล่านี้คล้ายคลึงกัน

๓.๕ ในขณะที่อำนาจจากภายนอกไม่ได้ให้ความสนใจมากนักกับการพัฒนาเศรษฐกิจและคุณภาพชีวิตของชาวพื้นเมืองเหล่านี้ ในสมัยหลังจากการปฏิรูปการปกครองเป็นระบบเทศบาล พบว่า มีการพัฒนาด้วยตนเองหลายอย่าง คือ

๓.๕.๑ ทำนาแบบ “ทำกิน” ไม่ได้มุ่งเพื่อการขายเพราะพื้นที่จำกัด ทางการเลี้ยงไก่ เป็ด สุกร และปลุสสัตว์ แบบ “เลี้ยงปล่อย” ควบคู่กับการทำนา ต่อมาได้พัฒนาเป็นกลุ่มคนกลางรับซื้อขายสุกรและปลุสสัตว์ นำไปขายที่ตลาดในเมืองใหญ่ที่อยู่ใกล้เคียง อาศัยคนพื้นเพเดียวกันเป็นผู้สนับสนุน มีการปลูกพืชผักและสมุนไพรพื้นฐาน ใกล้เคียงของตนเอง เพื่อเป็นอาหารและยา มีประเพณีการ “ฝากปลูก” ในที่ดินของญาติ ป่าเป็นแหล่ง “หากิน” ผลผลิตจากป่ามีทั้งเนื้อสัตว์ ผัก ยา และมีวิธีถนอมอาหารคล้ายชาวอีสานของประเทศไทย

๓.๕.๒ มีความสามารถในการผลิตเครื่องปั้นดินเผามานานหลายร้อยปี ตั้งแต่สมัยสุโขทัย ทุกกลุ่มมีความสามารถในการทอผ้า และการย้อมผ้าด้วยวัสดุจากธรรมชาติ นอกจากนี้ ยังมีความสามารถในการผลิตเครื่องใช้จากวัสดุที่หาได้ง่ายในป่า โดยเฉพาะไม้ไผ่ ซึ่งเป็นการผลิตที่ไม่ทำลายทรัพยากรธรรมชาติ

๓.๕.๓ การรักษาโรคอาศัยสมุนไพรที่หาได้ในละแวกบ้านและในป่า โดยมีบุคคลบางคนให้การรักษาโดยไม่หวังผลประโยชน์ตอบแทน ผู้ที่มารับการรักษา ต้องมีความเชื่อมั่นต่อครูอาจารย์ของผู้ให้การรักษา ผู้รักษาบางคนใช้ความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งเหนือธรรมชาติเข้ามาประกอบด้วย

๓.๖ การดำเนินงานของคอมมิวนิสต์ในประเทศไทย มีประวัติความเป็นมาตั้งแต่ปี พ.ศ.๒๔๖๘ รัฐบาลไทยพยายามปราบปรามทุกวิถีทาง การปราบปรามอย่างรุนแรงเริ่มดำเนินการตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๐๘ พื้นที่อำเภอนครไทย ชาติตระการ ด้านซ้าย ภูเรือ หล่มเก่า และหล่มสัก เป็นพื้นที่ที่มีการแทรกซึมของคอมมิวนิสต์ ในระดับที่เรียกว่า “พื้นที่สี่ชมพู”

รัฐบาลไทยได้เร่งพัฒนาพื้นที่สี่ชมพู เพื่อหยุดยั้งการเผยแพร่ลัทธิคอมมิวนิสต์ โดยสร้างถนนระหว่างอำเภอ ตำบล หมู่บ้าน ขยายระบบสาธารณสุขไปรษณีย์ และการสื่อสาร ไปสู่พื้นที่ การพัฒนาอุดมการณ์ทางการเมือง โดยอาศัยกิจการลูกเสือชาวบ้าน (ลส.ชน.) หมู่บ้านอาสาพัฒนาป้องกันตนเอง (อพป.) กลุ่มไทยอาสาป้องกัน

ชาติ (ทส.ปช.) เป็นต้น และมอบหมายให้โรงเรียน และวัด เป็นหน่วยงานในการพัฒนาการศึกษา และการศาสนา เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของชาวบ้านในเขตพื้นที่สี่หมุ่ โดยร่วมกับหน่วยงานใน ๔ กระทรวงหลัก คือ กระทรวงมหาดไทย กระทรวงศึกษาธิการ กระทรวงสาธารณสุข และกระทรวงเกษตรและสหกรณ์การเกษตร

๓.๗ สภาพสังคมปัจจุบัน เป็นชนบทกึ่งเมือง ที่ได้รับความเจริญทางวัตถุแบบตะวันตกมากยิ่งขึ้นทุกขณะ มีเส้นทางคมนาคมที่สะดวก มีไฟฟ้าใช้เกือบทุกหมู่บ้าน การสื่อสารด้วยโทรศัพท์ทางไกลเข้าถึงทุกตำบล มีโรงเรียนประถมศึกษาและที่อ่านหนังสือพิมพ์ประจำหมู่บ้านเกือบครบทุกหมู่บ้าน โรงเรียนมัธยมของกรมสามัญศึกษามีเกือบครบทุกตำบล การประกอบอาชีพมีความหลากหลายมากขึ้น มีการค้าขายและการอุตสาหกรรมเพิ่มขึ้นมากในเขตเมืองของอำเภอที่อยู่ใกล้ความเจริญจากเมืองหลวง คือ อำเภอหล่มสัก มีการยึดครองที่ดินทางการเกษตรโดยนายทุนจากภายนอกมากขึ้นเรื่อย ๆ โดยเฉพาะในอำเภอกงเรือ หล่มสัก นครไทย มีการปะปนของชาวเขาเผ่าม้งในพื้นที่สูงบางอำเภอ ประเพณีท้องถิ่นหลายอย่างสูญหายไป และมีประเพณีที่รับจากภายนอกเข้ามาแทนที่มากยิ่งขึ้น

๓.๘ ปัญหาสังคมปัจจุบัน มีหลากหลายปัญหา และสลับซับซ้อนยิ่งขึ้น ปัญหาที่สำคัญคือ การทำลายทรัพยากรธรรมชาติของผู้คนจากต่างถิ่น ความอ่อนแอของระบบเครือญาติ การละทิ้งวิถีชีวิตแบบกินพอกดีอยู่พอดี และการศึกษาที่ไม่เอื้อต่อการอนุรักษ์และพัฒนาวัฒนธรรมท้องถิ่น ซึ่งทำให้เกิดปัญหาอื่น ๆ ตามมา เช่น ความแปรปรวนของดินฟ้าอากาศ การประกอบอาชีพที่ไม่สุจริต โรคเอดส์ การฉ้อโกง การขาดภูมิคุ้มกันทางจริยธรรม การขาดขวัญกำลังใจของผู้อาวุโสในชุมชน ความสับสนทางวัฒนธรรมของผู้เยาว์ และการไม่รู้จักคุณค่าในวัฒนธรรมท้องถิ่นของคนรุ่นใหม่

การอภิปรายผล

๑. ชุมชนหลักซึ่งมีคนพื้นเมืองเชื้อสายไทย-ลาว ตั้งถิ่นฐานอยู่ แถบชายขอบประเทศไทย ในพื้นที่จังหวัดพิษณุโลก จังหวัดเพชรบูรณ์ และจังหวัดเลย มีความเก่าแก่ไม่เท่ากัน และเนื่องจากผู้วิจัยไม่ใช่นักประวัติศาสตร์หรือนักโบราณคดี การศึกษาเกี่ยวกับพัฒนาการทางสังคมในสมัยอดีตจึงทำได้เพียงระดับหนึ่ง ถ้าต้องการความรู้

ด้านประวัติศาสตร์อย่างถูกต้อง ละเอียดลอบ จะต้องทำการศึกษาเพิ่มเติมโดยความร่วมมือจากผู้เชี่ยวชาญด้านดังกล่าวด้วย

๒. การพัฒนาการปกครอง ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นระบบเทศบาล และสมัยต่อมา จนถึงสมัยสงครามโลกครั้งที่ ๒ เป็นการให้อำนาจของชาวพื้นเมืองดั้งเดิม ลดน้อยลง ผู้นำกลุ่มบางคนที่ไม่ยอมโอนอ่อนตามอำนาจใหม่ ก็ถูกปลดจากอำนาจที่เคยมี ดังนั้น จึงปรากฏพฤติกรรมทางการเมืองที่ไม่พึงประสงค์หลายอย่าง เช่น การวิ่งเข้าหาศูนย์อำนาจรัฐ และการหลีกเลี่ยง เพิกเฉย หรือปฏิเสธที่จะยอมรับอำนาจรัฐ จึงกล่าวได้ว่า การพัฒนาในยุคนี้ ทำให้เกิดปฏิกิริยาทางการเมืองขึ้นมาแล้วในระดับหนึ่ง ซึ่งน่าจะเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้บางกลุ่มหันเหไปฝักใฝ่กับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยในระยะหลัง

การพัฒนาการศึกษาโดยรัฐ ซึ่งใช้ระบบโรงเรียนเป็นแกนกลาง อาศัยวัดและชุมชนเป็นผู้สนับสนุน เป็นกลยุทธ์ที่เหมาะสมมาก แต่การย้ายโรงเรียนออกจากวัดในระยะหลังนั้น แม้จะมีความสำเร็จในการขยายโรงเรียนให้กว้างขวางและเป็นเอกเทศมากขึ้น แต่มีความผิดพลาด คือ วัดกับโรงเรียนเริ่มห่างเหินกัน และบทบาทของวัดด้านการถ่ายทอดภูมิปัญญา เริ่มลดลงตั้งแต่สมัยนั้น

การเน้นบทบาทโรงเรียนในฐานะเป็นเครื่องมือสร้างความสำนึกในหน้าที่พลเมืองดีตามระบอบประชาธิปไตยและความรู้สึกชาตินิยม โดยใช้วิธีการเชิงโฆษณาชวนเชื่อ ไม่น่าจะได้ผลดี และอาจจะเป็นการสร้างความหวุ่นวิตกให้กับชาวพื้นเมืองเชื้อสายไทย-ลาว เหล่านี้ ในฐานะที่พวกเขาบางคนบางกลุ่ม มีความนิยม “ลาว” มากกว่า

๓. ระบบความสัมพันธ์ทางการเมืองภายในกลุ่ม ที่ได้พัฒนากันมาอย่างต่อเนื่อง กำลังอ่อนแอลงทุกขณะ และมีแนวโน้มว่าจะเกิดความขัดแย้งกับระบบความเชื่อและระบบความสัมพันธ์สมัยใหม่ ได้แก่ พิธีเลี้ยงผีบรรพบุรุษ หรือเลี้ยงปาง พิธีเลี้ยงปู่บ้าน ปู่เมือง องค์กรเจ้ากวน-นางเทียม และพิธีกรรมเกี่ยวกับพระธาตุศรีสองรัก พิธีเลี้ยงเจ้าปู่บ่อเกลือ พิธีปักธงบนยอดเขา ฯลฯ โดยเฉพาะความขัดแย้งทางความคิดเกี่ยวกับพิธีกรรมเหล่านี้ ระหว่างคนรุ่นเก่ากับคนรุ่นใหม่ และระหว่างคนที่ได้รับการศึกษาแบบดั้งเดิม กับคนที่ได้รับการศึกษาแผนใหม่

๔. การถ่ายทอดภูมิปัญญาดั้งเดิมอย่างไม่เป็นทางการ ตั้งแต่วัยทารก จนถึง วัยชรา ทั้งในครอบครัว ในการละเล่น และในพิธีกรรมต่าง ๆ ของชุมชน นอกจากจะให้ความรู้และเจตคติด้านจริยศึกษา ธรรมชาติศึกษา และครอบครัวศึกษา เป็นอย่างดีแล้ว ยังทำให้ชุมชนเกิดพลังเข้มแข็ง มีอำนาจต่อรองทางการเมืองและทางเศรษฐกิจกับกลุ่มอื่น ๆ ได้เป็นอย่างดี เทคนิควิธีถ่ายทอดที่อาศัยสิ่งแวดล้อมที่เป็นใจ บรรยากาศที่ศักดิ์สิทธิ์ แบบอย่างพฤติกรรมที่ดีงามของผู้สอน ล้วนเป็นเรื่องที่สอดคล้องกับหลักการสร้างลักษณะนิสัย ตามทฤษฎีที่ว่าด้วย Character Education

๕. การเน้นความเรียบง่ายของพิธีกรรมเกี่ยวกับชีวิต ดังที่เคยปรากฏอยู่ในอดีตของกลุ่มชนพื้นเมืองเชื้อสายไทย-ลาว บนเทือกเขาเพชรบูรณ์ เป็นพฤติกรรมทางสังคมที่เหมาะสมอย่างยิ่ง เทียบได้กับพฤติกรรมของชาวญี่ปุ่น ซึ่งสามารถรักษาชาติให้เจริญรุ่งเรืองทันอารยประเทศ ทั้ง ๆ ที่มีพิธีกรรมเกี่ยวกับชีวิตมากมาย ตั้งแต่เกิดจนถึงตาย เพราะคนญี่ปุ่นเน้นที่ความเรียบง่าย ความศักดิ์สิทธิ์ของบรรยากาศในขณะที่ประกอบพิธีกรรม และการสร้างความประทับใจที่มุ่งไปยังบุคคลซึ่งเป็นเป้าหมายของการสอนด้วยพิธีกรรมเหล่านั้น

๖. พิธีกรรมตามประเพณี ๑๒ เดือน ซึ่งยังมีการปฏิบัติอยู่บ้างในบางกลุ่มที่ทำการศึกษาวิจัยครั้งนี้ แสดงว่า พิธีกรรมที่คงอยู่เหล่านี้ยังสามารถทำหน้าที่สนองความต้องการทางสังคมของพวกเขาได้ โดยเฉพาะกลุ่มที่อยู่ห่างไกลจากความเจริญของเมืองสมัยใหม่

สำหรับกลุ่มที่ได้รับอิทธิพลจากสังคมเมือง สังคมกรุง หรือสังคมตะวันตก ประเพณี ๑๒ เดือน กำลังเป็นเพียงอดีตสำหรับคนรุ่นเก่า และเป็นสิ่งที่ไม่เคยได้รู้จักของคนรุ่นใหม่ ยกเว้นประเพณีนั้นจะตรงกับประเพณีของชาวกุง เพราะภาครัฐได้พยายามอนุรักษ์ประเพณีหลวงบางอย่างไว้โดยผ่านระบบโรงเรียน

๗. การพัฒนาตนเองด้านเศรษฐกิจและคุณภาพชีวิต ในสมัยอดีต เช่น การทำนาแบบ "ทำกิน" การเลี้ยงไก่ เป็ด สุกร และปศุสัตว์ ควบคู่กับการทำนา การปลูกพืชผัก และสมุนไพรพื้นฐาน ใกล้เคียงของตนเอง การรักษาป่าเพื่อให้เป็นแหล่ง "หากิน" และการถนอมอาหารเพื่อให้ "มีกิน" ตลอดไป การใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างรอบคอบ การรักษาโรคภัยไข้เจ็บด้วยสมุนไพรพื้นบ้าน เป็นพฤติกรรมที่ทำให้กลุ่มชนพื้นเมือง

กลุ่มนี้ ในอดีต สามารถรักษาความเป็นตัวของตัวเองไว้ได้ และสามารถอยู่รอดปลอดภัยมาได้โดยไม่ต้องอาศัยการช่วยเหลือจากรัฐ ทั้งด้านการทำมาหากินและการดูแลสุขภาพภาพชีวิตของตนเองและลูกหลาน

๘. การพัฒนาในยุคต่อต้านคอมมิวนิสต์มีหลายมิติมากขึ้น และอาศัยความร่วมมือจากตัวแทนของภาครัฐหลายหน่วยงานยิ่งขึ้น แต่ขาดความประสานสัมพันธ์ที่ดีระหว่างหน่วยงานภาครัฐเอง และการมอบหมายให้โรงเรียน และวัด เป็นหน่วยงานในการพัฒนาการศึกษา และการศาสนา เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของชาวบ้านในเขตพื้นที่สีชมพู ไม่ค่อยจะได้ผลนัก เพราะโรงเรียนมีบทบาทหนักมากอยู่แล้ว ในการปรับเปลี่ยนความเชื่อ ค่านิยม และพฤติกรรมทางสังคมแบบดั้งเดิม ให้เป็นแบบใหม่ที่รัฐต้องการให้เกิดขึ้นในคนรุ่นใหม่ ในขณะที่วัดซึ่งถูกทำให้อ่อนแอลงตั้งแต่มีโรงเรียน ก็ขาดพลังหนุนจากสังคม ที่จะทำให้กลับเป็นศูนย์กลางของชุมชนอย่างแท้จริงได้เหมือนสมัยก่อน

๙. สภาพสังคมปัจจุบัน ซึ่งเป็นชนบทกึ่งเมือง และเปิดสู่โลกภายนอกอย่างรวดเร็ว มีโรงเรียนประถมศึกษาและที่อ่านหนังสือพิมพ์ประจำหมู่บ้านเกือบครบทุกหมู่บ้าน โรงเรียนมัธยมของกรมสามัญศึกษามีเกือบครบทุกตำบล การประกอบอาชีพมีความหลากหลายมากขึ้น มีการค้าขายและการอุตสาหกรรมเพิ่มขึ้นมากในเขตเมืองของ เป็นทั้งโอกาส และปัญหาของชุมชนเหล่านี้ โอกาส คือ การได้เรียนรู้จากภายนอกโดยตรง ไม่ต้องผ่านจากตัวแทนของอำนาจรัฐอย่างสมัยก่อน ๆ ชาวพื้นเมืองที่มีสติปัญญาดีสามารถที่จะเรียนรู้ได้เอง โดยไม่ต้องถูกครอบงำจากอำนาจรัฐ

๑๐. ปัญหาสังคมปัจจุบัน ซึ่งมีหลากหลายปัญหา และมีความสลับซับซ้อนยิ่งนั้น จำเป็นต้องได้รับการแก้ไขอย่างเร่งด่วน การพัฒนาศักยภาพภายในของชุมชนที่ยังพอมีเหลืออยู่บ้าง ให้กลับเข้มแข็งเหมือนเดิมนั้น คงเป็นเรื่องที่ทำได้ยากมาก แต่ก็ เป็นวิธีเดียวที่จะได้ผลมากที่สุด มิฉะนั้นจะเกิดการทำลายทรัพยากรธรรมชาติอย่างใหญ่หลวง เกิดการล่มสลายของระบบครอบครัว เกิดการดูถูกดูหมิ่นรกรากดั้งเดิมของตนเองในหมู่คนรุ่นใหม่ เกิดความฟุ้งเฟ้อทะเยอทะยานอย่างไม่มีที่สิ้นสุด การละทิ้งวิถีชีวิตแบบกินพอกดีอยู่พอดี และเกิดปัญหาอื่น ๆ ตามมาอีกมากมาย

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะทั่วไป

๑. ควรพัฒนาระบบการศึกษา โดยเน้นความสำคัญของการศึกษานอกโรงเรียนแบบ Socialization ให้มากขึ้น โดยเฉพาะการศึกษาที่ไม่เป็นทางการสำหรับผู้ใหญ่ ทั้งนี้ จะต้องพัฒนารูปแบบการให้การศึกษาที่สอดคล้องกับรูปแบบประเพณีดั้งเดิม ที่ยังเหลืออยู่

๒. ควรพัฒนาหลักสูตรการศึกษาในระบบโรงเรียน ให้เหมาะสมกับสภาพชุมชนมากขึ้น โดยเฉพาะหลักสูตรจริยศึกษา ธรรมชาติศึกษา ครอบครัวยศึกษา ศาสนาศึกษา เศรษฐกิจในครอบครัว การดูแลสุขภาพอนามัยขั้นพื้นฐาน และนันทนาการ ซึ่งจะต้องดำเนินการพัฒนาหลักสูตรโดยมีผู้รู้ในชุมชน และผู้รู้ด้านการพัฒนาหลักสูตรจากสถาบันอุดมศึกษา สาขาครุศาสตร์/ศึกษาศาสตร์ เข้าไปร่วมด้วย

๓. ควรพัฒนาวัดในพื้นที่ห่างไกล แถบชายแดนไทย-ลาว บนเทือกเขาเพชรบูรณ์ ให้มีศักยภาพในการถ่ายทอดภูมิปัญญาดั้งเดิม ที่สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของโลกยุคโลกาภิวัตน์ โดยการพัฒนาพระธรรมทูต โดยเน้นพระที่เป็นคนพื้นเมือง ให้มีความรู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลง รู้จริงเกี่ยวกับท้องถิ่นและคนในท้องถิ่น และรู้จริงเกี่ยวกับเนื้อหาและคุณค่าของประเพณีดั้งเดิม

๔. ควรให้ความรู้แก่ชาวบ้านเกี่ยวกับหน้าที่พลเมืองตามระบอบประชาธิปไตย โดยใช้กระบวนการคิดค้นด้วยสติปัญญาของตนเอง ในลักษณะเดียวกับรายการ “เวทีชาวบ้าน” แทนการโฆษณาชวนเชื่อ และควรทำอย่างต่อเนื่อง กระจายไปตามชุมชนต่าง ๆ ที่ห่างไกลความเจริญ หรือที่ปรากฏปัญหาต่าง ๆ ชัดแจ้ง ควรมีการฝึกอบรมผู้นำกลุ่มให้สามารถทำหน้าที่เป็นผู้ระดมความคิด และสามารถร่วมกันจัดทำแผนพัฒนาชุมชนของตนเองได้อย่างฉลาดรอบคอบ

๕. ควรเสริมสร้างความแข็งแกร่งให้กับระบบการเมืองภายในของกลุ่ม โดยให้ความรู้ความเข้าใจกับคนรุ่นใหม่ เกี่ยวกับจุดดีจุดด้อย คุณค่าทางสังคม และสิ่งที่ควรปรับปรุงของพิธีกรรม หรือความเชื่อบางอย่างที่คนรุ่นเก่ายังรักษาไว้ร่วมกัน แล้วให้คนรุ่นใหม่มีโอกาสศึกษาความเป็นจริงจากพิธีกรรมเหล่านั้น พร้อมทั้งพยายามที่จะสร้าง

ความกลมกลืนและต่อเนื่องทางความคิดและแนวปฏิบัติ ระหว่างกลุ่มคนรุ่นใหม่อย่าง
ตน กับคนรุ่นเก่าเหล่านั้น

๖. ควรพัฒนาเทคนิควิธีสอนในระบบโรงเรียน ที่อยู่ในชุมชนแถบเทือกเขา
เพชรบูรณ์ ให้มีประสิทธิภาพ และพยายามประยุกต์วิธีสอนแบบไม่เป็นทางการ ซึ่งเน้น
ความเหมาะสมของสิ่งแวดล้อม บรรยากาศที่ศักดิ์สิทธิ์ และแบบอย่างพฤติกรรมที่ดีงาม
ของผู้สอน ฯลฯ มาใช้ในระบบโรงเรียนด้วย

๗. ควรส่งเสริมการจัดพิธีกรรมที่เรียบง่าย ดังที่เคยปรากฏอยู่ในอดีตของ
กลุ่มชนพื้นเมืองเชื้อสายไทย-ลาว บนเทือกเขาเพชรบูรณ์ โดยเน้นให้ชาวพื้นเมือง
เหล่านี้ภูมิใจและมั่นใจในภูมิปัญญาดั้งเดิมของกลุ่มตน เพื่อให้เกิดแรงจูงใจภายในที่
จะอนุรักษ์วัฒนธรรมประเพณีที่ทำให้เกิดกำลังใจ เกิดพลังกลุ่ม บนพื้นฐานของการ
ประหยัด ความเรียบง่าย และความพอดีพองาม

๘. การส่งเสริมประเพณีหลวงในระบบโรงเรียน ไม่ควรบังคับใจให้ปฏิบัติตาม
แบบหลวงทุกอย่าง ควรเสนอแนะให้โรงเรียนในชนบทที่มีวัฒนธรรมเดิมของตนเอง
ผสมผสานประเพณีหลวงกับประเพณีดั้งเดิม โดยไม่สร้างความรู้สึกเป็นปมด้อยใน
ประเพณีแบบชาวบ้าน

๙. ควรรณรงค์ให้ชาวบ้านเห็นคุณค่าของการพัฒนาตนเองด้านเศรษฐกิจและ
คุณภาพชีวิตแบบดั้งเดิม ที่ดีอยู่แล้ว โดยเฉพาะ การปลูกพืชผักและสมุนไพรพื้นฐาน
ใกล้เรือนฐานของตนเอง การรักษาป่าเพื่อให้เป็นแหล่ง “หากิน” การถนอมอาหารเพื่อ
ให้ “มีกิน” ตลอดไป และการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างรอบคอบ เพื่อให้ชนพื้นเมือง
กลุ่มนี้ กลับสู่ความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจและควมมีคุณภาพชีวิตที่ดีอย่างเดิม

๑๐. การพัฒนาชนบทแถบชายแดนไทย-ลาว บนเทือกเขาเพชรบูรณ์ ควร
พิจารณาทุกมิติของการพัฒนา และจะต้องเน้นมิติทางวัฒนธรรมให้มากยิ่งขึ้น โดย
อาศัยความร่วมมือจากผู้ทรงภูมิปัญญาท้องถิ่น และนักวิชาการทางวัฒนธรรมท้องถิ่น
ซึ่งต้องเข้าไปร่วมงานด้วย อย่างใกล้ชิด ไม่ควรใช้วิธีการง่าย ๆ เหมือนที่เคยทำมาก่อน

๑๑. สถาบันอุดมศึกษาในจังหวัดพิษณุโลก เพชรบูรณ์ เลย ควรมีโครงการที่
ส่งเสริมให้ผู้เยาว์ในพื้นที่ชายแดนไทย-ลาว บนเทือกเขาเพชรบูรณ์ ที่มีสติปัญญาดี
มีโอกาสได้ศึกษาต่อในระดับอุดมศึกษาให้มากขึ้นทั้งสายวิทยาศาสตร์และสังคมศาสตร์

โดยการให้ทุนสนับสนุน และเน้นเนื้อหาการศึกษาที่จะกลับไปพัฒนา สังคม บนพื้นฐาน
ของภูมิปัญญาดั้งเดิมของชาวบ้าน

ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยต่อไป

๑. ควรมีการวิจัยเพิ่มเติม เกี่ยวกับประวัติศาสตร์และโบราณคดีของชุมชนหลัก
ในพื้นที่ชายขอบประเทศไทย บนเทือกเขาเพชรบูรณ์ ซึ่งรวมทั้งชุมชนโบราณในอำเภอ
อื่น ๆ ที่ไม่ได้ศึกษาในงานวิจัยครั้งนี้ด้วย

๒. ควรมีการวิจัยและพัฒนารูปแบบในการอนุรักษ์ภูมิปัญญาดั้งเดิมของชาว
พื้นเมืองเหล่านี้ ให้เหมาะสมกับสภาพการณ์ปัจจุบันและอนาคต

*****

บรรณานุกรม

บรรณานุกรม

กาญจนา เวงรังษี, และคณะ. รายงานการวิจัยแผนที่ภาษาจังหวัดพิษณุโลก.

พิษณุโลก : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ พิษณุโลก, ๒๕๒๓.

กุศล เขียมอรุณ. "สถานที่ท่องเที่ยวทางธรรมชาติ", สุดารรา สุขฉายา (บรรณาธิการ).

ใน เลข. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สารคดี. ๒๕๓๙.

กุสุมาลย์ จันทรแก้ว, บัญชา พร้าโมต, และคณะ. ภูมิปัญญาชาวบ้านในการบริหาร
บ่อเกลือ และแนวทางการจัดการศึกษาแบบพื้นบ้านของชาวบ้านบ่อโพธิ์
ตำบลบ่อโพธิ์ อำเภอนครไทย จังหวัดพิษณุโลก. การศึกษาค้นคว้าด้วย
ตนเอง, ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต. พิษณุโลก : มหาวิทยาลัยนเรศวร,
๒๕๔๐ (อัดสำเนา).

ขวัญเมือง จันทโรจณี. ใน อนุสรณ์พิธีพระราชทานเพลิงศพนายขวัญเมือง

จันทโรจณี, ต.ม. พิษณุโลก : โรงพิมพ์รัตนสุพรรณ ๓, ๒๕๔๑.

คณะทำงานโรงเรียนชุมชนภูเรือ. โรงเรียนชุมชนภูเรือ สำนักงานการประถมศึกษา

อำเภอภูเรือ สำนักงานการประถมศึกษาจังหวัดเลย. ๒๕๔๐, (อัดสำเนา).

งานประชาสัมพันธ์, มหาวิทยาลัยนเรศวร. ๕ สถิตเหนือเกล้าชาวนเรศวร.

กรุงเทพฯ : บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน). ๒๕๔๒.

จังหวัดเพชรบูรณ์, สำนักงาน. บรรยายสรุปจังหวัดเพชรบูรณ์. ๒๕๓๙, (อัดสำเนา).

จารุวรรณ ธรรมวัตร. "สถานการณ์การศึกษาประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์ลาว หมู่เฮา :

ผู้อื่น : ใจบ้าน : ใจเมือง" ใน เอกสารประชุมทางวิชาการ ๖๐ ปี รศ.ดร.

ศรีศักร วัลลิโภดม. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย โครงการเมธีวิจัย

อาวุโส คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์, มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.

๒๕๔๑.

ฉันทนา จันทรบรรจง. "การศึกษาแบบพื้นถิ่นดั้งเดิม : ความหมาย โครงสร้าง เนื้อหา

และยุทธศาสตร์", ใน วารสารมหาวิทยาลัยนเรศวร, ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๒.

กรกฎาคม - ธันวาคม, ๒๕๔๐.

_____ รายงานการวิจัยประกอบการร่างพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.... การศึกษากับการพัฒนาคุณธรรม. กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, สำนักนายกรัฐมนตรี. ๒๕๔๑.

_____ จิตวิทยาการบริหาร. พิษณุโลก : โรงพิมพ์บุญรอดเปเปอร์. ๒๕๔๒.
 เต็ม วิชาคหกรรมกิจ. ประวัติศาสตร์อีสาน เล่ม ๑. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, ๒๕๑๓.

_____ ประวัติศาสตร์อีสาน เล่ม ๒. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, ๒๕๑๓.

ธิดา สารระยา. อารยธรรมไทย. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๓๙.

นงศลิณี โมสิกะ. "ค่านิยมของการพัฒนา" (แปลและเรียบเรียง จาก To Have and to Be. ใน Unesco Sources No. 44/1993) ใน วารสารคณะกรรมการแห่งชาติว่าด้วยการศึกษาฯ สหประชาชาติ. ปีที่ ๒๖ ฉบับที่ ๒, เมษายน - มิถุนายน ๒๕๓๗.

บริการการศึกษานอกโรงเรียนอำเภอภูเรือ, ศูนย์. แผนปฏิบัติงานศูนย์บริการการศึกษานอกโรงเรียนอำเภอภูเรือ จังหวัดเลย ปีงบประมาณ ๒๕๔๑. (อัดสำเนา).

ปกครองอำเภอชาติตระการ, ที่ทำการ. บรรยายสรุปอำเภอชาติตระการ จังหวัดพิษณุโลก. พิษณุโลก : ที่ว่าการอำเภอชาติตระการ, (อัดสำเนา).

ปราณี แจ่มขุนเทียน. การศึกษาเครื่องถ้วยจากการขุดค้นทางโบราณคดีที่เมืองนครไทย อำเภอ นครไทย จังหวัดพิษณุโลก. วิทยานิพนธ์ มหบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดี สมัยประวัติศาสตร์. ภาควิชาโบราณคดี, มหาวิทยาลัยศิลปากร. ๒๕๒๙.

_____ เอกสารประกอบนิทรรศการเมืองนครไทยเก่ากว่ากรุงสุโขทัย. ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดพิษณุโลก, ๒๕๓๐ (อัดสำเนา).

ปาริชาติ เรืองวิเศษ. "งานประเพณีฮีตสิบสอง คองสิบสี่ ของชาวเลย", สุทธารา สุจฉายา (บรรณาธิการ). ใน เลข. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สารคดี. ๒๕๓๙.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). วัฒนธรรมไทยสู่ยุคเป็นผู้นำและเป็นผู้ให้. สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, กระทรวงศึกษาธิการ. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา. พิมพ์ครั้งที่ ๔, ๒๕๓๘.

_____. สืบสานวัฒนธรรมบนฐานแห่งการศึกษาที่แท้. ๒๕๓๗, (อัตสำเนา).

พลเดช ปิ่นประทีป, และคณะ. พิษณุโลก ๒๐๒๐ วิสัยทัศน์และยุทธศาสตร์การพัฒนาสี่แยกอินโดจีน. พิษณุโลก : ชมรมศึกษาเพื่อการพัฒนาสี่แยกอินโดจีน, ๒๕๔๐.

พัฒน์ สุจำนงค์, และคณะ. การพัฒนาชนบทแบบผสมผสานสำหรับประเทศไทย. ๒๕๒๓. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, ๒๕๒๓.

พัฒนาการอำเภอด่านซ้าย, สำนักงาน. รายงานผลการสำรวจข้อมูล จปฐ. และผลการเทียบเกณฑ์เป้าหมาย ๒๕๔๑. รฐานข้อมูลคอมพิวเตอร์ของสำนักงาน, ๒๕๔๑.

ไพรัตน์ เตชะรินทร์. ชนบทไทย : การผันแปรในอนาคตภายหลังการพัฒนา. กรุงเทพฯ : ๒๕๓๔.

วิภากรณ์ วรสิงห์, และคณะทำงาน. โรงเรียนชุมชนภูเรือ. เลย : สำนักงานการประถมศึกษาอำเภอภูเรือ. ๒๕๔๐, (อัตสำเนา).

วิวัฒน์ พันธวุฒิชยานนท์. "ศรีสองรัก พรมแดนศักดิ์สิทธิ์สี่อมิตรไมตรี", สุดาราสุจฉายา (บรรณารักษ์). ใน เลย. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สารคดี. ๒๕๓๙.

รัชตนาภา น้อยคา, และคณะ. "การสำรวจสภาวะปัจจุบันและความต้องการในการกระจายอำนาจทางการคลังท้องถิ่น : กรณีศึกษาเทศบาลเมืองหล่มสัก จังหวัดเพชรบูรณ์". รายงานประกอบการศึกษารายวิชาการบริหารการคลังและงบประมาณการศึกษา. พิษณุโลก : มหาวิทยาลัยนเรศวร. ๒๕๔๒, (อัตสำเนา).

รุจพร วิรานันท์. โลกทรรศน์ของชาวหล่มเก่า จากวรรณกรรมประกอบการละเล่นดับเต่า. ปรินญาณิพนธ์, ปรินญาการศึกษามหาบัณฑิต. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ วิทยาเขตพิษณุโลก, ๒๕๓๐ (อัตสำเนา).

ราชภัฏเพชรบูรณ์, สถาบัน. การอบรมสัมมนามะขามหวานแห่งประเทศไทย
ครั้งที่ ๑/๒๕๓๖ จังหวัดเพชรบูรณ์ ๑๘-๒๐ มกราคม ๒๕๓๖. เอกสาร
ประกอบการอบรมสัมมนา, ๒๕๓๖ (อัดสำเนา).

วันเพ็ญ ดิสกุล. "วิถีใหม่ของแนวทางการพัฒนา". (แปลและเรียบเรียง จาก
Developing Development ใน Unesco Sources No. 47/1993) ใน
วารสารคณะกรรมการแห่งชาติว่าด้วยการศึกษาฯ สหประชาชาติ. ปีที่
๒๖ ฉบับที่ ๒, เมษายน - มิถุนายน ๒๕๓๗.

ศรีศักร วัลลิโภดม. "โบราณคดีเกี่ยวกับเมืองนครไทย", ใน รายงานสัมมนา
ประวัติศาสตร์ เมืองพิษณุโลก ครั้งที่ ๒. ณ วิทยาลัยครูพิษณุโลก
พิษณุโลก, ๑๑ - ๑๓ กุมภาพันธ์ ๒๕๒๕. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๒๗.

_____ อีสาน แอ่งอารยธรรม. กรุงเทพฯ : พิมพ์ศพรินตัง, ๒๕๓๓.

ศึกษาธิการอำเภอชาติตระการ, สำนักงาน. แผนปฏิบัติการการศึกษา การศาสนา
และการวัฒนธรรม สำนักงานศึกษาธิการอำเภอ ปีการศึกษา ๒๕๔๐.
พิษณุโลก : สำนักงานศึกษาธิการอำเภอชาติตระการ, ๒๕๔๐ (อัดสำเนา).

ศึกษาธิการอำเภอด่านซ้าย, สำนักงาน. รายงานการศึกษาส่วนภูมิภาค (รศ.ภ.).
๒๕๔๑.

ศึกษาธิการอำเภอนครไทย, สำนักงาน. รายงานการศึกษาส่วนภูมิภาค (รศ.ภ.).
๒๕๔๒.

ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดเพชรบูรณ์ ร่วมกับศูนย์วัฒนธรรมพื้นบ้าน กองส่งเสริมและ
เผยแพร่วัฒนธรรม สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ. วัฒนธรรม
พื้นบ้านด้านขนบธรรมเนียมประเพณีจังหวัดเพชรบูรณ์. เพชรบูรณ์ :
วิทยาลัยครูเพชรบูรณ์, ๒๕๓๑ (อัดสำเนา).

ศูนย์วัฒนธรรมอำเภอนครไทย. การรวบรวมและศึกษานิทานชาวบ้านและเพลง
พื้นบ้านอำเภอนครไทย จังหวัดพิษณุโลก. พิษณุโลก : โรงเรียนนครไทย.
(อัดสำเนา).

_____ นางควาย นางดั่ง นางซ้อง พิธีกรรมขอฝนของชาวนครไทย.

พิษณุโลก : โรงเรียนนครไทย. (อัดสำเนา).

สงเคราะห์ กาญจนโกมล, (ดอกบัวทอง). ที่ระลึกงานทำบุญ ๑๐๐ วัน คุณแม่
คำหยาด กาญจนโกมล ๑๓ พฤษภาคม ๒๕๒๗, (อัดสำเนา).

สถิติแห่งชาติ, สำนักงาน. แผนที่แสดงเขตอำเภอ ตำบล เทศบาล และข้อมูล
พื้นฐานของจังหวัด. สำนักนายกรัฐมนตรี. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา.

๒๕๓๓.

_____ สมุดรายงานสถิติจังหวัดเลย. สำนักนายกรัฐมนตรี. กรุงเทพฯ :
โรงพิมพ์การศาสนา. ๒๕๓๖.

สมทรง บุรุษพัฒน์. ภูมิศาสตร์คำศัพท์ภาษาไทยถิ่นในจังหวัดเพชรบูรณ์.
มหาวิทยาลัยมหิดล, สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาชนบท.

๒๕๓๕.

สัญญา สัญญาวิวัฒน์. การพัฒนาชุมชน. กรุงเทพฯ : บริษัทสำนักพิมพ์ไทยวัฒนา
พานิช จำกัด. ๒๕๒๓.

สาร สาระทัศนันท์. ตำนานพระธาตุศรีสองรักและประวัติเมืองด่านซ้าย. เลย :
รุ่งแสงธุรกิจการพิมพ์. ๒๕๓๒.

_____ นิทานสนุกพื้นบ้านอีสานร้อยแปดเรื่อง. ดนุพล ไชยสิทธิ์,
บรรณาธิการจัดพิมพ์. เลย : รุ่งแสงธุรกิจการพิมพ์. พิมพ์ครั้งที่ ๒, ๒๕๓๘.

_____ พิธีสู่ขวัญและคำสู่ขวัญโบราณอีสานฉบับสมบูรณ์. กรุงเทพฯ :
โรงพิมพ์การศาสนา กรมการศาสนา, ๒๕๔๐.

_____ ฮีตสิบสอง – คลองสิบสี่. เลย : ศูนย์ศิลปวัฒนธรรม วิทยาลัยครูเลย.
พิมพ์ครั้งที่ ๔, ๒๕๓๐.

สิทธิานต์ รัชประเทศ. ความรู้เรื่องพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย.
กรุงเทพฯ : ๒๕๒๐.

ลีปนนท์ เกตุทัต. ความเสี่ยงและโอกาสของสังคมและวัฒนธรรมไทย. เอกสาร
ประกอบการสัมมนาระดับชาติ เรื่อง "วิกฤติการณ์ทางสังคมไทย". กรุงเทพฯ :
ศูนย์วัฒนธรรมแห่งประเทศไทย สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ.
(อัดสำเนา)

สุดาราสุจฉายา และปาริชาติ เรื่องวิเศษ. "ก้าวแห่งอนาคตของเลย...เมืองชนแดน
ริมฝั่งโขง", สุดาราสุจฉายา (บรรณาธิการ). ใน เลย. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์
สารคดี. ๒๕๓๙.

สุภาพรรณ ขอมผล. "การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น : ศึกษากรณีประวัติศาสตร์และ
วัฒนธรรมท้องถิ่นอำเภอนครไทย จังหวัดพิษณุโลก". ใน ขวัญเมือง จันทโรจณี
(บรรณาธิการ). เอกสารสัมมนาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคเหนือตอนล่าง.
ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์, มหาวิทยาลัย
นเรศวร. พิษณุโลก : พี พี แอนด์ พี. ๒๕๓๙.

_____. ผ้าทอกับวิถีชีวิตชาวนครไทย. พิษณุโลก : โรงเรียนนครไทย, (อัด
สำเนา).

สุเทพ จันทรหว่าง. ประเพณีประจำเดือน อำเภอหล่มเก่า. เพชรบูรณ์ : เอกสาร
ประกอบการสอนวิชาท้องถิ่นของเรา. (อัดสำเนา), ๒๕๔๑.

_____. ประเพณี วิถีชีวิตอำเภอหล่มเก่า. เพชรบูรณ์ : เอกสารประกอบการ
สอนวิชาท้องถิ่นของเรา. (อัดสำเนา), ๒๕๔๑.

_____. เมืองหล่มเก่า. เพชรบูรณ์ : เอกสารประกอบการสอนวิชาท้องถิ่นของ
เรา. (อัดสำเนา), ๒๕๔๑.

หนังสือสำนักงานโบราณคดี และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ ๕ ที่ ศธ ๐๗๐๘.๑๒/๑๘๘
ลงวันที่ ๑๙ กุมภาพันธ์ ๒๕๔๑ เรื่อง แหล่งเตาบ้านบ่อภาค.

หวน พันธุ์พันธ์. พิษณุโลกของเรา. พิษณุโลก : วิทยาลัยวิชาการศึกษาพิษณุโลก,
๒๕๑๔.

อมรา พงศาพิชญ์. วัฒนธรรม ศาสนา และชาติพันธุ์ : วิเคราะห์สังคมไทยแนว
มานุษยวิทยา. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

เอกวิทย์ ณ ถลาง, และคณะ. ภูมิปัญญาและกระบวนการเรียนรู้ของชาวบ้าน
ไทย โครงการกิตติเมธี สาขาวิชาศึกษาศาสตร์, มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมา-
ธิราช. ๒๕๓๙.

เอกสารการนิเทศการศึกษาฉบับที่ ๒๕๑, ภาคพัฒนาตำราและเอกสารวิชาการ. การ
ฝึกหัดครูกับการพัฒนาชนบท. กรุงเทพฯ : หน่วยศึกษานิเทศก์ กรมการ
ฝึกหัดครู กระทรวงศึกษาธิการ. ๒๕๒๖.

Chanbanchong, Chantana. A Historical Analysis of the Policies Concerning
Character Building Activities in Compulsory Schools in Thailand
(From 1921 to 1990). Japan : The University of Tsukuba. 1992,
(Dissertation for Doctoral Program).

_____. "Provision of Learning in a Globalized Rural Community : A
Survey of a Secondary School in Nakornthai Valley, Thailand" (ใน Web
Site : <http://www.nu.ac.th>)

Foster, George M. Traditional Cultures : and the impact of technological
change. U.S.A. : Harper and Row Publishers, Incorporated. 1962.

Rogers, Everett M. and Burdige, Rabel J. Social Change in Rural Societies.
Englewood Cliff, New Jersey : Prentice-Hall, Inc., 1972.

The Encyclopedia Americana. "sociology". Vol. 25. USA. : Grolier Corporated.
1994.

*****

ภาคผนวก ก.

- * รายชื่อวิทยากรผู้ให้ข้อมูล
- * รายชื่อผู้ทรงคุณวุฒิ

รายชื่อวิทยากรผู้ให้ข้อมูล

จังหวัดพิษณุโลก

อำเภอนครไทย

- (๑) พระครูสถิตชยานันท์, วัดกลางศรีพุทธาราม ตำบลนครไทย, อายุ ๔๒ ปี.
- (๒) นายพรหม ศรีสวัสดิ์, บ้านนาลานข้าว ตำบลนครชุม, อายุ ๗๘ ปี.
- (๓) นางทองเริ่ม ทองคำพงษ์, บ้านนาบัว ตำบลนาบัว, อายุ ๖๒ ปี.
- (๔) นายประถม ทองคำพงษ์, บ้านนาบัว ตำบลนาบัว, อายุ ๖๓ ปี.
- (๕) นางระเบียบ จันทร์บรรจง, บ้านเหนือ ตำบลนครไทย, อายุ ๗๗ ปี.
- (๖) นางอุ้น แก้วมงคล, บ้านหัวร้อง ตำบลนครไทย, อายุ ๗๕ ปี.
- (๗) นางวรรณภา ไกรสิทธิพงศ์, บ้านหนองน้ำสร้าง ตำบลนครไทย, อายุ ๕๐ ปี.
- (๘) นางสาวหยุด พิณีจ, บ้านเหนือ ตำบลนครไทย, อายุ ๗๗ ปี.
- (๙) นายแก้ว พิณีจ, บ้านเหนือ ตำบลนครไทย, อายุ ๗๙ ปี.
- (๑๐) นางเผิง แก้ววงหิว, บ้านเหนือ ตำบลนครไทย, อายุ ๗๘ ปี.
- (๑๑) นางศรีลิ่ง เสนีวงศ์ ณ อยุธยา, บ้านหนองน้ำสร้าง ตำบลนครไทย, ๘๔ ปี
- (๑๒) นางอรุณ ศรีคุ้ม, บ้านโนนจัน ตำบลนครไทย, อายุ ๗๕ ปี.
- (๑๓) นางอุไต่ ทองคำพงษ์, บ้านโนนจัน ตำบลนครไทย, อายุ ๖๕ ปี.
- (๑๔) นายนิรันต์ ทองคำพงษ์, บ้านโนนจัน ตำบลนครไทย, อายุ ๖๗ ปี.
- (๑๕) นางบัวคอย แก้วป๋องปก, บ้านหัวร้อง ตำบลนครไทย, อายุ ๘๓ ปี.
- (๑๖) นายเสน มาฉิม, บ้านกกกระบาก ตำบลยางโกลน, อายุ ๗๖ ปี.
- (๑๗) นายผ่อง หุมห้อง, บ้านกกกระบาก ตำบลยางโกลน, อายุ ๕๗ ปี.
- (๑๘) นายทองอินทร์ ทองเวียง, บ้านนาบัว ตำบลนาบัว, อายุ ๗๔ ปี.
- (๑๙) นางผืน แต่งเนตร, บ้านเหนือ ตำบลนครไทย, อายุ ๘๐ ปี.
- (๒๐) นางใบ ยศศรี, บ้านเหนือ ตำบลนครไทย, อายุ ๗๘ ปี.

- (๒๑) นางเริง พุกเพชร, บ้านเหนือ ตำบลนครไทย, อายุ ๗๔ ปี.
 (๒๒) นางทองม้วน พงษ์ประพันธ์, บ้านโนนจัน ตำบลนครไทย, อายุ ๖๔ ปี.
 (๒๓) นายทองเกียน สุทธิ, บ้านแก่งทุ่ง ตำบลบ่อโพธิ์, อายุ ๕๕ ปี.
 (๒๔) นางป๋อง สุทธิ, บ้านป่าอบิต ตำบลบ่อโพธิ์, อายุ ๕๙ ปี.
 (๒๕) นายลี สุทธิ, บ้านป่าอบิต ตำบลบ่อโพธิ์, อายุ ๖๐ ปี.

อำเภอชาติตระการ

- (๑) นายพวง เสนานุช, บ้านชาติตระการ ตำบลชาติตระการ, อายุ ๗๒ ปี.
 (๒) นายเพียร มั่นนาค, บ้านชาติตระการ ตำบลชาติตระการ, อายุ ๕๖ ปี.
 (๓) นายสมุน บ่อโอง, บ้านชาติตระการ ตำบลชาติตระการ, อายุ ๕๕ ปี.
 (๔) นายเหรียญ มั่นนาค, บ้านชาติตระการ ตำบลชาติตระการ, อายุ ๗๕ ปี.
 (๕) นางดี ห่องเม้ม, บ้านชาติตระการ ตำบลชาติตระการ, อายุ ๗๓ ปี.
 (๖) นางเสียน บ่อโอง, บ้านชาติตระการ ตำบลชาติตระการ, อายุ ๕๓ ปี.
 (๗) นายฉนง คชมาตย์, บ้านชาติตระการ ตำบลชาติตระการ, อายุ ๕๘ ปี.
 (๘) นางลอย มีกันทา, หมู่ ๑ ตำบลบ้านดง, อายุ ๘๐ ปี.
 (๙) นายชุ่น มีกันทา, หมู่ ๑ ตำบลบ้านดง, อายุ ๘๐ ปี.
 (๑๐) นายสมบุรณ์ สังข์เครืออยู่, หมู่ ๑ ตำบลบ้านดง, อายุ ๔๗ ปี.
 (๑๑) นางทอง สังข์เครืออยู่, หมู่ ๑ ตำบลบ้านดง, อายุ ๗๘ ปี.
 (๑๒) นางยาม หมี่ศิลา, หมู่ ๒ ตำบลบ้านดง, อายุ ๕๕ ปี.
 (๑๓) นางเสวียน เทียงธรรมโม, หมู่ ๑ ตำบลบ้านดง, อายุ ๔๙ ปี.
 (๑๔) นางยา ผลจอย, หมู่ ๖ ตำบลชาติตระการ, อายุ ๘๖ ปี.
 (๑๕) นายเทียม เงื่อนจันทร์ทอง, หมู่ ๖ ตำบลชาติตระการ, อายุ ๗๕ ปี.
 (๑๖) นางพวง เงื่อนจันทร์ทอง, หมู่ ๖ ตำบลชาติตระการ, อายุ ๗๒ ปี.
 (๑๗) นางประนอม หมี่ศิลา, หมู่ ๒ ตำบลบ้านดง, อายุ ๔๐ ปี.
 (๑๘) พระยงยุทธ จารุธรรมโม, วัดบ้านดงศรีบุญเรือง, อายุ ๒๕ ปี.
 (๑๙) พระอำนาจ จารุธรรมโม, วัดบ้านดงศรีบุญเรือง, อายุ ๒๐ ปี.
 (๒๐) นางไพเราะ มะลิวงส์, หมู่ ๑ ตำบลบ้านดง, อายุ ๓๒ ปี.

จังหวัดเพชรบูรณ์

อำเภอหล่มเก่า

- (๑) นางคำพัน ใจแก้ว, หมู่ ๑๒ ตำบลหล่มเก่า, อายุ ๖๓ ปี.
- (๒) นางแจ้ว เพชรรุ่งเลื่อน, หมู่ ๑๒ ตำบลหล่มเก่า, อายุ ๓๕ ปี.
- (๓) นายสุพรรณ ป็องกัน, หมู่ ๑๒ ตำบลหล่มเก่า, อายุ ๖๗ ปี.
- (๔) นางนวล ขวัญแน่น, หมู่ ๑๒ ตำบลหล่มเก่า, อายุ ๗๒ ปี.
- (๕) นายเฉลียว จำนงจิต, หมู่ ๑๒ ตำบลหล่มเก่า, อายุ ๖๙ ปี.
- (๖) นายพัน ทองเรียง, หมู่ ๔ ตำบลวังบาล, อายุ ๗๕ ปี.
- (๗) ผู้ใหญ่บ้านนาทราย, หมู่ ๓ ตำบลวังบาล, อายุ ๖๐ ปี.
- (๘) นายกาหลง วันตั้ง, หมู่ ๓ ตำบลวังบาล, อายุ ๕๙ ปี.
- (๙) นายจัน จันทรเนตร, หมู่ ๒ ตำบลนาแซง, อายุ ๖๓ ปี.
- (๑๐) นายเฉื่อย กิติพันธ์, หมู่ ๑๐ ตำบลวังบาล, อายุ ๖๑ ปี.
- (๑๑) นายจุ่น จันทรตอน, หมู่ ๒ ตำบลนาแซง, อายุ ๖๒ ปี.
- (๑๒) นายใจ วันเขียน, หมู่ ๒ ตำบลวังบาล, อายุ ๖๘ ปี.
- (๑๓) นายชุม ขานสมดี, หมู่ ๙ ตำบลวังบาล, อายุ ๖๐ ปี.
- (๑๔) นายเที่ยง สายจันมี, หมู่ ๑๐ ตำบลวังบาล, อายุ ๖๕ ปี.
- (๑๕) นายถ้วน สายบุญเกิด, หมู่ ๙ ตำบลวังบาล, อายุ ๖๒ ปี.
- (๑๖) นายเบ็ง นานาค, หมู่ ๔ ตำบลหล่มเก่า, อายุ ๗๖ ปี.
- (๑๗) นายเปลื้อง นาวิชา, หมู่ ๒ ตำบลวังบาล, อายุ ๗๙ ปี.
- (๑๘) นายพร เกตุเงิน, หมู่ ๑ ตำบลบ้านเนิน, อายุ ๗๖ ปี.
- (๑๙) นายมี สุวรรณศรี, หมู่ ๑๑ ตำบลวังบาล, อายุ ๗๐ ปี.
- (๒๐) นายศรี สายจันเทียม, หมู่ ๑๐ ตำบลวังบาล, อายุ ๗๑ ปี.

อำเภอหล่มสัก

- (๑) นายสุครีพ สิงห์ทอง, หมู่ ๘ ตำบลบึงน้ำเต้า, อายุ ๘๑ ปี.
- (๒) นายสมพงษ์ นิลมัน, หมู่ ๕ ตำบลบึงน้ำเต้า, อายุ ๕๒ ปี.
- (๓) พระครูพิชฌญาณอุดม (โหม่น อาจสา), วัดโพธิ์เย็น, อายุ ๕๓ ปี.
- (๔) นายอินทร์ ทองแจ้, หมู่ ๑๑ ตำบลบึงน้ำเต้า, อายุ ๘๐ ปี.
- (๕) นายพิมพ์ ทองชุม, หมู่ ๑๑ ตำบลบึงน้ำเต้า, อายุ ๖๖ ปี.
- (๖) นายบุญช่วย บุญเรือน, หมู่ ๕ ตำบลบึงน้ำเต้า, อายุ ๖๒ ปี.
- (๗) นายเม็ด สิงห์ทอง, หมู่ ๓ ตำบลบึงน้ำเต้า, อายุ ๗๕ ปี.
- (๘) นายสว่าง นิลมัน, หมู่ ๓ ตำบลบึงน้ำเต้า, อายุ ๔๒ ปี.
- (๙) นางบุญพบ ทองหนู, หมู่ ๒ ตำบลบึงน้ำเต้า, อายุ ๗๙ ปี.
- (๑๐) นางผง ทรงทอง, หมู่ ๓ ตำบลบึงน้ำเต้า, อายุ ๗๒ ปี.
- (๑๑) นางยา สิงห์ทอง, หมู่ ๓ ตำบลบึงน้ำเต้า, อายุ ๖๙ ปี.
- (๑๒) นางล้วน พิมล, หมู่ ๓ ตำบลบึงน้ำเต้า, อายุ ๖๘ ปี.
- (๑๓) นางสุด อินปิ่น, หมู่ ๒ ตำบลบึงน้ำเต้า, อายุ ๘๘ ปี.
- (๑๔) นางอ่อน สิงห์ทอง, หมู่ ๒ ตำบลบึงน้ำเต้า, อายุ ๘๑ ปี.
- (๑๕) นางบิน เข้มทอง, หมู่ ๓ ตำบลบึงน้ำเต้า, อายุ ๖๘ ปี.
- (๑๖) นางเวียน บุญเรือน, หมู่ ๕ ตำบลบึงน้ำเต้า, อายุ ๖๐ ปี.
- (๑๗) นายผุย ชามง, หมู่ ๑ ตำบลบึงน้ำเต้า, อายุ ๖๔ ปี.
- (๑๘) นายเกษม บันก้อน, หมู่ ๖ ตำบลบึงน้ำเต้า, อายุ ๔๑ ปี.
- (๑๙) นางจำปา ดีผึ้ง, หมู่ ๒ ตำบลบึงน้ำเต้า, อายุ ๗๖ ปี.
- (๒๐) นางแก้ว ทองแจ้, หมู่ ๑๑ ตำบลบึงน้ำเต้า, อายุ ๔๖ ปี.

จังหวัดเลย

อำเภอด่านซ้าย

- (๑) นายสมพราว ศรีบุตรดา, บ้านนาดี ตำบลนาดี, อายุ ๗๒ ปี.
- (๒) นางทิพย์ ศรีบุตรดา, บ้านนาดี ตำบลนาดี, อายุ ๗๐ ปี.
- (๓) นางมณฑา พรหมรักษา, บ้านหัวนาเยื้อง ตำบลด่านซ้าย, อายุ ๘๓ ปี.
- (๔) นางฟ่อน อัครสุรย์, บ้านเหนือ ตำบลด่านซ้าย, อายุ ๘๑ ปี.
- (๕) นายเหรียญ เชื้อบุญมี, บ้านหัวนาเยื้อง ตำบลด่านซ้าย, อายุ ๗๓ ปี.
- (๖) นางเพียร เชื้อบุญมี, บ้านหัวนาเยื้อง ตำบลด่านซ้าย, อายุ ๗๐ ปี.
- (๗) นางมณฑา พรหมรักษา, บ้านหัวนาเยื้อง ตำบลด่านซ้าย, อายุ ๘๓ ปี.
- (๘) นายสม ศรีพรหม, บ้านหัวนาเยื้อง ตำบลด่านซ้าย, อายุ ๖๖ ปี.
- (๙) นายสนั่น สิงห์สถิตย์, หมู่ ๑ ตำบลด่านซ้าย, อายุ ๖๔ ปี.
- (๑๐) นายประดูลย์ จันทสอน, หมู่ ๑ ตำบลด่านซ้าย, อายุ ๖๗ ปี.
- (๑๑) นายทองเสียน ทองอินทร์, หมู่ ๓ ตำบลนาหอ, อายุ ๗๐ ปี.
- (๑๒) นางบุญศรี ทองอินทร์, หมู่ ๓ ตำบลนาหอ, อายุ ๖๕ ปี.
- (๑๓) นายเสถียร ทองหล้า, บ้านหัวนาเยื้อง ตำบลด่านซ้าย, อายุ ๖๓ ปี.
- (๑๔) นายสมเดช สิงห์ประเสริฐ, หมู่ ๑ ตำบลด่านซ้าย, อายุ ๗๐ ปี.
- (๑๕) นางดุ่มทอง สิงห์ประเสริฐ, หมู่ ๑ ตำบลด่านซ้าย, อายุ ๖๐ ปี.
- (๑๖) นายวิเนตร นนทะโคตร, ผู้ช่วยอาจารย์ใหญ่โรงเรียนภูหลวง, อายุ ๕๒ ปี.
- (๑๗) นางคำป็อง ทองหล้า, บ้านหัวนาเยื้อง ตำบลด่านซ้าย, อายุ ๖๐ ปี.
- (๑๘) นายประกอบ สมวงศ์, หมู่ ๑ ตำบลด่านซ้าย, อายุ ๖๓ ปี.
- (๑๙) นางสุพัทธา สมวงศ์, หมู่ ๑ ตำบลด่านซ้าย, อายุ ๖๐ ปี.
- (๒๐) พระภิกษุคำเบา ปคุโณ, วัดศรีภูมิ หมู่ ๓ ตำบลนาหอ, อายุ ๗๐ ปี.
- (๒๑) นายบุญมี ตามณี, บ้านนาข่าน้อย ตำบลนาข่า, อายุ ๘๓ ปี.
- (๒๒) นางตุ้ ตามณี, บ้านนาข่าน้อย ตำบลนาข่า, อายุ ๘๐ ปี.
- (๒๓) นายปรีชา ทัพใหญ่, บ้านหัวนาเยื้อง ตำบลด่านซ้าย, อายุ ๔๓ ปี.
- (๒๔) นายประพัตร อำน่าเพียง, บ้านหนองผือ ตำบลนาหอ, อายุ ๔๒ ปี.

อำเภอภูเรือ

- (๑) นางวิภาภรณ์ วรสิงห์, บ้านภูเรือ ตำบลหนองบัว, อายุ ๔๖ ปี.
- (๒) นายคำป่วน สุธงษา, บ้านภูเรือ ตำบลหนองบัว, อายุ ๖๗ ปี.
- (๓) นายสังคม ยศสุพรหม, บ้านภูเรือ ตำบลหนองบัว, อายุ ๖๑ ปี.
- (๔) นางคำฝั้น ยศสุพรหม, บ้านภูเรือ ตำบลหนองบัว, อายุ ๕๗ ปี.
- (๕) นางป๋อง ชมเชย, บ้านภูเรือ ตำบลหนองบัว, อายุ ๖๔ ปี.
- (๖) นายสมหมาย ยโสธร, บ้านภูเรือ ตำบลหนองบัว, อายุ ๔๖ ปี.
- (๗) นายเรียน วรรณทองสุข, บ้านหนองบง ตำบลหนองบัว, อายุ ๖๑ ปี.
- (๘) นายโต คำท่าแค, บ้านภูเรือ ตำบลหนองบัว, อายุ ๖๐ ปี.
- (๙) นายหัน โกษาจันทร์, บ้านหนองบง ตำบลหนองบัว, อายุ ๗๕ ปี.
- (๑๐) นายเหรียญ นามบุตร, บ้านโนนสมบูรณ์ ตำบลसानตม, อายุ ๔๒ ปี.
- (๑๑) นางหนูเจียง สุวรรณชาติ, บ้านภูเรือ ตำบลหนองบัว, อายุ ๕๖ ปี.
- (๑๒) นางหนูเลื่อน สุธงษา, บ้านภูเรือ ตำบลหนองบัว, อายุ ๔๒ ปี.
- (๑๓) นายสังวาลย์ สุธงษา, บ้านภูเรือ ตำบลหนองบัว, อายุ ๔๓ ปี.
- (๑๔) นายแหวว วงศ์คำโสม, บ้านถ้ำมูล ตำบลसानตม, อายุ ๖๓ ปี.
- (๑๕) นายวัน วงศ์คำโสม, บ้านถ้ำมูล ตำบลसानตม, อายุ ๔๐ ปี.
- (๑๖) นายผาด สุไชยะชัย, บ้านภูเรือ ตำบลหนองบัว, อายุ ๕๘ ปี.
- (๑๗) นางนงค์พา ศรีเพชร, บ้านภูเรือ ตำบลหนองบัว, อายุ ๔๕ ปี.
- (๑๘) นายละมุล อ่อนละมัย, บ้านภูเรือ ตำบลหนองบัว, อายุ ๔๖ ปี.
- (๑๙) นางนุชนาถ คุรุพชรพล, บ้านภูเรือ ตำบลหนองบัว, อายุ ๓๕ ปี.
- (๒๐) นายสงกรานต์ ไสระสิงห์, ประธานกลุ่มโรงเรียนท่าศาลา.

รายชื่อผู้ทรงคุณวุฒิผู้เสนอแนะการสำรวจข้อมูลภาคสนาม

จังหวัดพิษณุโลก

อำเภอ นครไทย

- (๑) นางปราณี ทองคำพงษ์, ผู้ช่วยผู้อำนวยการโรงเรียนนครไทย
- (๒) นายสุรเดช จันทร์บรรจง, อาจารย์ใหญ่โรงเรียนบ้านแก่งทุ่ง
- (๓) นางกิติมา แก้วป้องปก, อดีตหัวหน้าหน่วยศึกษานิเทศก์การประถมศึกษา
- (๔) นายนิรันต์ ทองคำพงษ์, อดีตศึกษานิเทศก์อำเภอ นครไทย
- (๕) นางวรรณภา ไกรสิทธิพงษ์, สมาชิกสภาจังหวัดพิษณุโลก เขตอำเภอ นครไทย

อำเภอชาติตระการ

- (๑) (ไม่ระบุนาม), ศึกษานิเทศก์อำเภอชาติตระการ
- (๒) (ไม่ระบุนาม), ผู้ช่วยศึกษานิเทศก์อำเภอชาติตระการ
- (๓) นายคงศักดิ์ ดงแหม, พัฒนาการอำเภอ
- (๔) นายการุณ วรรณ, ศึกษานิเทศก์การประถมศึกษาอำเภอ

จังหวัดเพชรบูรณ์

อำเภอหล่มเก่า

- (๑) นายจำลอง กองสังข์, ผู้ช่วยผู้อำนวยการโรงเรียนวิทยานุกูลนารี.
- (๒) นายล้ำ จันทวงศ์, ผู้ช่วยผู้อำนวยการโรงเรียนหล่มเก่าพิทยาคม
- (๓) นางสาวรุ่งทิพา ราชพรหมมินทร์, อาจารย์ ๒ ระดับ ๗
โรงเรียนหล่มเก่าพิทยาคม
- (๔) นายประทุม ไชยโถม, อาจารย์ ๒ ระดับ ๗โรงเรียนหล่มเก่าพิทยาคม

อำเภอหล่มสัก

- (๑) นางเยาวภา โตสงวน, สำนักงานศึกษาธิการจังหวัดเพชรบูรณ์
- (๒) นางสุวิมล เจริญสุข, นักวิชาการพัฒนาชุมชน เขต ๗.
- (๓) นางจินดา วรปัสสุ, หัวหน้าหน่วยศึกษานิเทศก์การประถมศึกษาอำเภอ

จังหวัดเลย

อำเภอด่านซ้าย

- (๑) นายปรีชา ทัพโพ, อาจารย์ใหญ่โรงเรียนบ้านปางคอม.
- (๒) นายประพัทธ์ อำนาคเพียง, ศึกษาธิการการประถมศึกษาอำเภอ
- (๓) นายสมเดช สิงห์ประเสริฐ, นายกเทศบาลตำบลด่านซ้าย
- (๔) นายวิเนตร นนทะโคตร, ผู้ช่วยผู้อำนวยการโรงเรียนเชียงคานพิทยาคม.

อำเภอภูเรือ

- (๑) นายโต คำท่าแค, หัวหน้าการประถมศึกษาอำเภอภูเรือ
- (๒) นายเรียน วรรณทองสุข, ครูใหญ่โรงเรียนบ้านหนองบง
- (๓) นายคำป่วน สุธงษา, เจ้าของกิจการสวนน้ำฝน อำเภอภูเรือ

*****

ภาคผนวก ข.

แบบสำรวจข้อมูล และ
สัมภาษณ์วิทยากร

เลขที่ .....

แบบสำรวจข้อมูลและสัมภาษณ์วิทยากร

๑. หมู่บ้าน

ชื่อหมู่บ้าน.....ตำบล.....อำเภอ.....จังหวัด.....

ตั้งเมื่อปี พ.ศ..... แยกมาจาก .....

ประวัติหมู่บ้านโดยสังเขป .....

.....

การคมนาคม .....

ทำเลการก่อตั้งหมู่บ้าน.....

๒. ผู้ให้ข้อมูล

๒.๑ ชื่อ-นามสกุล .....อายุ.....ปี อาชีพ.....

ตำแหน่งทางการในชุมชน (ถ้ามี) .....

ที่อยู่.....

๒.๒ ชื่อ-นามสกุล .....อายุ.....ปี อาชีพ.....

ตำแหน่งทางการในชุมชน (ถ้ามี) .....

ที่อยู่.....

(ถ้ามีผู้ให้ข้อมูลมากกว่า ๒ ท่าน ก็ให้กรอกรายละเอียดด้านหลัง)

๓. ข้อมูลเกี่ยวกับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติในอดีต

๓.๑ สมัยก่อนพัฒนาเป็นสมัยใหม่.....

.....

๓.๒ สมัยหลังพัฒนาเป็นสมัยใหม่ .....

.....

๓.๓ สมัยต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์ .....

.....

๔. ข้อมูลเกี่ยวกับระบบเศรษฐกิจของชุมชนในอดีต

๔.๑ สมัยก่อนพัฒนาเป็นสมัยใหม่.....

.....

๔.๒ สมัยหลังพัฒนาเป็นสมัยใหม่ .....

.....

๕.๓ สมัยต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์ .....

.....

๕. ข้อมูลเกี่ยวกับระบบการถ่ายทอดวัฒนธรรม และการศึกษาในอดีต

๕.๑ สมัยก่อนพัฒนาเป็นสมัยใหม่.....

.....

๕.๒ สมัยหลังพัฒนาเป็นสมัยใหม่ .....

.....

๕.๓ สมัยต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์ .....

.....

๕. ข้อมูลเกี่ยวกับสภาพสังคมในปัจจุบัน

๕.๑ การปกครอง .....

.....

.....

๕.๒ เศรษฐกิจ.....

.....

.....

๕.๓ การศึกษา .....

๕.๔ ภาษา .....

๕.๕ ประเพณี การละเล่น ดนตรี .....

.....

๖. ข้อมูลอื่น ๆ ที่เห็นว่าสำคัญ .....

.....

ภาคผนวก ค.

ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น
จากบันทึกของชาวบ้าน

ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นจากบันทึกของชาวบ้าน
เรื่อง "ประวัติเมืองนครชุม" *

ตำบลนครชุม ตั้งอยู่ในที่ราบลุ่ม ระหว่างเขาลมใหญ่ กับเขาภูซัด เขาย่าปลุก โดยมีทิศติดต่อ ดังนี้

ทิศเหนือ ติดต่อกับ ตำบลนาแห้ว อำเภอโนนสูง จ.เลย

ทิศใต้ ติดต่อกับ ตำบลบ้านพร้าว อำเภอนครไทย

ทิศตะวันออก ติดต่อกับ ตำบล บ่อโพธิ์ - นาบัว อ.นครไทย

ทิศตะวันตก ติดต่อกับ ตำบล ป่าแดง - บ่อภาค อ.ชาติตระการ

แต่เดิมตำบลนครชุม ตำบลน้ำกุ่ม ของอำเภอนครไทยนั้น รวมกันเป็นตำบลเดียว เพิ่งมาแยกออกจากกันเป็นสองตำบล เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๑๗ นี้เอง โดยมีตำบลน้ำกุ่มอยู่ทางตอนเหนือ ตำบลนครชุมอยู่ทางตอนใต้ ทั้งสองตำบลนี้แต่เดิม น่าจะมีคนอาศัยอยู่ก่อนแล้ว ตั้งแต่สมัยยุคหิน เพราะเคยมีผู้ค้นพบเครื่องมือ เครื่องใช้ ที่ทำด้วยหิน เช่น เสียมหิน เป็นต้น ปัจจุบันก็ผู้เก็บรักษาไว้ก็มี มอบให้สถานศึกษาก็มี เช่น วิทยาลัยครูพิบูลสงคราม คนเหล่านี้ คงจะอยู่กันแบบง่าย ๆ ตามแบบของชาวป่าทั่ว ๆ ไป สืบทอดกันมาหลายชั่วอายุคน จนกระทั่งถึงยุคที่มีโลหะใช้ เคยมีผู้ค้นพบกำไรมือ กำไรขา กระเบื้องถ้วยชาม โอ่ง ไห กระออม ผังอยู่ใต้ดิน กระจัดกระจายอยู่ทั่วไปไม่ว่าในป่า เขา ที่ชาวบ้านชุกชุมไปพบเห็นเข้า ส่วนอาชีพของชาวตำบลนครชุม สมัยโบราณ คงจะมีแต่ปลูก ข้าวไร่ กับล่าสัตว์ป่ากินเป็นอาหารไปปี ๆ เท่านั้น การค้าขายคงไม่มี เพราะสภาพภูมิประเทศถูกปิดล้อมโดยธรรมชาติ ไม่เอื้ออำนวยต่อการค้าขาย มีเรื่องเล่าต่อ ๆ กันมาว่า ครั้งหนึ่ง ได้มีผู้คนจำนวนมาก อพยพลงมาจากทางเหนือ ลงมาสู่นครชุม สันนิษฐานว่า จะเป็นพวกชาวลาว อพยพลงมาเพื่อแสวงหาที่อยู่ใหม่ที่เริ่มลงที่บ้านนาแฝก น้ำกุ่ม ทุ่งใหญ่ นาลานข้าว นาเมือง แล้วตั้งมั่นอยู่บ้านนาลานข้าวกับบ้านนาเมือง แต่ผู้เล่าก็ไม่ได้บอกว่าเป็นเมื่อใด พ.ศ.ใด ผู้เขียน

* คัดลอกจากบันทึกที่เขียนด้วยลายมือของ นายพรหม ศรีสวัสดิ์, ชาวบ้านอายุ ๗๗ ปี การศึกษาระดับมัธยมปีที่ ๒ สมัยก่อนสงครามโลกครั้งที่ ๒ (เทียบเท่าประถมปีที่ ๖ ปัจจุบัน) ซึ่งอาจจะเชื่อถือได้บางส่วน แต่น่าจะเป็นประโยชน์สำหรับการศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับพหุชนบางกลางหาว และเมืองบางยาง ซึ่งนักประวัติศาสตร์ยังหาข้อยุติไม่ได้.

สันนิษฐานว่า คงจะเป็นราว ๆ ปี ๑๗๓๖-๑๗๓๘ แต่ก่อนการอพยพ ของคนเหล่านั้น มา ตำบลนครชุมสมัยนั้น ชื่อเรียกอย่างไรไม่ปรากฏ ทราบแต่ว่าหลังจากการอพยพของ คนเหล่านั้นมา ชาวพื้นเมืองเดิมซึ่งไม่เคยเห็นคนจำนวนมาก เช่นนั้นมาก่อน ชาวพื้น เมืองจึงเรียก ตำบลนครชุม ขณะนั้น สมัยนั้นว่า เมือง "คนชุม"

ส่วนหัวหน้าที่สำคัญในการนำมาในครั้งนั้นมี ๒ คน เป็นพี่กันน้องกัน ตัวผู้ เป็นพี่ชื่อ ขุนกังหา ส่วนผู้น้องชื่อ ขุนหาญห้าว ได้มายึดหลักปักมั่น อยู่ที่บ้านนาลาน ข้าวกับบ้านนาเมืองในปัจจุบัน ส่วนไพร่พลที่มาด้วยกัน บ้างก็กระจัดกระจายกันไปตั้ง ตามที่ต่าง ๆ ที่ตนเห็นดีเห็นชอบของแต่ละคน แล้วสร้างที่อยู่อาศัยขึ้น เราจะทราบได้ จากการขุดค้นพบ วัตถุโบราณ ตามที่ต่าง ๆ ทั่วไป ไม่ว่าจะในป่าหรือเขา เกือบทุกหมู่บ้าน เช่น หมู่บ้านนาฟองแดง หมู่ ๗ ซึ่งเป็นหมู่บ้านใหม่ ยังไม่ถึงชั่วอายุคนเลย แต่ก็มีชาว บ้านไปขุดนา ขุดพบเจอวัตถุโบราณเข้า จึงรู้ได้ทันทีว่าวัตถุโบราณเหล่านั้น ต้องมีก่อน ตั้งบ้านแน่

ส่วนขุนกังหา ผู้เป็นหัวหน้า พร้อมด้วยไพร่พล ที่อยู่รอบใน ใกล้ชิด ก็ ระดมกำลังช่วยกันสร้างที่ประทับสำหรับเจ้าเมืองขึ้น ดังที่เราเห็นทรากอริฐอยู่บ้านนา ลานข้าวจังหวัดปัจจุบัน ซึ่งสันนิษฐานว่า เป็นที่ประทับของเจ้าเมือง ขุนกังหาเมื่อสร้างเสร็จ ก็ สถาปนาตัวเองขึ้นเป็นเจ้าเมือง ปกครองเมือง "คนชุม" ต่อไป ต่อมาทรงเห็นว่าเมืองคน ชุม นี้ ชื่อยังไม่เหมาะสมกับเมือง ที่มีเจ้าเมืองปกครอง จึงได้เปลี่ยนชื่อเสียใหม่ว่า "นคร ชุม" แทนชื่อเดิมต่อมาจนทุกวันนี้

(ซาก) ทรากอริฐที่เราเห็นอยู่วัดนาลานข้าวจังหวัดปัจจุบัน มี ๒ ชั้น ๆ ล่าง ยาว ๓๖ ฟุต กว้าง ๒๕ ฟุต ชั้นบนยาว ๒๐ ฟุต กว้าง ๑๓ ฟุต สองชั้นรวมกันสูงประมาณ ๑ ๑/๒ ฟุต จากแท่นอิฐลงไปทางทิศใต้ ประมาณ ๒๘๐ เมตร มีก้อนหินขนาดใหญ่ โดกกว่าตุ่มน้ำ ผิงอยู่ ๑ ก้อน สันนิษฐานว่า คงจะนำมาผิงหลักเมือง หรือไมก็นำมาผิง ปิดทับหลุมผิงเพื่อซ่อนทรัพย์ ก่อนการอพยพลงมาสู่วังกวาง ชาวบ้านเรียกหินก้อนนี้ว่า "หินปลาผา" อยู่กลางทุ่งนา บ้านนาลานข้าว

ส่วนบนภูเขาที่ล้อมรอบ ตำบลนครชุม ทั้งสี่ด้านนั้น ยังมีค่ายอยู่ถึง ๔ ค่าย ด้วยกัน เป็นรูปครึ่งวงกลมเหมือนกันหมด

ค่ายแรก อยู่เหนือสุด ตรงที่เขาเรียกกันว่า "ห่อมพระบาง" ทางไปทุ่งผล่ำ ตำบลน้ำกุ่ม สันนิษฐานว่า เป็นกองระวังหลัง

ค่ายสอง อยู่ได้สุด ตรงที่เขาเรียกว่า โนนค่าย ปัจจุบันอยู่หัวนา บุ่ง
 ขอนแก่น ของบ้านนาเมือง สันนิษฐานเป็น กองหน้า

ค่ายสาม อยู่ทางทิศตะวันออก ตรงที่เขาเรียกกันว่า ลานหญ้าลุงแปง
 สันนิษฐานว่า เป็นปีกซ้าย

ค่ายสี่ อยู่ทางทิศตะวันตก บนเขาลม ตรงที่เขาเรียกว่า ซ้ำตองใต้
 สันนิษฐานว่าเป็นปีกขวา

ความเจริญในด้านศาสนา สมัยขุนกังฮาว ปกครองเมืองนครชุมอยู่นั้น เข้า
 ใจว่าพระพุทธศาสนาเจริญพอสมควร ดังเราจะเห็นทรางอิฐ ที่บ้านนางิ้ว เป็นต้น แต่
 ปัจจุบัน บ้านนางิ้ว ได้เลิกร้างไปนานแล้ว ทางด้านบ้านน้ำกุ่ม ก็มีถ้ำพระอยู่หลายแห่ง
 บนภูเขา ปัจจุบันก็ยังมีทรางให้เห็นอยู่ มีทั้งพระพุทธรูปที่ทำด้วยไม้และโลหะ ในถ้ำ
 พระยังมีตัวหนังสือโบราณด้วย แต่เลือนเต็มที ถ้าไม่พิจารณาให้ดี จะไม่รู้ไม่เห็นตัว
 หนังสือเลย เพราะเลือนลงมาก เป็นถ้ำเล็ก ๆ จุคนได้ ๒-๓ คน ถ้าเราเข้าไปนั่งในถ้ำ
 ตัวหนังสือจะอยู่ระดับสายตาพอดี บริเวณที่เขียน ความกว้างประมาณ ๑ ฟุต ความ
 ยาวประมาณ ๒ ฟุต ยังมีทางด้านขวามืออีก ถ้าสังเกตให้ดี ก็จะมีเห็น

อย่างไรก็ตาม สันนิษฐานว่าการสร้างบ้านปกครองเมืองนครชุม ของขุนกัง
 ฮาวนั้น คงไม่ทันสำเร็จ และยืนยาวเท่าใดนัก เพราะมีเรื่องบังเอิญเข้ามาแทรกแซงโดย
 ไม่คาดฝันมาก่อน คือ

วันหนึ่ง ภรรยาของขุนกังฮาว ซึ่งตั้งท้องอ่อน ๆ ให้เกิดอยากกินลาบแกง
 เป็นกำลัง ขุนกังฮาว จึงบอกให้น้องชาย คือ ขุนหาญห้าว ไปล่าเนื้อแกง เพื่อจะนำมา
 ทำลาบให้ภรรยากิน ขุนหาญห้าว จึงเตรียมตัว เตรียมปืน ออกเดินมุ่งหน้าไปทางทิศ
 ตะวันตก แล้วขึ้นเขาไป ครั้นสายเข้า เหนื่อยเข้า ร้อนเข้า หิวเข้า ก็ยังไม่พบไม่เจอสัตว์
 ใด ๆ ทั้งสิ้น จนไปถึงถ้ำ คิดว่าจะแวะพักร้อนสักครู่ เมื่อเดินเข้าไปใกล้ ๆ ก็เห็นในถ้ำมี
 แอ่งน้ำ ลักษณะข้างล่างใสข้างบนเป็นฝ้าสีทอง ด้วยความหิวและร้อนจึงไม่รีรอ รีบวก
 น้ำทั้งกินทั้งอาบ เมื่อสดชื่นใจขึ้นมาบ้างก็นั่งลง หลังพิงก้อนหินแล้วก็มอยหลับไป ครั้น
 ตื่นขึ้นมาก็เกือบจะบ้ายแล้ว จึงรีบเดินทางกลับ เมื่อมาถึงเมืองแล้ว ฝ่ายทหารที่รักษา
 เมืองอยู่ จำไม่ได้ ก็ไม่ยอมให้เข้าเมือง ฝ่ายขุนหาญห้าวเมื่อทหารไม่ยอมให้เข้า ขุน
 หาญห้าวจึงว่ากับทหารว่า เราคือ ขุนหาญห้าว น้องชายเจ้าเมืองเองแหละ พร้อมทั้ง
 เอาปืนเอาเขนงปืนยื่นให้ทหารดู ทหารจึงรู้ และยอมให้เข้าเมือง เมื่อขุนหาญห้าวได้เข้า

เมืองแล้ว จึงนำความที่ตนไปเล่าเนื้อให้พี่ชายฟังโดยละเอียด เมื่อขุนกังหาวได้ฟังจนหมดเรื่องก็ไม่ว่าอะไร พร้อมทั้งแปลกใจมากที่เห็นน้องชายสวย ตัวเป็นทอง ก็นึกอยากได้ตัวเป็นทองบ้าง รุ่งขึ้นจึงให้น้องพาไปหวังจะได้กินได้อาบน้ำในบ่อทอง ที่ถ้ำนั้นบ้าง แต่ครั้งไปแล้วก็เที่ยวหาเท่าไร ๆ ก็หาไม่พบ เมื่อไม่พบแล้วก็พากันกลับบ้านเมือง เมื่อมาถึงเมืองแล้ว ก็ตรัสพ้อต่อว่าให้น้องชายต่าง ๆ นานา หว่านงอนปิดบังความจริง แกล้งพาไปไม่ถูกที่ หว่านงอนไม่รักตัวเอง ไม่อยากให้พี่ได้สวยได้ดีเกินหน้า หว่านงอนคิดกบฏ จะแย่งความเป็นใหญ่ ฝ่ายน้องชายก็มีความเสียใจมาก ทั้ง ๆ ที่ตนเองก็ไม่เคยคิดอย่างพี่ช่าวกล่าวหาเลยแม้แต่นิด ยิ่งคิดก็ยิ่งกลุ้ม จึงเอายาฝิ่นมากินเพื่อให้หายกลุ้มใจ แต่ว่ายาฝิ่นนั้นมันมากไป เมื่อยาออกฤทธิ์ ร่างกายทนไม่ไหว ก็ถึงแก่ความตาย

ฝ่ายขุนกังหาว พี่ชาย เมื่อเห็นดังนั้นก็ตกใจ และเสียใจเป็นอย่างยิ่ง ที่ตนเองเป็นต้นเหตุ ที่ทำให้น้องอันเป็นที่รักต้องตายหนีจากตนไป พลังรำพึงรำพันว่า ต่อแต่นี้ไปใครเล่าจะมาช่วยเป็นกำลัง รบทัพจับศึก ใครเล่าจะเป็นคู่คิดคู่ปรึกษา ใครเล่าจะมาช่วยสร้างบ้านแปลงเมือง ใครเล่าจะมาดูแลปกครองทหารไพร่ฟ้าประชาราษฎร ต่างหูต่างตาแทน ขุนกังหาวก็เริ่มมีจิตหวนไหวไปต่าง ๆ นานา เริ่มคิดถึงสภาพภูมิประเทศที่ตนปกครองอยู่ เริ่มมองเห็นสิ่งบกพร่องมากขึ้น เช่น หวนคิดว่า นครขุมนี้ เป็นเมืองปิด ทำให้การทราบข่าว ความเคลื่อนไหวของศัตรูภายนอกได้ยาก การหลบหนีหนีภัยเมื่อถึงคราวจำเป็นก็ไม่มีทางออก การขยายอาณาเขตก็ทำไม่ได้ เมื่อหวนคิดดูหลายวันหลายคืนเข้า เห็นว่า นครขุมนี้มีไซ้เมืองน่าอยู่แต่อย่างไร เพราะฉะนั้น การตัดสินใจที่จะไปอยู่ที่อื่น เมืองอื่น ของขุนกังหาว จึงเกิดขึ้นในหัวใจของขุนกังหาว

ดังนั้น การอพยพครั้งใหญ่ครั้งที่สองก็เกิดขึ้น ขุนกังหาวจึงได้รวบรวมทหารไพร่พล จำนวนมาก กวาดต้อน เดินทางไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ รอนแรมไปหยุดยั้งตั้งทัพมั่นอยู่ที่บ้านวังกวาง ปรากฏปรัมศัตรูเจ้าถิ่นที่ยังแข็งข้อจนราบคาบแล้ว ก็ตั้งตนเป็นใหญ่ ปกครองเขตวังกวาง ต่อไป เมื่ออยู่ไปนาน ๆ เข้าก็ทรงเห็นว่า เมืองที่ชื่อวังกวาง นี้ยังชื่อไม่เหมาะสมเพราะว่าคนถิ่นไกล ๆ ไม่รู้จะหาว่าเป็นป่าเป็นดงมีกวางอาศัยอยู่มาก ไม่เหมาะสมกับบ้านเมืองที่มีเจ้าเมืองปกครอง จึงได้เปลี่ยนชื่อเสียใหม่ว่า เมืองบางยาง โดยมีตัวท่าน คือ ขุนกังหาว ปกครองต่อไป เป็นอันว่าเมืองนครขุม ตอนนั้นก็กลับกลายเป็นเมืองร้างไป แต่ผู้เขียนก็ยังสันนิษฐานว่า นครขุมตอนเหนือ ส่วนที่เป็นตำบลน้ำกุ่มเดี๋ยวนี้ คงจะไม่อพยพตามไปด้วยในครั้งนั้น จึงยังมีคนอยู่อาศัย สืบเชื้อ

สลายมาจนถึง ปัจจุบันนี้ โดยอาศัยสำเนียงพูด ขนบธรรมเนียมประเพณี เป็นหลักฐาน ซึ่งแตกต่างกันกับคนนครชุมตอนใต้ในปัจจุบัน ซึ่งอพยพกลับมาอยู่ตอนหลังใหม่ เมื่อประมาณ ๓๐๐ ปี มานี้เอง โดยบรรพบุรุษของคนนครชุม ตอนหลังนี้ ได้นำควายหนีหามาเลี้ยงก่อน แล้วเห็นเป็นทำเลดี จึงมีคนอพยพตามกันมาเรื่อย ๆ จนเป็นบ้านเมืองอย่างที่เห็น ๆ อยู่ทุกวันนี้ คนที่นำควายหนีหามาเลี้ยงในครั้งนั้น มาจากบ้านพร้าว บางยาง หัวนา เนินเพิ่ม และนาบัว นาคาลัย นี่คือต้นตระกูลของคนนครชุมในปัจจุบัน จึงมีสำเนียงผิดกับคนนครชุมเดิม

ขอย้อนกลับไปถึงการอพยพของขุนกังหวา จากเมืองนครชุม มาเวลานั้นเมื่อใด เดือนใด ปีใด พ.ศ.ใด ไม่มีใครทราบ เพราะไม่มีบันทึกไว้ ผู้เขียนเองก็เพียงแต่สันนิษฐานเอาว่าคงจะตกประมาณราว ๆ ปี พ.ศ. ๑๗๔๘ - ๑๗๔๙ - ๑๗๕๐ อยู่ในราว ๆ นี้

ขอวกมาถึงเมืองบางยางอีกครั้งหนึ่ง หลังจากเปลี่ยนชื่อเมืองวังขวาง มาเป็นบางยางแล้ว ท่านก็เปลี่ยนชื่อตัวเองเสียใหม่เหมือนกัน โดยเปลี่ยนจาก กังหวา เป็น กางท่าว ซึ่งถ้าเรียกให้เต็มก็คือ ขุนบางกาท่าว เจ้าเมืองบางยาง นั่นเอง แต่ขณะที่ขุนบางกาท่าว ปกครองเมืองบางยางอยู่นั้น ตลอดเวลาที่ผ่านไป ท่านคงไม่มีความสุขทางใจเท่าใดนัก เพราะไหนจะคิดถึงน้องชายตายที่นครชุม เพราะตนเองเป็นต้นเหตุแล้ว ยิ่งกังวลใจถึงอนาคตอีกด้วย เพราะท่านรู้ดีอยู่แก่ใจแล้วว่า ถิ่นแถบนี้ก็มีชนชาติอื่นเขาปกครองเป็นปีกแผ่นอยู่ก่อนแล้ว ท่านจึงนึกหวั่นเกรงกริ่งอยู่ในใจผู้เดียว ถ้าหากไม่คิดทำอะไรลงไปอย่างใดอย่างหนึ่ง ก็จะเป็นอันตรายแก่ตนและบ้านเมือง เป็นแน่แท้ ไม่ช้าก็เร็ว เมื่อท่านคิดดังนั้นแล้ว ท่านจึงตัดสินใจ เดินทางไปหามิตรสหายเพื่อนเก่า ตั้งแต่สมัยเมื่อครั้งยังอยู่เมืองลาว ที่เมืองราด แขวงเพชรบูรณ์ เจ้าเมืองราดท่านนี้มีนามว่า “ขุนผาเมือง” เพื่อหารือถึงความเมืองเรื่องต่าง ๆ จนเข้าใจและตกลงกันเรียบร้อยแล้ว ก่อนกลับบางยาง ขุนบางกาท่าวจึงเชื้อเชิญให้ขุนผาเมืองเจ้าเมืองราด มาเยี่ยมเยียนเมืองบางยางบ้าง ภายหลังถึงวันดีคืนดี ขุนผาเมืองก็จัดทัพเดินทางมาเยี่ยมเยียนเมืองบางยาง ตามคำเชื้อเชิญของขุนบางกาท่าว ดังนั้น สองพ่อขุนจึงถือโอกาสเจรจากันเป็นความลับ เพราะเกรงว่า ความจะรั่วไหล ร่วงรู้ ไปถึงหูของนางสิงขรเทวีผู้เป็นภรรยาของขุนผาเมือง ซึ่งเป็นบุตรของพระยาขอม ซึ่งปกครองเมืองสุโขทัยอยู่ในขณะนั้น เมื่อสองพ่อขุนจัดทัพเรียบร้อยแล้ว ก็ยกขบวนผ่านชาติตระการ ไปอุดรดิศต์

ทุ่งยัง ลับแล เลยเข้าดีสุโขทัยแตก ยึดเมืองไว้ได้ นัยว่า ขุนผาเมืองไปเมืองสุโขทัยครั้งนั้น เพียงแต่เป็นการหนุนทัพช่วยเหลือขุนบางกาท่าวเท่านั้น มิได้นำหน้าทหารแต่อย่างใด เพราะสงสารพ่อตา แต่ก็จำต้องทำเพราะเพื่อบ้านเมือง เมื่อเมืองสุโขทัยแตก ยึดเมืองไว้ได้ สองพ่อขุนจึงช่วยกันดูแลปราบปราม จนเสี้ยนหนามหมดราบคาบดีแล้ว ขุนผาเมืองได้มอบหมายให้ขุนบางกาท่าว ซึ่งอาวุโสกว่า จัดการปกครองดูแลเมืองสุโขทัยต่อไป ฝ่ายขุนผาเมืองก็จึงยกทัพกลับเมืองรัต

เป็นอันว่า พ่อขุนบางกาท่าว เจ้าเมืองบางยาง ก็ได้มาปกครองเมืองสุโขทัยอีกเมืองหนึ่ง แล้วสถาปนาตัวเองขึ้นเป็นกษัตริย์ ทรงพระนามว่า พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ ซึ่งเป็นกษัตริย์องค์แรกของประเทศไทย ปกครองเมืองสุโขทัยต่อมาจนถึงรัชกาล

ข้อสังเกต

ขุนกังหา เจ้าเมือง นครชุม

ขุนบางกาท่าว เจ้าเมือง บางยาง

ขุนศรีอินทราทิตย์ เจ้าเมือง สุโขทัย

ถ้าสังเกตดูให้ดีจะเห็นได้ว่า สามขุน สามชื่อนี้จะเกี่ยวโยงกันมาตลอด จึงน่าจะเชื่อได้ว่าเป็นคนคนเดียวกัน แต่ถ้าหากเป็นเช่นนั้นจริง ๆ แล้ว เมืองนครชุม น่าจะมีศักดิ์เป็นเมืองหลวง ชั่วคราวเมืองแรก ของพ่อขุนศรีอินทราทิตย์

เมืองบางยาง (นครไทย) น่าจะเป็นเมืองหลวงชั่วคราวครั้งที่สองของพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ และเป็นเมืองหลวงชั่วคราวครั้งที่สองของประเทศไทยด้วย

เมืองสุโขทัย จึงเป็นเมืองหลวงครั้งที่สามของพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ และเป็นเมืองหลวงครั้งแรกเมืองแรกของประเทศไทย ที่มีพระมหากษัตริย์ปกครอง

ข้อสันนิษฐาน

มีข้อสันนิษฐานอีกประการหนึ่ง คือ ขุนบาลเมือง ไอรสองคี่ใหญ่ของพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ น่าจะเกิดที่เมืองนครชุม หรือไม่ก็เกิดที่เมืองบางยาง เพราะขณะที่ยังไม่ได้อพยพมาอยู่บางยาง ภรรยาของขุนกังหาที่ตั้งท้องอ่อน ๆ แล้ว อันเป็นเหตุให้อาว (น้องผัว) ต้องตายในคราวตั้งท้อง เพราะไปหิวลาบแก้งเข้า จนเจริญวัยเติบโตพอที่จะเป็นกำลังช่วยบิดารบในขณะเข้าตีเมืองสุโขทัยได้จนสำเร็จ

พ่อขุนศรีอินทราทิตย์จึงเกี่ยวข้องกับตำบลนครชุม ด้วยประการฉะนี้

ประวัติศาสตร์ต่อเนื่อง

ศาลปู่หลวงกายสิทธิ์

นับตั้งแต่ขุนหาญหัว น้องชายขุนกังหาว ได้จบชีวิตลง เพราะกินยาตาย อันเนื่องมาจากไปพบ กิน อาบ น้ำศักดิ์สิทธิ์ในถ้ำบ่อทอง แล้วประชาชนชาวบ้าน ซึ่งมีความเคารพ รักใคร่ นับถือท่าน ได้พากันปลูกศาลเพียงตาขึ้น แล้วอัญเชิญดวงวิญญาณของท่านขุนหาญหัว ขึ้นอยู่อาศัย เพื่อไว้ เคารพ บูชา กราบไหว้ พร้อมทั้งไว้บน บาน ศาลกล่าว ขอให้ช่วยดูแล คุ่มครอง ปกปก รักษาให้อยู่เย็นเป็นสุขต่อไป ศาลนี้แต่เดิมได้ปลูกไว้ที่บริเวณที่เขาเรียกว่า "ท่าศาล" ในปัจจุบันนี้ ต่อมาบริเวณนั้นถูกน้ำกัดเซาะพังเข้าไปใกล้ ชาวบ้านจึงพากันย้ายศาลไปปลูกไว้ ทุ่งฟองแดง นานเท่าใดไม่ปรากฏ กาลเวลาต่อมาได้มีบุคคลคนหนึ่งอยากได้ที่ตรงนั้นมาเป็นของตน จึงได้ย้ายศาลไปไว้ที่หน้าสถานีตำรวจจรต่าบลนครชุม มาจนตราบเท่าทุกวันนี้

ประเพณีปักธงบนเขาปกไถ่น

การปักธง บนเขาปกไถ่นั้น ชาวบ้านจะไปปักธงกันในวันสงกรานต์ของทุก ๆ ปี ซึ่งมีเรื่องเล่ากันว่า นับตั้งแต่ขุนหาญหัว น้องชายของขุนกังหาวออกไปล่าสัตว์ จนไปพบบ่อน้ำอยู่ในถ้ำ มีน้ำใสสะอาด ผิวน้ำเป็นสีทอง ด้วยความหิว จึงตั้งกินทั้งอาบ ทองได้ติดตัวมาบ้าน จนใครต่อใครจำไม่ได้ ฝ่ายพี่ชายเห็นตัวน้องเป็นทองก็อยากได้ จึงให้น้องพาไปหาบ่อน้ำนั้น แต่เมื่อพาไปแล้วก็ไม่พบ ครั้นกลับถึงบ้านเมือง พี่ชายก็คิดว่าเขาต่าง ๆ นานา จนเป็นเหตุให้น้องชายนั้นเสียใจ น้อยใจ เลยกินยาตาย จากนั้นบ่อน้ำสีทองนั้นก็เป็นเรื่องลึกลับอยู่ในความสนใจของคนทั่ว ๆ ไปว่า บ่อน้ำนั้นจะมีจริงหรือไม่ แต่ภายหลังก็มีคนไปพบเข้าจริง ๆ ตอนกลับบ้านเกรงว่าจะจำไม่ได้ จึงได้เอาผ้าขาวม้าขึ้นไปผูกมัดบนกิ่งไม้ไว้เป็นเครื่องหมาย เพื่อจะได้บอกให้ใครต่อใครรู้ว่า บ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์ที่ขุนหาญหัวไปกินไปอาบนั้นพบแล้ว อยู่นี้แหละ แล้วก็ทำต่อ ๆ กันมาเรื่อย ๆ จนเป็นประเพณีสืบต่อมา อีกประการหนึ่ง การปักธงในเดือนห้า เมษายนนั้น ก็มีผลดีประการหนึ่ง เพราะเดือนห้าเป็นเดือนที่แห้งแล้งมาก หาน้ำกินยาก การนำธงไปปักไว้ใกล้บ่อน้ำนั้น ก็เท่ากับเป็นการขี้ออกตำแหน่งว่า ตรงนั้น ตรงนี้ บริเวณนั้น บริเวณนี้ มีน้ำกิน ต่อให้มีผู้ไปพบรูหินเข้า ตอนเหนือขึ้นไปเล็กน้อย จึงได้ย้ายธงไปปักไว้ที่รูหินนั้นมาจนตราบเท่าทุกวันนี้

จบประวัติ ตำบลนครชุม

พรหม ศรีสวัสดิ์ ผู้เขียน

พ.ศ. ๒๕๒๗

ประวัติตำบลนครชุมนี้ เขียนขึ้นตามเค้าโครงที่ผู้เฒ่าผู้แก่เล่าให้ผู้เขียนฟัง ตั้งแต่ผู้เขียนยังเล็ก ๆ อยู่ แต่ผู้เขียนมิได้สนใจ คิดว่าเขาเล่านิทานให้ฟัง ผู้เขียนก็ฟังแบบนิทานเฉย ๆ ครั้งโตขึ้นมา ได้รับการศึกษาดีขึ้น ก็มาจินตนาการดูว่า ผู้เฒ่าผู้แก่เหล่านั้น ท่านจะเล่านิทานให้ฟังจริง ๆ หรือเล่าเป็นเรื่องจริงให้ฟัง ก็ลองมาเขียนดูตามเค้าโครงนั้น ก็ได้รูปเรื่องอย่างนี้แหละ ส่วนใคร ผู้ใด จะเชื่อหรือไม่ ก็เป็นเรื่องของแต่ละคน มีอาจบังคับกันได้

พรหม ศรีสวัสดิ์ ผู้เขียน ๒๕๒๗

ขณะอายุ ๕๘ ปี

ภาคผนวก ง.

ภาพถ่ายวิทยากร ร่องรอยการอนุรักษ์ภูมิปัญญา
และแหล่งเรียนรู้ในชุมชน

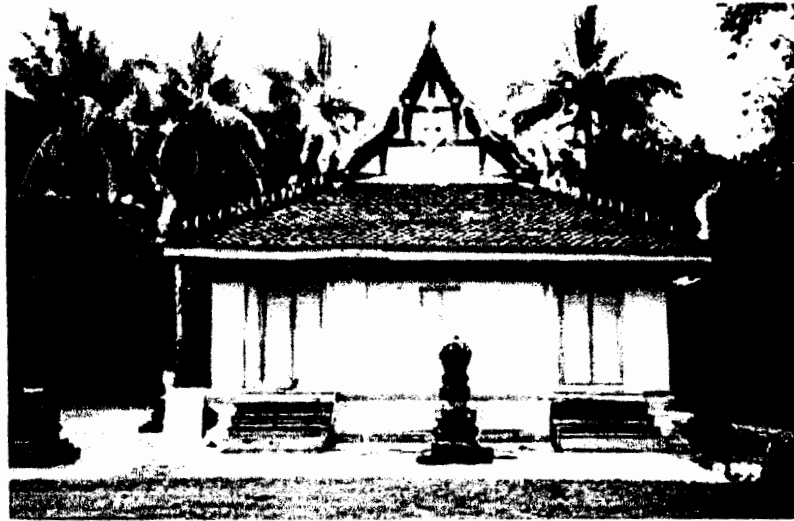
เจ้าอาวาสวัดกลาง ผู้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับอำเภอนครไทย

นายพรหม ศรีสวัสดิ์ และภรรยา ผู้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับเมืองนครชุม

โบสถ์วัดนาบัว ตำบลนาบัว อำเภอนาบัวที่บูรณะใหม่ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๐

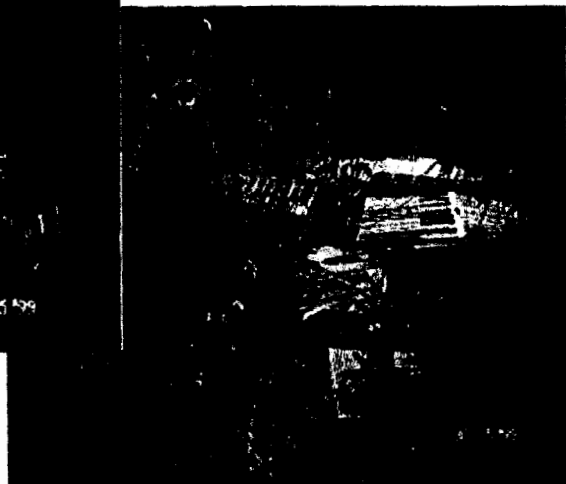
เสมาหินทรายที่ราชรอบโบสถ์วัดนาบัว ตำบลนาบัว อำเภอนครไทย

**ป้อมค่ายบนเขารอบเมืองนครชุม เมืองที่ชาวบ้านเชื่อว่า
เกิดก่อนเมืองนครไทย**

บ้านบ่อโหลี่ แหล่งเกลือพันปีในหุบเขานอกเมืองนครไทย

การปลูกพืชผักริมรั้ว ติดถนนคอนกรีต อบต. ที่ด่านช้าง

เครื่องมือเกษตรแบบดั้งเดิม ที่ชาวบ้านชาติตระการยังใช้ในชีวิตประจำวัน

**สตรีชาวพื้นเมืองกับหูกทอผ้า บ้านป่าปอบิด
ตำบลบ่อโพธิ์ อำเภอนครไทย**

เครื่องจักสานบ้านชาติตระการ ซึ่งกำลังถูกแทนที่ด้วยเครื่องใช้พลาสติก

หมอลำกับการตรวจรักษาแบบโบราณ ที่บ้านสวนคม อำเภอภูเรือ

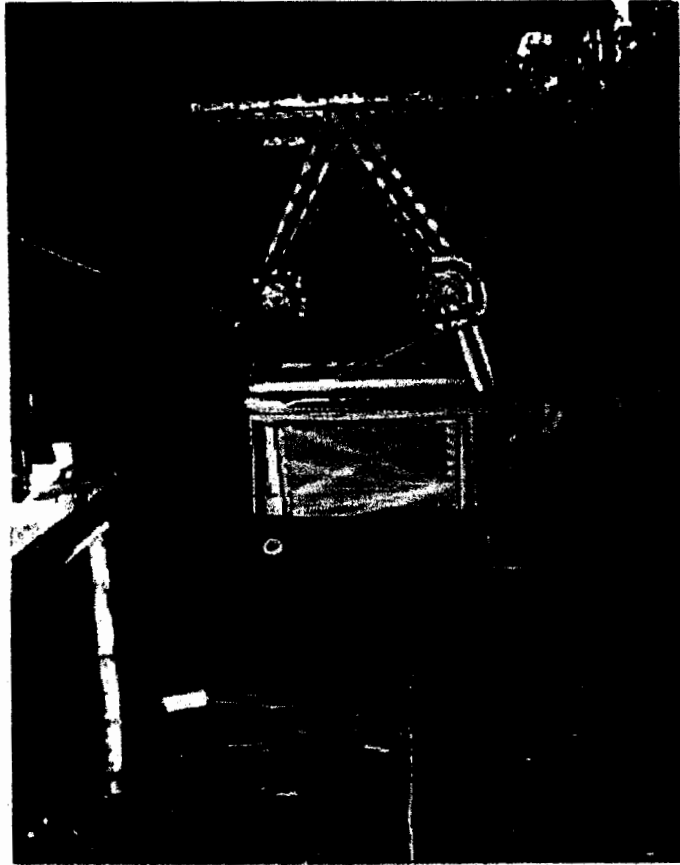

หมอลำ สานิตปีหมอลำสำหรับพิธีกรรมรักษาโรค ที่บ้านธารทิพย์ อำเภอหล่มสัก

27 7 '99

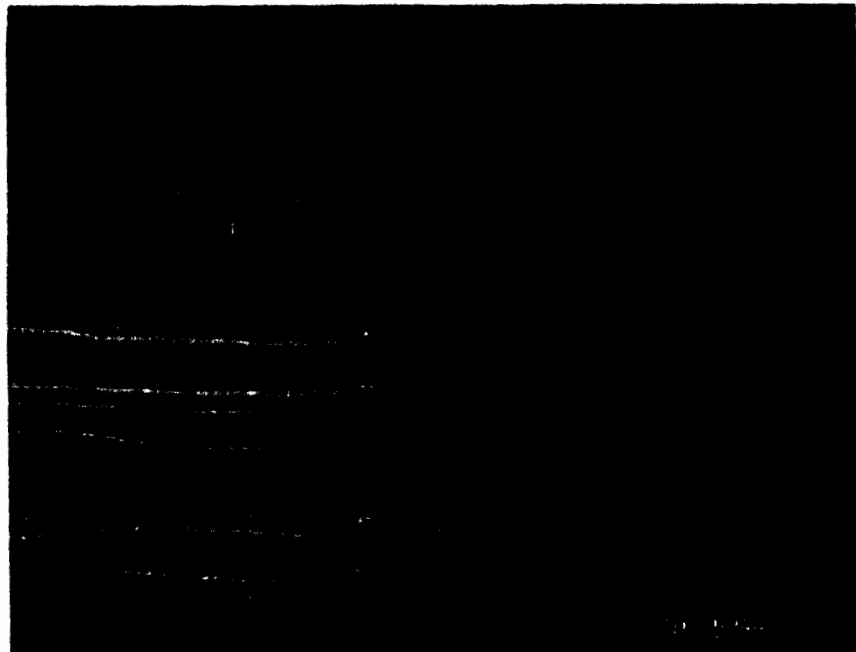
แลนาคึ่งใจในพิธีแห่ภาคที่อำเภอนครไทย

**หม้อครามแบบดั้งเดิมของชาวพื้นเมือง บ้านเหนือ เมืองนครไทย
ถูกนำมาใช้เป็นอ่างล้างจานในสวนข้างบ้าน**

ผ้าสีน้ำเงินที่เรียกว่าผ้าของชาวพื้นเมือง ด้านซ้าย

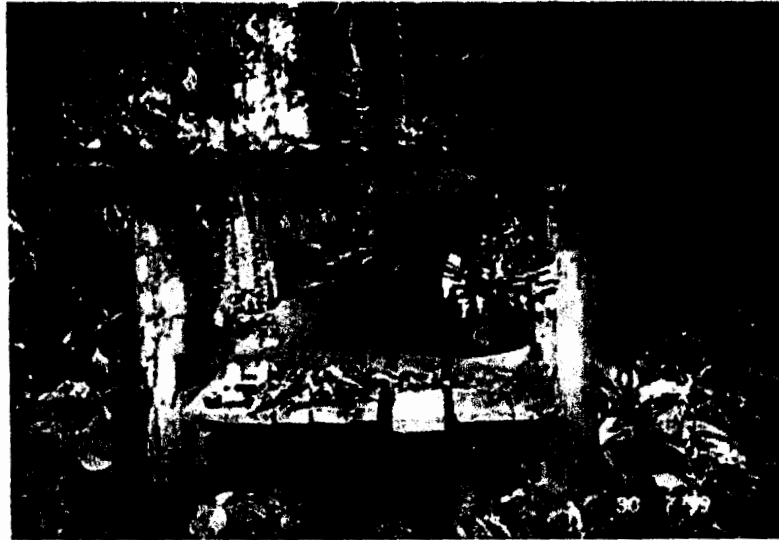
ศาลปู่พระอินทร์ ที่บ้านเหนือ ตำบลนครไทย อำเภอนครไทย

ศาลปู่ทนต์ ที่บ้านนาหม่อม ตำบลบ้านคง อำเภอชาติตระการ

ศาลเจ้า ไกล่กับศาลปู่ทวดน้อย กับกระโถนใบไม้สำหรับต้มน้ำจืดกัญชงเช่นไหว้ศาล

ภาพถ่ายเจ้ากวน-นางเทียมคนป้อจจุบัน ที่พระธาตุศรีสองรัก อ่างทองค่าน้ำ

